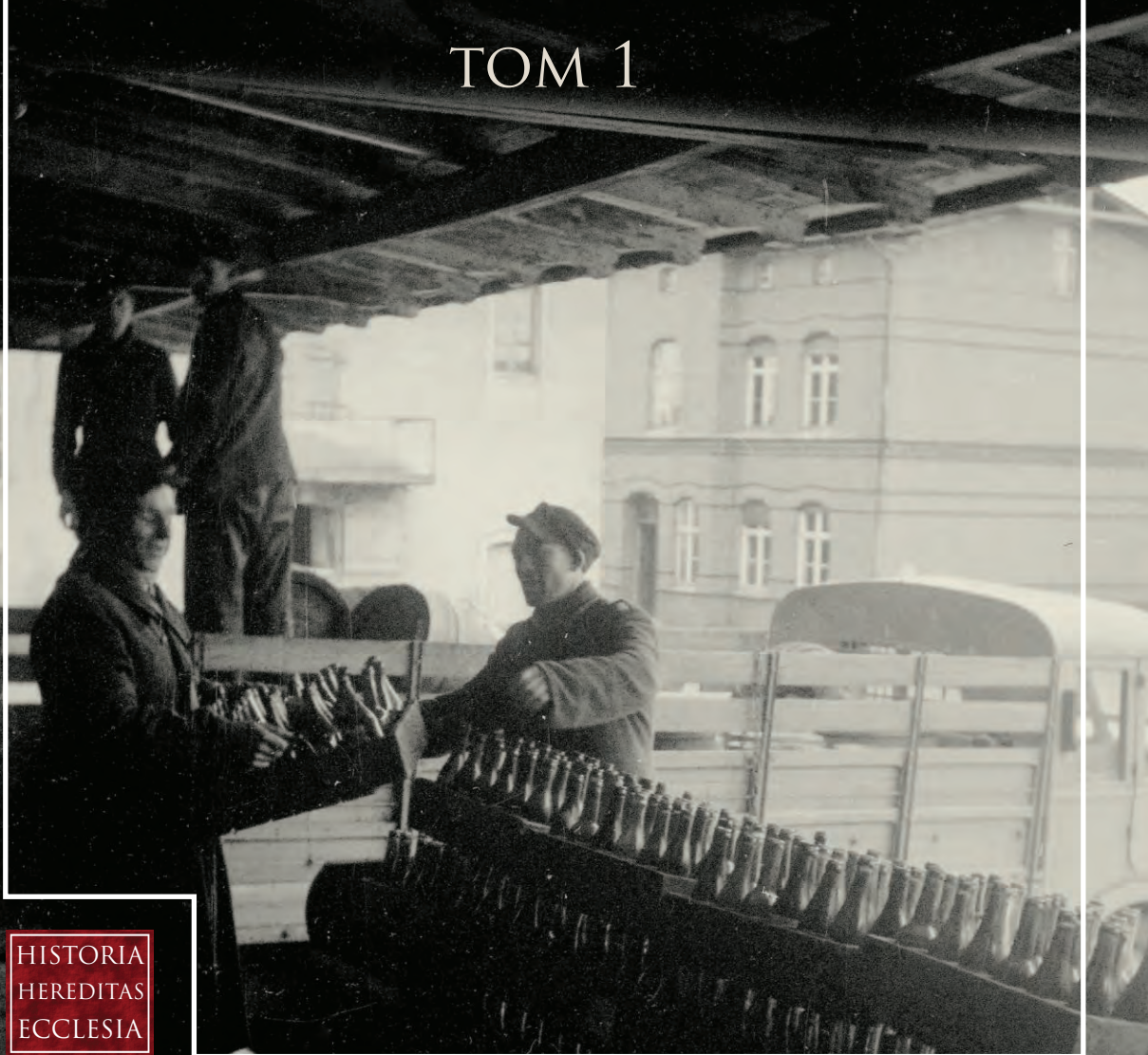

SŁAWOMIR DRYJA

BROWARY

ZIEM ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH
W LATACH 1945-1951

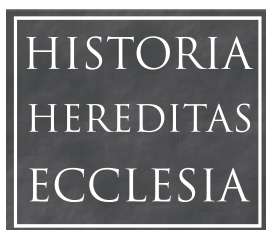
TOM 1

HISTORIA
HEREDITAS
ECCLESIA

Browary Ziemi Zachodnich i Północnych
w latach 1945-1951

Tom 1

TOM 30

SERIA POD REDAKCJĄ

KS. DR. HAB. ANDRZEJA BRUŹDZIŃSKIEGO, PROF. UPJPII
I DR. HAB. TOMASZA GRAFFA, PROF. UPJPII

MIĘDZYNARODOWY KOMITET REDAKCYJNY:

KS. PROF. DR HAB. JACEK URBAN – PRZEWODNICZĄCY, POLSKA
MGR. PŘEMYSL BAR, PH.D., CZECHY
JUDR. MGR. GABRIEL LUKÁČ, SŁOWACJA
PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA, POLSKA
PROF. PHDR. JIŘÍ TRÁVNÍČEK, CZECHY
KS. PROF. DR HAB. ROBERT TYRAŁA, POLSKA
KS. PROF. DR HAB. ANDRZEJ WITKO, POLSKA
PROF. DARIUS VON GÜTTNER SPORZYŃSKI, AUSTRALIA

Sławomir Dryja

Browary Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1945-1951

Tom 1

Kraków 2024

Sławomir Dryja
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ID <https://orcid.org/0000-0001-5359-3397>
✉ slawomir.dryja@upjp2.edu.pl

© Copyright by Sławomir Dryja & Księgarnia Akademicka, 2024

Recenzent
dr Dobiesław Karst,
Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy

Opracowanie redakcyjne
Jolanta Ejzert

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-183-2 (druk)
ISBN 978-83-8368-184-9 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383681849>

Publikacja dofinansowana z subwencji
dla Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Na okładce wykorzystano zdjęcie z browaru w Połczynie-Zdroju
ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego, sygn. 3/39/o/-/3030-1

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Spis treści

Rozdział I. Zagadnienia wstępne	7
Cel i zakres pracy	8
Baza źródłowa.....	9
Ziemie Zachodnie i Północne w strukturze administracyjnej państwa..	11
Przemysł na wschód od Odry i Nisy	16
Rozdział II. Potencjał przemysłu piwowarskiego.....	23
Przemysł piwowarski przed wybuchem wojny	23
Zniszczenia wojenne	37
Surowce do produkcji piwowarskiej.....	52
Materiały pomocnicze do produkcji piwowarskiej	57
Kwalifikowane siły techniczne	58
Rozdział III. Uruchamianie i eksploatacja browarów.....	65
Podstawy prawne.....	67
Browary uruchamiane i eksploatowane przez armię sowiecką.....	73
Browary uruchamiane samorzutnie.....	76
Browary spółdzielcze	80
Browary prywatne.....	94
Działalność Zjednoczeń terenowych do końca 1945 roku.....	101
Rozdział IV. Ramy organizacyjne państwowego przemysłu piwowarskiego.....	105
Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego (9 III/30 V 1945 – 30 IX/31 XII 1946 roku)	106
Państwowy Przemysł Fermentacyjny (1 X 1946/1 I 1947 – 30 XI 1950).....	122
Centralny Zarząd Przemysłu Fermentacyjnego, następnie Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego (po 1 XII 1950 roku) – przedsiębiorstwa wielozakładowe.....	130

Spis treści

Rozdział V. Przemysł piwowarski w latach 1946-1951	139
Stan przemysłu piwowarskiego w 1946 roku	140
Podatki i opłaty	154
Piwowarstwo w trzyletnim planie odbudowy	157
Ogólne założenia polityki gospodarczej w sektorze piwowarskim i problemy z ich realizacją	160
Gospodarka powierzonym majątkiem	172
Bilans końcowy	178
Rozdział VI. Produkcja i spożycie	181
Produkcja w latach 1945-1946	182
Rozwój produkcji w latach 1947-1955	189
Dystrybucja	195
Asortyment	214
Zagadnienia jakości	219
Podsumowanie	227
Aneksy	231
Bibliografia	291
Spis rycin	319
Spis tabel	323
Summary	327
Zusammenfassung	337
Indeks osobowy	347
Indeks geograficzny	351

Rozdział I

Zagadnienia wstępne

Niniejsza monografia jest jedną z dwóch części szerszego opracowania, z których drugi tom stanowi opublikowany już drukiem katalog¹. Zawiera on informacje o 230 browarach², znanych ze źródeł niemieckich i polskich, znajdujących się na ziemiach przyłączonych do Polski w 1945 roku. Zawarte w katalogu informacje wykorzystano w zestawieniach i tabelach znajdujących się w niniejszym tomie, a także w syntetycznych ujęciach poszczególnych zagadnień.

Piwowarstwo wraz z towarzyszącym mu słodownictwem należą do rzemiosł, których tradycja sięga czasów starożytnych. Z uwagi na powszechny charakter spożycia piwa i masową skalę produkcji piwowarstwo nabrało cech produkcji przemysłowej już u schyłku średniowiecza, będąc jedną z ważniejszych (jeśli nie najważniejszą) gałęzi wytwórczości³. Wiek XVI nieprzypadkowo nazywany jest *złotym czasem piwa*⁴. Badanie fenomenu piwowarstwa nie ogranicza się do zagadnień gospodarczych, równie istotny bowiem wydaje się wymiar społeczny i kulturowy⁵. Poprzez studia nad piwowarstwem poznajemy motywy szeroko pojętej aktywności grup społecznych – producentów, dystrybutorów i konsumentów piwa, które trafnie nazwano *napojem wszech czasów*⁶.

1 Dryja 2023b.

2 W katalogu (t. 2) zamieszczono informacje o 230 browarach. W trakcie przygotowywania danych do niniejszego tekstu odnaleziono wzmiankę o jeszcze jednym browarze, w Nowem (niem. Neuenburg); AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb. (zob. aneks 11).

3 Dryja 2021c, s. 39-40.

4 Określenie *the golden age of beer* zostało wprowadzone przez Richarda Ungera i znalazło stałe miejsce w literaturze poświęconej historii piwowarstwa. Autor określił w ten sposób okres od ok. 1450 roku do początków XVII wieku; Unger 2004, s. 107.

5 Bamforth 2008.

6 Meussdoerffer, Zarnkow 2014.

Cel i zakres pracy

Głównym założeniem niniejszego opracowania jest próba monograficznego ujęcia dziejów przemysłu piwowarsko-słodowniczego w pierwszych powojennych latach na ziemiach przyłączonych do Polski w 1945 roku, powszechnie określanych jako Ziemie Odzyskane. Z uwagi na propagandowy kontekst tej nazwy przyjęto bardziej neutralne określenie Ziemie Zachodnie i Północne, obecne zresztą w dyskursie powojennym (wraz z takimi określeniami jak Ziemie Postulowane czy Kresy Zachodnie).

W piśmiennictwie naukowym zagadnienia związane z rozwojem przemysłu piwowarskiego po zakończeniu II Wojny światowej są niemal nieobecne. Powstało zaledwie kilka artykułów poświęconych tej problematyce, wśród których wyróżnia się opracowanie Marcina Szymańskiego⁷. Niektóre browary doczekały się opracowań monograficznych (najczęściej o charakterze jubileuszowym), w mniejszym lub większym zakresie obejmujących interesujący nas okres⁸. Podobny charakter mają niektóre studia regionalne⁹. W katalogu wystawy poświęconej dziejom wrocławskiego piwowarstwa krótki rozdział poświęcono losom browarów po wojnie¹⁰. Cennym źródłem informacji jest opracowanie Tadeusza Kaczmarka, prezentujące stan polskiego browarnictwa u progu przemian społeczno-ustrojowych zapoczątkowanych w 1989 roku¹¹. W *Kronice przemysłu piwowarskiego*, cz. I: *Lata 1945-1980*, opracowanej pod kierunkiem Juliusza

7 Artykuł M. Szymańskiego poświęcony jest problematyce sporów o przejęcie kilku browarów, toczonych pomiędzy instytucjami państwowymi, samorządowymi i spółdzielczymi na Pomorzu Zachodnim w pierwszych powojennych latach; Szymański 2021. Problematyka mniejszych regionów lub pojedynczych zakładów została poruszona w kilku artykułach; Baniecki 2014; Hnatyszyn 2015; Sroka 2013; Dryja 2022; tenże 2023b.

8 Opracowania te mają zróżnicowaną wartość naukową i merytoryczną. W pierwszej kolejności należy przytoczyć opracowanie historii browaru w Elblągu; Rynkiewicz-Domino, Gliniecki 2012. Monografie posiadają też browary w Szczecinie; Macholak 1998; *Od Bohrischa do Bosmana* 2008, Witnicy; Czarnuch 2013, Raciborzu; Wawoczny 2011, Lwówku Śląskim; Braniewski 2009, i częściowo Gdańsku; Adamski 1994a; tenże 1994b; tenże 1994c; Gach 2007.

9 Poświęcone np. Kotlinie Jeleniogórskiej; Szczerepa 2021, lub Warmii i Mazurom; Płoski 2000; tenże 2001; tenże 2002; tenże 2003; tenże 2008; tenże 2014; Płoski, Błazewicz 2008.

10 Wilk 2002. Krótkie opracowanie jest rozdziałem w katalogu wystawy pt. *Piwo we Wrocławiu. Od średniowiecza po czasy współczesne*. Brak w nim podstawowych informacji o okresie powojennym, m.in. o browarach Wiarus i Ratuszowy.

11 W książce znajdują się krótkie notki historyczne dotyczące opisywanych browarów, z których wiele uruchomiono po wojnie na Ziemach Odzyskanych; Kaczmarek 1994.

Komornickiego, zebrano wartościowy materiał o ludziach i zakładach funkcjonujących w tym okresie. Niestety opracowanie to nie jest wolne od wielu błędów (w dużej części opiera się na relacjach i wspomnieniach pracowników tego przemysłu)¹². Kategoria pamiętników i wspomnień jest również niezbyt liczna, niemniej jednak niezwykle interesująca¹³. Na uwagę zasługują niektóre opracowania popularnonaukowe, poparte solidną kwerendą i wiedzą ich autorów¹⁴. W ostatnich latach dostrzeżono zabytkowy charakter dziedzictwa przemysłowego, w tym budynków i urządzeń browarnych¹⁵. Dziedzictwo kulturowe, także to niematerialne, znajduje coraz szersze odzwierciedlenie w literaturze faktu¹⁶. Losy browarów sprzed wybuchu wojny można prześledzić na podstawie katalogu Manfreda Friedricha¹⁷. Nieocenionym źródłem wiedzy są opracowania Andrzeja Urbanka, któremu chciałem w tym miejscu jeszcze raz gorąco podziękować za wszechstronną pomoc, bez której powstanie tej książki nie byłoby możliwe¹⁸. Szczegółowy przegląd źródeł archiwalnych znajduje się w katalogu (drugi tom niniejszego opracowania)¹⁹.

Baza źródłowa

W katalogu znajdują się notki dotyczące 230 browarów. Już po oddaniu opracowania do druku odnaleziono wzmiankę na temat jeszcze jednego obiektu (zob. aneks 11), tak więc liczba opisanych zakładów wzrosła do 231.

12 *Kronika* 1995.

13 Np. wspomnienia dotyczące początków browaru w Zielonej Górze; Kolibabkowie 1997, lub rodzinna saga dyrektora Zjednoczenia w Bydgoszczy Mariana Belerskiego (opracowana przez jego syna); Belerski 2023.

14 Dobrym przykładem są opracowania Piotra Chrobaka dotyczące browaru w Głucholazach; Chrobak 2007.

15 O zabytkowym charakterze wielu zakładów przemysłowych dowiadujemy się często w kontekście nieodwracalnych zniszczeń, związanych z wyłączeniem ich z ruchu. Wiele z nich całkowicie zniknęło z otaczającego nas krajobrazu kulturowego. Wielkim smutkiem przejmuję roztrwonienie bogatego dziedzictwa technicznego (wypośażenia) zamykanych browarów i słodowni, w wielu przypadkach już nie do odtworzenia; Danowska 2006; Kirschke 2012.

16 Mam tu na myśli znakomity reportaż Filipa Springera dotyczący historii zanikania Miedzianki; Springer 2011.

17 Friedrich 2001.

18 Urbanek 2004; tenże 2010; tenże 2015; tenże 2022.

19 Dryja 2023b, s. 9-23.

Podstawą do umieszczenia w katalogu było potwierdzenie funkcjonowania (lub przynajmniej istnienia) zakładu w okresie II wojny lub na krótko przed jej wybuchem. Głównym źródłem w tym względzie są dane uzyskane w zespole aktowym kart informacyjnych w Archiwum Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens w Berlinie, zweryfikowane o informacje zawarte w informatorach branżowych „Die Brauereien und Mälzereien im Deutschen Reich” z lat 1938-1942. Niektóre zakłady odnotowano w stanie nieczynnym, jednak zostały one uwzględnione w niniejszym opracowaniu. Drugim kryterium było odnalezienie jakiegokolwiek wzmianki w dokumentach powojennych, w jednostkach aktowych przechowywanych w polskich archiwach, w notkach prasowych lub pochodzących ze źródeł konserwatorskich. Rzecz jasna do umieszczenia zakładu w katalogu wystarczyło spełnienie jednego z tych kryteriów (tzn. obecność w źródłach niemieckich lub polskich)²⁰.

Wzmianki o 140 browarach znajdują się w źródłach zarówno polskich, jak i niemieckich. Źródła niemieckie wspominają o dalszych 59 zakładach, w polskich dokumentach odnaleziono zaś informacje o kolejnych 32 zakładach. Ustalono, że około 1938 roku w części ziem niemieckich przyłączonych po wojnie do Polski oraz na terenie Wolnego Miasta Gdańska w stanie czynnym pozostawało mniej więcej 170 browarów. Oznacza to, że około 61 zakładów było w tym czasie trwale lub sezonowo wyłączonych z produkcji. Duża grupa spośród nich zakończyła działalność w trakcie Wielkiej Wojny lub niedługo po niej. Umieszczono je w katalogu, gdyż rozstrzygnięcie kwestii, czy zakład trwale zamknięto, czy na jego terenie pozostały urządzenia umożliwiające wznowienie działalności, w większości przypadków nie było możliwe.

Tab. 1 – liczba browarów umieszczonych w katalogu, w rozbiciu na występujące w źródłach niemieckich i polskich, tylko niemieckich oraz tylko polskich, w podziale na powojenne rejony Zjednoczenia branżowego (z wyróżnieniem Wolnego Miasta Gdańska).

	Źródła niemieckie i polskie	Źródła niemieckie	Źródła polskie	Razem
Rejon zabrzański	29	9	–	38
Rejon wrocławski	59	25	16	100
Rejon bydgoski I	37	22	11	70
Rejon bydgoski II	12	3	5	20
Wolne Miasto Gdańsk	3	–	–	3
Razem	140	59	32	231

Ziemie Zachodnie i Północne w strukturze administracyjnej państwa

Kształt powojennych granic Polski został ustalony w wyniku decyzji trzech zwycięskich mocarstw podczas konferencji w Teheranie (1943 rok) oraz Jałcie i Poczdamie (1945 rok)²¹. Na wyraźne żądanie Józefa Stalina wschodnia granica została wytyczona wzdłuż tzw. linii Curzona. Rekompensatą za utracone na wschodzie ziemie były przyznane Polsce obszary Niemiec na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej (z wyjątkiem części Prus Wschodnich zaanektowanych przez ZSRR)²². Dla przyłączonych do Polski obszarów przyjęto określenie Ziemie Odzyskane²³. Warto przypomnieć, że pojawiło się ono już w 1938 roku w odniesieniu do zaanektowanego przez Polskę Zaolzia²⁴. W okresie PRL hasło „Ziemie Odzyskane” stało się jednym z najczęściej eksploatowanych akcentów propagandy państwowej²⁵.

21 lipca 1944 roku podczas konferencji działaczy Krajowej Rady Narodowej i Związku Patriotów Polskich w Moskwie zawiązano Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Dzień później PKWN wydał *Manifest do Narodu Polskiego*, a już 27 lipca podpisano w Moskwie tajną umowę dotyczącą przebiegu wschodniej granicy Polski. Jej zawarcie było głównym warunkiem objęcia władzy przez PKWN w Chełmie Lubelskim²⁶. Usankcjonowanie PKWN przez władze sowieckie, jak również zajmowanie kolejnych obszarów Polski przez sowieckie wojska (w granicach zdefiniowanych porozumieniem z 27 lipca), wymusiło konieczność uregulowania wzajemnych relacji. Stosowną umowę podpisano 26 lipca 1944 roku²⁷. Było to pierwsze

21 Formalnie na mocy decyzji podjętej podczas konferencji w Poczdamie obszar ten przekazano pod zarząd państwa polskiego, odkładając tym samym ostateczne ustalenie granicy zachodniej do czasu rozstrzygnięcia podczas konferencji pokojowej; Miłkołajczak 2022.

22 W skład ziem przyłączonych do Polski weszły następujące prowincje niemieckie: południowa część Prus Wschodnich (23 354 km kw.), wschodnia część Śląska (34 529 km kw.), wschodnia część Pomorza (31 301 km kw.), Nowa Marchia (11 329 km kw.) oraz wschodnia część kraju Saksonii (142 km kw.). Łączny obszar to ok. 101 000 km kw.

23 Niekiedy w początkowym okresie pojawiają się też określenia: Ziemie Postulowane, Ziemie Powracające, Ziemie Zachodnie i Północne lub Kresy Zachodnie.

24 Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 października 1938 roku O *zjednoczeniu Odzyskanych Ziem Śląska Cieszyńskiego z Rzeczpospolitą Polską*; Dz.U. 1938, nr 78, poz. 533.

25 Z uwagi na propagandowy charakter tego określenia jest ono współcześnie zastępowane innymi pojęciami. Powszechnie przyjętym terminem są Ziemie Zachodnie i Północne.

26 Baziur 2003, s. 14.

27 Dominiczak 1968, s. 161.

międzynarodowe porozumienie, a zarazem mocny sygnał ze strony władz radzieckich, uznających PKWN za pełnoprawnego reprezentanta narodu i gospodarza ziem [polskich]. Zgodnie z umową na ziemiach wyzwolonych i wolnych od działań wojennych wszelkie kompetencje administracyjne przechodziły w ręce władz polskich. Powołana została Polska Misja Wojskowa, pełniąca funkcję łącznika pomiędzy PKWN a sowieckim dowództwem²⁸.

21 sierpnia 1944 roku wydany został dekret o trybie powoływania władz administracji ogólnej I-ej i II-ej instancji. Wszedł on w życie już następnego dnia po ogłoszeniu. Zniesiony został podział administracyjny wprowadzony przez niemieckiego okupanta (art. 11), a tym samym przywrócono przedwojenną strukturę władz terenowych²⁹. 20 września 1944 roku zaczęła obowiązywać ustawa o organizacji i zakresie działania rad narodowych, powołanych jako tymczasowe organy ustawodawcze i samorządowe na oswobodzonych terenach Rzeczypospolitej Polskiej. Struktura rad narodowych znalazła odzwierciedlenie w podziale administracyjnym kraju. Obok KRN utworzono wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne rady narodowe. Otrzymały one szerokie kompetencje w zakresie planowania i kontroli organów samorządowych oraz powoływania samorządowych organów wykonawczych³⁰.

Wspomniana wyżej umowa z 26 lipca regulowała również kwestię powoływania komendantur wojennych, powstających w strefie bezpośrednich działań wojskowych i w pasie przyfrontowym³¹, jednak dopiero 5 września Państwowy Komitet Obrony ZSRR (GOKO) przyjął uchwałę dotyczącą powoływania tych organów³².

Sytuacja na ziemiach północnych i zachodnich oddanych Polsce w administrację była o wiele bardziej skomplikowana. Tworzona przez Sowietów sieć komendantur wojennych opierała się zasadniczo na podziale administracji niemieckiej. Tworzono komendantury okręgowe (wojewódzkie), obwodowe (powiatowe) i gminne, obejmujące zazwyczaj jedno miasto z przyległościami lub kilka wsi³³. W dużych ośrodkach, takich jak Wrocław i Szczecin, powoływano komendantury dzielnicowe³⁴. Przed

28 Baziur 2003, s. 15.

29 Gawryszewski 2005, s. 42; Dz.U. 1944, nr 2, poz. 8.

30 Dryja 2021b, s. 9; Dz.U. 1944, nr 5, poz. 22.

31 Zasady tworzenia administracji wojskowej regulowały umowy międzynarodowe, precyzujące sposoby i zwyczaje prowadzenia wojny lądowej, w szczególności konwencja haska z 18 października 1907 roku. Przepisy konwencji zezwalały na tworzenie w strefach frontowych i przyfrontowych władzy wojskowej, która spoczywać miała w rękach komendantur wojskowych; Dominiczak 1968, s. 161; Baziur 2003, s. 17.

32 Baziur 2003, s. 17.

33 Dominiczak 1968, s. 162.

34 Baziur 2003, s. 22.

pojawieniem się przedstawicieli administracji polskiej komendantury wojenne współpracowały z zastanymi na danym terenie przedstawicielami administracji niemieckiej³⁵. Znanych jest wiele przypadków utrudniania przez Rosjan tworzenia się polskiej administracji. Zdarzenia takie miały miejsce np. w powiecie gubińskim, skwierzyńskim czy głogowskim³⁶.

Dawny system podziału ziem poniemieckich na prowincje i rejencje był nie do zaakceptowania przez stronę polską. *Po pierwsze niejasny status i przynależność tych ziem wymagała zaznaczenia, że przechodzą one pod polską administrację, po drugie, ich wyludnienie i brak odpowiednich kadr uniemożliwiały odtworzenie dawnych struktur władzy.* Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania, niezbędne było opracowanie koncepcji nowego podziału terytorialnego i zarządu tych ziem, a w ślad za tym stworzenie kompetentnych struktur administracyjnych³⁷.

31 grudnia 1944 roku PKWN przekształcono w Rząd Tymczasowy RP, 1 stycznia 1945 roku powstał zaś Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów (wcześniej funkcjonowało Biuro Ekonomiczne kierowane przez Hilarego Minca)³⁸. 26 lutego 1945 roku mianowano przedstawicieli Rządu Polskiego przy dowództwach poszczególnych frontów. *Do ich głównych zadań należało zabezpieczanie potrzeb walczących wojsk, regulacja stosunków między wojskiem a polską administracją cywilną, współpraca z radami wojennymi frontów oraz ustalenie zadań wspólnie z komendanturami wojennymi*³⁹.

W pierwszych miesiącach 1945 roku forsowano kilka koncepcji zarządu Ziemi Odzyskanych⁴⁰. Ostatecznie podczas posiedzenia Rządu Tymczasowego w dniu 14 marca przyjęto podział na cztery okręgi: Śląsk Opolski, Dolny Śląsk, Pomorze Zachodnie i Prusy Wschodnie (w przyjętej nomenklaturze stosowano określenie „okręg mazurski”) oraz obwody, odpowiadające dawnym powiatom niemieckim. Na czele każdego z okręgów stał mianowany przez rząd pełnomocnik. W związku z tak zarysowaną strukturą administracyjną w pierwszym okresie wojewodowie i starostowie nazywani

35 Na czele powiatu stał starosta niemiecki (landrat), w miastach funkcjonowały magistraty z burmistrzami, na wsiach swoje funkcje pełnili wójtowie i sołtysi; Dominiczak 1968, s. 180.

36 Z drugiej strony zdarzało się, że przed przybyciem polskich przedstawicieli komendantury wojenne organizowały administrację cywilną, powierzając różne funkcje administracyjne miejscowym Polakom (np. przebywającym na przymusowych robotach); tamże, s. 164, 166.

37 Majer 2018, s. 389.

38 Baziur 2003, s. 19.

39 Tamże, s. 21.

40 Jedną z propozycji było powołanie centralnego ośrodka władzy, w postaci Komisariatu Generalnego, komisariatów okręgowych i obwodowych; Majer 2018, s. 392.

byli okręgowymi i obwodowymi pełnomocnikami rządu⁴¹. W przyjętym dokumencie sformułowano też zasadę, że Pierwszym Zastępcą Pełnomocnika Okręgu będzie delegat Ministerstwa Publicznego⁴². Z uwagi na trwający proces przesiedleńczy i nikłą liczbę ludności polskiej proces powstawania rad narodowych uległ na tych terenach wyraźnemu opóźnieniu.

Dekretem z 30 marca 1945 roku utworzono województwo gdańskie. W jego skład weszło w całości dawne Wolne Miasto Gdańsk oraz sześć powiatów dawnego województwa pomorskiego⁴³. W maju tego roku zniesiono autonomię województwa śląskiego⁴⁴. Były to kolejne kroki do pełnej integracji administracyjnej ziem „nowych” z resztą kraju.

Na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 11 kwietnia 1945 roku przyjęto dalsze rozwiązania, mające na celu usprawnienia administracyjne⁴⁵. Podjęta, w miesiąc od powołania pełnomocników okręgowych, decyzja o utworzeniu Urzędu Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych stanowiła niezbędne dopełnienie tego systemu, który faktycznie funkcjonował już od 14 marca 1945 r.⁴⁶ Związek pomiędzy ziemiami dawnymi i przyłączanymi do państwa polskiego podkreślono poprzez połączenie funkcji ministra administracji publicznej i pełnomocnika generalnego dla Ziem Odzyskanych. Wkrótce temu ministerstwu podporządkowano Państwowy Urząd Repatriacyjny, o poszerzonym zakresie kompetencji⁴⁷. Pomimo przyjętych rozwiązań pozycja pełnomocnika generalnego dla Ziem Odzyskanych w strukturach władzy nie należała do najmocniejszych. Jej dalsze osłabnięcie wiązało się z utworzeniem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z udziałem przedstawicieli PSL. Tekę ministra administracji publicznej objął z nadania tej partii Władysław Kiernik. Rosnąca polityczna presja ze strony PPR, dążącej do pozbawienia wpływu *de facto* opozycyjnego PSL na sytuację panującą na Ziemiach Odzyskanych oraz niewydolność dotychczasowych struktur ich administracji – co potwierdzali sami ich przedstawiciele – doprowadzić musiały do

41 Pełnomocnicy okręgowi mieli uprawnienia do delegowania pełnomocników do obwodów (powiatów). Często kompetencje przecinały się i pełnomocnik dolnośląski (Stanisław Piaskowski) i zachodniopomorski (Leonard Borkowski) wysyłali delegatów do tych samych powiatów; Rymar 2005, s. 11.

42 Majer 2018, s. 394.

43 Dz.U. 1945, nr 11, poz. 57.

44 Dz.U. 1945, nr 17, poz. 92.

45 Pełnomocnikiem generalnym dla Ziem Odzyskanych ustanowiono ministra administracji publicznej. W tymże ministerstwie utworzono urząd podsekretarza stanu do spraw Ziem Odzyskanych. Z kolei dotychczasowe Biuro Ziem Odzyskanych włączono do Ministerstwa Administracji Publicznej; Majer 2018, s. 394.

46 Majer 2018, s. 395.

47 Dz.U. 1945, nr 18, poz. 101.

zmian w formule ich zarządu⁴⁸. Ostatecznie zdecydowano się na powołanie odrębnego Ministerstwa Ziem Odzyskanych. Dekret w tej sprawie przyjęto na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 25 października, a 13 listopada 1945 roku został on zatwierdzony przez prezydium KRN. Na stanowisko ministra Ziem Odzyskanych powołany został Władysław Gomułka⁴⁹.

Ważnym wydarzeniem była konferencja odbyta w Warszawie 28 maja 1945 roku z udziałem władz radzieckich. Podjęto wówczas decyzję o przekazaniu całej władzy cywilnej w ręce pełnomocników rządu polskiego. *Do ich kompetencji miały należeć sprawy bezpieczeństwa publicznego, opieka nad wszystkimi Polakami oraz zwierzchność nad ludnością niemiecką na podległych obszarach.* Polacy obejmowali wszystkie stanowiska w administracji, rola dotychczasowych burmistrzów niemieckich ograniczona została do głosu doradczego w sprawach dotyczących aprowizacji i zatrudnienia⁵⁰. Najdłużej, bo aż do 6 czerwca 1945 roku, niemiecka administracja utrzymała się w Zielonej Górze, choć grupa z pełnomocnikiem rządu Kazimierzem Pączyńskim pojawiła się tam już 8 maja. Brak jej było jednak odpowiednich pełnomocnictw⁵¹. W lipcu 1945 roku rozpoczęła się formalna likwidacja komendantur wojennych (do końca listopada rozwiązano ich 493). Najdłużej utrzymały się placówki we Wrocławiu, Legnicy, Opolu i Głogowie⁵².

Zasadnicza zmiana w podziale administracyjnym nastąpiła w czerwcu 1946 roku, kiedy to obszar Ziem Odzyskanych włączono do podstawowego podziału terytorialnego, tworząc województwa: szczecińskie, olsztyńskie i wrocławskie. Część powiatów włączono do województw białostockiego, gdańskiego, poznańskiego i śląskiego⁵³. Strukturę administracyjną Polski tworzyło w tym czasie 16 jednostek: 14 województw i dwa miasta wydzielone na prawach województw (Łódź i Warszawa). Korekta podziału administracyjnego nastąpiła w lipcu 1950 roku. Do życia powołano wówczas województwa koszalińskie, opolskie i zielonogórskie. Tym samym liczba jednostek szczebla wojewódzkiego wzrosła do 19. Województwo pomorskie zostało przemianowane na bydgoskie, a śląskie – na katowickie⁵⁴. Zasadniczo zakończyło to przemiany administracyjne na Ziemiach Odzyskanych w interesującym nas okresie.

48 Majer 2018, s. 400.

49 Powołanie ministerstwa oznaczało całkowitą likwidację urzędu pełnomocnika generalnego dla Ziem Odzyskanych i przejęcie jego agend przez nowo powstałe ministerstwo; Majer 2018, s. 401.

50 Baziur 2003, s. 27.

51 Dominiczak 1968, s. 162, 180.

52 Baziur 2003, s. 29.

53 Dz.U. 1946, nr 28, poz. 177.

54 Dz.U. 1950, nr 28, poz. 255.

Przemysł na wschód od Odry i Nysy

Obszary przyłączone do Polski w 1945 roku były słabiej rozwinięte gospodarczo od innych części Niemiec, *jednak w przeciwieństwie do przejętych przez Związek Radziecki słabo zurbanizowanych i uprzemysłowionych ziem II Rzeczypospolitej na wschodzie, miały gęstą sieć miast i kilka znaczących ośrodków przemysłowych*⁵⁵. Dobrze rozwinięte było rolnictwo, aczkolwiek jakość gleb znacząco odbiegała od Kresów Wschodnich, a nawet ziem Polski centralnej.

Obszary te w 1945 roku były w znacznym stopniu zniszczone. Było to wynikiem szeroko pojętych działań wojennych i problemów gospodarczych okresu wojennego (spadek produkcji przemysłowej i rolnej), na które złożyły się m.in. ewakuacja przemysłu za Odrę, bezpośrednie zniszczenia powstałe w wyniku przesuwania się frontu, sabotaż i dywersja oraz niszczyielska działalność Armii Czerwonej. Zasięg największych zniszczeń wyznaczały linie frontu, przebiegające przez najlepiej zagospodarowane, położone centralnie ziemie Dolnego Śląska, a także Pomorza i Brandenburgii⁵⁶. Ogromne zniszczenia dotknęły Wrocław i Głogów, zamienione w twierdze, mające na celu powstrzymanie pochodu wojsk sowieckich w kierunku Berlina. W znaczącym stopniu ucierpiała zabudowa i infrastruktura miejska, drogi, mosty, szlaki kolejowe i telekomunikacyjne oraz przemysł.

Ocenia się, że średnia zniszczeń w tamtejszym przemyśle przekraczała 73% i była wyższa od średniej liczonej w skali kraju. *Spośród 9255 zakładów i przedsiębiorstw na tym obszarze, zniszczeniu uległo 6727*⁵⁷. Wraz z przesuwaniem się frontu Armia Czerwona obejmowała kolejne zakłady przemysłowe. Były one obsadzone przez wojsko, w części z nich uruchomiono produkcję na potrzeby maszyny wojennej. Formalny nadzór nad całością przejmowanego majątku spoczywał w rękach komendantur wojskowych.

W początkowym okresie formy przejmowania zakładów przemysłowych przez stronę polską nie były określone ani w żaden sposób sformalizowane. *Panowały tu [na ziemiach poniemieckich] zupełnie nowe warunki, które wymagały opracowania odmiennych koncepcji działania i podjęcia niezbędnych i specyficznych środków dla przejęcia i uruchomienia przemysłu*⁵⁸. Sytuacja

55 Skobelski 2015, s. 45.

56 Kinstler 1987, s. 29.

57 Skobelski 2015, s. 46.

58 Kinstler 1987, s. 23.

była dynamiczna z uwagi na wciąż toczące się walki i szybko przesuwającą się linię frontu.

Inwentaryzację i przejmowanie zakładów przemysłowych zamierzano powierzyć specjalnie w tym celu sformowanym grupom operacyjnym. Nad ich koncepcją zastanawiano się co najmniej od sierpnia 1944 roku⁵⁹, jednak powstanie grup operacyjnych przeciągnęło się w czasie. Tłumaczono to dwojako: z jednej strony oczekiwano na podjęcie ofensywy przez wojska radzieckie, z drugiej zaś zwlekano z *podjęciem odnośnych decyzji do momentu reorganizacji centralnych władz państwowych*⁶⁰, co było procesem dość skomplikowanym i długotrwałym. Z punktu widzenia grup operacyjnych można uznać, że działania te domknęto wraz z powstaniem Ministerstwa Przemysłu, co nastąpiło 6 stycznia 1945 roku. Ostateczną koncepcję przyjęto 16 stycznia 1945 roku, w obliczu rozpoczętej właśnie ofensywy wojsk radzieckich. Przyjęty model zakładał, że grupy operacyjne będą składać się z fachowców (inżynierów, techników, ekonomistów, pracowników administracyjnych itp.) i *partyjnych działaczy politycznych*⁶¹. Wyznaczono sześć głównych kierunków działania, na podstawie których uformowały się późniejsze grupy operacyjne (kielecka, krakowska, łódzka, śląska, pomorska i poznańska). Przed wyjazdem w teren prowadzono intensywną kwerendę, chcąc jak najwięcej dowiedzieć się o specyfice gospodarczej danego obszaru. Ocenia się, że z baz wyjściowych wyjechało w pierwszym rzucie około 750 osób⁶². Po wyjeździe w teren pierwszym zadaniem było znalezienie siedziby, następnie zameldowanie się i przedstawienie pełnomocnictw komendantom wojennym. Następnie przystępowano do inwentaryzacji i zabezpieczania zakładów przemysłowych na terenie objętym działaniami grupy. Tam, gdzie było to możliwe, zakłady obsadzano delegatami, których wybór i mianowanie leżało w gestii GO KERM⁶³. Poszczególni pełnomocnicy zobowiązani byli do przedstawienia szczegółowych, tygodniowych raportów⁶⁴.

Podstawowy problem leżał w znaczącej sprzeczności interesów pomiędzy stroną polską a radziecką⁶⁵. Szczególnie ważną funkcją komendantur

59 Jankowski 1987, s. 66.

60 Kinstler 1987, s. 19.

61 Jankowski 1987, s. 66.

62 Tamże, s. 69-72, 77.

63 Tamże, s. 81.

64 W maju 1945 r. GO otrzymały nowe zadanie. Zostały zobowiązane do wykonywania prac rewindykacyjnych mienia polskiego, w tym również dóbr kulturalnych wywiezionych przez okupanta; tamże, s. 78.

65 W opracowaniach zgodnych z linią propagandową PRL kłopoty te objaśniano następująco: Przedstawiciele władz polskich (...) starali się również przejąć jak najszybciej

wojennych był bowiem wywóz różnego typu zakładów przemysłowych znajdujących się na zajętych terenach wschodnich Niemiec i zachodniej Polski w głąb ZSRR. Wedle dość pokrętnej logiki miały one stanowić rekompensatę za straty poniesione przez ZSRR w wyniku agresji niemieckiej. Już pod koniec stycznia 1945 roku GOKO rozpoczął penetrację zdobytych terenów i inwentaryzację zasobów przemysłowych. Prowadzili ją eksperci przysłani ze Związku Radzieckiego. Mniej więcej w tym samym czasie zaczęto tworzyć organy i formacje odpowiedzialne za wyselekcjonowanie, zabezpieczenie, ewentualne zdemontowanie i wywózkę wojennych zdobyczy⁶⁶. 14 marca i 12 kwietnia 1945 roku GOKO podjął 17 uchwał, dotyczących demontażu i wywozu urządzeń z zakładów położonych nie tylko na danych ziemiach niemieckich, ale również polskich (miało to dotyczyć fabryk wybudowanych przez okupanta niemieckiego). Po interwencji strony polskiej plany te częściowo skorygowano.

26 marca 1945 roku rząd ZSRR zawarł z Tymczasowym Rządem RP tajną umowę O wykorzystaniu urządzeń przedsiębiorstw niemieckich i innego majątku niemieckiego znajdujących się na terytoriach Polski. Dotyczyła ona eksploataowania przez wojska sowieckie zakładów przemysłowych i przedsiębiorstw rolnych na ziemiach przyłączanych do Polski. Stanowiła [ona] rozszerzenie na korzyść strony radzieckiej postanowień uchwały GOKO z 20 lutego 1945 r. oraz późniejszych uchwał w sprawach dotyczących demontażu i wywozu urządzeń⁶⁷.

W ślad za wspomnianą wyżej umową w dniu 27 marca 1945 roku wydana została instrukcja dotycząca trybu prac GO KERM. Nakazywała ona, by jako własność państwa polskiego traktować tylko te obiekty, które zostały protokolarnie przekazane przez jednostki Armii Czerwonej. Pozostałe miały być traktowane jako zdobycz wojenna, tak więc pozostawiono je *de facto* do dyspozycji i decyzji armii sowieckiej⁶⁸.

W obrębie Armii Czerwonej powstały wyspecjalizowane oddziały zajmujące się wyłącznie pozyskiwaniem zdobyczy wojennych, ich zabezpie-

administrowane przez komendantów wojennych obiekty gospodarcze. Napotkali jednak przy tym znaczne trudności, wynikające przede wszystkim z faktu, że część zakładów przemysłowych fabrycznych i rolnych produkowała dalej na potrzeby stacjonujących tu wojsk radzieckich, a ponadto w myśl układu, jaki zawarto między Rządem polskim i ZSRR, władze radzieckie miały skorzystać z części urządzeń, niektórych zakładów przemysłowych, co siłą rzeczy przeciągało sprawę ich przekazania władzom polskim, powodując nieraz liczne rozdrażnienia; Dominiczak 1968, s. 166.

66 Kaliński 2017, s. 126.

67 Baziur 2003, s. 23.

68 Treść umowy nie zachowała się, znamy tylko protokół jej towarzyszący; tamże, s. 23-24.

czaniem, demontażem i transportem. Podlegały im kompanie transportowe i bazy przeładunkowe. W ten rabunkowy przemysł zaangażowanych było ponad 80 tys. żołnierzy. Pojęcie zdobyczy wojennych było niezwykle szerokie i obejmowało: zakłady, majątki ziemskie, dwory, magazyny, spichlerze, sklepy z wszelkim asortymentem, maszyny rolnicze, artykuły spożywcze, paliwo, pasza, bydło, porzucony sprzęt gospodarstwa domowego i inne przedmioty, które nasze wojska zdobyły w miastach, wsiach i centrach przemysłowych znajdujących się na terytorium nieprzyjaciela⁶⁹. Rekwizycją, demontażem i wywozem objęto zakłady, surowce i materiały nie tylko z ziem niemieckich (w tym z tych przyznanych Polsce), ale również z terytorium II Rzeczypospolitej. W marcu 1945 roku sowieckie oddziały demontażowe rozpoczęły przygotowania do wywozu wyposażenia przedsiębiorstw z Bydgoszczy, Chojnic, Grudziądza, Łodzi, Częstochowy, Dąbrowy Górniczej, Chorzowa i wielu innych miejscowości⁷⁰.

Szczególnie cenne zakłady znajdowały się na terenie Górnego Śląska, gdyż uniknął on większych zniszczeń wojennych, jednak zorganizowaną grabieżą dotknięte zostały Dolny Śląsk, Pomorze i Prusy Wschodnie. Skala strat była niewyobrażalna. Dochodziło do demontażu zakładów już przekazanych stronie polskiej. Demontowano linie kolejowe, elektryczne i telefoniczne, rekwirovano środki transportu, surowce i wszelkiego rodzaju płody rolne. Z samej Ziemi Lubuskiej wywieziono kilkaset zakładów o szacunkowej wartości 2,6 miliarda przedwojennych złotych (ok. 300 mln USD)⁷¹. Według danych radzieckich samych przedsiębiorstw demontowanych na dzisiejszych ziemiach polskich było 1119, choć zapewne nie jest to pełna lista⁷². Należałoby do niej dodać zakłady częściowo zdemontowane, rozgrabione lub zdewastowane jedynie z chęci dokonania zniszczeń.

Wiosną 1945 r. władze sowieckie coraz częściej deklarowały dążenie do dobrej współpracy z administracją polską⁷³. Wysyłano wyraźne sygnały w postaci rozkazów lub dyrektyw, mających ułatwić stronie polskiej przejmowanie różnego typu obiektów przemysłowych, w szczególności niewielkich, ale ważnych z punktu widzenia interesów formującej się polskiej społeczności (piekarnie, mleczarnie, niewielkie zakłady rzemieślnicze). Zdawano sobie też sprawę, że wraz z przekazaniem całości spraw administracyjnych

69 Fragment rozkazu zastępcy ludowego komisarza obrony generała pułkownika Nikołaja Bułganina; Musiał 2012, s. 263.

70 Kaliński 2017, s. 135-141.

71 Rymar 2005, s. 28.

72 Kaliński 2017, s. 153.

73 Baziur 2003, s. 25.

w polskie ręce kwestia przedsiębiorstw i fabryk będzie musiała zostać ostatecznie uregulowana, na zasadzie porozumienia najwyższych czynników państwowych obu stron.

Ostateczną podstawę do przejęcia przez stronę polską wszystkich zakładów przemysłowych dała umowa zawarta 16 sierpnia 1945 roku oraz szczegółowe porozumienie wypracowane na jej bazie z 14 września 1945 roku, podpisane przez głównego kwatermistrza Armii Czerwonej Fieofana Łagunowa oraz wiceministra przemysłu i handlu Henryka Różańskiego. Strona radziecka zobowiązała się do przekazania wszystkich zakładów przemysłowych znajdujących się dotąd w jej rękach stronie polskiej. Z kolei rząd RP zgodził się oddać w bezpłatną dzierżawę 90 obiektów przemysłowych, w tym młyny, piekarnie, obiekty przemysłu rolno-spożywczego, gorzelnie, garbarnie, elewatory zbożowe, browary, fabryki obuwia, pomieszczenia składowe oraz warsztaty naprawcze taboru samochodowego. Dowództwo PGW AC miało zwrócić dzierżawione obiekty wtedy, gdy już ich nie będzie potrzebować – w stanie odpowiadającym ich ocenie zanotowanej w aktach zdawczo-odbiorczych. Obiekty nie objęte umową miały być traktowane jako użytkowane bezprawnie i oddane władzom polskim⁷⁴. Z uwagi na niejasny stan prawny niektórych protokołów zdawczo-odbiorczych sporządzonych przed datą zawarcia porozumienia zastrzeżono konieczność ich weryfikacji (w szczególności chodziło o to, kto i w imieniu jakiej instytucji protokoły te zawierał)⁷⁵.

W związku z przejęciem administracji przez stronę polską, jak również w świetle zawartego porozumienia o ostatecznym przekazaniu zakładów przemysłowych stronie polskiej, działania GO KERM straciły rację bytu. Ich działalność podsumowano podczas Pierwszego Ogólnopolskiego Zjazdu Przemysłowego Ziem Odzyskanych, który miał miejsce od 27 do 29 sierpnia 1945 roku w Jeleniej Górze i we Wrocławiu⁷⁶. Decyzję o likwidacji grup podjęto z dniem 15 września 1945 roku⁷⁷.

74 Załącznik nr 1 wymieniał wspomniane zakłady, załącznik nr 2 zawierał wykaz 61 obiektów, w których Ministerstwo Przemysłu zobowiązywało się uruchomić produkcję na potrzeby Armii Czerwonej z dostarczonych przez nią produktów; Baziur 2003, s. 33; Różański 1987, s. 353-354.

75 Przejęcie każdego zakładu odbywało się protokolarnie. Sporządzano protokół zdawczo-odbiorczy oraz tzw. paszport, w którym wyliczano stan zapasów surowcowych i urządzeń; Rymar 2005, s. 29.

76 Różański 1987, s. 330-336.

77 Działania GO KERM i tak wydłużały się znacznie powyżej zakładanych planów (niekiedy do niemal sześciu miesięcy). U podstaw decyzji o likwidacji leżał szereg nieporozumień, w oficjalnej korespondencji wymieniono również takie powody jak: 1) nadmierna dbałość o własne korzyści niektórych członków GO i ich rodzin; 2) „zarozumiałość w pracy”, przez którą rozumiał izolowanie się GO od aparatu gospodarczego i administracyjnego i powstawanie na tym tle sporów kompetencyjnych; 3) dziką pogon za samochodami

Ryc. 1 – emblematy browarów umieszczone w witrażach pawilonu Przemysłu Piwowarskiego na Wystawie Ziem Odzyskanych w 1948 roku. Od lewej: browar w Sobótce-Górcie, browar w Gdańsku, browar w Ziębicach, browar „Piastowski” we Wrocławiu, browar we Lwówku Śląskim.

Połowę września 1945 roku można uznać za symboliczny koniec pionierskiego okresu w historii Ziem Zachodnich i Północnych. Wyróżnienie tego odcinka dziejów ma rzecz jasna wymiar symboliczny, można jednak wskazać kilka kluczowych momentów wyznaczających cezurę pionierstwa, wśród których Andrzej Kwilecki widział: zniesienie radzieckiej administracji wojennej, zorganizowanie sieci polskiej administracji cywilnej i ustabilizowanie początkowo płynnego podziału administracyjnego, a także faktyczne zasiedlenie danej miejscowości lub regionu⁷⁸. Zbigniew Dulczewski za symboliczny koniec tego okresu przyjął podpisanie traktatu poczdamskiego, co miało miejsce 2 sierpnia 1945 roku⁷⁹. Można wskazać inne cezury, przebiegające mniej więcej w podobnym czasie, jak np. przejęcie zakładów przemysłowych z rąk Armii Czerwonej czy też faktyczne

(z oficjalnego listu szefa GO KERM A. Wiślickiego do ministra przemysłu H. Minca); Jankowski 1987, s. 85.

78 Kwilecki 1989, s. 22.

79 Dulczewski 1954, s. 64.

rozpoczęcie prac przez różnorakie instytucje państwowe, jak np. poczta, urzędy skarbowe, a także Tymczasowy Zarząd Państwowy (TZP).

Sytuację i uwarunkowania okresu pionierskiego znakomicie ilustruje wspomnienie jednego z mieszkańców Gorzowa Wielkopolskiego: *Aktualnie obowiązujących dekretów, uchwał czy zarządzeń Rządu Tymczasowego RP nie znaleźliśmy. Kto miał je zresztą dowieźć lub też jaką drogą przysłać? (...) Taki stan administracyjnej niewiedzy trwał mniej więcej do końca czerwca 1945 r. Śmiało można więc stwierdzić, że w okresie od 29 marca [pojawienie się polskiej administracji] do końca czerwca 1945 r. „Rzeczpospolita Gorzowska” rządziła się własnymi prawami, gwarantując ich wykonanie skromną załogą miejskiej Milicji Obywatelskiej i autorytetem wojennego komendanta⁸⁰. Pomimo trudnych warunków zdumiewająco prężnie rozwijała się przedsiębiorczość. Powstawały liczne warsztaty rzemieślnicze, świadczące rozmaite usługi (niekiedy całkowicie bezinteresownie). Zorganizowana aprowizacja w zasadzie nie istniała, w związku z czym zaopatrywano się w to, co było dostępne, najczęściej na własną rękę. Ratunkiem okazywały się liczne stołówki, zakładane *ad hoc* przez różnorakie instytucje⁸¹.*

Na przełomie lipca i sierpnia zaczęły konstituować się terenowe oddziały TZP, przejmując kompetencje nad mieniem poniemieckim. Mniej więcej w tym samym czasie organizowano agendy innych instytucji państwowych. 25 sierpnia 1945 roku w Gorzowie Wielkopolskim utworzono Urząd Skarbowy Akcyz i Monopolów Państwowych, powołany dekretem Izby Skarbowej w Poznaniu. Objął on powiaty: Gorzów, Strzelce, Sulęciny i Słubice. Praca Urzędu została zainicjowana 5 września. W tym czasie istniał już w Gorzowie Rejon Kontroli Skarbowej na powiat Gorzów, utworzony przez Delegata Ministerstwa Skarbu w Koszalinie. W czwartej dekadzie września zorganizowane zostały pozostałe rejony kontroli skarbowej: w Drezdenku (na pow. Strzelce Krajeńskie), Sulęcinie oraz Rypinie Lubuskim (na pow. Słubice). W dalszym toku pracy urzędu objęto działalnością kontroli skarbowej wszystkie przedsiębiorstwa akcyzowo-monopolowe, w pierwszym rzędzie szereg czynnych w owym czasie gorzelni rolniczych i browary⁸².

80 Lewandowski 2012, s. 149.

81 Tamże, s. 156, 160.

82 Tamże, s. 77-78.

Rozdział II

Potencjał przemysłu piwowarskiego

Straty wojenne oraz przesunięcia granic w 1945 roku znacząco zmieniły stan posiadania przemysłu piwowarsko-słodowniczego. W wielu opracowaniach podkreślano, że w zamian za słabo uprzemysłowione Kresy Wschodnie w granicach Polski znalazły się dobrze rozwinięte obszary Prus Wschodnich, Dolnego Śląska i Pomorza. W oszacowaniu korzyści i strat pomocne są porównanie potencjału piwowarsko-słodowniczego na terenach Niemiec i Polski przed wybuchem wojny oraz opis strat wojennych.

Przemysł piwowarski przed wybuchem wojny

W 1938 roku spożycie piwa przeliczane na głowę przeciętnego mieszkańca było w Niemczech niemal siedemnaście razy wyższe niż w Polsce i wynosiło 64,36 l¹. Pod tym względem Niemcy ustępowali jedynie Belgom (143,3 l), Irlandczykom (116,98 l) i Anglikom (72,2 l). Spożycie na podobnym poziomie odnotowano w Danii (64,36 l). Należy jednak zaznaczyć, że nie rozkładało się ono równomiernie pomiędzy poszczególnymi prowincjami. Najwięcej piwa konsumowano w Bawarii, zdecydowanie mniej w prowincjach północno-zachodnich. Polska ze spożyciem 3,9 l plasowała się w tylnej części europejskiej stawki. Z krajów regionu wyprzedzaliśmy jedynie Rumunię i Węgry, ustępując krajom bałtyckim. Zdecydowanie wyższe spożycie notowano w krajach skandynawskich (Szwecja, Finlandia, Norwegia).

1 Według źródeł niemieckich za okres rozrachunkowy 1937/38 – 63,7 l; *Statistisches Jahrbuch* 1938, s. 388.

Niższą konsumpcją charakteryzowały się jedynie kraje o niewielkiej tradycji piwowarskiej, jak np. Jugosławia, Grecja, Portugalia i Hiszpania (zob. tab. 2). Podobnie jak w Niemczech, również w Polsce obserwowano duże zróżnicowanie regionalne. Najmniej piwa spożywano w województwach wschodnich, najwięcej na Śląsku, w Wielkopolsce oraz w dużych miastach. Konsumpcja piwa wśród rolników była niewielka i w roku obrachunkowym 1932/33 spadła do wysokości 1,24 l².

Tab. 2 – produkcja piwa (w mln hl) i spożycie *per capita* (w litrach) w krajach europejskich w 1937 roku³.

	Produkcja piwa	Ludność	Spożycie <i>per capita</i>
Anglia	29,203	40 467 000	72,2
Austria	2,136	6 760 233	31,6
Belgia	11,823	8 248 000	143,3
Bułgaria	0,069	6 007 000	1,15
Czechosłowacja	8,311	14 726 158	56,44
Dania	2,353	3 656 000	64,36
Estonia	0,083	1 128 000	7,36
Finlandia	0,526	3 738 532	14,07
Francja	14,1	41 900 000	33,65
Grecja	0,097	6 630 000	1,46
Hiszpania	0,797	24 242 000	3,29
Holandia	1,212	8 392 000	14,44
Irlandia	3,521	3 010 000	116,98
Jugosławia	0,271	14 730 000	1,84
Litwa	0,109	2 600 000	4,19
Łotwa	0,118	1 900 045	6,2
Niemcy	42,944	66 900 000	64,19

- 2 W najlepszym dla piwowarstwa roku obrachunkowym 1928/29 wskaźnik ten wynosił 4,85 l (ogólne spożycie wynosiło wówczas 8,56 l); „Biuletyn Związku Browarów i Słodowni w Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 56(266) z 10 grudnia 1935 roku. Obliczeń na potrzeby „Biuletynu” dokonano na podstawie opracowania: *Badania nad opłacalnością gospodarstw włościańskich* autorstwa Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach. Rok obrachunkowy liczono zazwyczaj od 1 października do 30 września następnego roku.
- 3 Źródło: „Biuletyn Związku Browarów i Słodowni w Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 19(389) z 23 sierpnia 1938 roku (dane produkcyjne); *Nowoczesna Encyklopedia* 1938a; *Nowoczesna Encyklopedia* 1938b (dane ludnościowe); własne wyliczenia autora. Dane o wielkości produkcji wykazują niewielkie różnice z innymi źródłami, np. zawartymi w: *Statistisches Jahrbuch* 1938, s. 94*. Według tego źródła: Belgia – 14,24 mln hl (co zmienia spożycie *per capita* na 179,72 l). Dane w *Statistisches Jahrbuch* obejmują mniejszą liczbę krajów.

	Produkcja piwa	Ludność	Spożycie <i>per capita</i>
Norwegia	0,488	2 871 000	17
Polska	1,317	33 800 000	3,9
Portugalia	0,064	7 177 000	0,89
Rumunia	0,522	18 791 237	2,78
Szwajcaria	2,130	4 125 000	51,64
Szwecja	2,733	6 212 506	44
Węgry	0,259	8 895 000	2,91
Włochy	0,652	42 621 000	1,53

Dane statystyczne nie rysują kompletnego obrazu przemysłu piwowarskiego w Polsce. Ucierpiał on bowiem dwukrotnie w ciągu stosunkowo krótkiego okresu: w czasie Wielkiej Wojny oraz podczas światowego kryzysu ekonomicznego na początku lat trzydziestych. *Przed wybuchem Wielkiej Wojny przemysł piwowarski w poszczególnych dzielnicach zaborczych charakteryzował się zróżnicowanym potencjałem i odmienną dynamiką rozwoju.* Pozostało to w związku z ogólnym poziomem gospodarczym poszczególnych państw zaborczych, co znajdowało przełożenie na wielkość produkcji i spożycia piwa *per capita*. W 1912 roku w Królestwie Polskim wskaźnik ten wynosił 11,1 l, podczas gdy w zaborze pruskim osiągnął 60 l⁴. W Galicji spożycie dynamicznie rosło, by w 1911 roku osiągnąć 19,5 l, co stwarzało nadzieję na zniwelowanie różnic z innymi krajami monarchii⁵. Ogromne zniszczenia czasów wojny przełożyły się na upadek wielu browarów i obniżenie produkcji (pod koniec wojny zaczęto warzyć piwa o znacząco zaniżonym ekstrakcie)⁶. Pomimo to już w 1924 roku osiągnięto poziom konsumpcji 5,42 l na głowę przeciętnego mieszkańca. W kolejnych kilku latach spożycie dynamicznie rosło, by w najlepszym dla piwowarstwa 1929 roku osiągnąć 8,56 l. Kryzys ekonomiczny odcisnął negatywne piętno na przemyśle browarniczym. Największe spadki odnotowano w krajach środkowoeuropejskich. Porównanie skumulowanych danych z czterolecia przed (1926-1929) i po wybuchu kryzysu (1930-1933) pokazuje ogólną

4 Puś 1997, s. 153.

5 Dryja 2024, s. 9-36. Obliczenia własne autora, na podstawie danych o produkcji: *Rocznik statystyki* 1898, s. 252; *Podręcznik* 1904, s. 202; *Podręcznik* 1908, s. 234, oraz demograficznych Zamorski 1989, s. 45. Liczba browarów w Królestwie Polskim wynosiła: 1900 – 214, 1905 – 192, 1910 – 195 (w innym miejscu 193), 1911 – 194; *Rocznik Statystyczny* 1914, s. 122, 136 (tab. IXa), 151 (tab. I), 162 (tab. XI).

6 Zaczęto stosować nieznane dotąd zamienniki, np. suszone buraki cukrowe. W Królestwie Czech i Moraw do produkcji piwa o ekstrakcie 4% stosowano m.in.: mączkę ziemniaczaną, mąkę kasztanową, cukier, melasę, a także importowane sorgo; Dryja 2020, s. 186-189; Holub i in. 2023, s. 49.

skalę spadku, choć w niektórych krajach zanotowano niewielkie wzrosty (zob. tab. 3). Dla Polski spadek ten wynosił 24,48% i złagodzony był szybkim wzrostem w pierwszym z badanych czterolecia. Już jednak porównanie najlepszego okresu, jakim był rok 1929 (8,56 l), z danymi z roku 1933 (szczyt kryzysu – 3,16 l) wykazuje spadek aż o 63,08%. W 1934 roku odnotowano przejściowy wzrost koniunktury, jednak produkcja i związane z nią spożycie zaczęły rosnąć dopiero w 1936 roku. Tym samym skutki kryzysu ekonomicznego w przemyśle piwowarskim były w Polsce głębsze i dłuższe niż w innych dziedzinach gospodarki⁷. W 1937 roku odnotowano wzrost produkcji o 18,22% (liczony rok do roku), a rok później było to 14,05%, które przekładało się na skromne 4,33 l *per capita*. Zdecydowanie lepiej zapowiadał się rok 1939, gdyż jeszcze przed końcem sierpnia osiągnięto poziom produkcji z poprzedniego roku. Ten pozytywny trend został przerwany wybuchem II wojny światowej.

Tab. 3 – spożycie piwa w wybranych krajach europejskich w latach 1926-1929 i 1930-1933 (uśrednione dane z czterolecia) na głowę 1 mieszkańca, w litrach⁸.

	1926-1929	1930-1933	Zmiana (w procentach)
Anglia	74,6	60,9	-18,36
Austria	78,8	54,3	-39,09
Belgia	183	209	+14,21
Dania	57,6	57,6	0
Francja	29,9	34,6	+15,72
Holandia	26,8	23,3	-13,06
Niemcy	83,3	59	-29,17
Norwegia	20,4	16,8	-17,65
Polska	7,15	5,4	-24,48
Szwajcaria	56,9	63,9	+12,3
Szwecja	42,3	47	+11,11

Wysokie spożycie piwa w Niemczech i niskie w Polsce miało oczywiste przełożenie na liczbę zakładów wytwórczych. Według *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* z 1938 roku w Niemczech funkcjonowało 4 281 browarów o zróżnicowanych mocach wytwórczych (powyżej 20 hl produkcji rocznej). Dolna granica ma tu duże znaczenie, w kategorii do 20 hl zliczano bowiem najmniejsze zakłady wraz z piwowarami domowymi (*Hausbrauer*). Odnotowano ich aż 39 921, co zdecydowanie odróżniało

⁷ Zob. Dryja 2021b, s. 170.

⁸ „Biuletyn Związku Browarów i Słodowni w Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 45(255) z 24 września 1935 roku.

rynek niemiecki od polskiego (zob. tab. 4)⁹. Pomimo tych różnic produkcja przeciętnego browaru w obu krajach była zbliżona, nieznacznie przekraczając 10 tys. hl¹⁰. Możemy więc zaryzykować stwierdzenie, że struktura przemysłu piwowarskiego była w obu krajach podobna. W Polsce w latach 1929-1930 przeważały browary bardzo małe (do 5 tys. hl rocznej produkcji, których było 96 w 1929 i 102 w 1930 roku) i małe (od 5 do 10 tys. hl, było ich 40 w 1929 i 38 w 1930 roku), stanowiące $\frac{3}{4}$ ogólnej liczby zakładów. Wytwarzały one około 20% piwa dostarczanego na rynek. Browarów średnich (od 10 do 50 tys. hl) było w 1929 roku 40 (rok później – 36). Należało do nich około 30% rynku. Połowa produkcji pochodziła z 6 największych zakładów, należących do tzw. wielkiej piątki (Warszawa, Tychy, Żywiec, Okocim i Lwów), prowadzących ekspansywną politykę rynkową¹¹. Pomimo postępującej koncentracji produkcji sytuacja ta nie zmieniła się w kolejnych latach w znaczącym stopniu. W obliczu kryzysu browary małe i średnie zdołały obronić swoją pozycję, zakłady najsłabsze ekonomicznie nie przetrwały inflacji z lat dwudziestych.

O sile niemieckiego przemysłu decydowały zakłady zaliczane do dużych (od 60 do 120 tys. hl) i bardzo dużych (powyżej 120 tys. hl), których było odpowiednio 71 i 54 (łącznie 125). Browary tej grupy były systematycznie modernizowane. Stosowano w nich nowoczesne rozwiązania, jak np. systemy sztucznego chłodzenia (mniejsze browary wciąż bazowały na lodzie naturalnym) oraz elektrycznie napędzane pompy, silniki i motory. Swój charakter zmieniały słodownie, w których eliminowano pracę ręczną poprzez zastosowanie urządzeń mechanicznych. Ugruntowywało to przekonanie o nowoczesnym charakterze niemieckiego przemysłu piwowarskiego.

Inną cechą charakterystyczną dla niemieckiego rynku był rozwój dużych koncernów piwowarskich. Największym z nich był Schultheiss-Brauerei Aktien-Gesellschaft z Berlina, nie bez powodu szczytający się tytułem *Die grösste Lagerbierbrauerei der Welt* [największy browar piwa leżakowego na świecie]. W latach 1864-1903 jego właścicielem i głównym zarządzającym był Richard Roesicke, który rozwinął produkcję z 10 do 937 tys. hl rocznie. W 1910 roku koncern zainwestował w rynek wrocławski, kupując browar Pfeifferhof (późniejszy browar Piastowski) i kilka

9 Statistisches Jahrbuch 1938, s. 94*.

10 W 1937 roku przeciętny browar w Niemczech wytwarzał 10 031 hl, w Polsce wskaźnik ten wynosił 10 358 hl; obliczenia własne autora.

11 W 1930 roku browary te wyprodukowały (dane w hl): Tychy (dwa zakłady) – 321 896, Okocim – 277 827, Lwów – 213 207, Żywiec – 195 188, Warszawa – 176 351; AN Kraków, Archiwum Götza-Okocimskiego, sygn. 866, k. 3.

restauracji. W 1920 roku doszło do fuzji z koncernem Patzenhofera. Powstała największa na świecie spółka browarnicza Schultheiss-Patzenhofer AG, dysponująca ogromnym kapitałem i mocami produkcyjnymi. W krótkim czasie przejęła ona kilka innych browarów, w tym w Strzelinie, Zabrzu, Strzelcach Opolskich, Bytomiu i Opolu¹².

Tab. 4 – browary w Niemczech w 1937 roku, w ujęciu wielkościowym. W zestawieniu uwzględniono zakłady o produkcji powyżej 20 hl (w kategorii od 0 do 20 hl wliczano piwowarów domowych)¹³.

pow. 20 do 1 tys. hl	pow. 1 tys. do 10 tys. hl	pow. 10 tys. do 60 tys. hl	pow. 60 tys. do 120 tys. hl	powyżej 120 tys. hl	Razem
2 135	1 490	531	71	54	4 281

W obu krajach dominującym gatunkiem było jasne piwo dolnej fermentacji, produkowane na bazie słodu pilzneńskiego. W Niemczech rozwinęły się lokalne warianty jasnego pilsa (w dwóch podstawowych odmianach: północnoniemieckiej i bawarskiej), odróżniające się od czeskiego protoplasty niższą pełnią, mniejszą słodowością i czystszy profilem fermentacji. W stylu niemieckim zacieranie dekokcyjne nie jest warunkiem koniecznym, w przeciwieństwie do piw czeskich¹⁴. W dwudziestoleciu międzywojennym, szczególnie na obszarach byłej Galicji, dominował styl nawiązujący do szkoły czeskiej, co wynikało z oczywistych uwarunkowań historycznych. Podobnie było po II wojnie światowej¹⁵. Chmiel z okręgu żateckiego w Czechach uchodził za najlepszy, co dodatkowo ujednolicało profil smakowy pochodzących z tych krajów piw.

Po zakończeniu Wielkiej Wojny w Polsce obowiązywały ograniczenia surowcowe, wynikające z trudnej sytuacji aprowizacyjnej. Co więcej, na obszarach każdego z trzech dawnych zaborów podatek wymierzano według odmiennych zasad, będących spuścizną prawodawstwa państw zaborczych¹⁶. Zmieniło się to wraz z wprowadzeniem ustawy akcyzowej w 1924 roku. W świetle jej zapisów rozróżniano piwa pełne (o ekstrakcie od 9 do 12,99% Błg), dubeltowe (o ekstrakcie od 13 do 19,99% Błg) oraz piwa mocne (od 20% Błg wzwyż). Warzenie piwa o ekstrakcie poniżej 9% było formalnie zabronione, choć zgodę na jego produkcję mógł

12 Zob. Urbanek 2015.

13 *Statistisches Jahrbuch* 1938, s. 190.

14 Hlávaček, Lhotský 1970, s. 114 i nast.

15 Zob. np. *Kalendarz* II 1954, s. 319-320.

16 Dryja 2021b, s. 144-149.

wyrazić minister skarbu. W ustawie zdefiniowano też piwa słabe, powstające w wyniku górnej fermentacji i z domieszką zacieru co najmniej 50% słoðu pszenicznego¹⁷. Był to ukłón w kierunku producentów tradycyjnych piw grodziskich (wytwarzanych w Grodzisku Wielkopolskim), cenionych w dwudziestoleciu międzywojennym. W 1929 r. na mocy rozporządzenia Rady Ministrów wprowadzono ochronę nazwy regionalnej „piwo grodziskie”, zastrzeżoną dla producentów „którzy produkują lub produkować będą piwo na obszarze miasta Grodzisk Wielkopolski”¹⁸. Przykładowo browar w Okocimiu dostarczał na rynek piwo marcowe, eksportowe, świętojańskie, słoðowe i porter. Były to nazwy handlowe, nie zawsze mające powiązanie z określonym stylem. Najpopularniejszą marką było piwo marcowe, będące w rzeczywistości klasycznym leżakiem o zawartości ekstraktu około 11% Błg. Nieco mocniejsze było piwo eksportowe, mieszczące się jednak w kategorii piw pełnych. Piwo świętojańskie było piwem dubeltowym, słoðowe zaś – lekkim piwem z dodatkiem cukru. Specjalnością zakładu był porter, w niewielkich ilościach wysyłany za granicę¹⁹. Z produkcji piw ciemnych słynął browar we Lwowie. Niektóre zakłady wytwarzały koźlaki, piwa bawarskie (szczególnie popularne na terenie byłego zaboru rosyjskiego) czy piwa dubeltowe. Poza Grodziskiem piw górnej fermentacji nie wytwarzano prawie wcale²⁰.

Przed wybuchem wojny na terenie Prus, podobnie jak w znacznej części obszaru Niemiec (poza Badenią, Alzacją i Lotarynią), obowiązywał podatek liczony od słoðu użytego do produkcji²¹. Zasady te zostały częściowo naruszone ustawą z 24 stycznia 1918 roku, wymuszoną trudną sytuacją ekonomiczną. Zabroniono warzenia piwa o ekstrakcie przekraczającym 3% P (Plato), co było niezwykle drastycznym posunięciem. System ten całkowicie zmieniła ustawa z 26 lipca 1918 roku. W świetle jej postanowień podatek liczono od hektolitra gotowego produktu²². Po nowelizacji z 8 kwietnia 1922 roku²³ (przyłączającej do wspólnoty podatkowej Bawarię, Badenię i Wirtembergię) ustawa obowiązywała do 1 sierpnia

17 Dz.U. 1924, nr 65, poz. 635.

18 Dz.U. 1929, nr 72, poz. 548; Dryja 2021b, s. 167.

19 AN Kraków, Archiwum Götza-Okocimskiego, sygn. 343; sygn. 478; sygn. 599; sygn. 600.

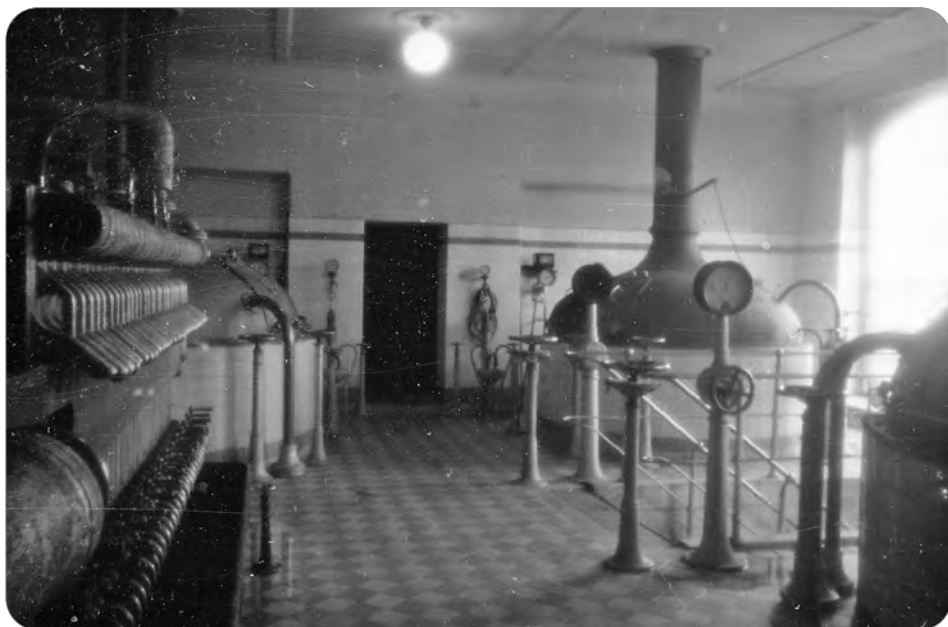
20 Wierzbicki 2018, s. 163-186, 223-251; Jędrzejewski 2018, s. 180 i nast.

21 Struktura podatkowa (w tym: wysokość, sposób naliczania opłaty, dodatkowe daniny lokalne) nie była jednolita i różniła się nie tylko w poszczególnych krajach niemieckich, ale nawet w ich obrębie. Dopiero prawo wprowadzone 15 lipca 1909 roku uporządkowało przepisy akcyzowe; Boczkowski 1919, s. 9.

22 Nowe stawki również miały charakter progresywny; Deutsches Reichsgesetzblatt, 1918, nr 98, poz. 6405, s. 863-885.

23 Deutsches Reichsgesetzblatt, 1922, nr 31, poz. 444, 445.

1923 roku²⁴. W jej świetle wyróżniano piwo zwykłe²⁵ (Einfachbier) o zawartości ekstraktu do 5,5%, wyszynkowe (Schankbier) o ekstrakcie 8-9%, pełne (Vollbier) o ekstrakcie 9-13% oraz mocne (Starkbier) o ekstrakcie powyżej 13%. Ustawa dopuszczała użycie substancji słodzących w piwach górnej fermentacji. W wersji obowiązującej od 1 stycznia 1927 roku przesunięto wartości definiujące poszczególne kategorie: Einfachbier do 6,5% ekstraktu, Vollbier – 10-14% ekstraktu, Starkbier – 16% ekstraktu i powyżej²⁶.

Ryc. 2 – wnętrze warzelni browaru w Polczynie-Zdroju, koniec lat czterdziestych. Po lewej stronie widoczny jest filtr zacierowy (używany zamiast kadzi filtracyjnej). W tle po prawej kocioł warzelny.

Krótkiego omówienia wymagają piwa zwykłe (Einfachbier) z uwagi na ich zróżnicowanie i dużą popularność w okresie międzywojennym. Do 1914 roku wytwarzano je jako piwa zarówno dolnej, jak i górnej fermentacji. Piwa dolnej fermentacji miały zazwyczaj 6-7% ekstraktu, posiadały

24 Deutsches Reichsgesetzblatt, 1923, nr 55, poz. 557.

25 Według polskiej tradycji można użyć też określenia: proste lub pojedyncze; zob. Dryja, Sławiński 2018, s. 200.

26 Deutsches Reichsgesetzblatt, 1925, nr 39, poz. 244.

jasną lub ciemną barwę i były traktowane na kolejnych etapach produkcji w taki sam sposób jak piwa pełne. Różniły się od nich niższą zawartością ekstraktu. Z kolei piwa górnej fermentacji były niemal bez wyjątku piwami ciemnymi, o ekstrakcie od 4 do 7%. Wytwarzano je niekiedy z samego słodu, najczęściej z dodatkiem cukru (dodawanego już na etapie fermentacji głównej, częściej po jej zakończeniu). Poddawano je fermentacji w wyższym zakresie temperatur, przelewając po zakończeniu procesu do beczek lub butelek. Po kilku dniach piwo było gotowe do sprzedaży²⁷. Niekiedy pozostawiano je na okres około trzech tygodni w chłodnej piwnicy i wypuszczano na rynek. Najczęściej jednak sprzedawano je w postaci beczkowej lub butelkowano, zanim było gotowe do spożycia. W wielu miejscach Einfachbier zwyczajowo sprzedawano na litry i dodawano do niego wodę przed butelkowaniem. Zmiany legislacyjne wymuszone działaniami wojennymi częściowo zmieniły pojęcie piwa zwykłego, choć jego definicja różniła się w poszczególnych prowincjach. W świetle ustawy z 24 stycznia 1918 roku (zob. wyżej) można było z zasady produkować jedynie piwa zwykłe. Najczęściej starano się więc warzyć piwa w stylu klasycznego leżaka²⁸. W połowie lat dwudziestych sytuacja wróciła do normy. Piwa zwykłe rozumiano więc nadal dwojako: jako słabą odmianę piw leżakowych dolnej fermentacji lub ciemne, zazwyczaj dosładzane, piwo górnej fermentacji. Produkcja takiego piwa była popularna na prowincji, wytwarzać je mogły bowiem karczmy i gospody wyposażone w bardzo proste (by nie powiedzieć prymitywne) urządzenia. Z formalnego punktu widzenia były to browary, choć lepszym określeniem byłyby gospody (lub karczmy)

27 Piwo takie było o wiele tańsze w produkcji od zwykłego, gdyż zbyteczne były chłodzenie (łodem naturalnym lub sztucznie) i leżakowanie. Z uwagi na niewielką ilość zużytego surowca (słodu) podatek też był niewielki.

28 Sytuacja wojenna i wydane w jej wyniku rozporządzenia były powodem całkowitej redefinicji technicznej pojęcia piwa zwykłego (Einfachbier), gdyż wobec braku piw mocniejszych należało produkować piwa słabe, o charakterze leżaków, które w miarę możliwości miały spełniać nie tylko lokalne, ale i ogólne wymagania smakowe. W związku z tym należało dostosować metody produkcji, które musiały uwzględniać zjawisko zbyt słabej pracy drożdży w brzeczках o tak niskim stężeniu ekstraktu. Najczęstszym zabiegiem było używanie mocniejszych brzeczek, w których praca drożdży przebiegała w miarę normalnie, i rozcieńczanie piwa do wymaganej lub oficjalnie określonej mocy poprzez dodanie wody lub wody chmielowej. Odbывало się to albo w kadzi fermentacyjnej, albo w beczce po piwie, ewentualnie bezpośrednio przed wypuszczeniem do sprzedaży piwa, które – jak to zwykle bywało przy produkcji piwa leżakowego – było filtrowane w celu osiągnięcia należytej klarowności, ale zazwyczaj również sztucznie nasycane dwutlenkiem węgla, co było dopuszczalne jedynie w drodze wyjątku; *Illustriertes* 1925, s. 244-255.

z własnym piwem²⁹. Sporą część produkcji sprzedawano na litry bezpośrednio po uwarzeniu i dodaniu niewielkiej ilości drożdży – w gospodzie lub poprzez sprzedaż obwoźną (z beczkowsu). Zakupione do dowolnego naczynia piwo butelkowano w domu, niekiedy dodając różne składniki smakowe (zioła, przyprawy), i odstawiano na kilka dni do chłodnej piwnicy. Ten sposób cieszył się szczególną popularnością w okresie nasilenia prac polowych. Sprzedawane w ten sposób młode piwo określano niekiedy jako Jungbier lub Frischbier, choć oczywiście należało ono do grupy piw zwykłych³⁰.

Ryc. 3 – plan Wrocławia z naniesioną lokalizacją wybranych browarów (liniami pogrubionymi obwiedziono granice działki katastralnej, w obrębie której znajdował się zakład). Oznaczono: 1 – Brauerei drei Kronen Julius Menzel, 2 – Brauerei zur Schwarzen Krähe, 3 – Brauerei zum Weissen Hause, 4 – Brauerei zur Goldenen Marie, 5 – Brauerei zum Birnbaum.

²⁹ We współczesnym języku polskim brak odpowiedniego określenia. Kiedyś były to karczmy (*taberny*), w których produkcja własnego piwa była powszechna, jednak określenie to zmieniło swój pierwotny kontekst historyczny. W języku angielskim odpowiednikiem są *alehouses*, czyli gospody lub karczmy warzące własne piwo górnej fermentacji (*ale*); Dryja, Sławiński 2019, s. 100-109.

³⁰ Zachowała się ciekawa relacja mieszkanki Bielawy: Gertrud Kuhnt pamięta, że samochód z browaru w Stoszowicach (Peterwitz) przyjeżdżał dwa razy w tygodniu. Kierowca dzwonił specjalnym dzwonkiem, tak że wszyscy w okolicy wiedzieli, kto przyjechał. Bezpośrednio z samochodu sprzedawał piwo nie tylko gospodom, ale również pojedynczym mieszkańcom wsi.

Wśród regionów, miast i miasteczek na ziemiach przyłączonych w 1945 roku do Polski na szczególne wyróżnienie zasługuje Wrocław, na terenie którego funkcjonowało 16 browarów. Tradycja części z nich wywodziła się jeszcze ze średniowiecza, część powstała wraz z rewolucyjnymi przemianami zachodzącymi w drugiej połowie XIX wieku³¹, aczkolwiek niektóre zakłady przemysłowe nawiązywały do znacznie starszej tradycji³². Jeden z browarów (zum Birnbaum – pod Gruszą) odwoływał się do tradycji sięgającej 1290 roku³³. Browar zur Goldenen Marie (pod Złotą Marią) jako datę powstania podawał 1888 rok, jednak odwoływał się do 1306 roku jako daty powstania gospody. Z kolei browar zum Weissen Hause (w Białym Domu) przy Nowym Targu jako datę założenia podawał rok 1695³⁴. Siedemnastowieczną genezę wskazywały też browary zum Grossen Meerschiff (pod Pełnomorskim Okrętem, po wojnie przez krótki okres funkcjonujący jako browar Wiarus)³⁵ i zum Schwarzen Adler (pod Czarnym Orłem – 1643 rok). Browar zum Goldenen Hecht (pod Złotym Szczupakiem, działający po wojnie jako browar Ratuszowy) chwalił się zaś tradycją biegnącą od 1720 roku³⁶. Inna znana gospoda Grenzhaus (Graniczna), w której warzono piwo, podawała jako datę powstania 1744 rok, choć tradycja piwowarska tego miejsca była zapewne starsza³⁷. Ciekawa jest historia karczmy Alter Weinstock (Pod Starą Winoroślą). Jej właścicielem od 1882 roku był Robert Hein. W 1894 roku zbudował na peryferiach miasta nowy browar parowy (późniejszy browar Mieszczański). *Od tej pory*

Przed samochodem ustawiały się kolejki dzieci z kuflami i kankami. Gertrud Kuhnt wspomina też, że: „piwa takiego nie można było pić od razu ponieważ należało „przechrzcić” piwo szczypłą soli i małą ilością cukru”. Piwo musiało być zabutelkowane, bardzo dobrze zakorkowane i umieszczone w piwnicy. Do spożycia nadawało się po tygodniu, a przy jego picciu należało być ostrożnym, aby nie oblać się musującym napojem; Brzeziński 2021, s. 303.

31 O ewolucji wrocławskiej karczmy zob. Sobociński 2002, s. 89-112.

32 Przykładem może być funkcjonujący po wojnie browar Piastowski, przeniesiony z pierwotnej lokalizacji przy ul. Świdnickiej w centrum miasta na nowe miejsce przez Carla Scholza w 1893 roku. Wcześniej przy ul. Świdnickiej istniały dwie karczmy: Johanna Gottlieba Pfeiffera i Carla Gottlieba Maya, współdzielące stojący w tylnej części działek browar o odległej tradycji piwowarskiej. Z tego względu nowy browar Scholza funkcjonował pod nazwą Pfeifferhof aż do 1910 roku, kiedy to został wykupiony przez Schultheiss-Brauerei Aktien-Gesellschaft; Kirschke 2012; Urbanek 2015.

33 Archiwum GGB, teczka: BVDB, karta: Brauerei zum Birnbaum, Gustav Sternagel-Haase.

34 Tamże, teczka: BVDB, karta: Brauerei zum Weissen Hause, Friedrich Wilhelm Wiesner.

35 Tamże, teczka: BVDB, karta: Brauerei zum Grossen Meerschiff.

36 Tamże, teczka: BVDB, karta: Brauerei zum Goldenen Hecht.

37 Tamże, teczka: BVDB, karta: Grenzhaus Brauerei, Inh. Oscar Nitschke.

przy Ohlauer Strasse znajdowała się karczma z wyszynkiem, natomiast browar „Alter Weinstock” jako zakład produkcyjny znajdował się przy ulicy Hubskiej. (...) Piątego października 1923 roku browar przy ulicy Hubskiej przejęła spółka akcyjna o nazwie „Bürgerliches Brauhaus Breslau AG”³⁸. Produkcję własnego piwa w karczmie wznowiono w 1931 roku³⁹. Nie brakowało gospód z własnym piwem założonych z końcem XIX lub w początkach XX wieku. Do takich należał browar Drei Kronen (Trzy Korony) powstały 1 kwietnia 1900 roku⁴⁰. Bez wyjątku były to niezbyt duże zakłady, nieposiadające własnych słodowni i warzące piwo na własne potrzeby⁴¹. Pewnym wyjątkiem był browar zum Birnbaum, gdyż posiadał filię produkcyjną przy ul. Ludwiskiej (mieściły się tam działy fermentacji i leżakowania oraz rozlewu, brak było warzelni). Najpopularniejszymi wyrobami szynkowanymi we wrocławskich karczmach były piwa zwykłe (Einfachbier) w szerokim zakresie od 3 do 6% ekstraktu (w tym piwo młode Jungbier – 4,2%). Powszechnie produkowano piwo słodowe (Malzbier – 12%) i pszeniczne (Weissbier lub Weizenbier), na ogół o niewielkiej zawartości ekstraktu (6%), formalnie mieszczące się w kategorii piw zwykłych (zob. wyżej Einfachbier). Kilka browarów podjęło produkcję piw leżakowych dolnej fermentacji, np. zum Goldenen Hecht (od 1911 roku), a także zum Birnbaum, Drei Kronen, zur Goldenen Marie (od 1906 roku) i Grenzhaus (zob. tab. 5). Oferta lokali wrocławskich była niezwykle szeroka. Można było odnaleźć w niej piwa produkowane na miejscu, dostarczane z dużych wrocławskich zakładów, a także z innych browarów, głównie z terenów Dolnego Śląska.

38 Urbanek 2015, s. 93-112.

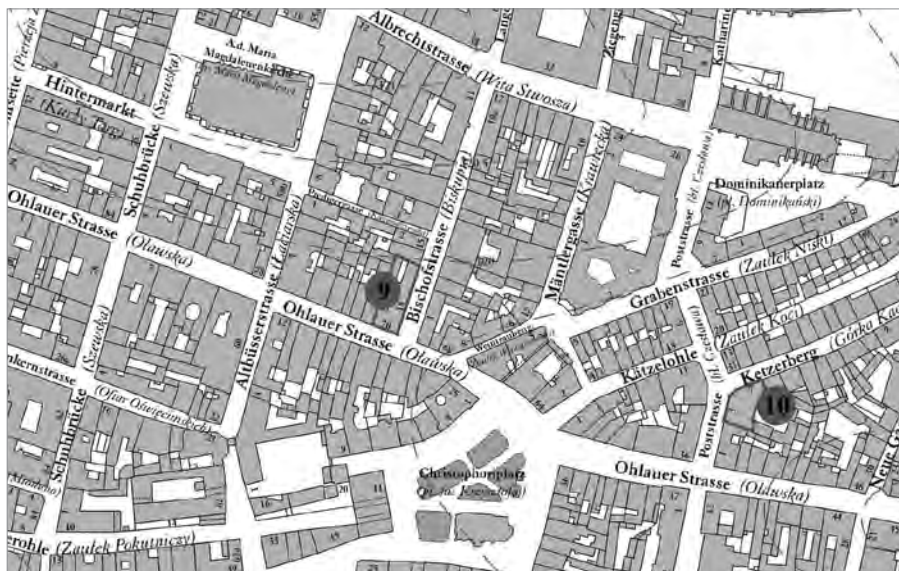
39 Archiwum GGB, teczka: BVDB, karta: Brauerei Alter Weinstock, Gotthard Meisner GmbH.

40 Tamże, teczka: BVDB, karta: Brauerei Drei Kronen Julius Menzel.

41 Określenie „niezbyt duży” może być mylące. Dla porównania współczesne browary restauracyjne (które możemy porównywać z ówczesnymi karczmami z własnym piwem) mają warzelnie z kotłami o pojemności 5 lub 10 hl (większe należą do absolutnej rzadkości). Tak więc opisywane zakłady wrocławskie miały kotły warzelne od 3 do nawet 10 razy większe.

Ryc. 4 – plan Wrocławia z naniesioną lokalizacją wybranych browarów (liniami pogrubionymi obwiedziono granice działki katastralnej, w obrębie której znajdował się zakład). Oznaczono: 6 – Grenzhaus Brauerei, 7 – Brauerei zum Grossen Meerschiff, nast. Państwowy Browar nr 9 „Wiarus”, 8 – Brauerei zum Goldenen Hecht, nast. Państwowy Browar nr 14 „Ratuszowy”.

Ryc. 5 – plan Wrocławia z naniesioną lokalizacją wybranych browarów (liniami pogrubionymi obwiedziono granice działki katastralnej, w obrębie której znajdował się zakład). Oznaczono: 9 – Brauerei zum Schwarzen Adler, 10 – Brauerei Alter Weinstock.

Tab. 5 – zestawienie browarów wrocławskich połączonych z własnym wyszynkiem. W kolejnych kolumnach podano rok powstania, pojemność kotła warzelnego i potencjalną wielkość produkcji (w hektolitrach). Opracowano na podstawie kart informacyjnych zakładów z 1937 roku, dane GGB⁴².

	Rok powstania	Pojemność kotła warzelnego	Potencjalna wielkość produkcji
Brauerei zum Nussbaum	1717	98,64	36 000
Brauerei zum Grossen Meerschiff	1635	35,49	7 500
Brauerei zum Goldenen Hecht	1720	51	3 000
Brauerei Alter Weinstock	1906/1931	83	25 000
Brauerei zum Weissen Hause	1695	30,85	4 000
Brauerei zum Schwarzen Adler	1643	45,50	7 000
Brauerei zum Birnbaum	1290	75	12-20 000
Brauerei Drei Kronen	1900	42	4 000
Brauerei zur Goldenen Marie	1306/1888	41,85	3 000
Grenzhaus Brauerei	1744	29,50	2 000

Około 1938 roku w części ziem niemieckich przyłączonych po wojnie do Polski funkcjonowało około 170 browarów. Dalsze trzy znajdowały się na terenie Wolnego Miasta Gdańska (zob. tab. 6). Podaną liczbę 173 czynnych browarów można przyjąć jako wiarygodną z zastrzeżeniem, że pewna niewielka grupa prowadziła działalność sezonową. Chodzi rzecz jasna o zakłady najmniejsze, powiązane z gospodami i karczmami, których głównym (a zazwyczaj jedynym) produktem było piwo zwykłe (Einfachbier) górnej fermentacji.

Tab. 6 – liczba browarów niemieckich funkcjonujących w latach 1937-1941, w rozbiu na powojenne rejony Zjednoczenia z wyróżnieniem Wolnego Miasta Gdańska⁴³.

Rejon zabrzański	Rejon wrocławski	Rejon bydgoski I	Rejon bydgoski II	Wolne Miasto Gdańsk
34	76	47	13	3

42 Archiwum GGB,teczka: BVDB, wybrane karty.

43 Tamże,teczka: BVDB; *Die Brauereien und Mälzereien 1939*; *Die Brauereien und Mälzereien 1940*; *Die Brauereien und Mälzereien 1941*; *Die Brauereien und Mälzereien 1942*.

Zniszczenia wojenne

Szczupła baza źródłowa utrudnia szczegółową analizę skali strat i ich bezpośrednich przyczyn. Wiele relacji spisano w kilka lub kilkanaście miesięcy po zakończeniu wojny. Najwartościowszy zbiór stanowią raporty pełnomocników GO KERM, spisywano je bowiem w krótki czas po zakończeniu działań zbrojnych, w okresie zarządu komendantur wojennych nad zdobytym majątkiem. Unikalną wartość posiadają relacje pierwszych kierowników, uczestniczących w przejmowaniu zakładów z rąk radzieckich. Z późniejszego okresu pochodzą bilanse otwarcia, protokoły przejęcia na rzecz struktur branżowych lub władz lokalnych oraz pierwsze inwentarze. Spora część z tych dokumentów jest nad wyraz lakoniczna, gdyż sporządzające je osoby ograniczały się do zaledwie kilku słów komentarza, np. *browar rozbity*⁴⁴ lub *częściowo zniszczony w trakcie działań wojennych*⁴⁵. Często operowano procentami, opisując stan zniszczeń całego kompleksu lub poszczególnych budynków. Trudno wówczas określić charakter i przyczyny powstałych szkód. W wielu przypadkach pomocna jest analiza inwentarzy, w szczególności opisów budynków i wyposażenia⁴⁶. W przypadku 153 obiektów dysponujemy informacjami pozwalającymi określić ich stan. Przyjęto rozróżnienie na zakłady, które nie doznały większych zniszczeń, zostały zniszczone częściowo lub całkowicie, a także te, których urządzenia zdemontowano i wywieziono w głąb Związku Radzieckiego (zob. tab. 7). Grupa zakładów, co do których nie dysponujemy żadnymi (lub niemal żadnymi) źródłami, liczy 78 pozycji. W zdecydowanej większości znajdują się w niej browary, które zakończyły działalność jeszcze przed wybuchem wojny oraz zakłady najmniejsze, zajmujące się wyłącznie produkcją piwa prostego (Einfachbier). Najwięcej informacji dostarczają o nich raporty pełnomocników GO KERM, którzy sporządzali listy wszystkich zakładów rzemieślniczych i przemysłowych na powierzonym im terenie. Nierzadko są to jedyne zachowane informacje⁴⁷. Niewielkie zakłady połączone z lokalami gastronomicznymi pozostawały bowiem

44 Np. browar w Reńskiej Wsi; AP Opole, Starostwo Powiatowe w Koźlu, sygn. 674, nlb.

45 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 5, k. 21-25.

46 Równie istotne jest to, co w inwentarzu opisane, jak i to, czego w nim brakuje. Powojenne inwentarze można zestawić z danymi niemieckimi z 1937 roku.

47 Do browarów znanych jedynie z raportów GO KERM należą m.in.: browar Theobalda Diebitscha w Prudniku, R. Rothera w Słupcu czy zakład w Wykrotach; AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 309, k. 4; sygn. 368, k. 56; sygn. 630, k. 53.

poza zainteresowaniem przedstawicieli struktur branżowych, jako nieistotne dla państwowego przemysłu piwowarskiego. Zapewne zbierano o nich informacje pomocne w podjęciu decyzji o ich przydatności, jednak archiwa oddziałów terenowych Zjednoczenia zachowały się szczątkowo lub nie zachowały się wcale. Informacji o tych zakładach nie umieszczano w raportach i szczegółowych wykazach sporządzanych na potrzeby ministerstwa (zajmowano się jedynie tymi, które mogły okazać się przydatne – nadawały się do uruchomienia, odbudowy, urządzenia rozlewni lub składu hurtowego albo na ich terenie znajdował się sprzęt zdolny do dalszego wykorzystania). Jeszcze w 1945 roku na terenie częściowo zniszczonych browarów w Wołowie i Barści (obecnie nieistniejąca część miejscowości Forst) urządzono prowizoryczne magazyny wyposażenia zwożonego z innych zakładów, prawdopodobnie tych najmniejszych (szczegółowy wykaz nie zachował się). Po wywiezieniu kilku wskazanych elementów takim zakładem przestawano się interesować, uznając całą sprawę za zamkniętą. Do wyjątków należą losy browarów w Zatoniu, Lubsku, Paczkowie czy Dzierżoniowie, z uwagi na nietypowe okoliczności towarzyszące tym zakładom w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny (niekiedy udane próby uruchomienia przez osoby prywatne, spółdzielnie lub władze lokalne). Los sporej części tych najmniejszych browarów pozostanie na zawsze nieznany.

Tab. 7 – zestawienie browarów z uwagi na stan zniszczeń, w podziale na zakłady bez większych zniszczeń, częściowo zniszczone, zniszczone oraz zdemontowane i wywiezione przez grupy demontażowe Armii Czerwonej.

Rejony	Zakłady bez większych zniszczeń	Zakłady częściowo zniszczone	Zakłady zniszczone	Zakłady wywiezione	Razem
zabrzański	17	6	0	4	27
wrocławski	34	8	21	2 + 2	67
bydgoski I	22	3	13	2	40
bydgoski II	9	3	4	0	16
WM Gdańsk	1	0	2	0	3
Razem	83	20	40	8 + 2	153

W zasadzie o żadnym z opisywanych browarów nie da się powiedzieć, że z działań wojennych wyszedł bez najmniejszego szwanku. Kilka zakładów przejęto *w pełnym ruchu*, a więc w trakcie produkcji, z zapasami surowców i gotowego piwa. W sprawozdaniu z uruchamiania browaru w Szczytnej Śląskiej czytamy: *Przez gwałtowny obciąż piwa dla wojska zepsute zostały: obciążacz do piwa beczkowego, obciążacz do piwa flaszkowego, filtry, z braku gazu*

Ryc. 6 – browar w Poznaniu, stan po zakończeniu działań wojennych (u góry) oraz po zakończeniu odbudowy w październiku 1945 roku.

światelnego zepsuty został aparat do smołowania beczek⁴⁸. Uszkodzenia podobnego typu zanotowano w wielu browarach. Piwo wywożono w beczkach, które do macierzystych zakładów już nie wracały. Łakomym kąskiem były skórzane pasy napędowe, masowo wykradane przez żołnierzy i osoby prywatne. Nawet krótkotrwałe stacjonowanie wojska sowieckiego oznaczało późniejszą konieczność mozolnego oczyszczania pomieszczeń biurowych i produkcyjnych i dezynfekcji urządzeń, gdyż każdy zakątek traktowano jako potencjalną toaletę. Maszyny dekompletowano, poszukując brakujących części, lub po prostu niszczone. W wielu protokołach przejęcia z rąk komendantur wojskowych odnotowano powybijane okna, zniszczoną stolarkę (drzwi, schody, podłogi), powyrywaną ze ścian instalację elektryczną i wodociągową oraz inne szkody, bez wątpienia niebędące rezultatem bezpośrednich działań wojennych. Do kategorii zakładów, które nie poniosły większych zniszczeń, zaliczono więc takie, w których możliwe było podjęcie produkcji w ciągu relatywnie krótkiego czasu (najwyżej kilku tygodni), bez konieczności przeprowadzania skomplikowanych prac zabezpieczających i remontowych. W tej grupie znalazły się 83 obiekty. Niekiedy poniosły one szkody w wyniku bezpośrednich walk czy ostrzału artyleryjskiego, jednak nie dotyczyło to budynków produkcyjnych (przykładowo w kompleksie zabudowy browaru w Szczytnie spłonął dom mieszkalny) lub uszkodzenia nie były duże i dało się je usunąć niewielkim nakładem sił (np. uszkodzona ściana frontowa browaru w Zakrzowie).

Przez zakład częściowo zniszczony należy rozumieć obiekt, którego uruchomienie nie było możliwe w krótkim czasie i wiązało się ze sporym wysiłkiem i nakładem kosztów. Do tej grupy zaliczono 20 obiektów. W niektórych podjęto natychmiastowe działania, zwieńczone sukcesem po kilku lub kilkunastu miesiącach wytężonej pracy⁴⁹. W pierwszej kolejności należy wymienić browary w Elblągu i Szczecinie. Ten pierwszy miał być zniszczony zaledwie w 10% i eksploatowany przez komendanturę wojenną, jednak działalność radzieckich grup demontażowych miała doprowadzić go do niemal całkowitej ruiny⁵⁰ (niewątpliwie zdemontowano warzelnię,

48 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 55, k. 1.

49 Ogólna polityka zakładała, by uruchamiać jedynie browary niezniszczone lub uszkodzone w niewielkim stopniu. Stopień uszkodzeń mógł być rzecz jasna różny. Do grupy zakładów częściowo zniszczonych zaliczono uruchomione browary w Elblągu i Szczecinie, dwa wrocławskie zakłady (Wiarus i Ratuszowy) oraz niewielki browar w Gorzowie Wielkopolskim, uruchomiony w ograniczonym zakresie przez osobę prywatną (produkcja piw dolnej fermentacji) i następnie zamknięty; Dryja 2023b.

50 Rynkiewicz-Domino, Gliniecki 2012, s. 68.

Ryc. 7 – zniszczenia wojenne w browarze w Poznaniu, jesień 1945 roku.

lecz pozostawiono ją na terenie zakładu)⁵¹. Browar w Szczecinie ucierpiał już w 1943 roku w wyniku nalotów alianckich⁵². Zniszczenia z okresu walk o miasto są trudne do zdefiniowania, aczkolwiek wydaje się, że Rosjanie na krótko wznowili w nim produkcję piwa, co wskazuje, że straty nie były duże. Gdy po długich targach browar trafił w polskie ręce, wymagał przeprowadzenia prac trwających około dwóch miesięcy⁵³. Z czasem podjęto decyzję o odbudowie i uruchomieniu browarów w Biskupcu i Braniewie, jednak większość uszkodzonych zakładów pozostała trwale unieruchomiona. W kilku przypadkach uruchomienie produkcji było zapewne możliwe, jednak położenie w pobliżu innych czynnych zakładów, a tym samym dobre nasycenie rynku, zadecydowało o ich trwałym wyłączeniu z produkcji. Uwaga ta dotyczy m.in. browarów w Grodkowie czy Toszku, które ostatecznie przekształcono w składy hurtowe i rozlewnie produktów pochodzących z innych zakładów. Odbudowa pozostałych, z uwagi na ich wielkość i przestarzałe urządzenia techniczne, była nieopłacalna

51 Zakład uruchomiono bez spalonej słodowni. Słód sprowadzano z zakładu w Malborku; Dryja 2023b, s. 536-537.

52 Żurawski 2003, s. 15-16.

53 Dryja 2023b, s. 434-450.

ekonomicznie i nie wchodziła w rachubę. Niektóre z nich również przekształcono w rozlewnie i składy hurtowe (np. Strzegom, Miastko).

Co najmniej 40 browarów zostało zniszczonych niemal całkowicie. Tym samym ich los został przypieczętowany, gdyż potencjał produkcyjny zakładów czynnych wielokrotnie przekraczał potrzeby rynku. W pierwszych latach nie przewidywano zresztą odbudowy żadnego ze zniszczonych zakładów, w tym w Warszawie i Białymstoku, planując zaopatrzenie stołecznej aglomeracji i ściany wschodniej poprzez budowę sieci hurtowni zaopatrywanych z terenów ościennych. Szybki wzrost konsumpcji i rosnące koszty transportu wymusiły rewizję tych decyzji. Odbudowę tych browarów wprowadzono do założeń planu sześcioletniego i zrealizowano w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych.

Część zakładów, które zostały przejęte w relatywnie dobrym stanie, lecz nie zostały uruchomione lub uruchomiono je ze znacznym opóźnieniem, zaliczano w późniejszym okresie do zniszczonych w trakcie działań wojennych. Do takich należy browar w Olsztynie. W protokole z sierpnia 1951 roku zapisano: *w czasie działań wojennych Zakład nie był zniszczony, poza drobnym zdekompletowaniem maszyn i urządzeń*⁵⁴, jednak Tadeusz Kaczmarek uważał inaczej⁵⁵.

Odrębnym zagadnieniem jest zdefiniowanie pojęcia „strat wojennych”, które nawet w źródłach z epoki nie są przedstawiane jednoznacznie. Rozciągano je na takie zjawiska jak demontaż i wywóz wyposażenia albo jego części przez niemieckich właścicieli lub wojsko, zniszczenia spowodowane bezpośrednio działaniami wojennymi, dewastacje związane z wkroczeniem wojsk sowieckich, demontaż i wywóz urządzeń w głąb Związku Radzieckiego oraz pospolity szaber. Tym samym straty wojenne mogły być znacznie rozciągnięte w czasie. Opisywane z perspektywy kilku lat sklejały się w zlepek niesprecyzowanych zdarzeń, stając się swoistym wytrychem, tłumaczącym negatywne wydarzenia z przeszłości.

Wydawałoby się, że wskazanie Niemców jako odpowiedzialnych za demontaż technicznego wyposażenia może być wygodną wymówką, szczególnie w sytuacji gdy faktycznym sprawcą byli Sowieci (co od około 1947 roku zaczęto starannie ukrywać) lub tzw. nieznani sprawcy. W badanym zbiorze dokumentów odnaleziono jednak tylko trzy wzmianki o takich przypadkach. Wszystkie dotyczą zakładów małych, specjalizujących się w produkcji piwa zwykłego. W opisie niewielkiego zakładu w Leśnej czytamy: *Urządzenia browarnicze zostały wywiezione przez Niemców. Pozostała*

54 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5421, k. 2.

55 Kaczmarek 1994, s. 297.

jedynie fabryka wód gazowych i rozlewnia piwa⁵⁶. W rzeczywistości produkcję browarniczą wygaszono około 1930 roku⁵⁷, tak więc brak urządzeń nie powinien być niczym zaskakującym. Kolejne dwie informacje dotyczą niewielkich browarów w Ścinawie. W opisie zakładu należącego do Hermana Haenelta znajduje się uwaga: *browar nieczynny, urządzenia wywiezione przez Niemców*⁵⁸. Na miejscu pozostała zdekompletowana warzelnia i pojedyncze, drobne urządzenia⁵⁹. Ten browar miał działać jeszcze na początku lat czterdziestych. Identyczny opis dotyczy zakładu Maxa Kiselbacha, jednak – podobnie jak browar w Leśnej – zakończył on działalność na kilka lat przed wybuchem wojny⁶⁰. Paradoksalnie wszystkie cytowane wyżej informacje mogą być prawdziwe, z zastrzeżeniem, że demontaż urządzeń dokonany przez właścicieli nie miał bezpośredniego związku z działaniami wojennymi.

Do uszczerbku majątku zakładów przemysłowych przyczyniły się bez wątpienia rekwizycje wszelkiego rodzaju środków transportu, w szczególności samochodów ciężarowych, ale też platform konnych, wozów, wózków i samych koni na potrzeby armii. Browar w Witnicy stracił w ten sposób trzy samochody ciężarowe, dwa wozy konne i 12 koni zarekwirowanych przez Wehrmacht. W wykazie strat opracowanym przez Adama Fiolkę, pierwszego powojennego kierownika browaru, ubytki te przypisano Armii Czerwonej, wraz z innymi, faktycznie spowodowanymi przez żołnierzy stacjonujących w browarze⁶¹.

Wiele browarów znalazło się w bezpośredniej strefie walk i uległo zniszczeniu. Browar w Mostach (Birkfäre über Muskau) został zaminywany i wysadzony przez Wehrmacht w ramach organizacji obrony na linii Nysy Łużyckiej. Podobny los spotkał browar w nieodległej Barści. W zamienionym na twierdzę Wrocławiu zniszczono 11 z 16 tamtejszych browarów (pozostałe ucierpiały w mniejszym lub większym stopniu). Podobny los spotkał browar w Głogowie. Całkowicie zniszczono dwa duże browary w Szczecinie, a także browary w Stargardzie, Gdańsku, Nowym Dworze Gdańskim, Legnicy oraz Pile. Pełna lista obejmuje 40 obiektów, o mocach produkcyjnych sięgających niemal 1,4 mln hl (zob. tab. 8)⁶².

56 AAN, Ministerstwo Ziem Odzyskanych w Warszawie, sygn. 1642, k. 15.

57 Friedrich 2001, s. 80.

58 AP Wrocław, Urząd Wojewódzki Wrocławski, sygn. XVIII/34, k. 12.

59 AP Wrocław, Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu, sygn. 304, k. 26-29.

60 Prawdopodobnie zakład działał do 1936 roku; Friedrich 2001, s. 138.

61 Sporządzony przez Fiolkę raport zatytułowano: *Straty wojenne wynikłe przez okupowanie Browaru przez Wojska Radzieckie*; Czarnuch 2013, s. 90.

62 Archiwum GGB.

Tab. 8 – potencjał produkcyjny browarów zniszczonych w trakcie działań wojennych, w rozbiciu na poszczególne rejony z wyróżnieniem Wolnego Miasta Gdańska, w hektolitrach. Zestawiono na podstawie danych niemieckich z 1937 roku.

Rejon zabrzański	Rejon wrocławski	Rejon bydgoski I	Rejon bydgoski II	Wolne Miasto Gdańsk	Razem
0	849 400	437 000	75 000	44 000	1 405 400

Największe zniszczenia spowodowane były działalnością armii sowieckiej. Z zakładów czynnych wywożono zapasy piwa, surowce, rabowano elementy wyposażenia, niszczone urządzenia produkcyjne. Świetnie ilustruje to przypadek browaru w Raciborzu: *Zabudowania fabryczne ucierpiały nieznacznie wskutek wybuchu granatów. W związku z działaniami wojennymi browar został pozbawiony surowców, materiałów pomocniczych, zapasów gotowych produktów, taboru, narzędzi, pasów, urządzeń biurowych i wody. Urządzenia maszynowe wymagały gruntownego odczyszczenia i drobnych remontów, które przeprowadzono we własnym zakresie*⁶³. Po zainstalowaniu się komendantur wojskowych sytuacja częściowo się stabilizowała. Przejęte zakłady wykorzystywano w różnych celach: kwaterowano wojsko, organizowano magazyny, a niekiedy wznawiano produkcję na potrzeby armii. W słodowni browaru we Lwówku Śląskim urządzono rzeźnię, dział wyrobu lemoniad zamieniono zaś na łaźnię. *Ponieważ browar jest od przeszło 3 miesięcy nieczynny oprócz elektrowni, więc wszystkie maszyny i zbiorniki trzeba oczyścić i sprawdzić ich działanie, co zostało częściowo dokonane*⁶⁴, w związku z czym uruchomienie produkcji opóźniło się o kilka tygodni. Niepowetowaną stratą była utrata naczyń transportowych. Z browaru w Kłodzku Rosjanie wywieźli zapasy piwa, pozostawiając beczki o łącznej pojemności zaledwie 15 hl. Wywiezionych naczyń w większości nie udało się odzyskać. Przy okazji zniszczono aluminiowy zbiornik na piwo przez *niewłaściwe obchodzenie się*⁶⁵. Globalny ubytek beczek był tak duży, że z problemem ich braku zmagano się jeszcze na początku lat pięćdziesiątych. Zazwyczaj komendantura wojskowa dość swobodnie dysponowała zajęтым miem, pozwalając w ramach bieżących potrzeb na częściowy demontaż wyposażenia. Po opuszczeniu jednego z browarów w Bolesławcu zapisano: *Wewnętrzne urządzenia staromodne i w bardzo złym stanie, częściowo uszkodzone,*

63 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 53, k. 1-2.

64 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 255, k. 76-77.

65 AP Katowice, oddz. Gliwice, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Zabrze, sygn. 49, k. 1-4.

kadzi fermentacyjnych w ogóle nie ma (zabrane przez wojska sowieckie). Piwnica leżakowa zdekompletowana⁶⁶. Z kolei ze spalonego browaru w Wołowie Rosjanie zabrali część kadzi fermentacyjnych⁶⁷. Niekiedy nie pisano wprost, kto odpowiada za dewastację, choć jednoznacznie wynikało to z kontekstu. Opisujący stan browaru w Górze Śląskiej poczynili uwagę: *Przedsiębiorstwo nie ucierpiało wskutek działań wojennych, lecz znajdowało się w chwili przejścia w stanie złym. W budynkach browaru przez kilka miesięcy kwatrowali żołnierze radzieccy*⁶⁸. Niemal identyczne sformułowanie znalazło się w opisie browaru w Namysłowie: *Zniszczeń wojennych nie było, jednak browar wymagał poważnego remontu tak budynków, jak i urządzeń*⁶⁹. Podobnie tłumaczono sytuację w Słonem: *Nieruchomość browaru nie poniosła żadnych strat wojennych. Natomiast urządzenia techniczne i maszyny ucierpiały i niektóre były niekompletne. Zaraz po przejściu browaru przystąpiono do odszukania brakujących części maszyn i urządzeń i uporządkowano stan techniczny browaru z chwilą uzyskania brakujących pasów transmisyjnych*⁷⁰. Liczba podobnych przypadków jest trudna do oszacowania.

Pojawienie się przedstawicieli GO KERM i polskiej administracji w niewielkim stopniu zmieniło sytuację. Współpraca z komendanturami wojskowymi była trudna. Wiele zależało od personalnych relacji, a te układały się różnie⁷¹. W czerwcu 1945 roku przedstawiciele GO KERM prowadzili inwentaryzację przedsiębiorstw w rejonie grodkowskim. Miejscowy browar zastali niezabezpieczony. W trakcie oględzin zakładu przyjechali żołnierze sowieci [i] zabierali duże beczki dębowe. Powiedzieli, że komendant wydał rozkaz brać. Poszliśmy do komendanta, to nas nie przyjęli. Powiedzieli, że komendant wyjechał i [że] podkomendanta też nie ma. Sprawę udało się ułożyć po myśli strony polskiej, gdyż nazajutrz raportowano, że browar został zabezpieczony i znajduje się w dobrym stanie. W przeddzień rozwiązania grupy (26 lipca) w raporcie odnotowano: *Wojsko rosyjskie zabierali motor z browaru. Zażądaliśmy zezwolenia na pobranie motoru – nie mieli. Zostali skierowani na*

66 AP Wrocław, Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu, sygn. 322, k. 1-10; Browary Dolnośląskie „Piast” we Wrocławiu, sygn. 282, k. 6 i 148; sygn. 147, k. 1, 2.

67 AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piast” we Wrocławiu, sygn. 147, k. 2.

68 AP Leszno, Bojanowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Bojanowie, pow. rawicki, sygn. 8, k. 3.

69 AAN, Ministerstwo Ziem Odzyskanych w Warszawie, sygn. 1642, k. 107.

70 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 58.

71 W raporcie pełnomocnika Ministra Przemysłu na obwód Gorzów za okres 19 V – I VI 1945 roku czytamy: *Ani jeden zakład przemysłowy będący w rękach sowieckich nie został nam zdany (...) opuszczenie przez Rosjan jakieś obiektu równa się następnemu jego zdemontowaniu; Trudne gorzowskie początki 2001; s. 144-145.*

komendę powiatową milicji. Wyposażenie udało się uchronić⁷². Do ciekawej sytuacji doszło w Nysie, gdy miejscowy starosta zwrócił się do Powiatowej Komendy Milicji Obywatelskiej z prośbą o przysłanie 15 milicjantów w celu zabezpieczenia gmachu i urządzeń browaru w Nisie, ponieważ zachodzi podejrzenie, że urządzenia te mogą zostać wywiezione⁷³. Do zdarzeń takich dochodziło notorycznie. W obronie zakładów stawali też polscy osadnicy, zdający sobie sprawę z konsekwencji niszczyielskiej działalności żołnierzy radzieckich.

W niektórych browarach Rosjanie uruchomili produkcję na potrzeby wojska (zob. rozdział III, *Browary uruchamiane i eksploatowane przez armię sowiecką*). Użytkowano je w sposób rabunkowy, w związku z czym ich stan po przekazaniu stronie polskiej budził liczne zastrzeżenia. O browarze w Wałbrzychu napisano, że *wymaga odnowienia wewnętrznego*⁷⁴, na szczęście nadawał się do szybkiego uruchomienia. O wiele gorzej przedstawiała się sytuacja browarów przez dłuższy czas unieruchomionych i pozostających pod zwierzchnością komendantur wojskowych. Leon Grudziński, wyznaczony do objęcia browaru w Radkowie (wówczas Gródek), relacjonował: *Po przybyciu na teren Gródka z ramienia Starostwa w Kłodzku, zastałem browar bez opieki stojący otworem, gdzie wojska sowieckie i polskie, które zajęły Gródek, rozkwaterowały się, biorąc to, co uważały za potrzebne. Zapasów produkcji nie zastałem. Inne materiały należne przed tym do browaru były porozrzucane po okolicy. (...) Po dokonaniu konserwacji i dezynfekcji rozpoczęliśmy produkcję*⁷⁵.

Przejęcie zakładów przez polską administrację częstokroć nie oznaczało zmian na lepsze. Wiele nieczynnych zakładów było pozbawionych właściwej opieki i w zasadzie nie było wiadomo, kto za nie odpowiada. Jeden z browarów w Lubsku został wyszabrowany przez nieznanych osobników (jak pisano w raporcie w czerwcu 1946 roku: *pozostały tylko szkielety urządzeń głównych, które nie nadawały się do częściowej kradzieży i eksploatacji*). Dostęp na teren zakładu miał w zasadzie każdy, dozór nad nim poruczono zaś miejscowemu hurtownikowi (charakterystyczne, że nawet nie próbowano interweniować u miejscowych władz lub zaangażować w sprawę posterunek milicji). W sierpniu 1946 roku polecono owemu hurtownikowi zaangażowanie dwóch ludzi w celu uporządkowania zakładu, zabezpieczenie drzwi i okien oraz ustawienie tablicy o treści: *Browar zajęty przez*

72 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 600, k. 1-38.

73 Dawidejt-Dropek 2018, s. 506-507.

74 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, s. 63.

75 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 44, k. 1.

Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy. Nieupoważnionym wstęp wzbroniony. Zapewne niewiele to dało, a całą sytuację przecięła szybka reakcja Zjednoczenia w Bydgoszczy, które poleciło zdemontować resztki wyposażenia i przewieźć je do browaru w Zielonej Górze⁷⁶. Charakterystyczny jest przypadek browaru w Świdwinie. W 1946 roku urządzono w nim mleczarnię i prywatną rozlewnię piwa, ogólną opiekę nad nim Zjednoczenie w Bydgoszczy powierzyło zaś kierownictwu browaru w Połczynie-Zdroju. W 1948 roku budynki stały puste i niezabezpieczone, a o możliwość ich użytkowania starała się miejscowa Centrala Ogrodnicza. Niejasną wiedzę o nieruchomości posiadał Zarząd Miejski, który prawdopodobnie zezwolił na wykorzystanie części pomieszczeń (piwnic) przez wspomnianą Centralę. O browarze w Świdwinie zapomniano natomiast w Połczynie-Zdroju, co wykazała kontrola NIK w 1950 roku. Naprędce próbowano tłumaczyć, iż przydatne wyposażenie zdemontowano już w 1947 roku, w budynkach pozostawiono zaś jedynie sprzęt b. zniszczony – zużyty i nienadający się do użytku w przemyśle (szmelt). Inwentarz wykonany na żądanie NIK zdaje się wskazywać zgoła co innego (urządzenia były w miarę kompletne, choć w katastrofalnym stanie). W 1950 roku fatalny był stan budynków, pozbawionych okien, drzwi oraz podłóg. Szczęśliwie dla Centralnego Zarządu dawny browar udało się przekazać Centrali Ogrodniczej⁷⁷.

Ogólną sytuację w tym pionierskim okresie niezwykle trafnie scharakteryzowano w jednym z dokumentów z epoki: Komisja ustaliła, że przy obejmowaniu zakładu po oswobodzeniu Ziemi Odzyskanych, nie było komu zastanawiać się nad sporządzeniem inwentaryzacji, opisywaniu zakładu, lecz nastawieniem był władz lokalnych, na jak najszybsze uruchomienie zakładu. Znanymi są fakty, że na terenach Ziemi Odzyskanych, po przejściu tak olbrzymiej zawieruchy wojennej, nie było ani jednego zakładu który by był zdolny do natychmiastowego uruchomienia, jak również nie było jednej maszyny produkcyjnej w pełnym komplecie, zawsze było brak jakiejś drobnej części jak: kurka, kranika, nakrętki itp. które trzeba było wyszukiwać w innym przedsiębiorstwie zniszczonym, a które nie zostało jeszcze zabezpieczone przez odnośne czynniki. Takim właśnie pozostał przejmowany browar w Szczytnie, który faktycznie nie był dużo zniszczony, niemniej jednak posiadał duże braki w postaci drobnych ważnych części do maszyn i urządzeń, a nawet i braki kompletów maszyn czy motorów. Uzupełnienie tych braków odbywało się zupełnie prostym sposobem, to jest pozostali pracownicy

76 AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1172, k. 18; Dryja 2023b, s. 397.

77 AAN, Najwyższa Izba Kontroli w Warszawie, sygn. 2339, k. 50-52.

z okresu władzy niemieckiej wyszukiwali potrzebne części czy maszyny z innych zburzonych zakładów, dopasowywali do maszyn browarniczych, montowali, tak aby jak najprędzej ruszyła produkcja, lecz nikt nie myślał o notowaniu skąd i jaka część czy maszyna została wzięta⁷⁸.

Szczególnie bolesną stratą był demontaż całych fabryk, wywożonych następnie w głąb Związku Radzieckiego. Wśród zakładów zdemontowanych i wywiezionych znalazły się liczne gorzelnie i rzecz jasna browary. W kręgu zainteresowań grup demontażowych znalazły się największe zakłady, o zdolnościach produkcyjnych przekraczających 100 tys. hl rocznej produkcji, średniej wielkości (około 50-70 tys. hl), a także małe (do 15 tys. hl). Z wielu browarów organizowano „przerzuty” wyposażenia przydatnego w uruchamianych gorzelniach, zabierając kadzie fermentacyjne, zbiorniki, pompy, motory i inne elementy z drobnego wyposażenia. Potwierdzono demontaż i wywóz ośmiu browarów, w dwóch dalszych przypadkach jest to bardzo prawdopodobne (zob. tab. 9).

Tab. 9 – wykaz browarów wywiezionych (lub najprawdopodobniej wywiezionych) przez armię sowiecką w 1945 roku. Podano pojemność kotła warzelnego i potencjał produkcyjny (w hl).

Miejscowość	Nazwa zakładu	Pojemność kotła warzelnego	Potencjał produkcyjny (w hl)
Bytom	Schultheiss-Brauerei AG	125	70 000
Debrzno	Schlossbrauerei Curt Hoehl	?	?
Gliwice	H. Scobel Loewenbier-Brauerei	123	100 000
Gorzów Wielkopolski	Brauerei Louis Kohlstock	107	60 000
Góra Śląska	Brauerei Walter Spohn	?	6 000
Kamienna Góra	Schlesische Engelhardt-Brauerei AG	?	?
Opole	Schultheiss-Brauerei AG	360	100 000
Trzebnica	Brauerei Fritz Rösner	26	3 000
Zabrze	Schultheiss-Brauerei AG	250	170 000
Żagań	Brauerei Bergschlösschen	85	15 000

78 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5318, k. 27.

Szczególne zainteresowanie Rosjan wzbudziły zakłady należące do koncernu Schultheiss-Brauerei AG w Bytomiu, Zabrze i Opolu. Według danych niemieckich z 1937 roku ich łączny potencjał produkcyjny wynosił 340 tys. hl. Zachowane informacje są nad wyraz enigmatyczne. Wiemy, że budynki dawnego browaru w Opolu przekazano stronie polskiej dopiero w sierpniu 1948 roku. Stan zakładu podsumowano jednym zdaniem: *Urządzeń do produkcji żadnych nie pozostało, wszelkie urządzenia techniczne usunięte, budynki częściowo uszkodzone z powodu wybicia otworów na ulicę [w celu ułatwienia wywozu urządzeń]. Pozostało kilka resztek wozów, z których skompletowano dwie platformy*⁷⁹. Jeszcze mniej informacji zachowało się na temat browaru w Zabrzu, którego stan opisywano następująco: *Przedsiębiorstwo jako browar jest od roku 1945 nieczynne z powodu zdemontowania w związku z wojną prawie wszystkich maszyn i urządzeń produkcyjnych*⁸⁰. O wiele bardziej dramatyczna była historia browaru w Bytomiu. Po zajęciu miasta przez Rosjan rozpoczęto w nim produkcję na potrzeby wojska. 1 maja 1945 roku zakład został przejęty przez stronę polską z rąk rosyjskiego komendanta wojennego na miasto Bytom. Browar przejęto w pełnym ruchu, bez jakichkolwiek uszkodzeń, wyposażony w surowce i materiały pomocnicze. Po skompletowaniu załogi przystąpiono natychmiast do produkcji. Niestety, na zarządzenie wyższych władz rosyjskich i polskich [sic!] w dniu 15 czerwca 1945 r. zaczęto browar demontować i wywozić surowce. Po zawiadomieniu o demontażu ob. płk. [Eugeniusza] Szyra poczyniono starania w Moskwie i Warszawie o wstrzymanie demontażu. Z końcem lipca 1945 r. przyszło polecenie wstrzymania demontażu browaru i zwiezienia z powrotem wszystkich wywiezionych maszyn. Niestety, w międzyczasie browar został prawie w 50% zdemontowany, a surowce i materiały pomocnicze wywiezione, względnie rozkradzione. W czasie od 1 maja do 15 czerwca 1945 r. zdołano wyprodukować 400 hl piwa. Piwo to zostało zabrane przez poszczególne jednostki wojsk radzieckich, względnie komendanturę radziecką⁸¹. Wydaje się wątpliwe, by zdemontowane urządzenia powróciły na teren browaru (jego uruchomienie byłoby wówczas możliwe). W 1947 roku podjęto decyzję, by przekazać zakład w zarząd Centrali Spółdzielni Ogrodniczej w Bytomiu, z zastrzeżeniem, że w budynkach browaru pozostały maszyny i urządzenia techniczne⁸². W 1952 roku zakład umieszczono w wykazie obiektów zbędnych z punktu widzenia przemysłu piwowarskiego, ostatecznie jednak

79 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 86, k. 2.

80 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5435, k. 5.

81 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 37, k. 1.

82 Tamże.

postanowiono przesunąć go na listę zakładów nieczynnych, przewidzianych do ewentualnego wykorzystania⁸³. Bytomski browar uruchomiono ponownie dopiero w 1960 roku⁸⁴.

Innym dużym browarem zdemontowanym i wywiezionym z terenu Górnego Śląska był zakład H. Scobel Loewenbier-Brauerei z Gliwic. Tym samym aglomeracja górnośląska utraciła swoje największe zakłady położone w Bytomiu, Zabrze i Gliwicach (o mocach produkcyjnych znacznie przekraczających 400 tys. hl). Wśród czynnych pozostały dwa browary w Będzinie, Rybniku, Raciborzu i niewielki zakład w Zabrzu (zamknięty w 1947 roku). Zaopatrzenie tego newralgicznego regionu oparto o produkcję browaru w Tychach, uzupełniając je wyrobami z innych dużych browarów położonych w niewielkiej odległości (Żywiec, Okocim). Z czasem okazało się to niewystarczające, podjęto więc decyzje o odbudowie browarów w Zabrzu (rozpoczął pracę w 1962 roku) oraz Bytomiu (por. wyżej). Rozważano też odbudowę browaru w Gliwicach, jednak do tej inwestycji ostatecznie nie doszło.

Najwięcej informacji zachowało się o zdemontowanym browarze Louisa Kohlstocka w Gorzowie Wielkopolskim. Już w sierpniu 1945 roku delegat Zjednoczenia Stefan Jankowski informował: *W dniu 10 sierpnia wyjechałem z polecenia tamtejszego Zjednoczenia do Gorzowa celem zabezpieczenia browaru, zastałem go jednak zdemontowany przez wojsko sowieckie*⁸⁵. Pod koniec września pracownicy Zarządu Miejskiego przedstawili raport (*Wykaz szkód wojennych na miasto Gorzów*), w którym uwzględniono browar położony przy ul. Kosynierów Gdyńskich, z którego kompletne urządzenia wywieziono i zdewastowano. Straty oceniono na 600 tys. przedwojennych złotych⁸⁶.

Wśród zakładów o niewielkiej mocy znajdował się browar w Żaganiu, na temat którego sporządzono lakoniczną notkę: *dwie trzecie budynków spalone, część urządzeń wywieziona i zniszczona przez wojska sowieckie, które w tym*

83 Na liście znalazły się browary w Drozdowie, Koninie, Gliwicach i Złotoryi. Jedynie browar w Bytomiu został odbudowany i uruchomiony; AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Warszawie, sygn. 5, k. 306.

84 Kronika 1995, s. 101.

85 AAN, Ministerstwo Aprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 281, k. 29.

86 *Wykaz szkód wojennych na miasto Gorzów z 29 września 1945 roku*; <https://gorzowwielkopolski.naszemiasto.pl/678obiekto-uwskodzonych-lub-zniszczonych-w-miescie-czyli/ar/c1-7922285>, 26 III 2022. Wiele gorzowskich zakładów zostało zdemontowanych przez Rosjan, m.in. maszyny wywieziono ze spółdzielni mleczarskiej, przędzalni „Juta”, fabryk sieci rybackich (2) i maszyn rolniczych (1), sztucznego jedwabiu (urządzenia fabryki, aparaty do najdrobniejszej śróbki wywiezione), obuwia (2), fabryki maszyn Glockauf; *Trudne gorzowskie początki* 2001, s. 136-137.

browarze i budynkach gospodarczych miały swoje magazyny. Kufy leżakowe z browaru usunięte⁸⁷. Nieco inaczej przedstawia się sprawa browaru w Debrznie, gdyż miał on zakończyć działalność około 1935 roku. Na terenie zakładu pozostało jednak wyposażenie, a w wykazie pełnomocnika GO KERM wpisano następujące informacje: *zakład mały (do 10 pracowników), bez maszyn, maszyny wywiezione przez Armię Czerwoną*⁸⁸.

Całkowitej pewności co do działania radzieckich grup demontażowych nie mamy w przypadku browaru w Trzebnicy. Browar wykazano w ankiecie przygotowanej na potrzeby Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu w 1946 roku, z krótką uwagą: *zdemontowany*⁸⁹. Jest możliwe (choć wydaje się to mało prawdopodobne), że został on zabezpieczony przez wrocławski oddział Zjednoczenia (nie figuruje jednak w żadnym znanym wykazie zakładów przejętych przez ten oddział). Podobna wątpliwość dotyczy browaru w Kamiennej Górze. Należał on do koncernu Engelhardta, lecz został zamknięty w połowie lat trzydziestych⁹⁰. W ankiecie dla Urzędu Wojewódzkiego z 1946 roku wpisano: *brak maszyn*⁹¹, co może oznaczać, że zostały one wywiezione na długo przed wybuchem wojny.

Z niepewnej sytuacji niektórych fabryk dobrze zdawali sobie sprawę działający w terenie przedstawiciele GO KERM. W jednym z raportów znajduje się charakterystyczne zdanie: *Co do obsadzenia przedsiębiorstw, to ze względu na brak komisji zdawczych, jest to praca ciężka, gdyż obiekt dziś uruchomiony jutro może być wywieziony*. Podobną obawę wyrażono odnośnie do zakładów już zbadanych, czyli uruchomionych lub pozostających w dyspozycji wojsk sowieckich⁹². Dobrym przykładem może być los browaru w Człuchowie, który został przekazany stronie polskiej z zastrzeżeniem, że może zostać w każdej chwili zdemontowany. Ostatecznie Rosjanie nie

87 AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piast” we Wrocławiu, sygn. 282, k. 6 i 148; sygn. 147, k. 2.

88 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 181, częściowo nlb.

89 AP Wrocław, Urząd Wojewódzki Wrocławski, sygn. XVIII/34, k. 1.

90 Browar w Kamiennej Górze zbudowano w 1898 roku. Po zakończeniu I wojny światowej do spółki należały trzy zakłady produkcyjne: w Kamiennej Górze, Boguszowie i Jeleniej Górze. W 1921 roku spółkę włączono do koncernu Engelhardta, właściciela m.in. jednego z browarów we Wrocławiu. W niedługi czas później zakupiono browar w Cieplicach. W 1930 roku koncern Engelhardta połączył wszystkie należące do niego śląskie browary w jedno przedsiębiorstwo o nazwie *Schlesische Engelhardt-Brauerei AG*. W efekcie typowej dla wielkich koncernów konsolidacji zamknięto browary w Jeleniej Górze i Kamiennej Górze; Urbanek 2015, s. 47-48.

91 AP Wrocław, Urząd Wojewódzki Wrocławski, sygn. XVIII/34, k. 2.

92 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 181, k. 1, 3.

zdecydowali się na ten krok. Urządzenia pozostałe w zakładzie zostały jednak w znacznym stopniu uszkodzone i zdekompletowane, w związku z czym wznowienie produkcji było niemożliwe. Finalnie w pomieszczeniach byłego browaru zorganizowano rozlewnię piwa włączoną w struktury Państwowych Zjednoczonych Browarów w Chojnicach. W ich skład wchodziły dwa uruchomione w Chojnicach browary i człuchowska rozlewnia⁹³.

W wyniku działalności grup demontażowych z terenu Polski zostało wywiezione wyposażenie co najmniej ośmiu browarów, o łącznym potencjale wytwórczym przekraczającym 0,5 mln hl. Dla porównania w 1938 roku wyprodukowano w Polsce 1,5 mln hl, tak więc ubytek sięgnął $\frac{1}{3}$ tej liczby. Największe straty poniósł region górnośląski, gdyż z jego niemieckiej części wywieziono praktycznie wszystkie duże browary. Nie gardzono też zakładami średniej wielkości, jak i całkiem małymi. Podsumowując, można ocenić, że łączna utrata potencjału wytwórczego na ziemiach poniemieckich (browary całkowicie zniszczone i wywiezione do ZSRR) zbliżała się do 2 mln hl.

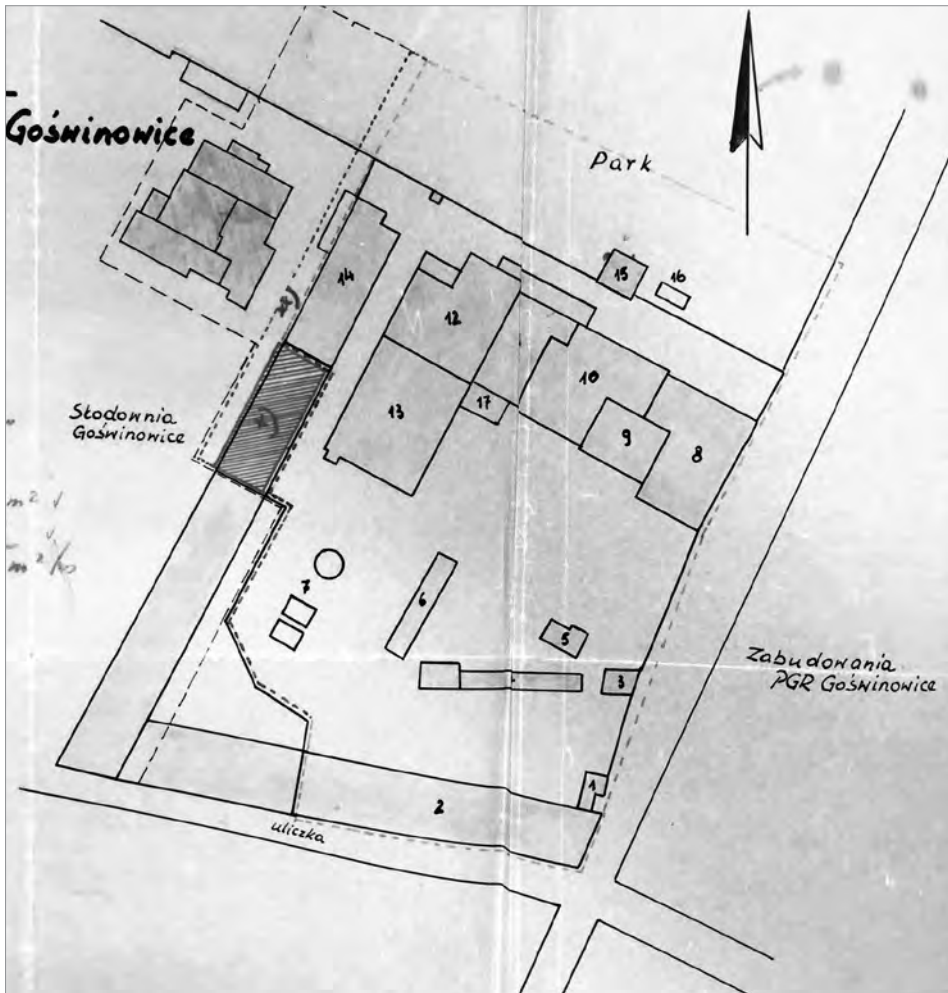
Surowce do produkcji piwowarskiej

Podstawowymi surowcami do produkcji piwa są: jęczmień, chmiel, woda i drożdże. Z gospodarczego punktu widzenia kluczowe znaczenie mają jęczmień i chmiel, będące produktami rolnymi. Podlegają one wahaniom sezonowym, wynikającym np. z sytuacji klimatycznej czy możliwości rolnictwa. Newralgiczne są okresy powojenne, związane ze zniszczeniem zapasów i środków wytwórczych.

Z wielu odmian jęczmienia znaczenie produkcyjne w piwowarstwie posiada jedynie jęczmień dwurzędowy. O jego wartości decydują warunki klimatyczne, dlatego też uprawa jęczmienia browarnego ogranicza się do pewnych określonych rejonów. W okresie powojennym jako szczególnie korzystne wskazywano południowe powiaty województw kieleckiego i lubelskiego, wschodnie powiaty Małopolski, część powiatów byłej Kongresówki, Kujawy, powiaty: Kutno, Gostynin, Płock, południowe powiaty województwa poznańskiego, a także powiaty: Szamotuły, Inowrocław i Mogilno. Z ziem przyłączonych do Polski w 1945 roku znakomite warunki

93 Dryja 2023a, s. 95, 106-117.

występują na Dolnym Śląsku i Ziemi Lubuskiej⁹⁴. Wedle przewidywań Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych: Przy planowanej produkcji w r. 1946 całkowite zapotrzebowanie na jęczmień wyniesie 27 000 ton zakładając, że do fabrykacji 1 hl piwa o mocy 9° Blg brzezki podstawowej zużywa się 27 kg jęczmienia. Tak dużą normę przyjmujemy z powodu złego gatunku jęczmienia nabywanego dziś przez browary. Normalny jęczmień browarniany powinien dać ok. 75% wydajność w słodowni i 70 do 72% wydajności w warzelni, czyli przy piwie 12 Blg jakie będziemy produkowali po zbiorach 1947 r. zużycie jęczmienia wynosić będzie

Ryc. 8 – plan sytuacyjny zabudowań gospodarstwa rolnego Goświnowice, koniec lat czterdziestych.

94 Janicki 1949, s. 9.

ok. 24 kg na 1 hl piwa. Nawet więc przy produkcji 1 800 000 hl całkowite zapotrzebowanie na jęczmień wynosić będzie 43 000 ton⁹⁵.

Przed wojną ilość ta stanowiła około 4% ogólnych zbiorów i dlatego hodowla jęczmienia browarnego nie była objęta specjalną opieką państwa i mieściła się w ramach ogólnej polityki zbożowej. W 1946 roku zebrano w Polsce 674 tys. ton jęczmienia (udział odmian browarnych jest nieznany), co oznaczało pełne zaspokojenie potrzeb przemysłu piwowarskiego, z zastrzeżeniem sporadycznego użycia surowca niższej jakości (zob. tab. 10). Według opracowanych zaleceń: *Przemysł piwowarski winien wziąć udział w wyhodowaniu dostatecznej ilości elity browarniczej, czy to przez dostarczenie ziarna siewnego i pomoc finansową w zakupie nawozów sztucznych poprzez Samopomoc Chłopską dla gospodarstw małych i średnich, wzgl. przez wydzierżawienie i administrowanie we własnym zakresie majątków państwowych*⁹⁶.

Tab. 10 – zbiory jęczmienia w Polsce w tonach w latach 1946-1955. W dolnym wierszu podano zmianę w stosunku do roku poprzedniego (w procentach).

1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
674 000	1 035 000	1 010 000	1 028 000	1 081 000	1 009 000	1 176 000	1 134 000	1 085 000	1 239 000
–	+53,56	-2,42	+1,78	+5,15	-6,66	+16,55	-3,57	-4,32	+14,19

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że Zjednoczenie administrowało w tym czasie wieloma obszarami rolnymi (ich odłączenie od przemysłu piwowarsko-słodowniczego nastąpiło w późniejszym czasie), np. majątkiem ziemskim w Goświnowicach, wraz ze znajdującą się na jego terenie słodownią⁹⁷.

95 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

96 Tamże.

97 Wiele niewielkich zakładów prywatnych przejmowano wraz z przynależnymi im nieruchomościami. Tworzone na ich bazie gospodarstwa rolne użytkowane były przez zakłady do celów aprowizacyjnych (płodami rolnymi zaopatrywano przyzakładowe stołówki, ale też wydawano je pracownikom w ramach dodatkowego wynagrodzenia, sprzedawano na wolnym rynku lub wymieniano na inne towary, potrzebne np. do prowadzenia produkcji). Wszystkie tego typu nieruchomości, przynależne zakładom podlegającym CZPPF, w początkach 1949 roku odłączono i przekazano Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych; zob. np. okólnik CZPPF w Bydgoszczy z dnia 17 stycznia 1949 w sprawie Likwidacji gospodarstw rolnych użytkowanych przez Przemysł dla celów aprowizacyjnych; AAN, Ministerstwo Finansów, sygn. 26/5399, k. 4.

W 1938 roku ogólna powierzchnia chmielników wynosiła około 3,5 tys. ha. Produkcja (sięgająca 25 tys. kwintali) w całości pokrywała zapotrzebowanie przemysłu krajowego, a pewne ilości chmielu eksportowano. Po zakończeniu wojny polskie chmielarstwo przestało w zasadzie istnieć. W 1945 roku doliczono się 92 ha plonujących chmielników⁹⁸. Tak znaczące zmniejszenie się powierzchni uprawnych związane było z trzema czynnikami: powojenną zmianą granic, polityką władz okupacyjnych i działaniami wojennymi. Z czterech obszarów uprawy chmielu największe znaczenie posiadał odłączony od Polski rejon wołyński, z powierzchnią chmielników około 2,1 tys. ha. W rejonie lubelskim znajdowało się około 500 ha, na pozostałych obszarach (głównie w rejonach wielkopolskim i małopolskim) – około 900 ha upraw chmielu⁹⁹. Zarządzeniem władz niemieckich chmielniki na terenie Wielkopolski (włączonej do Rzeszy) zostały zlikwidowane, produkcja na terenie Generalnego Gubernatorstwa została zaś znacząco ograniczona. Działania wojenne prowadzone w pobliżu doliny Wisły, gdzie usytuowanych było sporo chmielników, doprowadziły do ich całkowitego zniszczenia¹⁰⁰.

W celu koordynacji odbudowy plantacji chmielu w 1945 roku w ramach Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych powołano referat chmielarski. W tym samym roku działalność wznowił odnowiony Związek Plantatorów Chmielu. Największą przeszkodą był brak środków finansowych. W celu ich pozyskania władze Zjednoczenia utworzyły specjalny Fundusz Odbudowy Chmielników. Opłatę wyliczano od każdego sprzedanego hektolitra piwa. W okresie od stycznia do kwietnia 1946 roku było to 20 zł, w maju opłatę podwyższono do 50 zł¹⁰¹. Pozwoliło to na zgromadzenie wielomilionowego funduszu, inwestowanego w odbudowę i rozwój polskiego chmielarstwa¹⁰². Pożyczki udzielane były do wysokości rzeczywistych kosztów założenia plantacji, w formie bezzwrotnej dla gospodarstw państwowych i zwrotnej dla producentów indywidualnych i spółdzielczych. Oprocentowanie dla plantatorów indywidualnych wynosiło 2%, dla spółdzielni – 1%, przy czym pożyczki spłacano dostarczaniem surowcem w ciągu 5 lat, z zachowaniem rocznej karencji. W 1951 roku uruchomiono system kredytów

98 Z czego 88 ha znajdowało się w woj. lubelskim.

99 *Mały Rocznik* 1938, s. 73.

100 *Chmiel* 1965, s. 5-6; *Chmielarstwo*, s. 14-16.

101 Przy wprowadzonej opłacie w wysokości 20 zł planowano zebranie nieco ponad 20 mln złotych. Podniesienie opłaty do 50 zł spowodowało, że już w pierwszym roku fundusz zasiła kwota bliska 50 mln zł; AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

102 *Dryja* 2020, s. 33.

inwestycyjnych, przeznaczonych na zakładanie plantacji, budowę suszarni i zakup sprzętu do pielęgnacji chmielników. W tym samym roku zamknięto możliwość korzystania z funduszu. Całość zbioru kontraktowano poprzez Państwową Siarkownię Chmielu w Lublinie, podległą Zjednoczeniu.

Pomimo szybkiej odbudowy nie udało się zrealizować zakreślonego przez ministerstwo pięcioletniego planu zakładającego powstanie 1000 ha chmielników w województwach: lubelskim, kieleckim i rzeszowskim¹⁰³. W 1950 roku ich ogólna powierzchnia wynosiła około 670 ha, a planowane 1000 ha osiągnięto dwa lata później (zob. tab. 11)¹⁰⁴.

Tab. 11 – ogólna powierzchnia chmielników w Polsce, w rozbiciu na uprawy plonujące oraz nowo założone [1] i zrekonstruowane [2], w latach 1938 i 1945-1950, w hektarach.

	Chmielniki plonujące	Chmielniki nowo założone i zrekonstruowane	Ogólna powierzchnia chmielników
1938	3 500	–	3 500
1945	92	–	92
1946	92	30 [1] + 28 [2]	150
1947	150	50 [1] + 10 [2]	210
1948	210	150	360
1949	360	150	510
1950	510	160	670

W 1946 roku zapotrzebowanie na chmiel oceniano na co najmniej 360 ton¹⁰⁵, co przy zbiorach wynoszących w 1945 roku zaledwie 31 ton wytworzyło konieczność szybkiego uruchomienia eksportu. Chmiel sprowadzano z Czechosłowacji, ale także z Belgii, Słowenii czy Wielkiej Brytanii. Jego dystrybucją zajmowały się poszczególne oddziały rejonowe Zjednoczenia, za pośrednictwem największych browarów (np. zakład w Tychach dystrybuował chmiel na terenie Górnego Śląska)¹⁰⁶.

Poważną przeszkodą w odbudowie chmielników był brak sadzonek. Chmielniki w okręgu nowotomyskim odbudowywano dzięki karpom¹⁰⁷

103 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

104 *Chmiel* 1965, s. 8.

105 Zakładano przeciętne zużycie chmielu w wysokości 30 dkg na hektolitr piwa; AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

106 Prywatne browary z regionu krakowskiego pobierały chmiel z browaru w Tychach. Browar w Osieku otrzymał przydziały chmielu z Belgii, Anglii i Słowenii; Dryja 2017, s. 232.

107 Karpa chmielowa – określenie podziemnej części kłącza chmielu.

zabezpieczonym przez plantatorów wbrew instrukcjom władz okupacyjnych. W 1947 roku podpisano z Czechosłowacją umowę na dostawę miliona sadzonek, realizowaną w kolejnych trzech latach (1948 – 500 000, 1949 – 350 000 i 1950 – 150 000 sztuk). Spowodowało to szybki przyrost powierzchni uprawnej, co przełożyło się na ilość produkowanego surowca. Ocenia się, że już w 1951 roku osiągnięto samowystarczalność w zakresie produkcji materiału sadzonkowego, a w 1953 roku zbiory chmielu po raz pierwszy od zakończenia wojny pokryły zapotrzebowanie przemysłu piwowarskiego. W kolejnych latach uzyskiwano już niewielką nadwyżkę, przeznaczaną na eksport.

Należy też dodać, że w 1947 roku zorganizowano w Puławach chmielarską instytucję naukowo-badawczą. Po przekształceniach organizacyjnych nadano jej nazwę: Pracownia Hodowli i Uprawy Chmielu i włączono w struktury Instytutu Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa. W Pracowni wyhodowano nowe odmiany chmielu (m.in. Lubelski), zajmując się również zagadnieniami optymalizacji produkcji (nawożenie, suszarnictwo, ekonomika cykliów produkcyjnych etc.)¹⁰⁸.

Materialy pomocnicze do produkcji piwowskiej

Browary są zakładami produkcyjnymi, w których stosuje się nowoczesne rozwiązania technologiczne, w związku z czym wymagają one zaopatrzenia w różnego typu materiały pomocnicze. Są one niezbędne na wszystkich etapach produkcji. W 1946 roku do podstawowych materiałów pomocniczych zaliczano: środki dezynfekcyjne, węgiel, smary, żywicę browarniczą (służącą do pokrywania wewnętrznych powierzchni kadzi, kuf składowych i beczek), masę filtracyjną (wykorzystywaną w procesie filtracji piwa w celu podniesienia jego trwałości), korki i szpunty do beczek (wówczas wyłącznie drewnianych).

Zapotrzebowanie na główne materiały pomocnicze oceniano następująco: środki dezynfekcyjne – około 120 ton, węgiel (łącznie ze słodowniami) – około 60 tys. ton, smary – około 60 ton, masa filtracyjna – około 50 ton, korki – około 50 mln sztuk, żywica browarnicza – około 300 ton. Poza masą filtracyjną i korkiem materiały pomocnicze produkowano w dostatecznej ilości w kraju. Masę filtracyjną wytwarzano z odpadowego włókna

108 *Chmiel* 1965, s. 6-9.

bawełnianego (szmat, najlepiej flaneli, niekiedy z domieszką azbestu)¹⁰⁹. Zużytą masę wykorzystywano w przemyśle papierniczym. Do 1952 roku eksportowano ją z Niemiec i Czechosłowacji, później rozpoczęto produkcję krajową¹¹⁰.

Kwalifikowane siły techniczne

Przed wojną przemysł piwowarski dysponował dostateczną liczbą wykwalifikowanych sił fachowych. Przemysł ten stał na wysokim poziomie technicznym i starał się o stały dopływ nowych sił. Wielu z piwowarów zdobywało wiedzę na zagranicznych kursach i uczelniach o profilu piwowarskim, głównie w Niemczech i w Czechach¹¹¹. Chętnie zatrudniano fachowców z tych krajów. Po odzyskaniu niepodległości bardzo szybko zwrócono uwagę na potrzebę podnoszenia kwalifikacji pracowników browarów i słodowni. Dzięki staraniom prof. Andrzeja Krzemienieckiego przy Wyższej Szkole Przemysłowej w Krakowie utworzono Państwową Szkołę Piwowarską. Początkowym zamysłem było utworzenie dwuletnich kursów, jednak z przyczyn obiektywnych ograniczono się do rocznego cyklu kształcenia. W 1926 roku szkołę opuścił trzeci rocznik absolwentów, rekrutujących się z młodych pracowników browarów – wychodzono bowiem z założenia, że *praktyka nad teorią*, stawiając kandydatom warunek odbycia co najmniej dwuletniej praktyki zawodowej. Choć doświadczenia pierwszych lat okazały się trudne (absolwenci nie zawsze znajdowali pracę w browarach), postanowiono rozszerzyć formułę kształcenia i od roku

109 Filtracja przez masę bawełnianą polegała na oddzieleniu zawieszin występujących w piwie (komórki drożdżowe, substancje białkowe i wytrącenia żywiczne) przy wykorzystaniu mechanicznych i adsorpcyjnych cech tego materiału; Dylkowski 1978, s. 292.

110 Desz [wł. Belerski] 1955, s. 83.

111 Dobrym przykładem jest tu postać dr. inż. Władysława Molendy, w latach 1945-1949 dzierżawcy browaru w Przemyśle. Po ukończeniu Politechniki we Lwowie (Wydział Chemii Technicznej) podjął studia w Wiedniu, gdzie ukończył Akademię Piwowarską, uzyskując stosowny dyplom. Pracę naukową kontynuował na Wydziale Chemicznym Politechniki w Pradze, gdzie w lipcu 1910 roku na podstawie rozprawy *O wpływie soli w wodzie zawartych na skład i własności piwa* otrzymał stopień doktora nauk technicznych. Praktyki odbywał w wielu czeskich słodowniach i browarach. Po powrocie do kraju w roku 1914 podjął pracę w rodzinnym Krasieczynie, następnie w Krakowie i Chełmnie. Ukoronowaniem kariery była posada kierownika technicznego w browarze w Żywcu, piastowana do wybuchu wojny; Dryja 2020, s. 112-113.

szkolnego 1927/28 w ramach Wydziału Chemicznego utworzono od IV roku studiów specjalizację w zakresie przemysłu fermentacyjnego¹¹². Niestety w okresie wielkiego kryzysu projekt ten zawieszono. W 1946 roku pisało: *Wojna i okupacja zrobiła nie mniejsze jak w innych działach spustoszenia wśród piwowarów i dlatego już dziś daje się odczuć w tym przemyśle brak sił fachowych*¹¹³.

W 1945 roku polska kadra techniczna była zbyt szczupła, by poradzić sobie z uruchamianiem licznych browarów. Brakowało wykwalifikowanych robotników, dużym problemem było znalezienie jakiejkolwiek siły roboczej. W jednym z raportów pełnomocnika powiatowego GO KERM na powiat kłodzki z 9 czerwca 1945 roku czytamy: *Wobec tego, że większość*

*przedsiębiorstw do niedawna była czynna i personel kierowniczy jest na miejscu, zaś odpowiednich sił fachowych polskich na razie nie ma, mianuje [się] odpowiednich Niemców z załogi zakładów na kierowników tymczasowych. Wśród niezbędnego personelu wymieniono m.in. kierownika browaru*¹¹⁴. Browar w Głuchołazach uruchamiano niewielkimi siłami, załoga składała się z dziewięciu osób, w tym trzech Polaków pracujących na stanowiskach kierowniczych i sześciu Niemców zatrudnionych jako robotnicy fizyczni¹¹⁵. Była to sytuacja typowa. Praca delegatów GO KERM rozpoczęła się najczęściej od zabezpieczenia zakładu i odnalezienia dawnych

Ryc. 9 – naprawa beczek w bednarni browaru w Polczynie-Zdroju. Koniec lat czterdziestych.

112 „Przemysł Piwowarski”, nr 28-29-30 z 24 lipca 1926 roku, s. 218-220; tamże, nr 31 z 31 lipca 1926, s. 226-228.

113 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nłb.

114 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 254, k. 73.

115 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 109, k. 2.

pracowników, co znajduje odzwierciedlenie w relacji Leona Grudzińskiego, któremu powierzono zadanie uruchomienia browaru w Radkowie: *Po odszukaniu poprzednio zatrudnionych robotników, którzy nie opuścili przed tym terenów, wezwałem ich do pracy i przystąpiłem do uporządkowania stanu browaru, który miałem zamiar jak najszybciej uruchomić*¹¹⁶.

Szczególna sytuacja miała miejsce w Witnicy, wizytowanej w dniach 29-31 maja 1945 roku przez pełnomocnika GO KERM na rejon gorzowski inż. Ryszarda Zaporowskiego, który pisał: *Browar, częściowo niekompletny, niewielki – ca. 40 robotników. Surowiec na I fazę produkcji jest na miejscu. Władze sowieckie nie zezwalają na użycie do remontu fachowych sił niemieckich, mimo że same wszędzie zatrudniają w przemyśle spożywczym Niemców*¹¹⁷. Jak się okazało, urządzenia browaru zakwalifikowano do demontażu i wywiezienia, tak więc władzom radzieckim nie zależało na jego uruchomieniu. Dopiero po ich odstąpieniu od tego zamiaru można było przystąpić do zaplanowanych prac, do których zatrudniano niemieckich pracowników.

Pod koniec 1945 roku w większości browarów przeważali pracownicy niemieccy. Browar w Kłodzku zatrudniał 25 pracowników, w tym 14 Niemców. Kierownikami głównych działów byli doświadczeni pracownicy niemieccy. Również główny piwowar był Niemcem – był nim Bruno Fischer, pracujący w Kłodzku od 1933 roku, a od śmierci Franza Thiela zarządzający zakładem. W marcu 1946 roku Fischer opuścił Kłodzko¹¹⁸. Zgodnie z obowiązującymi przepisami Niemcy otrzymywali najniższe stawki wynagrodzeń. O sytuacji kadrowej w browarze informowała też lokalna prasa: *„Obecnie browar zatrudnia 33 pracowników” – mówi ob. Przybyła: 16 Polaków i 17 Niemców. Personel urzędniczy jest całkowicie polski i już wystarczający. Gorsza sprawa z robotnikami – bardzo trudno nie tylko o fachowców, ale po prostu o ludzi rzetelnych, obowiązkowych, chcących pracować. To też na razie zatrzymują kilku Niemców, specjalistów, od których nasi mogą się wiele nauczyć. Zasadniczo dobry piwowar powinien przejść dwuletni kurs. U nas była tylko jedna szkoła piwowarska w Krakowie, ale w 1934-tym roku została zamknięta z powodu braku funduszy*¹¹⁹.

O naruszeniach dyscypliny pracy dyskutowano podczas spotkań kierowników browarów rejonu zabrzańskiego. W połowie 1946 roku dyrekcja tego Zjednoczenia informowała: *W najbliższych dniach zostanie rozestany do zakładów okólnik w sprawie nadużywania alkoholu przez niektórych*

116 Tamże, sygn. 44, k. 1.

117 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 182, k. 4.

118 Dryja 2023b, s. 64.

119 „Pionier. Dziennik Dolnośląski”, nr 57(161) z 8 marca 1946 roku, s. 3 (tekst autorstwa L. Januszewskiej).

pracowników zakładów, nawet na kierowniczych stanowiskach. Stan taki nie może być w żadnym przypadku tolerowany¹²⁰. Brak sił fachowych był nadal podstawowym problemem wielu zakładów. W „Bilansie Państwowego Browaru w Elblągu na rok 1946” czytamy: W okresie odbudowy odczuwać się dał brak materiałów technicznych, najważniejsze [to] jednak brak odpowiednich sił fachowych¹²¹. Z podobną sytuacją mieliśmy do czynienia w Lwówku Śląskim. Wszystkie podstawowe działy borykały się z brakiem personelu technicznego i wykwalifikowanych sił roboczych. Z tego względu pracownicy musieli brać nadgodziny¹²².

W 1946 roku w oficjalnych sprawozdaniach z prowadzonej działalności browary przestały podawać rozróżnienie na pracowników polskich i niemieckich. Zapewne było to efektem zarządzeń ogólnych. W tym czasie zaczęto bowiem walkę o pełną polonizację zakładów. W „Biuletynie Piwowarskim” z maja 1946 roku pisano: Stopniowe eliminowanie Niemców z pracy w przem. browarniczym w Rejonie Zachodnim. Browary Gdańskie i Szczecińskie wykazują się już obecnie całkowitym wyzbytciem elementu niemieckiego, akcja natomiast w tym kierunku na terenie Połczyna [Zdroju] i Elbląga jest w toku. Pracownicy niemieccy są zastępowani wartościowymi fachowcami polskimi¹²³. W opinii kierownictwa browaru w Głucholazach był to okres doboru odpowiedniego personelu w administracji i dziale produkcji¹²⁴. Był to proces trudny oraz, wbrew oczekiwaniom władz, długotrwały. Niektóre zakłady zatrudniały niemiecki personel nawet do 1948 roku. Kwestia utrzymywania niemieckich pracowników miała zasadniczo dwojake podłoże. Po pierwsze, pracowali oni za minimalne stawki, zatem ich zwolnienie i zastąpienie polskimi pracownikami wiązało się ze zwiększonymi kosztami dla przedsiębiorstwa¹²⁵. (...) Po drugie, fachowców w wielu dziedzinach po prostu brakowało. A ponadto niemieccy pracownicy zakładów, szczególnie tych zaawansowanych technologicznie lub bazujących na nietypowych liniach technologicznych, byli bezcenni w zapoznawaniu

120 AP Wrocław, oddz. Kamieniec Ząbkowicki, Kłodzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze Przemysłu Terenowego w Kłodzku, sygn. 13, k. 50.

121 AP Malbork, Elbląskie Zakłady Piwowarskie w Elblągu, sygn. 33, k. 5.

122 AP Jelenia Góra, Browary Karkonoskie w Lwówku Śląskim, sygn. 81, k. 53.

123 „Biuletyn Piwowarski”, nr 4/5(8/9) z kwietnia-maja 1946 roku, s. 24.

124 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 109, k. 2.

125 Na problem ten zwracała uwagę ówczesna prasa. W „Trybunie Dolnośląskiej” opisano sytuację, do której doszło w wytwórni wyrobów lnianych w Dusznikach-Zdroju: Do dyrekcji zwróciła się pewna Polka prosząc o pracę buchalterki na miejsce pracującej na tym stanowisku Niemki. Dyr. Jankowski odmówił, oświadczając wręcz, że Niemki nie zwolni dlatego, że pracuje ona za minimalną opłatą, a gdy zakończy pracę przy biurku – kieruje ją do warsztatu, zaś Polka nie będzie mogła tego wykonać; Dryja 2022, s. 101.

Polaków z tajnikami pracy urządzeń czy organizacji całej produkcji. Tym sposobem, pomimo godziwych stawek, popartych możliwością uzyskania mieszkania czy bezpłatnej stołówki, o polskiego pracownika było trudno¹²⁶. Pracowników poszukiwano poprzez ogłoszenia prasowe. Browar w Wałbrzychu poszukiwał piwowara-fermentatora, warzelnika i majstra-mechanika z dużym doświadczeniem, oferując dobre warunki i mieszkanie. Słodownia w Niemczy chciała zatrudnić słodownika potrafiącego obsługiwać nowoczesne systemy sztucznego chłodzenia. Browar w Radkowie poszukiwał mistrza piwowarskiego z odpowiednią praktyką. Zjednoczenie we Wrocławiu systemowo poszukiwało piwowarów, warzelników, palaczy etc. do browarów na podległym mu terenie¹²⁷.

Browar w Głucholazach proces wymiany niemieckich pracowników na Polaków zakończył w drugiej połowie 1946 roku. W sprawozdaniu za ten okres pisano: *Wielką trudnością w pracy było po odejściu Niemców-fachowców szkolenie młodego narybku w poszczególnych działach. Obecnie jednak niektórzy robotnicy już przyuczeni całkiem możliwie wywiązują się z obowiązków*¹²⁸. W czerwcu 1946 roku Państwowy Browar nr 2 we Wrocławiu w ogłoszeniu prasowym donosił, że z dniem 18 bm. zostało zwolnionych z pracy ostatnich 5-ciu niemieckich fachowców. W browarze pracują sami Polacy¹²⁹. Niemniej jednak jeszcze w 1947 roku do Ministerstwa Ziem Odzyskanych kierowano liczne podania o pozostawienie niemieckich fachowców na ich dotychczasowych stanowiskach pracy. Motywacja była zawsze jednakowa: wysokie kwalifikacje i brak polskich zastępców. W jednym z pism (z 17 kwietnia 1947 roku) czytamy: *Wymienieni Niemcy są wybitnymi fachowcami, którzy dokładną znajomością przemysłu piwowarsko-słodowniczego podtrzymują rozwój naszej produkcji. Do chwili otrzymania lub wyszkolenia odpowiednich sił zastępczych (Polaków) zmuszeni jesteśmy korzystać z ich współpracy*¹³⁰. Co ciekawe, owych pracowników reklamował Państwowy Browar nr 2 we Wrocławiu, który niemal rok wcześniej chwalił się, że nie zatrudnia pracowników niemieckich. Tłumaczono to dość pokretnie: *Zaznaczamy, że zwolniliśmy wszystkich pracowników niemieckich za wyjątkiem wymienionego (w rzeczywistości lista obejmuje 15 nazwisk)*¹³¹.

126 Dryja 2022, s. 101.

127 Tamże, s. 102.

128 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzcu, sygn. 70, k. 2.

129 „Trybuna Dolnośląska”, nr 105 z 20-21 czerwca 1946 roku.

130 AAN, Ministerstwo Ziem Odzyskanych, sygn. 602, k. 84.

131 Tamże, sygn. 602, k. 94.

Z końcem 1949 roku zaczęto kierować do browarów wykwalifikowanych inżynierów-technologów z nakazami pracy, wykształconych w Łodzi, Warszawie, Poznaniu i Lublinie¹³². Odrębnym zagadnieniem jest wpływ niemieckich fachowców na kształcenie polskiej kadry bezpośrednio w browarach i zasób przekazanej w ten sposób wiedzy. Wieloletni kierownik browaru w Miedziance Stefan Spiż podkreślał, że podstaw rzemiosła nauczył się, pracując z niemieckimi fachowcami jeszcze podczas wojny. Niemieckie naleciałości językowe zachowały się w języku fachowym, którym posługiwali się pracownicy browarów na ziemiach poniemieckich (praktycznie do czasu przemian ustrojowych po 1989 roku)¹³³.

W 1945 roku w Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Łodzi uruchomiono studia ze specjalizacją w fermentacji. Do likwidacji szkoły (w 1950 roku) opuściło ją kilkudziesięciu absolwentów¹³⁴. Możliwość uzyskania odpowiedniej specjalizacji oferowały uczelnie w Warszawie, Poznaniu, Wrocławiu i Łodzi. Zadbano również o podstawowe szkolnictwo zawodowe. W 1947 roku powołano do życia Państwowe Liceum Przemysłu Spożywczego w Zabrze. Po zakończeniu roku szkolnego 1950/51 szkołę przeniesiono do Gdańska. W tym samym roku Państwowe Technikum Rolniczo-Ogrodnicze w Krasnymstawie przekształcono w technikum chmielarskie. Po jego ukończeniu absolwenci uzyskiwali tytuł agrotechnika ze specjalnością uprawy chmielu, z możliwością studiowania na wyższych szkołach rolniczych¹³⁵. W 1949 roku utworzono Technikum Przemysłu Browarniczego w Tychach¹³⁶. Jego absolwenci przez lata zasilali kadry fachowe przemysłu fermentacyjnego. Szeroko zakrojone akcje o charakterze doskonalącym kompetencje zawodowe prowadziło Zjednoczenie branżowe. Przy większych browarach prowadzono kursy, szkolenia

132 Kronika 1995, s. 32.

133 Jest to zagadnienie wymagające dalszych badań w przyszłości. Np. w opisie chłodnika talerzowego w browarze w Głucholazach wspomniano o niekompletnym *filtrze do trubu*. Jest to określenie fachowe, oznaczające osad gromadzący się na dnie kadzi wirowej lub tacy chłodniczej podczas schładzania brzeczki. Osad ów oddziela się od brzeczki, gdyż może nadać nieprzyjemny posmak gotowemu piwu. Termin wywodzi się z niemieckiego słowa *Trübe* (mętność, zmętnienie), a w formie *trub* występuje również w języku angielskim. Problem jest o tyle trudny do zbadania, iż niemieckie słownictwo fachowe było obecne w browarach Wielkopolski (z uwagi na uwarunkowania historyczne); Dryja 2022, s. 89 (przypis 40).

134 Wydział Przemysłu Rolnego tej uczelni został włączony do Wydziału Chemii Spożywczej, utworzonego na Politechnice Łódzkiej; Kronika 1995, s. 33.

135 Chmiel 1965, s. 9.

136 Technikum kontynuowało tradycję Gimnazjum Przemysłowo-Fermentacyjnego w Bydgoszczy. Po pożarze w styczniu 1949 roku zdecydowano o przeniesieniu go do Tychów.

i akcje doszkalające. Ukazało się kilkanaście podręczników i opracowań specjalistycznych, zarówno autorów polskich, jak i tłumaczonych z języków obcych¹³⁷.

137 Np.: Desz [wł. Belerski] 1955; Lintner 1950; Kiriczek, Lurie 1951; Kosiorek 1955; Rybak 1953.

Rozdział III

Uruchamianie i eksploatacja browarów

12 stycznia 1945 roku rozpoczęła się operacja wiślańsko-odrzańska prowadzona przez Armię Czerwoną, przy wsparciu Ludowego Wojska Polskiego. Skierowaną w kierunku zachodnim ofensywę prowadzono przez tereny Prus Wschodnich, Pomorza, Górnego i Dolnego Śląska. Po krótkim zatrzymaniu frontu na linii Odry przystąpiono do decydującego ataku na Berlin.

Już pod koniec stycznia Rosjanie wkroczyli w granice Rzeszy Niemieckiej z września 1939 roku. Jako pierwsze zajęto miasta Prus Wschodnich (Węgorzewo, Giżycko, Kętrzyn) oraz Górnego Śląska. W kwietniu większość ziem niemieckich mających przypaść Polsce po zakończeniu wojny była już pod kontrolą wojsk sowieckich. Na podbitych terenach Rosjanie organizowali administrację wojskową. Na potrzeby Armii Czerwonej uruchamiano niektóre zakłady rzemieślnicze i przemysłowe, w tym te z sektora rolno-spożywczego (gorzelnie, browary, mleczarnie, młyny, olejarnie, piekarnie, masarnie etc.). Wiele fabryk zostało zniszczonych w wyniku szeroko pojętych działań wojennych (zob. rozdział II, *Zniszczenia wojenne*). Wraz z pojawieniem się polskiej administracji rozpoczął się żmudny proces przekazywania obiektów przemysłowych w jej ręce.

Przejmowanie i uruchamianie browarów na ziemiach poniemieckich przebiegało według innych reguł niż na dawnych ziemiach II Rzeczypospolitej¹. W pierwszej połowie 1945 roku wszelkie działania w tym zakresie możemy scharakteryzować jako żywiołowe i chaotyczne. Pierwsze listy

1 Na Lubelszczyźnie i w rejonie rzeszowskim większość zakładów wznowiła produkcję niemal natychmiast po ustąpieniu niemieckiego okupanta. Działo się to przy udziale właścicieli lub samorzutnie, siłami dotychczasowego kierownictwa i załogi. Browary uruchamiano w miarę przesuwania się linii frontu w kierunku zachodnim. Jeszcze w sierpniu 1944 roku wznowiły pracę zakłady w Przemyśle, Strzyżowie i Węgrowie, w niedługi czas później – w Łańcucie, a we wrześniu – w Tarnobrzegu. Mniej

zakładów oraz ich opisy inwentarzowe zawdzięczamy przedstawicielom GO KERM². Dążono do przejęcia jak największej liczby obiektów z rąk komendantur wojennych oraz do jak najszybszego uruchomienia produkcji w tych zakładach, które się do tego nadawały. Niekiedy proces ten miał charakter samorządny. Wobec braku precyzyjnych wytycznych wiele zakładów przekazano w ręce przedstawicieli miejscowych władz administracyjnych, związków spółdzielczych, a nawet osób prywatnych. Znane są przypadki, że w uruchomienie produkcji angażowali się przedstawiciele rządu lub członkowie władz administracyjnych³. Jesienią 1945 roku w proces uruchamiania browarów zaczęło aktywnie włączać się Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego.

Podsumowując, do końca 1945 roku uruchomiono (lub podjęto prace zmierzające do wznowienia produkcji) 50 browarów (zob. tab. 12). W początkowym okresie głównym inicjatorem tego procesu była armia sowiecka. Wraz z pojawieniem się przedstawicieli GO KERM i polskiej administracji rozpoczął się nieskoordynowany proces, w którym browary uruchamiano samorządnie, siłami związków spółdzielczych, a nawet osób prywatnych. Gdy okrzepły struktury branżowe przemysłu piwowarsko-słodowniczego, podstawową rolę odgrywać zaczęły rejonowe Zjednoczenia. Przejmowały one browary będące już w ruchu oraz nieczynne – bezpośrednio z rąk przedstawicieli GO KERM i administracji terenowej, za pośrednictwem TZP oraz bezpośrednio od komendantur wojennych. Część z tych zakładów uruchomiono (niekiedy proces ten przeciągnął się do początków 1946 roku)⁴, część pozostawiono nieczynnych. W niektórych trwale unieruchomionych zakładach organizowano rozlewnie i hurtowe składy wyrobów z innych browarów państwowych. Zdecydowano też o przesunięciu kilku dużych zakładów do tzw. zimnej

więcej w tym samym czasie uruchomiono część browarów w woj. lubelskim; Dryja 2020, s. 315.

2 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 62; tamże, sygn. 181; tamże, sygn. 182; tamże, sygn. 251; tamże, sygn. 252; tamże, sygn. 254; tamże, sygn. 255; tamże, sygn. 256; tamże, sygn. 258; tamże, sygn. 259; tamże, sygn. 260; tamże, sygn. 309; tamże, sygn. 314; tamże, sygn. 315; tamże, sygn. 368; tamże, sygn. 380; tamże, sygn. 381; tamże, sygn. 420; tamże, sygn. 424; tamże, sygn. 485; tamże, sygn. 502; tamże, sygn. 532; tamże, sygn. 589; tamże, sygn. 590; tamże, sygn. 600; tamże, sygn. 625; tamże, sygn. 630; tamże, sygn. 646.

3 Do kilku zakładów skierowano delegatów GO KERM posiadających niezbędne przygotowanie fachowe. Sprawnie i w krótkim czasie uruchomili oni kilka browarów (m.in. w Stoszowicach, Radkowie czy Szczytnej Śląskiej). Ta grupa zakładów, poprzez świeżo zawiązane struktury TZP, przekazana została Zjednoczeniu branżowemu.

4 Wiązało się to np. z koniecznością przeprowadzenia remontów.

rezerwy (do uruchomienia w przyszłości – Głubczyce, Wrocław „Mieszczkański” i Zakrzów).

Tab. 12 – liczba browarów uruchomionych lub przygotowywanych do uruchomienia w 1945 roku, przez armię sowiecką, samorzutnie, przez związki spółdzielcze, osoby prywatne i bezpośrednio przez Zjednoczenie, w rozbiciu na poszczególne rejony (z wyodrębnieniem Wolnego Miasta Gdańska).

	Rejon za-brzański	Rejon wrocławski	Rejon bydgoski I	Rejon bydgoski II	WM Gdańsk	Razem
Armia sowiecka	6	6	4	–	–	16
Samorzutnie	3	3	2	–	–	8
Spółdzielnie	–	2	3	2	–	7
Osoby prywatne	1	–	2	–	–	3
Zjednoczenie	5	7	1	1	1	15
Nie określono	–	1	–	–	–	1
	15	19	12	3	1	50

Podstawy prawne

Zasady ustrojowe przyszłego państwa polskiego zostały sformułowane w Manifestie PKWN z 22 lipca 1944 roku. Był to dokument o charakterze propagandowym, w którym podkreślono takie wartości jak wolność, równość i demokracja, przemilczając charakter przyszłych zmian, zmierzających do ustanowienia w Polsce ustroju opartego na wzorach sowieckich. W obszernych akapitach zajęto się problematyką przyszłych granic, sygnalizując znaczne korekty ich wschodniego przebiegu. Co do granicy zachodniej, to wezwano do walki o powrót do *Matki-Ojczyzny starego polskiego Pomorza i Śląska Opolskiego, o Prusy Wschodnie, o szeroki dostęp do morza, o polskie słupy graniczne nad Odrą!*

W manifestie zapowiedziano dwie kluczowe zmiany o poważnych konsekwencjach społeczno-gospodarczych. Pierwszą było ogłoszenie reformy rolnej, do której miano przystąpić niezwłocznie na terenach wyzwolonych spod okupacji hitlerowskiej, *by przyspieszyć odbudowę Kraju i zaspokoić odwieczny pęd chłopstwa polskiego do ziemi*. Zapowiedziano też szereg działań, które w konsekwencji stały się podwalinami pod przyszłą nacjonalizację przemysłu: *Majątek narodowy, skoncentrowany dziś w rękach państwa niemieckiego oraz poszczególnych kapitalistów niemieckich, a więc wielkie*

przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe, bankowe, transportowe oraz lasy, przejdą pod Tymczasowy Zarząd Państwowy. W miarę regulowania stosunków gospodarczych nastąpi przywrócenie własności⁵.

Założenia manifestu miały się z praktyką już w okresie Polski Lubelskiej. Pomimo deklarowanej demokracji i przestrzegania swobód obywatelskich budowano system dominacji jednej partii, kontrolującej całość kształt życia państwowego oraz zachowującej pozycję dominującą wobec innych partii i stronnictw politycznych⁶. Obietnice zawarte w manifestie realizowano poprzez kolejno wydawane dekrety i ustawy.

Z punktu widzenia przemysłu piwowarsko-słodowniczego kluczowe znaczenie posiadały trzy akty prawne: dekret o przeprowadzeniu reformy rolnej z 6 września 1944 roku (wraz z poprzedzającym go dekretem o utworzeniu wojewódzkich i powiatowych urzędów ziemskich), ustawa o majątkach opuszczonych i porzuconych uchwalona 6 maja 1945 roku oraz ustawa o przejęciu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej z 3 stycznia 1946 roku. Wymienione akty prawne stworzyły podstawę do przejmowania przez państwo zakładów z sektora piwowarsko-słodowniczego i ukształtowały obraz tego przemysłu w pierwszych trzech latach po zakończeniu wojny.

Głównym celem reformy rolnej było przebudowanie ustroju rolnego w Polsce. Na ten cel przeznaczono nieruchomości ziemskie znajdujące się w posiadaniu Skarbu Państwa, będące własnością obywateli Rzeszy Niemieckiej, nie-Polaków i obywateli polskich narodowości niemieckiej, osób skazanych, a także nieruchomości skonfiskowane z innych przyczyn oraz – w pierwszej kolejności – stanowiące własność albo współwłasność osób fizycznych lub prawnych, jeżeli ich rozmiar łączny przekracza bądź 100 ha powierzchni ogólnej, bądź 50 ha użytków rolnych a na terenie województw poznańskiego, pomorskiego i śląskiego jeżeli ich rozmiar łączny przekracza 100 ha powierzchni ogólnej, niezależnie od wielkości użytków rolnych tej powierzchni. Narzędziem do realizacji przyjętych założeń był powołany ustawą Państwowy Fundusz Ziemi, zarządzany przez ministra rolnictwa i reform rolnych. Jeden z zapisów dekretu stanowił, że majątki ziemskie podlegające parcelacji obejmowano wraz z budynkami, inwentarzem żywym i martwym oraz z przynależnymi przedsiębiorstwami przemysłu rolnego. Stworzyło to podstawę do przejmowania na rzecz państwa tartaków, młynów, olejarni, gorzelnii oraz browarów i słodowni⁷. Trafiały one do zasobów Państwowego Funduszu

5 Dz.U. 1945, nr 3, poz. 13.

6 Sowa 2011, s. 25.

7 Dz.U. 1944, nr 4, poz. 17.

Ziemi, a ich dysponentem był minister rolnictwa i reform rolnych. Formalnie stanowiły część tzw. resztówek, których przeznaczenie uregulowano odrębnym dekretem. Stanowił on, że resztówki wraz ze znajdującymi się na ich obszarze zabudowaniami, w tym przedsiębiorstwami przemysłu rolnego, w drodze przeniesienia własności przechodzą na rzecz spółdzielni Samopomocy Chłopskiej⁸. Tym samym usankcjonowano działalność sektora spółdzielczego w obszarze przemysłu piwowarsko-słodowniczego.

Ustawa o majątkach opuszczonych i porzuconych odegrała istotną rolę w przejmowaniu różnego rodzaju przedsiębiorstw na ziemiach przyłączonych do Polski w 1945 roku. Jako majątek opuszczony rozumiano wszelki majątek ruchomy lub nieruchomy, który w związku z wojną rozpoczętą 1 września 1939 r. nie znajduje się w posiadaniu właściciela, jego prawnych następców lub osób prawa ich reprezentujących. W kolejnym artykule doprecyzowano, że wszelki majątek ruchomy lub nieruchomy, który był własnością lub w posiadaniu państwa niemieckiego, a w chwili wejścia w życie niniejszego dekretu nie został jeszcze objęty przez organa państwowe lub samorządowe, majątek obywateli niemieckich lub osób, które zbiegły do nieprzyjaciela, jest majątkiem porzuconym w rozumieniu niniejszej ustawy. Kluczowe znaczenie miało rozróżnienie pomiędzy majątkiem opuszczonym a porzuconym. Oczywiście jest, że pojęcie majątku porzuconego w pierwszej kolejności obejmowało dawne tereny niemieckie, przyłączone do Polski w 1945 roku. Stąd istotne było doprecyzowanie, że za majątek porzucony nie jest uważany ten, który został zajęty lub skonfiskowany przez okupanta. W myśl przyjętego rozróżnienia był to majątek opuszczony⁹. W celu sprawowania zarządu nad majątkiem opuszczonym i porzuconym przy Ministerstwie Skarbu utworzono Główny Urząd Tymczasowego Zarządu Państwowego. Równocześnie powołano wojewódzkie oddziały TZP wydzielone z administracji ogólnej. Niezwykle istotne jest to, że posiadały one uprawnienia do powoływania zarządców dla przejmowanych majątków¹⁰. Ustawa stanowiła podstawę prawną do przejmowania nieruchomości, w tym browarów i słodowni, nieobjętych dekretem o reformie rolnej, jak i nieruchomości o niejasnej sytuacji własnościowej. W pierwszej kolejności dotyczyło ono mienia pożydowskiego, którego właściciele zginęli w okresie okupacji, wyjechali za granicę bądź z innych powodów nie ujawniali praw własnościowych do majątku posiadanego przed wojną

8 AP Rzeszów, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, sygn. 14294, k. 1.

9 Takie sformułowanie miało ogromne znaczenie na ziemiach polskich przyłączonych do Rzeszy.

10 Dz.U. 1945, nr 17, poz. 97.

(w tej grupie znajdowali się najczęściej spadkobiercy osób, które zginęły lub zmarły po 1 września 1939 roku, co z oczywistych względów było trudne do ustalenia)¹¹.

Zapisy ustawy o majątkach opuszczonych i porzuconych zostały zmienione wraz z przyjęciem dekretu z 8 marca 1946 roku o majątkach opuszczonych i poniemieckich. Wprowadzono w nim kontrowersyjną zasadę przejmowania tytułu własności majątków opuszczonych na rzecz Skarbu Państwa i związków samorządu terytorialnego (w przypadku nieruchomości następowało to po upływie dziesięciu, a ruchomości – pięciu lat, od końca roku kalendarzowego, w którym wojna została ukończona)¹². W miejsce TZP utworzono Główny Urząd Likwidacyjny i okręgowe urzędy likwidacyjne, do kompetencji których należały zadania takie jak zabezpieczanie, kontrola i sporządzanie inwentarzy, oddawanie w najem lub dzierżawę majątków opuszczonych, a także ich sprzedaż *w sytuacji, gdy zachodzi niebezpieczeństwo niszczenia ich substancji lub gdy koszty ich przechowywania są niewspółmiernie wysokie w stosunku do ich wartości*. Urzędy Likwidacyjne miały prawo przekazać w dzierżawę lub użytkowanie tylko te obiekty, których nie przejęły ogólnopolskie zjednoczenia przemysłu. Te zaś przechodziły na własność zjednoczeń bez pośrednictwa Urzędów Likwidacyjnych¹³.

Ustawę o nacjonalizacji przemysłu uzasadniano potrzebą odbudowy gospodarki narodowej, która miała zapewnić Polsce suwerenność gospodarczą. Zgodnie z treścią ustawy bez odszkodowań przejmowano przedsiębiorstwa należące do Rzeszy Niemieckiej, byłego Wolnego Miasta Gdańska i ich obywatele (z wyłączeniem osób narodowości polskiej lub innej prześladowanej przez Niemców) oraz do zdrajców i kolaborantów. Za odszkodowaniem przejmowano przedsiębiorstwa zaklasyfikowane do jednej z siedemnastu gałęzi gospodarki narodowej, a także wszystkie zakłady zatrudniające powyżej 50 pracowników na jedną zmianę. Do kluczowych przedsiębiorstw zaliczano browary o zdolności produkcyjnej przekraczającej 15 tys. hl rocznie¹⁴. Sposób obliczania owej zdolności przedstawiono w instrukcji Ministra Aprowizacji i Handlu z 30 marca 1946 roku¹⁵.

11 Dryja 2020, s. 16. Ustawa wypełniała też istotną lukę prawną, gdyż w zarządzie nowej administracji państwowej znajdowały się nieruchomości przejęte – nierzadko jeszcze przez władze okupacyjne – w zarząd przymusowy, komisaryczny lub powierniczy.

12 Z perspektywy czasu wprowadzoną dekretem zasadę przemilczenia, umożliwiającą przejmowanie przez państwo mienia porzuconego, uznano za kontrowersyjną i moralnie wątpliwą; zob. Dryja 2020, s. 17.

13 Dz.U. 1946, nr 13, poz. 87.

14 Dz.U. 1946, nr 3, poz. 17.

15 Aby obliczyć zdolność wytwórczą browaru, należało wziąć pod uwagę dwa zasadnicze działy produkcyjne: fermentownię i leżakownię. Wydajność fermentacji obliczano, sumując pojemność wszystkich naczyń fermentacyjnych i pomniejszając otrzy-

W praktyce zapisy ustawy były nadużywane, gdyż do upaństwowienia kwalifikowano browary o znacznie mniejszych mocach produkcyjnych¹⁶. Tryb postępowania przy przejmowaniu przedsiębiorstw na własność państwa sprecyzowano w rozporządzeniu Rady Ministrów z 30 stycznia 1947 roku. Ustanawiało ono główną komisję oraz wojewódzkie komisje do spraw upaństwowienia przedsiębiorstw¹⁷. Do końca 1948 roku proces upaństwowienia przeprowadzono dla 5 870 przedsiębiorstw, w tym 2 951 poniemieckich¹⁸. Wśród nich znalazły się liczne browary i słodownie z terenu całego kraju.

Omówione powyżej akty prawne legły u podstaw trójsektorowego podziału przemysłu piwowarsko-słodowniczego. Wiodącą rolę odgrywał w nim sektor państwowy, zarządzany przez Zjednoczenie branżowe pozostające pod kontrolą ministra aprowizacji i handlu (zob. rozdział IV). W ręce sektora spółdzielczego oddano większość browarów przejętych w wyniku reformy rolnej oraz niektóre zakłady na ziemiach poniemieckich¹⁹. W tym przypadku nie miał zastosowania limit 15 tys. hl rocznej

many wynik o 10% (dopuszczalny zanik produkcyjny). Uzyskaną wartość mnożono następnie przez liczbę 36 (maksymalna liczba cykli produkcyjnych w trakcie roku, przy założeniu dziesięciodniowego okresu fermentacji). Przyjęto 6% zaniku pomiędzy fermentacją a leżakowaniem. Roczną wydajność piwnicy leżakowej obliczano analogicznie, sumując pojemność wszystkich kuf i tanków. Uzyskany wynik należało pomnożyć przez współczynnik 4,8, czyli przeciętną wielokrotność napełnienia w ciągu roku (przyjęto więc cykl produkcyjny wynoszący 76 dni, na który składało się leżakowanie i wykonywanie niezbędnych prac konserwacyjnych). W tej fazie produkcji zalecano przyjmowanie czteroprocentowych zaników lub stwierdzony urzędowo zanik z ostatniego roku. Pomiedzy obiema wartościami (wyliczonymi dla fermentowni i piwnicy składowej) na ogół występowały rozbieżności, dlatego dla określenia rocznej zdolności produkcyjnej browaru należało przyjąć mniejszą wartość; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Aprowizacji i Handlu nr 5, 15 kwietnia 1946 rok, poz. 30. Następnie skorygowano błąd drukarski, jaki pojawił się w przeliczniku zdolności produkcyjnej piwnicy leżakowej (z 48 na 4,8); tamże, nr 6, 1946 rok, poz. 38.

16 Przykładem takich nadużyć są próby przejścia browaru Józefa Howorki w Chełmie-Trubakowie; Dryja 2021a.

17 Dz.U. 1947, nr 16, poz. 62.

18 Jezierski, Leszczyńska 2001, s. 425.

19 Od tej zasady poczyniono pewne wyjątki. W rezultacie przeprowadzonej reformy rolnej pod zarząd Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych trafiły dwa bardzo duże browary w Okocimiu i Żywcu. Na mocy odrębnego porozumienia oddano je pod zarząd państwowego Zjednoczenia branżowego (wraz z browarami w Tarnobrzegu i Ciechomicach). Potwierdza to pismo z 10 stycznia 1946 roku, skierowane do państwowego browaru w Tarnobrzegu. Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych zakomunikowało, że wszystkie browary mu podległe [chodzi o wymienione wcześniej tzw. zakłady wydzielone] wchodzi do Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Browarniczego-Słodowniczego i są podporządkowane Rejonowym Oddziałom tego Zjednoczenia w zakresie: 1/ wykonania planu produkcji i inwestycji, 2/ polityki ekonomicznej cen i płac, 3/ rachunko-

produkcji, gdyż zakłady te zostały objęte przez państwo na mocy innych przepisów (zob. wyżej) i następnie oddane sektorowi spółdzielczemu w użytkowanie. Najślabszą pozycję posiadał sektor prywatny, pozbawiony zakładów o mocach wytwórczych powyżej 15 tys. hl i uzależniony od dostaw surowców realizowanych przez agendy państwowe.

Na ziemiach przyłączonych do Polski implementacja niektórych aktów prawnych przebiegała w szczególny sposób. Ciekawym świadectwem tych czasów jest raport Piotra Krygiera, pełnomocnika GO KERM na powiat głogowski, z 26 lipca 1945 roku: *Na murach miasta [Bytomia Odrzańskiego] ukazał się afisz (którego jeden egzemplarz załączam) obwieszczający tekst ustawy z dnia 6.5.1945 odnośnie powstania i działania Tymczasowego Zarządu Państwowego. Afisz ten bez komentarzy, tj. rozporządzenia wykonawczego i bez terminu wejścia w życie na Śląsku Dolnym nie jest zdaniem władz zebranych [m.in. starostwo powiatowe, Grupa operacyjna, komenda MO] aktualny. Tym bardziej, że na Śląsku Dolnym obowiązuje specjalne zarządzenie Pełnomocnika Rządu. Ustalono więc, że do czasu wyjaśnienia tej sprawy pisemnie przez Pełnomocnika Rządu, obowiązywać nadal będzie odnośnie spraw gospodarczych zarządzenie ob. M. Piaskowskiego [poprawnie: Stanisława Piaskowskiego]²⁰ z dnia 1.6.1945 r. Niżej podpisany złożył oświadczenie, że wobec specjalnych warunków panujących na Dolnym Śląsku wszelkie zmiany w urzędowaniu poszczególnych władz czynione są w porozumieniu z ob. Pełnomocnikiem Rządu na Śląsk Dolny i przeto Grupa Operacyjna dzieli chętnie wszystkich informacji TZP, jednakże funkcje swe przekazuje jedynie na wyraźne pisemne polecenie ob. mgr Piaskowskiego²¹.*

Wojewódzkie oddziały TZP zaczęły konstituować się na przełomie lipca i sierpnia, a jesienią 1945 roku przejęły opiekę nad większością zakładów rzemieślniczych i przemysłowych przekazanych już przez stronę radziecką. W wyniku zawieranych porozumień porządkowano kwestie zakładów przypisanych konkretnym zjednoczeniom branżowym. Na przełomie września i października uznano zwierzchność Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego nad zakładami tej branży. Następowало to jednak stopniowo. Na podstawie zarządzenia Ministra

wości, 4/ odprowadzania produktów na wolny rynek, 5/ jakości produkcji i stosowania racjonalnych metod produkcji, 6/ warunków pracy. Tym samym obciążono je składką na rzecz Zjednoczenia, od 1 listopada do 31 grudnia 1945 w wysokości 1%, a od 1 stycznia 1946 roku w wysokości 3% od obrotu (przy wyłączeniu z podstawy obliczeń podatku spożywczego, opłaty na odbudowę chmielników i na fundusz pracy); AP Lublin, Państwowe Nieruchomości Ziemskie, sygn. 418, bez paginacji.

20 Stanisław Piaskowski był pełnomocnikiem rządu na okręg dolnośląski od marca 1945 do maja 1946 roku; *Encyklopedia 2001*, s. 628.

21 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 485, k. 105, 106.

Apropozycji i Handlu z 3 września 1945 roku rozszerzono zakres działania Zjednoczenia rejonowego w Bydgoszczy na obszary Pomorza Zachodniego (obok dotychczasowych województw: poznańskiego, pomorskiego i gdańskiego)²², już 17 września wszystkie przedsiębiorstwa piwowarsko-słodownicze z tego rejonu, na mocy zarządzenia Głównego Urzędu TZP w Łodzi, zostały zaś oficjalnie przekazane pod zarząd Zjednoczenia w Bydgoszczy²³. W podobny sposób kwestia ta była porządkowana na terenie innych Zjednoczeń. Wprowadzane zasady nie miały więc początkowo jednolitego charakteru. Wciąż występowały problemy natury organizacyjnej, wynikające ze zbyt szczupłej kadry, braku środków transportu, a także upośledzonego przepływu informacji. Równolegle działała grupa zakładów przekazanych w ręce osób prywatnych i spółdzielni we wcześniejszym okresie. Własności prywatnej nie zamierzano tolerować, podjęto więc zdecydowane kroki zmierzające do przywrócenia zarządu Zjednoczenia nad takimi zakładami. Zasadniczo okazały się one skuteczne, aczkolwiek plany Zjednoczenia zostały częściowo pokrzyżowane decyzjami Ministerstwa Ziemi Odzyskanych. Co zaś do sektora spółdzielczego, to uznano jego obecność. Jak się miało okazać, nie na długo.

Browary uruchamiane i eksploatowane przez armię sowiecką

Pierwszy etap uruchamiania browarów związany jest z działalnością Armii Czerwonej. Ze zrozumiałych względów szczegóły tego procesu pozostają niejasne, a precyzyjne określenie liczby takich przypadków nie jest możliwe. Wiele zakładów przejęto wraz z zapasami surowców i gotowego piwa, które bez żadnej kontroli rozchodowywali pierwsi żołnierze, którzy pojawili się na danym terenie. We Lwówku Śląskim piwo z otwartych tanków miało zalać piwnicę leżakową²⁴. W przypadku zabezpieczenia zapasów przez oddziały aprowizacyjne były one rozdysponowywane, częściowo bezpłatnie, częściowo po arbitralnie ustalonej cenie, o czym świadczy relacja ze Szczytnej Śląskiej: *zapas piwa gotowego był rozbierany w połowie bezpłatnie, reszta płatna po cenie 42 RM = 21 zł za 100 L. przez formacje Wojska*

22 Zarządzenie nr 1.dz.VI-5975.

23 Zarządzenie nr L.dz.7025/X/45-1465; „Biuletyn Piwowarski”, nr 1, 1945, s. 8.

24 Braniewski 2009, s. 22-24.

Polskiego, Armii Czerwonej, Milicji Obywatelskiej, Polskich Stołówek²⁵. Przy okazji dochodziło do uszkodzeń tanków, urządzeń rozlewczych i wywozu beczek poza teren zakładu.

Kwestia uruchomienia produkcji niejednokrotnie zależała od operatywności miejscowego komendanta wojennego. Dobre kontakty z przedstawicielami administracji niemieckiej stwarzały warunki do powrotu pracowników na dotychczasowe miejsca pracy. Z punktu widzenia możliwości aprowizacyjnych sens posiadało uruchamianie obiektów o dużych mocach produkcyjnych. Potwierdza to ogólne spostrzeżenie, że pracę w małych zakładach wygaszano dość szybko, długotrwale eksploatując browary największe. W kilku przypadkach możemy podejrzewać, że zakończenie produkcji wiązało się z demontażem i wywozem urządzeń (przypadek browaru w Bytomiu)²⁶. Budynki browaru w Opolu, pozbawione urządzeń i jakiegokolwiek wyposażenia, przekazano stronie polskiej dopiero w sierpniu 1946 roku²⁷. Nasuwa to oczywiste podejrzenie, że przed rozpoczęciem demontażu zakład mógł być przez jakiś czas eksploatowany produkcyjnie (nawet około roku). Uruchomienie browaru przez Armię Czerwoną udało się potwierdzić w 16 przypadkach (zob. tab. 12), jak jednak wspomniano, lista takich zakładów jest niewątpliwie niepełna²⁸.

Duża część browarów uruchomionych przez Armię Czerwoną została przekazana przedstawicielom GO KERM lub lokalnej administracji, rzecz jasna bez surowców i zapasów piwa. Nierzadko eksploatowano je w sposób rabunkowy, w związku z czym ich stan po objęciu przez stronę polską budził liczne zastrzeżenia.

Podstawę do przekazania stronie polskiej wszystkich zakładów przemysłowych dała umowa zawarta 16 sierpnia 1945 roku, wraz ze szczegółowym porozumieniem z 14 września 1945 roku wypracowanym na jej bazie, podpisanym przez głównego kwatermistrza Armii Czerwonej Fieofana Łagunowa oraz wiceministra przemysłu i handlu Henryka Różańskiego²⁹. W tym czasie w użytkowaniu strony radzieckiej znajdowało się jeszcze kilka większych browarów na Dolnym Śląsku i Pomorzu Zachodnim. W ślad

25 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 55, k. 2.

26 Tamże, sygn. 37, k. 1.

27 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5436, k. 2-13.

28 W rejonie zabrzańskim Rosjanie uruchomili browary w Bytomiu, Głubczycach, Kłodzku, Łądku-Zdroju, Niemodlinie i Nowej Rudzie. W rejonie wrocławskim – w Legnicy, Nowej Soli, Świebodzicach, Wałbrzychu, Wrocławiu i Ziębicach. W rejonie bydgoskim – w Połczynie-Zdroju, Szczecinie, Trzciance i zapewne w Łęborku.

29 Baziur 2003, s. 33; Różański 1987, s. 353-354.

za zawartym porozumieniem już 17 września 1945 roku Główny Urząd TZP przekazał Ministerstwu Apropowizacji i Handlu siedem browarów z terenu Pomorza Zachodniego. W niedługi czas później (23 października) zostały one zarządzeniem ministerstwa powierzone Zjednoczeniu w Bydgoszczy³⁰. W międzyczasie browar w Szczecinku trafił w ręce Spółdzielni Spożywców „Robotnik”, co wywołało długotrwały spór kompetencyjny (zob. niżej)³¹. Przez dłuższy czas Rosjanie blokowali zwrot browaru w Połczynie-Zdroju, w którym doszło do znaczących nadużyć. Miejscowe władze wojskowe wyrabiały w nim gatunkowe piwo (12% ekstraktu, co w tym czasie było absolutnym wyjątkiem) na własne potrzeby oraz słabe piwo o zawartości 5% ekstraktu. Ponadto na terenie zakładu uruchomiono bimbrownię, na masową skalę wyrabiając z własnego spirytusu likiery i inne markowe wódki. Produkowano też wędliny. Wyroby te sprzedawano na wolnym rynku po bardzo atrakcyjnych cenach, gdyż z tytułu ich produkcji nie odprowadzano żadnych podatków. Władze Zjednoczenia skarżyły się, że nieuczciwi hurtownicy i restauratorzy sprzedają połczyńskie piwo jako wysokogatunkowe (wówczas pod tym pojęciem rozumiano piwo o ekstrakcie 9%) z wielką szkodą dla spółdzielczych i państwowych browarów oraz Skarbu Państwa³². Na dużą skalę produkowano też lemoniadę i napoje gazowane. Po wielokrotnych interwencjach browar udało się odzyskać dopiero w lutym 1946 roku³³.

Do wspomnianego porozumienia z 14 września 1945 roku dodano dwa istotne załączniki. Załącznik nr 2 zawierał wykaz 61 obiektów, w których Ministerstwo Przemysłu zobowiązywało się uruchomić produkcję na potrzeby Armii Czerwonej, z dostarczonych przez nią surowców. Porozumienia takie zawarto w przypadku browarów w Szczecinku i we Wrocławiu. Zakład w Szczecinku miał produkować 4 tys. l piwa dziennie³⁴. Z kolei umowa z wrocławskim browarem miała obowiązywać do końca 1945 roku. Realizowano ją na niezwykle niekorzystnych dla strony polskiej warunkach³⁵. W załączniku nr 1 wymieniono 90 obiektów, co do których rząd RP

30 AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1012, k. 2; sygn. 1014, k. 11.

31 Zob. również: Szymański 2021.

32 Litr piwa 5% sprzedawano w browarze po 4 zł. Nieuczciwi pośrednicy odsprzedawali je po 16 zł (jako produkt w pełni wartościowy); AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1012, k. 49.

33 Tamże.

34 Tamże, sygn. 1012, k. 2, 17; sygn. 1014, k. 11.

35 Warunki te zostały przyjęte, w przeciwnym wypadku zakładowi groziłoby zatrzymanie przez Rosjan; tamże, sygn. 1012, k. 17.

wyraził zgodę na oddanie ich w bezpłatną dzierżawę. Dowództwo PGW AC miało zwrócić dzierżawione obiekty wtedy, gdy już ich nie będzie potrzebować – w stanie odpowiadającej ich ocenie zanotowanej w aktach zdawczo-odbiorczych³⁶.

Podsumowując, z 16 browarów uruchomionych przez armię sowiecką dwa pozostały w jej użytkowaniu po zawarciu porozumienia o przekazaniu zakładów przemysłowych stronie polskiej we wrześniu 1945 roku. Zakład w Świebodziach przekazano polskiej administracji 28 lipca 1951 roku³⁷. Browar w Legnicy pozostawał w zarządzie Rosjan do 1956 roku³⁸. W kolejnych dwóch browarach nie kontynuowano produkcji (Lębork został definitywnie zamknięty, browar w Głubczycach przesunięto zaś do tzw. zimnej rezerwy i uruchomiono w 1951 roku). Browar w Bytomiu zaczęto demontować już po przekazaniu go stronie polskiej, w związku z czym pozostał unieruchomiony aż do odbudowy w 1960 roku. Dwa zakłady trafiły w ręce związków spółdzielczych (Nowa Ruda i Trzcianka), jeden przejęły osoby prywatne (Łądek-Zdrój). Pozostałe osiem trafiło pod zarząd Zjednoczeń rejonowych.

Browary uruchamiane samorzutnie

Określenie „samorzutne uruchomienie” odnosi się do zakładów, w których proces wznawiania produkcji po ustąpieniu niemieckiego okupanta miał charakter spontaniczny i dopiero wraz z upływem czasu nadawano mu właściwe ramy organizacyjne³⁹. Trud związany z usunięciem szkód wojennych czy zdobyciem surowców brała na siebie załoga, głównie robotnicy fabryczni, przy wsparciu personelu technicznego. Proces ten dotyczył wielu zakładów na ziemiach polskich, samo zaś sformułowanie o „samorzutnym uruchomieniu” pojawia się często w późniejszych sprawozdaniach⁴⁰. Za przykład może posłużyć browar w Przemyśle, który wznowił pracę

36 Różański 1987, s. 353-354.

37 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5592, k. 5-6.

38 Kronika 1995, s. 89.

39 Dryja 2020, s. 111. Stanisław Jankowski pojęcie „samorzutnych działań” rozciągał na zabezpieczanie maszyn i urządzeń przed demontażem i spodziewanym zniszczeniem tuż przed spodziewanym przesunięciem frontu; Jankowski 1988, s. 63-64.

40 Dotyczyło to sporej części zakładów, których właściciele zginęli podczas wojny, a także tych znajdujących się na terenach dużych majątków ziemskich, o których wiedzano, że podlegać będą parcelacji.

niemal natychmiast po wycofaniu się Niemców (przedwojenni właściciele żydowskiego pochodzenia zginęli w czasie wojny)⁴¹. Z podobnym procesem mieliśmy do czynienia w Zarszynie i zapewne w Łańcucie. Browar w Węgierce uruchomił dotychczasowy dzierżawca (zapewne przy wsparciu pracowników). Tam, gdzie zniszczenia uniemożliwiały szybkie podjęcie pracy, zabezpieczano surowce, urządzenia i budynki i przystępowano do prac porządkowych.

W przypadku ziem poniemieckich określenie to ma nieco inny charakter. Można przyjąć, że obejmuje ono zakłady uruchomione siłami lokalnych władz administracyjnych (pełnomocników rządu, zarządów miejskich, inicjatyw społecznych), bez udziału przedstawicieli Zjednoczenia (najczęściej z uwagi na wczesny czas samego wydarzenia). Określenie nie dotyczy wyróżnionych w odrębne kategorie browarów przejętych przez osoby prywatne lub związki spółdzielcze. Konsekwencją samorzutnego uruchomienia było funkcjonowanie zakładów o nie do końca sprecyzowanym statusie prawnym, które Zjednoczenia rejonowe przejmowały *w pełnym ruchu*. W większości przypadków luka źródłowa nie pozwala na jednoznaczne rozstrzygnięcie, w jaki sposób do uruchomienia doszło. Dysponujemy kilkoma sprawozdaniami kierowników browarów, którzy znaleźli się na miejscu jako delegaci GO KERM i błyskawicznie uruchomili powierzone im zakłady. Ze sprawozdań nie wynika, w którym momencie browary te zostały objęte przez Zjednoczenie⁴². W pionierskim okresie nie miało to zresztą większego znaczenia. Chodziło o zabezpieczenie, zinventaryzowanie oraz, jeśli było to możliwe, uruchomienie jak największej liczby zakładów. Po ustabilizowaniu się sytuacji i skupieniu zakładów pod zarządem państwowym stwierdzono, że nie wszystkie działania były celowe. Otwarto zbyt dużo browarów, w tym całkowicie przestarzałych lub nastawionych na produkcję piwa dolnej fermentacji (której z założenia nie zamierzano kontynuować). Niezwykle istotna była kwestia rozproszenia sił fachowych, kwalifikowanych piwowarów i słodowników dramatycznie bowiem brakowało. Z tych niedostatków zdawano sobie sprawę już pod koniec 1945 roku, kiedy to w centralach Zjednoczeń powstały pierwsze zestawienia statystyczne i całościowe analizy. Zapewne już wówczas wyodrębniono grupę „zakładów niechcianych”, których z przyczyn

41 AP Przemysł, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Przemysłu, sygn. 510, k. 72-73.

42 Np. sprawozdanie Józefa Suwaja z objęcia browaru w Szczytnej Śląskiej lub Leona Grudzińskiego z przybycia do browaru w Radkowie; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 44, k. 1; tamże, sygn. 55, k. 2.

społecznych nie można było natychmiast zamknąć. Robiono to stopniowo, stąd robiąca wrażenie liczba 17 browarów, które do 1950 roku zakończyły działalność⁴³.

Nieznane są okoliczności uruchomienia browaru w Dzierżoniowie⁴⁴. Niemal na pewno doszło do niego samorzutnie. W lipcu 1946 roku delegat Zjednoczenia ocenił, że produkowane piwo słodowe ma zły smak i zalecił natychmiastowe wstrzymanie produkcji⁴⁵. Stało się to dopiero w połowie 1947 roku. W protokole z października 1950 roku zapisano, że Zarząd Państwowy nie uruchomił tego browaru, lecz urządził w nim hurtownię piwa⁴⁶ (faktycznie miało to miejsce po wygaszeniu produkcji). Trudno ocenić, czy chodziło tu o słabą pamięć urzędnika, czy też o chęć zatarcia faktu, że browar ten w ogóle funkcjonował po wojnie.

Wiele wskazuje na to, że browar w Stoszowicach, przejęty przez Zjednoczenie 18 sierpnia 1945 roku, był w ruchu⁴⁷. Ocena tego browaru przez delegata Zjednoczenia była również negatywna, z uwagi na przestarzałe urządzenia, niską jakość piwa oraz brak rynków zbytu⁴⁸. W 1947 roku podjęto decyzję o jego zamknięciu⁴⁹.

Do zakładów uruchomionych samorzutnie należał browar w Witoszowie Górnym. Został on przejęty przez przedstawiciela GO KERM z rąk miejscowej komendantury wojennej prawdopodobnie jeszcze w czerwcu 1945 roku⁵⁰. Gdy pod koniec sierpnia przekazywano go za pośrednictwem TZP pod opiekę Zjednoczenia, znajdował się w stanie czynnym⁵¹. Ogólna ocena tego browaru była również negatywna, gdyż posiadał on przestarzałe wyposażenie, produkowane piwo było zaś niskiej jakości. *Pomimo braku możliwości rozbudowy i potencjalnie wysokich kosztach modernizacji zakład zamknięto dopiero w 1964 roku*⁵².

43 W sumie działalność zakończyło 19 zakładów, wśród nich był częściowo zdemontowany (już po przekazaniu stronie polskiej) browar w Bytomiu oraz przesunięty do „zimnej rezerwy” browar Mieszczański we Wrocławiu. Oba nie zaliczamy do „zakładów niechcianych”.

44 W tym okresie Dzierżoniów nosił jeszcze nazwę Rychbach.

45 AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piast” we Wrocławiu, sygn. 147, k. 9.

46 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5391, k. 4.

47 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 502, k. 64; AP Wrocław, Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu, sygn. 306, k. 113-127.

48 AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piast” we Wrocławiu, sygn. 147, k. 9.

49 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

50 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 256, k. 184.

51 AP Wrocław, Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu, sygn. 237, k. 63-68.

52 Dryja 2023b, s. 269.

Największym browarem uruchomionym samorzutnie był zakład w Koszalinie. Położony blisko centrum browar szczęśliwie ocalał i został zajęty przez wojsko. Przez jakiś czas funkcjonowały tu magazyny podległe Komendanturze Wojennej⁵³. Po przekazaniu go stronie polskiej uruchomiono produkcję. W tym czasie browar podlegał pod miejscowy Wydział Aproprowiacji i Handlu. Pod koniec września Zjednoczenie podjęło pierwsze kroki zmierzające do objęcia zakładu, jednak dopiero w grudniu mianowano pierwszego p.o. dyrektora⁵⁴.

Pełnomocnicy rządu nie tylko koordynowali przejmowanie zakładów przemysłowych, ale wykazywali aktywność w procesie ich uruchamiania. Dobrym przykładem jest działalność pełnomocnika na rejon paczkowski, który osobiście przyczynił się do otwarcia kilku zakładów przemysłowych, w tym fabryki zapalek, mydlarni oraz browaru. Paczkowski browar usytuowany był w jednej z kamienic przy rynku i posiadał niewielkie moce wytwórcze: około 1 tys. hl i 7,5 ton słodu. Produkowano w nim wyłącznie piwa górnej fermentacji. 4 lipca pełnomocnik pisał: *Dla przyspieszenia uruchomienia niektórych zakładów jak np. Fabryki zapalek i Browaru w Paczkowie musiałem kilkakrotnie wyjeżdżać do miasta Frankenstein [Ząbkowice Śląskie], gdzie pośredniczyłem w zakupie papy dachowej dla Fabryki zapalek, słodu i drożdży dla Browaru [w w Ząbkowicach Śląskich funkcjonowała mała słodownia], blachy, itp.* W raporcie z 11 lipca czytamy: *Fabryka Mydła i Browar w Paczkowie za naszym staraniem wypuszczą w tym tygodniu pierwszą produkcję*⁵⁵. Niewątpliwie zakład uruchomiono siłami fachowców niemieckich. W cały proces nie byli zaangażowani pracownicy zabrzańskiego Zjednoczenia, którzy o inicjatywie paczkowskiego pełnomocnika początkowo nic nie wiedzieli. Zakład występował pod nazwą Browar Piwa Pojedynczego w Paczkowie, co jednoznacznie wskazuje na nawiązanie do przedwojennego profilu produkcji. W opracowanym przez zabrzańskie Zjednoczenie „Preliminarzu produkcji piwa na IV kwartał 1945 r.” dla paczkowskiego

53 Dryja 2023b, s. 382.

54 Koszaliński browar znalazł się na liście siedmiu zakładów z Pomorza Zachodniego przekazanych decyzją Głównego Urzędu TZP z 17 września 1945 roku na rzecz Ministerstwa Aproprowiacji i Handlu. 29 października ministerstwo przełało to uprawnienie na Zjednoczenie w Bydgoszczy. Pierwsze kroki Zjednoczenie podjęło jednak już 29 września, kierując prośbą do browaru w Gdańsku o wydelegowanie odpowiedniej osoby *celem zabezpieczenia browaru w Koszalinie*; AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1014, k. 11.

55 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 625, k. 8, 10.

zakładu przewidziano limit produkcyjny w wysokości 100 hl⁵⁶. Browar został jednak zamknięty niemal natychmiast po objęciu przez Zjednoczenie, jeszcze przed końcem 1945 roku. Przyjęte kierunki rozwoju nie przewidywały utrzymywania tak niewielkich zakładów, nieposiadających możliwości produkcji piwa dolnej fermentacji.

Browary spółdzielcze

Problematyka browarów przejmowanych i eksploatowanych przez związki spółdzielcze w latach 1945-1949 jest niezwykle ciekawym zjawiskiem, wymagającym w przyszłości pogłębionego opracowania monograficznego. Przystępując do omawiania zagadnień browarnictwa spółdzielczego, nie sposób pominąć szerszego tła, tłumaczącego zjawiska zachodzące w pierwszych powojennych latach.

Manifest PKWN sankcjonował istnienie i rozwój ruchu spółdzielczego w nowych warunkach politycznych. W dniach 25-26 listopada 1944 r. odbył się w Lublinie Kongres Spółdzielczy, zorganizowany pod naciskiem nowych władz (PKWN i PPR) i przy ingerencji aparatu bezpieczeństwa w celu integracji spółdzielców i określenia się tego środowiska w nowej rzeczywistości⁵⁷. W kongresie uczestniczyło ponad 1200 spółdzielców, reprezentujących 1 068 spółdzielni różnych branż (w tym: 725 spółdzielni spożywców, 138 rolniczo-handlowych, 75 mleczarskich i 69 kredytowych). W nowej sytuacji politycznej Kongres Spółdzielczy odrzucił zasadę apolityczności ruchu spółdzielczego, uznaną za obowiązującą w polskiej spółdzielczości po 1924 r., udzielił pełnego poparcia tzw. władzy ludowej i zapowiedzianym przez nią reformom ustrojowym i gospodarczo-społecznym⁵⁸. Wniosek, by PKWN przekształcił się w rząd Polski Ludowej, przyjęto jednomyślnie⁵⁹. Zgodnie z oczekiwaniami w trakcie kongresu doszło do faktycznego zjednoczenia organizacyjnego ruchu spółdzielczego⁶⁰. W miejsce wielu dawnych związków branżowych, rewizyjnych i gospodarczych powołano dwa: gospodarczy i rewizyjny⁶¹. „Społem” Związek Gospodarczy

56 AAN, Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 281, k. 66-67.

57 Chyra-Rolicz 2002, s. 104.

58 Tamże.

59 Mitura 1986, s. 358.

60 Kaliński 1984, s. 3.

61 Chyra-Rolicz 2002, s. 104.

Spółdzielni RP pełnił odąd funkcję centrali czterech branż: spożywczej, rolniczo-handlowej, mleczarsko-jajczarskiej oraz gminnych spółdzielni Związku Samopomocy Chłopskiej. Statutowym celem ZGS RP „Społem” było krzewienie spółdzielczości, a szczególnie *inicjowanie, popieranie, rozpowszechnianie i doskonalenie pracy spółdzielni*. Nowo powstały związek skupił wszystkie spółdzielnie działające na terenie kraju oraz ich centrale gospodarcze i finansowe. Związkowi Rewizyjnemu Spółdzielni RP przysługiwało prawo przeprowadzania rewizji kontrolnych wszystkich zrzeszonych w związku spółdzielni. W trakcie kongresu zatwierdzono statuty nowych związków, a także dokonano wyboru tymczasowych zarządów i rad.

Działacze chłopscy popierający politykę PPR zorganizowali w Lublinie w dniach 30-31 grudnia 1944 roku Zjazd Chłopski, w trakcie którego uchwalono *Orędzie do chłopów* i powołano polityczno-gospodarcze zrzeszenie o nazwie Związek Samopomocy Chłopskiej⁶². Oczywistym celem nowej organizacji było przejęcie kontroli nad spółdzielczością chłopską i kółkami rolniczymi. Na czele nowego związku stanął Zarząd Główny⁶³. Podstawowym zadaniem spółdzielni było *wdrożenie handlu na obszarach wiejskich*. Spółdzielnie Samopomocy Chłopskiej cieszyły się poparciem struktur państwowych, a po likwidacji prywatnego sektora handlowego uzyskały faktyczny monopol w tym zakresie. W 1946 roku utworzono Powiatowe Związki Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, po likwidacji powiatów zastąpione przez Związki Gminnych Spółdzielni⁶⁴.

W początkach 1945 roku Zarząd Główny rozpoczął z ministerstwem rozmowy dotyczące resztek poparcelacyjnych, których przeznaczenie nie zostało sprecyzowane w dekreście o reformie rolnej. Gra szła o dość wysoką stawkę, gdyż pojęcie resztówek obejmowało nie tylko grunty, ale również wszystkie stojące na nich budynki, w tym dość liczne zakłady przemysłu rolnego. Dość szybko osiągnięto nieformalne porozumienie. Spowodowało to napływ pism do wojewódzkich urzędów ziemskich, w których poszczególne organizacje pytały o możliwość przejęcia konkretnych gruntów i obiektów. Dopiero 10 kwietnia 1945 roku Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych rozesłało do Wojewódzkich Urzędów

62 Szczepańczyk 1992, s. 13-19.

63 Szczegółowe zadania Związku przedstawiały się następująco: zrzeszenie wszystkich chłopów w jednolitej organizacji zawodowej, realizującej zasady Manifestu PKWN, przebudowa wsi dla urzeczywistnienia ustroju rolnego opartego na silnych gospodarstwach wiejskich, podniesienie dobrobytu wsi poprzez zwiększenie produkcji rolniczej i przemysłu rolnego oraz rozwój spółdzielczości, obrona interesów chłopów, a także podniesienie kultury oświaty i stanu zdrowotnego wsi.

64 Dryja 2020, s. 13.

Ziemijskich uzgodniony z Zarządem Głównym okólnik, dotyczący zasad i procedur przekazywania resztówek po nieruchomościach ziemskich, rozparcelowanych w trybie dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej. Okólnik został sformułowany w czterech zwięźle przedstawionych punktach. Przekazywanie miało odbywać się razem ze znajdującymi się w nich budynkami i zakładami przemysłowymi, sadami, pasiekami, stawami rybnymi i wszelkim urządzeniem oraz inwentarzem martwym (...) na wniosek skierowany do właściwego Powiatowego Urzędu Ziemskiego. Przekazywanie następowało niezwłocznie po złożeniu wniosku. W okólniku znalazł się też bardzo ważny zapis mówiący, że przejęciu na rzecz Związku Samopomocy Chłopskiej nie podlegają resztówki rozdysponowane przez Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych na rzecz innych instytucji państwowych, samorządów lub instytucji społecznych⁶⁵. Dzięki temu zapisowi duże browary w Okocimiu i Żywcu pozostały pod kontrolą Zjednoczenia branżowego⁶⁶, w ręce spółdzielców trafiła zaś grupa mniejszych zakładów. Dokonane zmiany uregulowano dekretem o przeniesieniu własności resztówek majątków rozparcelowanych na spółdzielnie Samopomocy Chłopskiej z 12 czerwca 1945 roku. Zasadniczo powielono w nim zasady przedstawione we wcześniejszych okólnikach⁶⁷.

65 AP Rzeszów, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, sygn. 14294, k. 1.

66 Powstałe wątpliwości przeciął okólnik wydany 2 czerwca 1945 roku przez Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów. W wydanym dokumencie określono i rozdzielono kompetencje pomiędzy Ministerstwem Rolnictwa i Reform Rolnych (z jednej) a Ministerstwem Aproprowiacji i Handlu oraz Ministerstwem Skarbu (z drugiej strony) w kwestii zakładów przemysłu rolnego znajdujących się na terenie nieruchomości ziemskich przejmowanych przez Skarb Państwa na podstawie dekretu o reformie rolnej. W myśl tego rozporządzenia wszystkie zakłady przemysłowe znajdujące się na terenie nieruchomości ziemskich stanowią własność Państwowego Funduszu Ziemi i zarządza nimi minister Rolnictwa i Reform Rolnych przez podległe sobie Wydziały Administracji Państwowych Majątków. Dochody zaś z tych przedsiębiorstw stanowią wpływy Państwowego Funduszu Ziemi (art. 3, p. 2, lit. d wspomnianego dekretu), natomiast dochody z zakładów przemysłu rolnego znajdującego się na resztówkach przekazanych Związkowi Samopomocy Chłopskiej, stanowią własność Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej; tamże, sygn. 14294, k. 1 i nast.

67 W dekrete doprecyzowano niektóre pojęcia. Resztówki rozumiano jako części pozostałe z majątków rozparcelowanych na podstawie dekretu z dnia 6 września (...) wraz ze znajdującymi się na nich budynkami i zakładami przemysłowymi, sadami, pasiekami, stawami rybnymi i wszelkim innym urządzeniem oraz inwentarzem. Dekret przewidywał utworzenie listy resztówek wyłączonych spod jego działania. Przyjęto zasadę, w myśl której spółdzielnie mogły przejmować resztówki w celach kulturalno-oświatowych, zdrowotnych lub społeczno-wychowawczych. Założono, że przeniesienie własności resztówki może nastąpić jedynie za zapłatą, a uzyskane kwoty zasilą Państwowy Fundusz Ziemi; Dz.U. 1945, nr 27, poz. 162.

Pozycja związków spółdzielczych w pierwszych miesiącach nowej rzeczywistości była bardzo mocna. Władze państwowe chętnie włączały spółdzielczość w normowanie życia gospodarczego, zarówno na ziemiach „starych”, jak i poniemieckich⁶⁸. Spółdzielcom powierzono niebagatelny zakres zadań: od zaopatrzenia ludności w miastach i na wsi w żywność i artykuły przemysłowe, poprzez przejmowanie w administrację wielu prywatnych poniemieckich zakładów przemysłowych, parcelację majątków objętych reformą rolną PKWN oraz skup nadwyżek produkcji rolnej i pomoc w odbiorze dostaw obowiązkowych od rolników, organizowaniu drobnej wytwórczości, różnych usług i rzemiosła aż po współpracę w zagospodarowaniu Ziem Odzyskanych i pomoc przy rozdzielaniu towarów przysyłanych przez UNRRA⁶⁹. W świetle powyższych uwag nie dziwi, że w rękach spółdzielców, jeszcze około połowy 1945 roku, znalazło się kilkanaście browarów, zarówno na ziemiach „starych”, jak i Zachodnich i Północnych.

Tab. 13 – liczba browarów sektora spółdzielczego na ziemiach „starych” i „nowych”, w rozbiciu na spółdzielnie „Społem”, „Samopomoc Chłopska” i pozostałe.

	Ziemie „stare”	Ziemie „nowe”	Razem
Spółdzielnia „Społem”	1	6	7
Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”	7	1	8
Pozostałe	3	4	7
Razem	11	11	22

W latach 1944-1948 w ręce spółdzielców trafiły 22 browary, aczkolwiek produkcję prowadzono w 20 z nich (zob. tab. 13). Zakład w Biskupcu pozostawał pod opieką i administracją C.S. „Społem”, która jednak nigdy nie uruchomiła w nim produkcji. Wydaje się też co najmniej wątpliwe, by spółdzielcy uruchomili browar w Lubsku (zob. rozdział III, *Browary prywatne*)⁷⁰. 11 browarów spółdzielczych znajdowało się na dawnych ziemiach II Rzeczypospolitej, tyle samo – na ziemiach poniemieckich (choć tylko dziewięć z nich zostało uruchomionych). Na ziemiach „starych” najwięcej, bo aż siedem browarów prowadziła spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”. Rzecz jasna było to związane z przejmowaniem tzw. resztówek, powstałych w wyniku reformy rolnej, szczególnie że proces ten nabrał charakteru

68 Pajączkowski 1988, s. 14-25.

69 Chyra-Rolicz 2002, s. 106.

70 Z uwagi na fakt, że oba te browary występują w oficjalnych danych ministerialnych, zostały uwzględnione w niniejszym opracowaniu. Zakłady te występują też w statystykach publikowanych w artykułach prasowych, np.: Wrzolek 1946, s. 7; AAN Warszawa, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

ustawowego. W ten sposób objęto sześć browarów, siódmy wydzierżawiono we wrześniu 1948 roku od osoby prywatnej⁷¹. Na ziemiach „nowych” sześć browarów prowadziła spółdzielnia „Społem”. W rękach mniejszych związków spółdzielczych znalazło się łącznie 7 browarów, z czego 3 na ziemiach „starych” i 4 na ziemiach „nowych”. Spółdzielnia „Robotnik” z Czarnkowa objęła dwa browary: w Czarnkowie i Trzciance, a więc po jednym po każdej ze stron dawnej granicy.

Pod względem potencjału produkcyjnego były to zakłady co najwyżej średniej wielkości. Browarów bardzo małych (do 5 tys. hl rocznej produkcji) użytkowano pięć⁷², a małych (od 5 do 10 tys. hl) pracowały cztery⁷³. Przeważały browary średnie (od 10 do 50 tys. hl), których w rękach spółdzielców było 13. Do największych na ziemiach „starych” należały browary w Zaczerniu (24 tys. hl), Łańcucie (19,2 tys. hl) i Zwierzyńcu (18 tys. hl), na ziemiach „nowych” potencjał trzech browarów (Biskupiec, Szczytno i Szczecinek) oceniano zaś na 50 tys. hl każdy (zob. tab. 14). Należy zaznaczyć, że moce produkcyjne poszczególnych zakładów wykorzystywano w różnym stopniu. Zależało to od wielu czynników, jak np. wyposażenie techniczne, chłonność rynku lokalnego czy konkurencja ze strony państwowych i prywatnych browarów.

Bardzo silną pozycję sektor spółdzielczy osiągnął w okręgu mazurskim (dawne Prusy Wschodnie), na terenie którego spółdzielcy ze „Społem” uruchomili browary w Kętrzynie i Szczytnie (a ponadto dzierżawili częściowo zniszczony zakład w Biskupcu), podczas gdy przemysł państwowy reprezentował jedynie browar w Elblągu.

W 1946 roku z browarów spółdzielczych pochodziło około 15% wyprodukowanego w Polsce piwa, co dość dobrze odzwierciedla posiadany potencjał⁷⁴. Rola sektora spółdzielczego mogła niepomniernie wzrosnąć, gdyż pod koniec 1946 roku wicepremier Stanisław Mikołajczyk (a zarazem

71 Chodzi o browar w Chełmie-Trubakowie, odzyskany po długich bataliach przez prawowitego właściciela, obywatela Czechosłowacji, Józefa Howorkę. 16 września 1949 roku, nie widząc szans na dalszą egzystencję prywatnego podmiotu, wydzierżawił browar Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” z Krzywiczek, z siedzibą w Chełmie; Dryja 2021a, s. 135.

72 Z czego cztery położone były na ziemiach „starych”: Jatutów, Węgierka, Strzyżów, Wyrzysk, a jeden – w Lubsku na ziemiach „nowych” (ten jednak w rękach spółdzielców nie prowadził produkcji).

73 Z czego jeden na ziemiach „nowych” (Miedzianka) oraz trzy na „starych” (Kluczkowice, Sarnaki i Chełm-Trubaków).

74 W 1946 roku jedynie trzy browary posiadały roczną zdolność produkcyjną przekraczającą 200 tys. hl (Okocim, Żywiec i Tychy). Kolejne cztery oceniano w granicach od 100 do 200 tys. (Wrocław, Namysłów, Szczecin i Gdańsk); AAN, Centralny Urząd Planowania w Warszawie, sygn. 1599, nlb.

minister rolnictwa i reform rolnych) podjął decyzję o przekazaniu części zakładów przemysłu rolnego przejętych na rzecz Państwowego Funduszu Ziemi w użytkowanie dzierżawne Związkowi Gospodarczemu Spółdzielni RP „Społem”⁷⁵. W skład przekazywanego majątku wchodziły cztery browary (Żywiec, Okocim, Tarnobrzeg i Ciechomice) pozostające dotąd – na zasadzie porozumienia pomiędzy ministerstwami – w zarządzie Zjednoczenia⁷⁶. Proces przekazywania został przecięty wraz z upadkiem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej 5 lutego 1947 roku. Z formalnego punktu widzenia przez kilka tygodni stycznia 1947 roku browary te znajdowały się w zarządzie spółdzielczym.

Tab. 14 – browary spółdzielcze na Ziemiach Zachodnich i Północnych, w rozbiciu na poszczególne rejony i związki spółdzielcze. W ostatniej kolumnie zestawiono potencjał produkcyjny tych zakładów (w hektolitrach), według danych niemieckich z 1937 roku i polskich z 1946 roku⁷⁷.

Spółdzielnia	Rejon	Miejscowość	Maks. produkcja	
			1937	1946
Spółdzielnia „Społem”	Rejon bydgoski II	Biskupiec	30 000	50 000
		Kętrzyn	28 000	27 000
		Szczytno	62 000	50 000
	Rejon wrocławski	Brzeg	29 000	17 100
		Miedzianka Nowa Ruda	10-15 000 40 000	8 400 24 000
Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”	Rejon bydgoski I	Lubsko	3 500	1 800
Powszechna Spółdzielnia Rolno-Handlowa	Rejon bydgoski I	Gubin	12-15 000	b.d.
Spółdzielnia „Robotnik” Czarnków	Rejon bydgoski I	Trzcianka	12 000	12 000
Browarnicza Spółdzielnia „Praca” Słupsk	Rejon bydgoski I	Słupsk	88 000	20 000
Spółdzielnia Spożywców „Robotnik” Szczecinek	Rejon bydgoski I	Szczecinek	16 000	50 000

75 AP Lublin, Państwowe Nieruchomości Ziemskie, sygn. 418.

76 W zamian minister rolnictwa i reform rolnych miał prawo mianowania wicedyrektora Zjednoczenia (zob. rozdział IV, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego (9 III/30 V 1945 – 30 IX/31 XII 1946 roku). Utrata tego prawa po reformie struktur branży browarniczej spowodowała opisywane wyżej działania z jego strony.

77 AAN Warszawa, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

Większość Prus Wschodnich została zajęta przez Armię Czerwoną zimą 1945 roku. Stworzyło to warunki do przekazywania wybranych zakładów przemysłowych już wiosną tego roku. Browar w Kętrzynie CSS „Społem” przejęła 1 kwietnia, prawdopodobnie bezpośrednio od Armii Czerwonej⁷⁸. Browar w Szczytnie znalazł się w gestii Wydziału Przemysłowego miejscowego starostwa, który 24 września 1945 roku przekazał go w użytkowanie spółdzielni „Społem”⁷⁹. Nieco wcześniej, bo już 16 czerwca, przedstawiciel GO KERM na okręg mazurski objął browar w Biskupcu, który następnie znalazł się w rękach spółdzielców⁸⁰. Niewątpliwie CSS „Społem” działała z poparciem i pełnomocnictwem Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, dotyczącym przejmowania zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego. Działania Zjednoczenia w tym okręgu były mocno spóźnione, aczkolwiek należy nadmienić, że ukonstytuowało się ono i podjęło działania na tyle późno, że wspomniane wyżej browary znalazły się już w rękach spółdzielczych. Uruchomienie częściowo zniszczonego browaru w Szczytnie wymagało sporego wysiłku organizacyjnego i finansowego. Produkcję wznowiono dopiero w połowie 1947 roku. W początkach 1948 roku stan formalny browaru określono jako niejasny. Okazało się, że nie zawarto umowy dzierżawnej, w związku z czym spółdzielnia nie ponosiła żadnych świadczeń z tym związanych. Pomogła interwencja Ministerstwa Ziem Odzyskanych, które wydzierżawiło browar CSS „Społem” (umowa z 18 lutego 1948 roku) wstecz, poczynając od 24 września 1945 roku, zaliczając niepłacony dotąd czynsz dzierżawny w koszty poniesionych nakładów inwestycyjnych. Po stronie spółdzielni pozostała nadwyżka, w związku z czym z kolejnych rat bieżącego czynszu potrącano 50% do czasu pokrycia całości poniesionych kosztów. W umowie znalazł się punkt przewidujący przedwczesne rozwiązanie umowy w wypadku realizowania akcji przekazywania mienia nierolniczego na terenie Ziem Odzyskanych w trybie dekretu z dnia 6 grudnia 1946 r., z gwarancją rekompensaty na rzecz Spółdzielni poniesionych nakładów⁸¹. W przypadku browaru w Kętrzynie identyczne

78 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5423, k. 3.

79 AP Olsztyn, Wojewódzka Komisja dla Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Olsztynie, sygn. 1322, k. 2.

80 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 62, nlb.

81 Chodzi o dekret z 6 grudnia 1946 r. o przekazywaniu przez Państwo mienia nierolniczego na obszarze Ziem Odzyskanych i b. Wolnego Miasta Gdańska; Dz.U. 1946 nr 71 poz. 389, AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 60, k. 3-6.

Placówek przemysłowych posiada Centrala 67,

z czego:

- 13 zakładów przemysłu cukierniczego
- 2 przetwórnice owocowo-warzywnicze
- 2 kwaszarnie kapusty
- 10 octowni
- 2 zakłady rybne
- 6 fabryk namiastek kawy
- 3 fabryki środków odżywczych
- 6 browarów
- 2 drożdżownie
- 7 wytwórni makaronu
- 2 fabryki wyrobów drzewnych
- 2 fabryki mydła
- 2 olejarnie

oraz po jednej wytwórni: baterijek, świec,
farb i lakierów, szczeciny, zabawek, kroch-
maliny, słodownię i fabrykę wód gazowych.

Spożyców „Społem”

Ryc. 10 – reklama prasowa placówek przemysłowych należących do spółdzielni „Społem”, wśród których wymieniono 6 browarów.

uchybiecie uregulowano umowami z TZP, a następnie Głównym Urzędem Likwidacyjnym, niemal w analogiczny sposób⁸².

Nieco inaczej przedstawia się kwestia przejęcia przez CSS „Społem” trzech browarów na terenie Dolnego Śląska. Zakład w Brzegu został przejęty w lipcu lub sierpniu 1945 roku przez przedstawiciela GO KERM z rąk radzieckich⁸³. 4 września 1945 roku pełnomocnik rządu RP przekazał browar Zjednoczeniu Przemysłu Spożywczego na Rejon Dolnośląski (odpowiadający również za browary i słodownię, aczkolwiek odpowiedni referat nie był wówczas jeszcze wyodrębniony). Przed usamodzielnieniem się PZPP-S browar oddano w użytkowanie Związku Gospodarczego Spółdzielni RP „Społem” z Łodzi⁸⁴. Podobny mechanizm zastosowano w przypadku browaru w Miedziance (umowa z 2 listopada 1945 roku)⁸⁵. Należy przy tym podkreślić, że w omawianym czasie struktury branżowe Zjednoczenia na terenie okręgu dolnośląskiego

82 Dryja 2023b, s. 550-551.

83 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 251, k. 102.

84 Dryja 2023b, s. 164.

85 Szczerepa 2021, s. 118-119.

nie były jeszcze należycie zorganizowane, a decyzję o przekazaniu zakładów spółdzielcom podjęło Zjednoczenie Przemysłu Spożywczego, znajdujące się wówczas w likwidacji. Browar w Nowej Rudzie został objęty przez TZP w dniu 3 listopada 1945 roku, choć najprawdopodobniej znajdował się już wówczas w rękach CSS „Społem”. Zapewne jeszcze w tym samym dniu TZP oddała go spółdzielcom w dzierżawę⁸⁶.

Spółdzielnia „Społem” objęła kontrolę nad sześcioma browarami na ziemiach poniemieckich⁸⁷. Przejęto je bezpośrednio od przedstawicieli Armii Czerwonej, pełnomocników GO KERM lub terenowych agend TZP, które w razie potrzeby potwierdzały zastany stan rzeczy. Dwa browary na terenie Dolnego Śląska przejęto, podpisując umowy ze Zjednoczeniem Przemysłu Spożywczego. Wszystkie działania zakończono na przełomie października i listopada 1945 roku. Ewentualne uchybienia formalne powstałe przy obejmowaniu zakładów (brak umów dzierżawnych z wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami) usuwano, podpisując wsteczne umowy z TZP (następnie Głównym Urzędem Likwidacyjnym) lub Ministerstwem Ziem Odzyskanych, popierającym działania związków spółdzielczych. Taki stan rzeczy został zaakceptowany przez Zjednoczenie w Warszawie, jak również Zjednoczenia rejonowe, wszystkie działania spółdzielców posiadały bowiem niezbędne podstawy prawne.

Zmieniło się to na przełomie września i października 1945 roku, wraz z uznaniem przez TZP wyłącznych kompetencji Ministerstwa Aproprowizacji i Handlu nad zakładami przemysłu browarniczego. Zbiegło się to w czasie z pierwszą poważniejszą reformą struktur branżowych (powołanie zjednoczeń terenowych i centrali w Warszawie w okresie pomiędzy wrześniem a listopadem 1945 roku), w związku z czym scedowanie na ich rzecz wspomnianych kompetencji przeciągnęło się w czasie, głównie w słabo zorganizowanym rejonie wrocławskim. Przed końcem 1945 roku przejmowanie browarów przez związki spółdzielcze było już niemożliwe, chyba że posiadały one zgodę Zjednoczenia (z taką sytuacją mieliśmy do czynienia w Lubsku). Podobnie rzecz miała się z osobami prywatnymi

86 Browar znajdował się w wykazie przygotowanym dla Ministerstwa Aproprowizacji i Handlu przez Śląsko-Dąbrowskie Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Zabrze, jednak Zjednoczeniu nie udało się objąć tego zakładu; AAN, Ministerstwo Aproprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 292, nlb.

87 W połowie 1948 roku w posiadaniu CSS „Społem” znajdowało się 13 zakładów przemysłu cukierniczego, 2 przetwórnice owocowo-warzywne, 2 kwaszarnie kapusty, 10 octowni, 2 zakłady rybne, 6 fabryk namiastek kawy, 6 browarów, 2 drożdźownie, 7 wytwórni makaronu, 7 fabryk wyrobów drzewnych, 2 fabryki mydła, 2 olejarnie oraz sieć sklepów; „Śląsk. Miesięcznik Kulturalny”, R. 3(8/10), 1948.

(poza precedensową sprawą w Łądku-Zdroju). Co więcej, w przypadku użytkowników indywidualnych Zjednoczenie występowało o rozwiązanie dotychczasowych umów w trybie natychmiastowym, uznając je za nieważne z mocy prawa.

Do interesującego sporu kompetencyjnego doszło w tym czasie w rejonie bydgoskim. 17 września 1945 roku Główny Urząd TZP przekazał Ministerstwu Apropowizacji i Handlu siedem browarów z terenu Pomorza Zachodniego (określanego w rozporządzeniu jako województwo koszalińskie). Było to konsekwencją umowy z 16 sierpnia i opartego na niej porozumienia z 14 września 1945 roku, dotyczącego przejmowania zakładów przemysłowych z rąk Rosjan⁸⁸, a zarazem częścią zapowiedzią wypracowanego wkrótce porozumienia, w myśl którego wszystkie zakłady branży piwowarsko-słodowniczej przeszły pod wyłączną kompetencję Zjednoczenia. 29 października wymienione w rozporządzeniu browary zostały zarządzeniem ministerstwa powierzone Zjednoczeniu w Bydgoszczy, z dodatkowym zastrzeżeniem, iż *powyższe przedsiębiorstwa nie mogą być przez Zjednoczenie wydzierżawiane*. Na liście znalazł się browar w Szczecinku⁸⁹. W tym czasie zakład znajdował się w dzierżawie Spółdzielni Pracy „Robotnik”, w ręce której trafił już 20 lipca 1945 roku, na podstawie decyzji wydanej przez pełnomocnika Rządu Tymczasowego na obwód Szczecinek Z. Sikorskiego⁹⁰. Co ciekawe, mniej więcej w tym samym czasie przedstawiciele Zjednoczenia w Bydgoszczy ocenili, że zakład nie nadaje się do uruchomienia i należy przeznaczyć go na rozlewnię⁹¹. W konsekwencji owych wydarzeń pojawił się oczywisty spór, którego przebieg przedstawia pismo Zjednoczenia w Bydgoszczy z 14 kwietnia 1947 roku, skierowane do starosty powiatowego w Szczecinku: *Zarządzeniem Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z dnia 23 października 1945 r. – L.VI-7927 przekazany został w zarząd Centralnego Zarządu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego Oddział Bydgoszcz m.in. browar w Szczecinku, dawn. H. Riemer Bergbrauerei [tak w oryginale]. Po otrzymaniu tegoż zarządzenia zgłosiliśmy się w swoim czasie dwukrotnie do władz miejscowych o przekazanie tego browaru, jednakowoż władze odmówiły przekazania z uwagi na to, iż stwierdziły, że browar ten przekazały przed tym jeszcze [terminem] Spółdzielni „Robotnik”. Wobec tego*

88 Baziur 2003, s. 33; Róžański 1987, s. 353-354.

89 Na liście znalazły się browary z Polczyna-Zdroju, Szczecinka, Stargardu, Koszalina i Szczecina (trzy zakłady); AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1014, k. 5-6.

90 Imienia pełnomocnika nie ustalono; AP Szczecin, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 3984, k. 71.

91 AP Szczecin, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Szczecinie, sygn. 345, k. 35.

stanu rzeczy zajęliśmy stanowisko wyczekujące z uwagi z jednej strony na zaufanie do miejscowych władz, zaś z drugiej strony na to, iż browar ten znalazł się w zarządzie Spółdzielni, a zatem instytucji społecznej. Zdawaliśmy sobie dokładnie sprawę z tego, że władze miejscowe przekroczyły swoje kompetencje, jednakowoż nie chcieliśmy z tego robić użytku w imię dobra ogólnego, stojąc na stanowisku, że rzeczy takie mogą mieć miejsce w okresie przejściowym i że byłoby szkodą dla Państwa, gdy jedna instytucja kolidowałaby z drugą. Obecnie mamy wiadomości, że browar nie został formalnie przekazany, że nie ma aktu zdawczo-odbiorczego, że Urząd Likwidacyjny nie został powiadomiony o przekazaniu browaru Spółdzielni [w momencie przekazywania zakładu właściwą instytucją był TZP], w ślad za tym nie zawarł ze Spółdzielnią umowy dzierżawnej, nie pobierał czynszu dzierżawnego, nie pobrał też należności za remanenty poniemieckie. Nadto mamy dane, że Spółdzielnia jest daleko pod bilansem i że nie będzie z czego pokryć szkód Skarbu Państwa – wnosimy o zarządzenie usunięcia Spółdzielni, jako bezprawnego posiadacza browaru i o wprowadzenie nas, zgodnie z zarządzeniem Min. Aprowizacji i Handlu na wstępie cytowanym, w zarząd przedmiotowego browaru⁹². Wszystkie uchybienia formalne wskazane w piśmie były prawdziwe, jednak zostały usunięte w podpisanej naprędce umowie pomiędzy Spółdzielnią Spożywców „Robotnik” a Okręgowym Urzędem Likwidacyjnym w Szczecinie w dniu 10 maja 1947 roku⁹³. Spór kontynuowano przez niemal dwa lata, wykorzystując wszystkie możliwe argumenty⁹⁴. Ostatecznie spółdzielnia została zmuszona do protokolarnego przekazania browaru na rzecz Zjednoczenia, co nastąpiło 15 marca 1949 roku, było to jednak elementem szerszego rozwiązania systemowego (por. niżej)⁹⁵.

Krótkotrwałą działalność prowadził browar w Gubinie, uruchomiony przez Powszechną Spółdzielnię Rolno-Handlową około połowy 1945 roku. Spółdzielnia zatrudniła 33 pracowników (6 umysłowych i 27 robotników) i pomimo wielu trudności w 1945 roku wyprodukowano około 1200 hl piwa. Borykano się jednak z brakiem kapitału i permanentnymi brakami surowcowymi. Produkowano piwo jasne o ekstrakcie 7% i niewielkie ilości

92 AP Szczecin, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 3984, k. 108.

93 W tej sytuacji oczywisty błąd popełnił OUL, wobec braku wcześniejszej umowy pierwszeństwo do objęcia browaru przysługiwało bowiem Zjednoczeniu (z racji posiadanego rozporządzenia ministerialnego). Poważnymi argumentami były brak opłacanego czynszu i nierozliczenie się spółdzielni z przejętego mienia poniemieckiego, z którego to tytułu Skarb Państwa poniósł wymierne straty.

94 Próbowano oprzeć się m.in. na przepisach wynikających z ustawy o upaństwowieniu przemysłu, badając zdolność wytwórczą zakładu, oscylującą wokół 15 tys. hl.

95 AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Pivowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1002, k. 3-8.

Ryc. 11 – pawilon Spółdzielni Spożyców „Społem” na Wystawie Ziem Odzyskanych w 1948 roku we Wrocławiu. Uwagę zwraca ogródek, w którym stoliki i siedziska wykonano z beczek piwnych.

piwa słodowego (około 5% ogólnej produkcji)⁹⁶. Z powodu braku jakichkolwiek perspektyw spółdzielcy opuścili browar, a w styczniu 1946 roku przeszedł on pod zarząd Zjednoczenia⁹⁷. Jako zakład państwowy działał niespełna dwa lata. Z powodu nierentowności i braku słodowni podjęto decyzję o wstrzymaniu produkcji z końcem października 1947 roku⁹⁸.

Przy okazji zamknięcia browaru w Gubinie ujawniła się zasadnicza różnica w podejściu do zagadnień związanych z zagospodarowaniem ziem poniemieckich pomiędzy Ministerstwem Aprowizacji i Handlu a Ministerstwem Ziem Odzyskanych. To drugie zażądało wyjaśnień, pisząc m.in.: Nie leży w interesie zagospodarowywanych Ziem Odzyskanych zamykanie uruchomionych już przedsiębiorstw. W tym przypadku interwencja była spóźniona, gdyż produkcja została już wstrzymana i Zjednoczenie nie zamierzało

96 AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 15, k. 1.

97 AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1172, k. 6-7.

98 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

zmieniać podjętej decyzji. Kontrowersje wzbudziła też decyzja o demontażu urządzeń z drugiego gubińskiego browaru, co oprotestowały miejscowe władze administracyjne. W odpowiedzi Zjednoczenie pisało: *Faktem jest, że nie ma zaplecza i rynku zbytu, który by mógł zapewnić egzystencję browaru. Zdarzyło się w ciągu 1946 r. niejednokrotnie, że piwo w Gubinie zostało wylane do kanałów, bo nie było komu na miejscu sprzedać, a wywozić do innych okręgów nie można było, bo piwo z Gubina nie miało odpowiedniej jakości, a zresztą w innych miejscowościach okolicznych są również browary i to lepiej urządzone*⁹⁹.

Zakłady w Czarnkowie i Trzciance uruchomiła Spółdzielnia „Robotnik” z siedzibą w Czarnkowie. 18 sierpnia Zjednoczenie w Bydgoszczy skierowało do Departamentu Przemysłu Spożywczego przy Ministerstwie Aproprowizacji i Handlu krótkie sprawozdanie z objazdu browarów na terenie polniemieckim. W poz. 1 zapisano: *Browar w Trzciance – zdalny do uruchomienia. Na browar ten otrzymała „przydział” Spółdzielnia „Robotnik” w Czarnkowie i co do tego browaru istnieje spór kompetencyjny, o czym mowa w osobnym telegramie*¹⁰⁰. Szczegółów owego sporu nie znamy, jednak decyzję o przyznaniu browaru spółdzielcom podtrzymało Ministerstwo Aproprowizacji i Handlu (24 sierpnia 1945 roku)¹⁰¹. Poświadczą to, że jeszcze w tym okresie, w uzasadnionych przypadkach, ministerstwo było skłonne przekazywać mniejsze zakłady w ręce związków spółdzielczych, spójna zaś polityka dotycząca przemysłu browarniczego nie została jeszcze wypracowana. Podobnie jak w Szczytnie, Kętrzynie i Szczecinku browar przekazano spółdzielcom bez stosownej umowy dzierżawnej¹⁰². Wiosną 1949 roku browar protokolarnie przejęło Zjednoczenie i w niedługi czas później unieruchomiło¹⁰³.

Browar w Słupsku prowadziła Browarnicza Spółdzielnia „Praca”, prawdopodobnie od 22 sierpnia 1945 roku. Został on przejęty przez Zjednoczenie 1 kwietnia 1949 roku, aczkolwiek pierwsze czynności związane z przejęciem browaru na rzecz Zjednoczenia w Bydgoszczy prowadzono już w styczniu i lutym 1948 roku. Prowadził je, specjalnie wydelegowany w tym celu do Słupska, były dyrektor browaru w Koszalinie Roman Stawicki¹⁰⁴.

Likwidacja spółdzielczego sektora piwowarsko-słodowniczego wiosną 1949 roku nie była dziełem przypadku. Wynikała z przemysłanej strategii

99 AAN, Ministerstwo Aproprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 470, nlb.

100 Tamże, sygn. 281, k. 29.

101 Decyzja nr L.dz. VI/4254 z dn. 24 sierpnia 1945 roku; AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1005, k. 7.

102 Tamże.

103 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5403, k. 3.

104 Dryja 2023b, s. 418.

rządu i zmian zachodzących w łonie ruchu spółdzielczego. Koncepcja nowej roli spółdzielczości w państwie budującym socjalizm krystalizowała się w ferworze ostrej walki politycznej i tarć ideologicznych w obrębie samego ruchu. Jej realizacja wymagała reorganizacji dotychczasowej struktury spółdzielczości, co następowało stopniowo. Za najistotniejszy uznano obszar wiejski, przyjmując w czerwcu 1947 roku zasadę, że podstawową komórką spółdzielczości rolniczej w nowych warunkach ustrojowych powinna być gminna spółdzielnia. Jednocześnie wstrzymano organizowanie na wsi placówek spółdzielczości spożywców „Społem”, co miało osłabić tę organizację, wielce zasłużoną dla rozwoju ruchu¹⁰⁵.

Powołano Centralny Związek Spółdzielczy, który stał się naczelną organizacją ruchu spółdzielczego¹⁰⁶. W jego ramach zorganizowano Naczelną Radę Spółdzielczą, o funkcji zbliżonej do rad nadzorczych w centralach spółdzielni. Powierzono jej przeprowadzenie reorganizacji spółdzielczości oraz koordynowanie działalności szkoleniowej i rewizyjnej nowo tworzonych central¹⁰⁷. Zapowiedzianą reorganizację przeprowadzono w drugiej połowie 1948 roku, wkrótce po uchwaleniu odpowiedniej ustawy¹⁰⁸. Rozwiązano dwie nadrzędne dotąd organizacje: Związek Rewizyjny Spółdzielni RP oraz „Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP. Odrębnym aktem powołano osiem branżowych central spółdzielczych. Branża spożywcza podporządkowana została CSS „Społem”¹⁰⁹. W chwili zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego w połowie grudnia 1948 r. koncepcja ustroju gospodarczego Polski Ludowej była już ukształtowana. Spółdzielczość, efektywna w działaniu w pierwszych powojennych latach i dyspozycyjna wobec władz politycznych po przeprowadzonej reorganizacji, uznana została za istotny element gospodarki socjalistycznej i podporządkowana systemowi centralnego planowania¹¹⁰.

Prostą konsekwencją przeprowadzonych zmian było centralne uporządkowanie zakresów działalności poszczególnych central branżowych, jak i całej spółdzielczości oraz określenie dokładnie sprecyzowanych relacji pomiędzy sektorem spółdzielczym a państwowym. Kluczowe znaczenie dla przemysłu piwowarsko-słodowniczego miało rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 17 marca 1949 roku. Zakładało ono przekazanie

105 Chyra-Rolicz 2002, s. 109.

106 CZS istniał do 1961 roku; Świtalski 1970, s. 481.

107 Chyra-Rolicz 2002, s. 110.

108 Ustawa z dnia 21 maja 1948 roku o Centralnym Związku Spółdzielczym i centralach spółdzielni; Dz.U. 1948, nr 30, poz. 199.

109 W 1949 roku nazwę zmieniono na: „Społem” Związek Spółdzielni Spożywców; Świtalski 1970, s. 481.

110 Chyra-Rolicz 2002, s. 110.

niektórych zakładów przemysłowych z sektora państwowego sektorowi spółdzielczemu i z sektora spółdzielczego sektorowi państwowemu. Uzasadnieniem była konieczność koncentracji pewnych branż przemysłu fermentacyjnego i spożywczego w sektorach państwowym lub spółdzielczym. Zgodnie z przyjętymi założeniami przemysł piwowarsko-słodowniczy miał być sektorem państwowym, w związku z czym zobowiązano CSS „Społem” do przekazania Centralnemu Zarządowi Przemysłu Fermentacyjnego wszystkich posiadanych zakładów (browary w Nowej Rudzie, Łańcucie, Kętrzynie, Szczytnie, Brzegu, Miedziance i Biskupcu oraz słodownia w Chojnowie). W zamian sektor spożywczy otrzymał octownię i wytwórnię musztardy¹¹¹. Na podstawie podobnych rozporządzeń na rzecz Centralnego Zarządu przejęto wszystkie browary pozostające w rękach innych związków spółdzielczych (w Czarnkowie, Trzciance, Sarnakach, Wyrzysku, Słupsku i Szczecinku). W przypadku browarów pozostających pod zarządem spółdzielni „Samopomoc Chłopska” stało się to nieco później, np. browar w Strzyżowie przejęto w sierpniu 1951, a browar w Zaczerniu – w styczniu 1952 roku¹¹². W praktyce dotyczyło to ziem „starych” (na których skupiała się działalność browarnicza „Samopomocy Chłopskiej”). Na Ziemiach Zachodnich i Północnych jeszcze przed połową 1949 roku wyłącznym właścicielem i zarządcą przemysłu piwowarsko-słodowniczego zostało państwowe Zjednoczenie.

Browary prywatne

Funkcjonowanie browarów prywatnych, a mówiąc precyzyjniej prowadzonych przez osoby prywatne (którym majątek jedynie powierzono, na zasadzie umowy lub dzierżawy), należy do najciekawszych zagadnień związanych z przemysłem piwowarskim na ziemiach poniemieckich. Taka forma użytkowania pojawiła się w pionierskim okresie zagospodarowania ziem poniemieckich i zasadniczo dotyczyła okresu swoistej luki prawnej,

111 Cztery octownie: w Legnicy, Koszalinie, Łodzi i Olsztynie, z uwagi na nierozdzielność obiektu fabrycznego, połączonego z browarem lub winiarnią, pozostaną nadal w administracji Centralnego Zarządu Przemysłu Fermentacyjnego, z tym jednak, że plany produkcyjne, kontrola techniczna i zbyt należeć będą do Centrali Spółdzielni Spożyców „Społem”; AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 25, k. 27.

112 Dryja 2020, s. 25.

którą (z pewnymi zastrzeżeniami) możemy rozciągnąć do późnych miesięcy 1945 roku. Swoistym wyjątkiem jest tu działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych, które forsowało nieco odmienną politykę od linii przyjętej przez Ministerstwo Aprowizacji i Handlu, polegającej na centralizacji przemysłu w rękach państwa (w ramach zjednoczeń branżowych)¹¹³. Zaburzało to działania prowadzone przez Zjednoczenie, zmierzające do tego celu.

Od przełomu września i października 1945 roku realizowano zasadę, w myśl której wszystkie zakłady przemysłu piwowarsko-słodowniczego powinny podlegać Zjednoczeniu, bez możliwości wydzierżawienia. Problem stanowiły browary, których przekazanie w ręce prywatne lub spółdzielcze usankcjonowano umowami zawartymi wcześniej. W pierwszej kolejności chodzi o umowy zawierane przez pełnomocników rządu i władze lokalne (np. zarządy miejskie), z zastrzeżeniem, że większa część tych umów została zatwierdzona przez lokalne struktury TZP po ich ukonstytuowaniu się w terenie.

Udokumentowano cztery przypadki oddania browarów osobom prywatnym, z których trzy miały miejsce w pierwszej części 1945 roku lub niedługo później. Browar w Łądku-Zdroju jest w tym zestawieniu przypadkiem szczególnym. Pomimo objęcia go przez oddział Zjednoczenia w Zabrzu został oddany osobom prywatnym decyzją Ministerstwa Ziem Odzyskanych w marcu 1946 roku, a w całą sprawę miały być zamieszane najwyższe czynniki państwowe. Uruchomienie produkcji piwa zostało dobrze udokumentowane w odniesieniu do browarów w Lubsku i Łądku-Zdroju. Dwa pozostałe przypadki mogą budzić pewne wątpliwości z uwagi na szczupły zasób źródeł lub sprzeczności występujące w dokumentach. Należy jednak uznać, że i w nich uruchomiono produkcję (zob. tab. 15). W kilku przypadkach osoby prywatne wystąpiły z inicjatywą dzierżawy browaru (z oczywistym zamiarem otwarcia produkcji), jednak ich działania okazały się bezskuteczne.

113 Kociszewski 1995, s. 187; Szymański 2021, s. 106.

Tab. 15 – zestawienie browarów oddanych w ręce prywatne, w których uruchomiono produkcję. W kolejnych rubrykach podano: miejscowość i nazwisko dzierżawcy, potencjalną wielkość produkcji (według danych z 1937 roku) w hektolitrach oraz ustalony okres dzierżawy (który nie jest równoznaczny z okresem produkcji piwa).

Miejscowość, nazwisko dzierżawcy	Potencjalna produkcja	Okres dzierżawy
Gorzów Wielkopolski Józef Bukowski	10 000	maj 1945 – styczeń/luty 1946
Lądek-Zdrój Michał Wynar i Emil Wessely	3 000	marzec 1946 – marzec 1949
Lubsko Czerwiński i Morze [imiona nieznane]	3 500	? – czerwiec/lipiec 1946
Strzelce Opolskie Józef Ferens	12 000	? – sierpień 1945 – ?

Niewielki browar w Lubsku (przed wojną własność Johanna Wallmüllera) specjalizował się w produkcji piwa zwykłego (Einfachbier) górnej fermentacji (o zawartości ekstraktu 3,6%)¹¹⁴. W trakcie działań wojennych nie doznał większego uszczerbku i nadawał się do szybkiego uruchomienia. Z kontekstu badanych dokumentów wynika, że zakład był wizytowany przez przedstawicieli Zjednoczenia, jednak wykluczono jego przydatność dla przemysłu piwowarskiego i nie wystąpiono o jego przejęcie. W bliżej nieznanym momencie (około połowy 1945 roku) pełnomocnik rządu przekazał zakład dwóm przedsiębiorcom z Krosna Odrzańskiego: Czerwińskiemu i Morzu (ich imion nie znamy). Prowadzili oni wytwórnię lemoniad i hurtowy skład piwa. Firmę zarejestrowano jako Browar Piwa Słodowego, funkcję głównego piwowara powierzono zaś dawnemu właścicielowi, którego odszukano po niemieckiej stronie Nysy. Według słów delegata Zjednoczenia produkcję uruchomiono 15 stycznia 1946 roku. W dalszej części sprawozdania znajdują się interesujące słowa: *Na miejscu w Zamrze [wł. w Zemrzu – ówczesna nazwa Lubska] udzieliłem wszelkich wskazówek tymczasowym kierownikom, o konieczności dopełnienia formalności wobec Zjednoczenia dla uzyskania prawa na dalsze prowadzenie browaru*¹¹⁵. W ciągu kilku kolejnych miesięcy prowadzono jakieś czynności, po których w zachowanych dokumentach nie pozostały żadne ślady. W czerwcu Zjednoczenie

114 Archiwum GGB,teczka: BVDB, karta: Brauerei Johann Wallmüller.

115 Z treści tego zdania wynika jednoznacznie, że Zjednoczenie rościło sobie prawo do zarządu nad wszystkimi browarami, gdyż zakład w Lubsku nie został wcześniej przez nie objęty. Co więcej, znajdował się on w rękach „tymczasowych kierowników” zgodnie z wszystkimi regułami postępowania; AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1172, k. 18.

wydało ostateczną decyzję o przejęciu browaru, jednak wysłany w tym celu dyrektor browaru w Zielonej Górze decyzji tej w zasadzie nie wykonał¹¹⁶. W uzasadnieniu stwierdził, że z punktu widzenia przemysłu państwowego zakład nie przedstawia żadnej wartości i co więcej, nie da się go wykorzystać na rozlewnię lub jakikolwiek inny cel z powodu braku urządzeń i szczupłości miejsca. W konkluzji raportu z pobytu w Lubsku zapisał: *Jeżeli Zjednoczenie podtrzymuje nadal swe zarządzenie, wówczas ob. Czerwiński zwraca się z prośbą o przedłużenie terminu upaństwowienia browaru do 1.10. br. jako rekompensaty za poniesione wkłady i zabezpieczenie browaru*. Sprawa otarła się o centralę w Warszawie, w której uznano bezzasadność przejęcia zakładu. Zadecydowano jednak o oddaniu go w ręce Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”. Brak przesłanek, by twierdzić, że przekazanie takie kiedykolwiek nastąpiło – a jeśli tak, to budynki browaru wykorzystywano w innych celach, gdyż na pewno nie warzono w nim piwa¹¹⁷. W browarze w Lubsku przez około pół roku (od stycznia do czerwca 1946 roku) produkowano ciemne piwo górnej fermentacji, w śladowych ilościach 10-20 hl miesięcznie. Butelkę 0,33 l sprzedawano za 14 zł, półlitrowa kosztowała 20 zł. Biorąc pod uwagę, że mistrzem piwowarskim był Johann Wallmüller, możemy przyjąć, że browar w Lubsku kontynuował tradycję warzenia piwa zwykłego (Einfachbier) w nowych realiach społeczno-politycznych.

Przez krótki czas w rękach prywatnych znajdował się browar w Strzelcach Opolskich. Dowiadujemy się o tym z interwencyjnego pisma, które 14 sierpnia 1945 roku zostało skierowane do Ministra Aprowizacji i Handlu przez Śląsko-Dąbrowskie Zjednoczenie Przemysłu Spożywczego w Zabrze. Czytamy w nim: *W Strzelcach Wielkich rozpoczął produkować piwo i lemoniadę ob. Ferens Józef na podstawie zezwolenia wystawionego przez starostwo w Wielkich Strzelcach Nr zezwolenia L.dz.IV.G/la/61/45 z dnia 3.8.1945 r.* W piśmie wnioskowano o przywrócenie tego obiektu *do administrowania i technicznego kierownictwa*¹¹⁸. Dalsze losy, zarówno przedsiębiorcy, jak i browaru, są nieznane. Przeszedł on na własność państwa, jednak brak go w wykazach browarów nieczynnych Zjednoczenia w Zabrze w latach 1945, 1946 i 1947¹¹⁹.

116 Dyrektorem browaru w Zielonej Górze był wówczas Bronisław Borowczyk, sam niegdyś starający się o dzierżawę browaru; Dryja 2023b, s. 496-501.

117 AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowskie w Zielonej Górze, sygn. 26, nlb.

118 AAN, Ministerstwo Aprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 326, nlb.

119 MP nr 104 z dn. 30 grudnia 1949 roku, poz. 1211, lp. 126; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 2, k. 2-3; tamże, sygn. 5, k. 2-3; tamże, sygn. 15, k. 2.

Dawny browar braci Gross w Gorzowie Wielkopolskim został oddany przez pełnomocnika rządu Józefowi Bukowskiemu. 4 maja 1945 roku otrzymał on pozwolenie na prowadzenie rozlewni piwa i wytwórni lemoniad pod szyldem: Browar Gorzowski i Fabryka Wód Mineralnych. W lipcu 1945 roku w jednym z dokumentów wzmiankowany jest browar¹²⁰. W początkach sierpnia pisano: *Browar po naprawach dokonanych przez zarządcę ob. Bukowskiego Józefa znajduje się w stanie możliwym do puszczenia produkcji piwa. Jedna warka posiada wydajność 4500 ltr. piwa*¹²¹. 1 sierpnia pełnomocnik rządu przekazał zarząd nad wszystkimi przedsiębiorstwami z terenu Gorzowa w kompetencje TZP. Józef Bukowski zwrócił się do tej instytucji o potwierdzenie dzierżawy już 11 sierpnia, z rekomendacją przedstawiciela rządu: *Z naszej strony nie widzimy przeszkód w wydzierżawieniu ob. Bukowskiemu wyżej wymienionego przedsiębiorstwa*. Już 17 sierpnia z TZP nadeszła pozytywna odpowiedź. Okres dzierżawy ustalono na rok, z czynszem płatnym z góry do 8-go każdego miesiąca w wysokości pięciu tysięcy złotych¹²². W tym czasie życie gospodarcze Gorzowa rozwijało się dynamicznie. W sierpniu zawiązał się Związek Kupców Polskich. Prowadzono kursy dla praktykantów gorzelnianych. Wzrastała liczba lokali gastronomicznych¹²³. 13 października 1945 roku Józef Bukowski zwrócił się do Urzędu Skarbowego z pismem o treści: *Prosimy o udzielenie nam koncesji na rozlewnię piwa w naszym Browarze. Jak już uwiadomiliśmy, ciemne piwo produkujemy na miejscu, ale jasnego piwa z powodu niedomagań technicznych, których nie jesteśmy w stanie uzupełnić, w naszym browarze produkować na razie nie możemy. Chcąc jednak podobać potrzebom miasta, musimy piwo jasne sprowadzać z innych browarów i u siebie je rozlewać*¹²⁴. W listopadzie 1945 roku w lokalnej prasie ukazały się anonse polecające piwo gorzowskie „Pionier” z browaru przy ul. Pocztowej. Ten wydawałoby się spójny obraz zaburza treść pisma z 17 grudnia 1945 roku, w którym Urząd Skarbowy Akcyz i Monopoli Państwowych w Gorzowie stwierdził: *Browary znajdujące się na terenie tut. Urzędu są*

120 Nie mamy pewności, czy był wówczas czynny. Wzmianka w „protokole z lustracji Starostwa Grodzkiego w Gubinie przeprowadzonej w dniu 10 lipca 1945 roku przez Wojewódzkiego Inspektora Starostw Pawła Michalika”; Rymar 2012, s. 193. Kolejna wzmianka o browarze pochodzi z końca 1945 roku; Rymar 2020, s. 154.

121 AP Gorzów Wielkopolski, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 68, k. 3, 6. Również: AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 182, k. 30.

122 AP Gorzów Wielkopolski, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 68, k. 11.

123 Zob. np.: czasopismo „Ziemia Gorzowska” z 26 sierpnia 1945 roku (nr 8). Restauracja „Bydgoszczanka” polecała *doborowe zakąski, pieczywo oraz wszelkie napoje*.

124 AP Gorzów Wielkopolski, Urząd Akcyzowy w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 57, k. 8.

na razie nieczynne¹²⁵. Przyjmując tę informację za prawdziwą, należałoby uznać, że browar Bukowskiego zakończył działalność na przełomie listopada i grudnia 1945 roku. Z kolei biorąc pod uwagę ówczesny bałagan i opóźnienia w przepływie informacji, można postawić tezę, że urzędnik przygotowujący raport korzystał z nieaktualnych informacji. Podjęcie produkcji ciemnego piwa górnej fermentacji w browarze Józefa Bukowskiego wydaje się niepodważalne. Umowę dzierżawną rozwiązano przedwcześnie na przełomie stycznia i lutego 1946 roku, w pomieszczeniach nieczynnego browaru Zjednoczenie urządziło zaś rozlewnię i hurtowy skład piwa¹²⁶.

Szczególny jest przypadek browaru w Łądku-Zdroju. Miejsowość ta została zajęta przez zwiadowców Armii Czerwonej dopiero 9 maja 1945 roku. Wojsko obsadziło browar, który był użytkowany *na cele wojskowe* do 8 stycznia 1946 roku¹²⁷. W dniu objęcia zakładu przez TZP został on przekazany Zjednoczeniu w Zabrze. Kierownikiem mianowano Romana Dańczaka. Raportował on: *Natychmiast po przejęciu browaru przeprowadziliśmy w nim remont i dezynfekcję, zmagazynowaliśmy tam zakupiony przez nas jęczmień, stód, itp. i rozpoczęliśmy produkcję piwa [dokładnej daty nie podano]. Jak zaznaczono w późniejszej korespondencji Nasze uprawnienia do tego browaru wynikają z faktu miejscowej i rzeczowej kompetencji naszego Zjednoczenia określonej w rozporządzeniu ob. Ministra Aproprowizacji i Handlu z dnia 28.9.1945 r., L.dz.VI-7239 o utworzeniu naszego Zjednoczenia*¹²⁸. 13 marca 1946 roku nastąpił nieoczekiwany zwrot akcji. Browar objęli protokolarnie Michał Wynar i Emil Wessely¹²⁹, legitymujący się niezbędnymi pełnomocnictwami wydanymi przez Ministerstwo Ziem Odzyskanych (dokumentów tych nie udało się odnaleźć). Zjednoczenie oprotestowało tę decyzję, pisząc m.in.: *pozwalamy sobie zauważyć, że wyłączenie tego browaru spod naszego zarządu byłoby sprzeczne z ogólnymi zasadami polityki gospodarczej rządu na odcinku przemysłu piwowarskiego, jak również godziłoby w powierzony nam do wykonania plan gospodarczy i jego podstawowe zasady przyjęte przez Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Spożywczego. Rozpoczęło też interwencje w Ministerstwie Aproprowizacji i Handlu oraz w Ministerstwie Ziem Odzyskanych,*

125 Tamże, sygn. 57, k. 4.

126 Można podejrzewać, że rozwiązanie umowy nastąpiło po interwencji władz Zjednoczenia w Bydgoszczy i nie było własną inicjatywą TZP; tamże, sygn. 58, k. 5.

127 Dryja 2023b, s. 71. Użytkowanie oznacza w tym przypadku najpewniej podjęcie produkcji piwa.

128 Z tego względu 15 stycznia 1946 roku browar w Łądku-Zdroju (wraz z innymi zakładami) wskazano w piśmie do ministerstwa jako podlegający przejęciu na własność państwa na mocy stosownych przepisów.

129 W dokumentach spotyka się rozmaite formy zapisu nazwisk dzierżawców. Na potrzeby pracy przyjęto: Michał Wynar i Emil Wessely; Dryja 2023b, s. 71.

żądając wstrzymania decyzji. W sprawę miał zaangażować się osobiście Władysław Gomułka. Decyzję cofnięto, by niemal natychmiast ją przywrócić¹³⁰. W sprawozdaniu za 1946 rok Zjednoczenie zwięźle pisało: *w związku z reprivatyzacją i z innych tytułów byliśmy zmuszeni oddać (...) 1 mały nieczynny browar w Łądku-Zdroju*¹³¹. Okres dzierżawny ustalono na trzy lata i został on dotrzymany. W marcu 1949 roku prywatni dzierżawcy zdali przedsiębiorstwo Zarządowi Miejskiemu w Łądku-Zdroju, pow. Bystrzyca, który przekazał je na magazyny Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Łądku-Zdroju. 2 kwietnia 1949 roku przedsiębiorstwo objęła w użytkowanie Państwowa Wytwórnia Win w Łądku-Zdroju i użytkuje [je] do chwili obecnej jako leżakownię i magazyn win gotowych¹³². Profilu i wielkości produkcji w okresie prywatnej dzierżawy nie udało się ustalić. Browar w Łądku-Zdroju był najdłużej funkcjonującym zakładem pod prywatnym zarządem na ziemiach poniemieckich.

Znanych jest kilka przypadków, w których osoby prywatne czyniły starania o oddanie im w dzierżawę któregoś z browarów, były to jednak działania bezskuteczne. Do najbardziej znanych należy historia browaru w Zielonej Górze, na dzierżawę którego nadzieję miał Bronisław Borowczyk. W maju 1945 roku został on zarządcą browaru, mianowanym przez przedstawiciela rządu i przy akceptacji władz radzieckich¹³³. W sierpniu Borowczyk wpłacił nawet zaliczkę w wysokości 50 tys. zł na konto delegatury TZP w Zielonej Górze (późniejsze dokumenty jednoznacznie potwierdzają, że chodziło o dzierżawę prowadzonego przez niego zakładu), jednak do podpisania umowy nie doszło. Pod koniec sierpnia Borowczyk został mianowany przez Zjednoczenie dyrektorem zielonogórskiego browaru, we wrześniu 1945 roku stało się zaś oczywiste, że do wydzierżawienia nie dojdzie¹³⁴.

Podobne nadzieje miał zapewne Stefan Tuchołka, piwowar ze znacznym doświadczeniem zawodowym, któremu komendant wojenny na rejon Drezdenka powierzył opiekę nad miejscowym browarem¹³⁵. Zakład został

130 Zachowana dokumentacja urywa się 2 sierpnia 1946 roku, w związku z czym większość okoliczności związanych z tą sprawą pozostaje niejasna; AAN, Ministerstwo Apropozycji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 432, k. 3-4, 21-32.

131 Oddano też dwa browary typu restauracyjnego w Dusznikach-Zdroju; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 5, k. 2.

132 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5309, k. 3.

133 AP Zielona Góra, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Zielonej Górze, sygn. 41, k. 19.

134 Dryja 2023b, s. 493-500; AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1011; AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 46.

135 AP Gorzów Wielkopolski, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Drezdenku, sygn. 16, k. 4.

wzorowo zabezpieczony i przygotowany do produkcji. Ostatecznie udało się uruchomić jedynie rozlewnię i hurtowy skład piwa, prowadzony przez Cecylię Tuchołkową, żonę Stefana¹³⁶. Rozlewnia została przejęta przez Zjednoczenie (Tuchołkowa pozostała jej kierowniczką), a w 1951 roku oddano ją miejscowej spółdzielni „Samopomoc Chłopska”¹³⁷.

Nieszabloność historia związana jest z browarem w Niemodlinie. Miejskowy komendant wojenny przekazał go niejakiemu Książkowi¹³⁸, porucznikowi miejscowej komórki Urzędu Bezpieczeństwa. Ten odmówił oddania browaru pod zarząd Zjednoczenia, chcąc go zapewne uruchomić na własny rachunek¹³⁹. W sierpniu 1945 roku Zjednoczenie zwróciło się z interwencją do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego¹⁴⁰. Ta zapewne okazała się skuteczna. W późniejszych dokumentach utrzymywano, że browar pozostawał w administracji Rosjan do 30 sierpnia i został przejęty przez Zjednoczenie 1 września 1945 roku (zapewne ta druga informacja jest prawdziwa). Nie można wykluczyć, że pod „zarządem” Książka browar prowadził produkcję (według dokumentów został przejęty *w pełnym ruchu*), tę zaliczono jednak na konto wojsk sowieckich¹⁴¹.

Działalność Zjednoczeń terenowych do końca 1945 roku

Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego powołano 30 maja 1945 roku (nieformalnie istniało co najmniej od 9 marca) przy Ministerstwie Aprowizacji i Handlu. W ówczesnej strukturze nadzór nad zjednoczeniami z sektora rolno-spożywczego sprawowało Zjednoczenie Przemysłu Spożywczego. W praktyce struktury terenowe nie miały jednolitego charakteru. Koordynowano je co prawda z Warszawy, jednak wiele zależało od operatywności osób prowadzących pracę w terenie. Przy

136 AP Gorzów Wielkopolski, Urząd Akcyzowy w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 58, k. 115.

137 AP Gorzów Wielkopolski, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Drezdenku, sygn. 16, k. 5.

138 Imienia nie udało się ustalić.

139 W trakcie rozmów Książek oświadczył, że... *browaru nie odda*. Powoływał się przy tym na rozkaz (sic!) wojewódzkiego komendanta Bezpieczeństwa majora Jurkowskiego; AAN, Ministerstwo Aprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 326, nlb.

140 Tamże.

141 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 52, k. 1.

Zjednoczeniu Przemysłu Spożywczego w Zabrzu działał dobrze zorganizowany wydział piwowski, jednak o szczegółach organizacyjnych brak nam jakichkolwiek informacji¹⁴². Z podobną strukturą mieliśmy do czynienia we Wrocławiu, jednak o wydziale piwowarskim nie wiemy niemal nic, poza późniejszymi wzmiankami, że był on słabo zorganizowany i przez długi czas nieobsadzony. Odmienne przedstawiała się sytuacja w Bydgoszczy. Działało tu zorganizowane przez Mariana Belerskiego Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego okręgu poznańsko-pomorsko-koszalińsko-gdańskiego¹⁴³. Nic nie wskazuje na to, by w 1945 roku podlegało ono lokalnemu Zjednoczeniu Przemysłu Spożywczego. Była to organizacja niezależna, o której jej twórca pisał: *Rok ubiegły pracowaliśmy, kierując się intuicyjnie na zasadach, które jak się okazało, były trafnymi*¹⁴⁴. Wzorce wypracowane w rejonie bydgoskim przyjęto w reorganizacji przeprowadzonej od września do listopada 1945 roku, kiedy to powołano sześć zjednoczeń rejonowych podporządkowanych centrali w Warszawie (zob. rozdział IV). Od tego momentu możemy mówić o Zjednoczeniu jako o jednolitej organizacji kierującej zakładami państwowymi i pod zarządem państwowym, z branży piwowarsko-słodowniczej (zob. aneks 2).

Zjednoczenie w Bydgoszczy przejmowanie browarów i słodowni na terenie województw pomorskiego i poznańskiego rozpoczęło około połowy kwietnia 1945 roku, a w drugiej połowie tegoż roku prace objęły obszar Pomorza Zachodniego i województwa gdańskiego¹⁴⁵. Należy zastrzec, że na Pomorzu Zachodnim zasadniczy proces przejmowania browarów miał miejsce nieco później, bo dopiero w październiku i listopadzie 1945 roku¹⁴⁶. W pierwszej kolejności skupiono się więc na browarach położonych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Marian Belerski tak pisał o tym etapie w pracach Zjednoczenia: *Jak nam wszystkim wiadomo, objęliśmy browary już to w stanie zniszczonym skutkiem działań wojennych, już to w stanie zdewastowanym. Wszędzie brakło surowców, paliwa, pasów, lodu i naczyń transportowych.*

142 Określenia „wydział” użyto w sposób intuicyjny, gdyż faktyczna struktura ZPS w Zabrzu czy Wrocławiu nie jest nam znana.

143 Marian Belerski pojawił się w Bydgoszczy z polecenia Ministerstwa Apropowizacji i Handlu pod koniec lutego 1945 roku, w celu objęcia w zarząd państwowy dwóch tamtejszych browarów. 9 marca miało powstać wyodrębnione Zjednoczenie, choć sam zainteresowany wskazywał datę 10 kwietnia, kiedy to upłynął rok od czasu pierwszego ogólnego zjazdu organizacyjnego; Belerski 1946, s. 2.

144 Tamże.

145 „Biuletyn Piwowski”, nr 4/5(8/9), kwiecień – maj 1946 rok, s. 2.

146 Proces ten związany był z przejmowaniem browarów z rąk radzieckich po podpisaniu porozumienia z 14 września 1945 roku; Różański 1987, s. 353-354.

Zaledwie 5 małych browarów [w Wielkopolsce] zdalnych było do natychmiastowego uruchomienia. Czerpiąc z tych właśnie browarów dochody, obróciliśmy je sukcesywnie na uruchomienie browarów mniej lub więcej zdewastowanych oraz na odbudowę zniszczonych obiektów fabrycznych, jako to browaru w Poznaniu, Kobylepolu, Słodowni Pneumatycznej w Poznaniu, Browarów Grudziądzkich i in¹⁴⁷. Olbrzymim sukcesem była odbudowa i uruchomienie zniszczonego browaru w Poznaniu w listopadzie 1945 roku, które połączono z jubileuszem jego 50-lecia¹⁴⁸.

Strategia Zjednoczenia w Bydgoszczy polegała na możliwie szybkim uruchomieniu dużych zakładów, co rzecz jasna miało uzasadnienie ekonomiczne. W pierwszej kolejności rozpoczęto prace nad odbudową zakładów w Poznaniu, Gdańsku, Elblągu, po przejęciu zaś browarów z Pomorza Zachodniego – w Koszalinie i Szczecinie. Równolegle prowadzono inspekcje w terenie, inwentaryzując poniemieckie browary i słodownie. Na szerszą skalę prace te ruszyły w sierpniu 1945 roku. W tym czasie następowały dynamiczne zmiany. Z czterech browarów uruchomionych przez Rosjan działał już tylko jeden w Połczynie-Zdroju. Dwa pozostawały w zarządzie radzieckim (Szczecin i Łębork)¹⁴⁹, a browar w Trzciance obejmowała właśnie miejscowa spółdzielnia¹⁵⁰. Bez większych kłopotów przejęto dwa uruchomione samorzutnie browary w Zielonej Górze i Koszalinie, w Witnicy rozpoczęto zaś prace zmierzające do uruchomienia produkcji¹⁵¹. W Gubinie, Słupsku i Szczecinku browary uruchomiono siłami spółdzielców. Ten pierwszy dość szybko zakończył działalność i został przejęty przez Zjednoczenie¹⁵². W Lubsku i Gorzowie Wielkopolskim działały browary uruchomione przez osoby prywatne¹⁵³. W tej sytuacji działania Zjednoczenia skupiły się na przejęciu browarów już uruchomionych oraz pozostających w administracji radzieckiej. Dość szybko doprowadzono też do

147 Belerski 1946, s. 2.

148 Jubileusz 1945.

149 Według wszelkiego prawdopodobieństwa browar w Szczecinie został na krótko uruchomiony przez miejscową komendanturę wojenną, która zarządzała nim do czasu przekazania stronie polskiej. Browar w Łęborku przez krótki czas był używany przez Rosjan, jednak po przejęciu go przez Zjednoczenie podjęto decyzję o pozostawieniu go w stanie nieczynnym; Dryja 2023b, s. 387-390, 436-450.

150 AAN, Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie, sygn. 281, k. 29.

151 Dryja 2023b, s. 381-386, 477-486, 493-509.

152 AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1172, k. 6-7.

153 AAN, Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 281, k. 29; AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1172, k. 18.

rozwiązania umów z użytkownikami prywatnymi, choć tylko obiekt w Gorzowie Wielkopolskim nadawał się do uruchomienia rozlewni¹⁵⁴.

Trybu prac oddziałów w Zabrzu i we Wrocławiu w tym okresie w zasadzie nie znamy¹⁵⁵. Na terenie Górnego Śląska proces przejmowania browarów na rzecz Zjednoczenia rozpoczęto niedługo po połowie 1945 roku¹⁵⁶, miejscowy wydział (działający jako część Zjednoczenia Przemysłu Spożywczego w Zabrzu) przyczynił się zaś do uruchomienia pięciu browarów.

Na terenie Dolnego Śląska proces formowania struktur Zjednoczenia opóźnił się, w związku z czym większość zakładów przejęto za pośrednictwem TZP dopiero pomiędzy październikiem a grudniem 1945 roku¹⁵⁷. Pomimo to zasługą Zjednoczenia było uruchomienie siedmiu browarów, w tym trzech na terenie Wrocławia (wkrótce wszystkie zostały zamknięte). Najgorzej sytuacja przedstawiała się na terenach dawnych Prus Wschodnich, gdzie – co prawda – przejęto i uruchomiono duży browar w Elblągu, jednak zaniedbano prace w terenie. Podjęto je dopiero w marcu 1946 roku, po przekazaniu kompetencji oddziałowi w Bydgoszczy¹⁵⁸.

154 AP Gorzów Wielkopolski, Urząd Akcyzowy w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 57, k. 504; AAN, Ministerstwo Aprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 806, k. 43.

155 Dokumenty z prac oddziałów rejonowych Zjednoczenia praktycznie się nie zachowały. O sekwencji zdarzeń informują nas najczęściej daty w protokołach zdawczo-odbiorczych poszczególnych browarów.

156 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 2.

157 AP Wrocław, Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu, sygn. 237; tamże, sygn. 303; tamże, sygn. 304; tamże, sygn. 305; tamże, sygn. 306; tamże, sygn. 307; tamże, sygn. 308; tamże, sygn. 309; tamże, sygn. 322; tamże, sygn. 391; tamże, sygn. 450.

158 AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 53, k. 4-9.

Rozdział IV

Ramy organizacyjne państwowego przemysłu piwowarskiego

Bezpośrednio po utworzeniu Rządu Tymczasowego i powstaniu pierwszych ministerstw przystąpiono do organizacji zjednoczeń, koncentrujących zarząd nad określoną branżą przemysłu lub usług. Początkowo zjednoczenia podlegały centralnym zarządom poszczególnych ministerstw, z czasem zaczęto przekształcać je w przedsiębiorstwa lub związki przedsiębiorstw, wpisywane do rejestru handlowego¹. O aktualnym kształcie organizacyjnym i zakresie kompetencyjnym zjednoczeń decydowało odpowiednie ministerstwo, powołujące i odwołujące jego władze oraz podejmujące decyzje o ewentualnych reorganizacjach, a nawet likwidacji całych struktur.

Zjednoczenie przemysłu piwowarsko-słodowniczego, a przez pewien czas fermentacyjnego (obejmujące branże winiarską, octową i wytwórnie musztardy), podlegało przekształceniom zgodnym z aktualną polityką państwa. W okresie od marca 1945 do końca 1951 roku można wyróżnić trzy zasadnicze etapy zmian. Dwa pierwsze przypadają na okres gospodarki względnie mieszanej, opartej na działalności dominującego sektora państwowego, z niewielkim dodatkiem segmentu spółdzielczego i prywatnego². Własność spółdzielczą i prywatną skutecznie wyrugowano w latach 1949-1951, tak więc trzeci etap rozwoju struktur branżowych przypada na

1 Tym samym pracownicy zarządów nie byli traktowani jako urzędnicy państwowi, a ich pensje ustalał odpowiedni minister w drodze rozporządzenia.

2 Poza kontrolą państwa pozostała pewna część zakładów prywatnych o mocach wytwórczych nieprzekraczających 15 tys. hl produkcji rocznej, skoncentrowanych na ziemiach „starych”, oraz browary spółdzielcze, obecne zarówno na ziemiach „starych”, jak i „nowych”, niekiedy o potencjale znacząco przekraczającym 15 tys. hl.

okres scentralizowanej gospodarki państwowej. Niemal wszystkie browary znalazły się pod opieką Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, jedynie nieliczne funkcjonowały w innych strukturach państwowych³.

Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego (9 III/30 V 1945 – 30 IX/31 XII 1946 roku)

Według autorów *Kroniki Przemysłu Piwowarskiego* załóżki przyszłych struktur branżowych sięgają 9 marca 1945 roku, kiedy to przy Ministerstwie Apropowizacji i Handlu powstała komórka kierowana przez Henryka Oppenheima⁴. Sformalizowano ją zarządzeniem Ministra Apropowizacji i Handlu z 30 maja 1945 roku, powołującym Zjednoczenie Przemysłu Browarniczego, Słodowniczego, Wytwórni Wód Gazowych, Octowego i Musztardy z siedzibą w Warszawie. W zarządzeniu zaznaczono: Powyższe Zjednoczenie posiada osobowość prawną i powołane jest do koordynowania gospodarki przemysłowej i planowego działania browarów, słodowni, wytwórni wód gazowych, fabryk octu i musztardy⁵. W sposób zwięzły sformułowano zakres działania i kompetencje Zjednoczenia: posiada [ono] osobowość prawną i powołane zostało do koordynowania gospodarki przemysłowej i planowego działania zakładów przemysłu piwowarskiego i słodowniczego, stanowiących własność Państwa lub znajdujących się pod zarządem państwowym. Przedsiębiorstwa zrzeszone w Zjednoczeniu podlegają pod względem handlowym, administracyjnym i technicznym Jego rządowi i będą otrzymywały od Zjednoczenia wiążące wskazówki i polecenia. Kompetencje Dyrekcji poszczególnych zakładów pracy będą obejmowały administrację i ruch

3 Np. browar w Osieku, po odebraniu prywatnym właścicielom, przekazano w użytkowanie Akademii Umiejętności, następnie PGR (po zmianach organizacyjnych POHZ); Dryja 2017, s. 207-288.

4 Pierwsze działania organizacyjne mają rzecz jasna jeszcze wcześniejszą metrykę. Już 20 lutego 1945 roku Marian Belerski objął w zarząd państwowy dwa bydgoskie browary. Pod jego kierownictwem 9 marca zawiązała się w Bydgoszczy komórka organizacyjna przyszłego Zjednoczenia. O tym pionierskim okresie posiadamy szczątkowe informacje, jednak wydają się one w pełni wiarygodne; *Kronika* 1995, s. 11; Belerski 2023, s. 57.

5 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 2.

zakładów⁶. Wkrótce ukształtowała się ogólnie przyjęta i używana nazwa⁷: Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego⁸.

Z tego pionierskiego okresu zachowała się szczątkowa liczba źródeł, nie zawsze jednoznacznych, a niekiedy wręcz sprzecznych, w związku z czym ówczesne struktury organizacyjne są trudne do uchwycenia.

W tym czasie istniało Zjednoczenie Przemysłu Spożywczego, sprawujące nadzór nad zjednoczeniami branży spożywczej. Podlegały mu bezpośrednio oddziały terenowe, grupujące komórki różnych branż. Znajduje to potwierdzenie w Sprawozdaniu bilansowym na dzień 31 grudnia 1945 r. oddziału w Zabrzu, w którym czytamy: *Dekretem z dnia 9.X.1945 roku zostało zorganizowane Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Zabrzu podległe Ministerstwu Apropowizacji i Handlu w Warszawie, jako wydzielone w odrębne Zjednoczenie branżowe z likwidującego się Zjednoczenia Przemysłu Spożywczego Zabrze*⁹. W kolejnym sprawozdaniu (za 1946 rok) pojawia się informacja, że Zjednoczenie Przemysłu Spożywczego zlikwidowano na podstawie rozporządzenia Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z 28 września 1945 roku, w jego miejsce utworzono zaś kilka Zjednoczeń branżowych, m.in. nasze Zjednoczenia, jako Państw. Zjedn. Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Zabrzu¹⁰. Wynikałoby z tego, że Zjednoczenia terenowe powołano jako

6 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 2.

7 Nazwy Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego używano dwukrotnie w opisywanym okresie: w latach 1945-1946 oraz od 1951 roku, co niekiedy powoduje zrozumiałe nieporozumienia. Co więcej, w obu okresach pomijano niekiedy określenie „Państwowe” (szczególnie w drugim okresie, ale i pod koniec pierwszego), tak więc jego obecność (lub brak) nie jest wyróżnikiem chronologicznym. Z tego względu zdecydowano, by w tekście nie używać skrótów (poza przypisami), gdyż mogą one wprowadzać w błąd: PZPP-S, ZPP-S, PPF, PF, CZPPF i CZPF. Nazwy pozostawiono w pełnym brzmieniu, zgodnie z oryginalnym zapisem lub kontekstem historycznym.

8 Być może zmiana nazwy została ukonstytuowana już w momencie druku rozporządzenia, aczkolwiek nie zostało ono formalnie opublikowane w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Apropowizacji i Handlu (numery 1-15 za 1945 rok), zapewne pozostało więc w formie „powielaczowej”. Jego kopii nie udało się odnaleźć. Pierwsza wzmianka o Zjednoczeniu pochodzi dopiero z 15 lipca 1946 roku i dotyczy uzupełnienia zarządzenia Ministra Apropowizacji i Handlu z dn. 30 maja 1945 roku, nr L.dz. XI-236, w przedmiocie utworzenia Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego podległego Ministerstwu Apropowizacji i Handlu. Przedmiotowe uzupełnienie dotyczy powołania Centrali Sprzedaży w ramach Zjednoczenia. Można więc przyjąć, że nazwa: Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego obowiązywała od 30 maja 1945 roku; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Apropowizacji i Handlu nr 12 z 31 sierpnia 1946 roku, poz. 77.

9 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 2, k. 2.

10 Tamże, sygn. 5, k. 1.

bezpośrednio podległe ministerstwu (por. niżej), w związku z czym rola Zjednoczenia powołanego 30 maja 1945 roku rysuje się w tym okresie całkowicie niejasno. Nie wykluczone, że jako część Zjednoczenia Przemysłu Spożywczego postawiono je w stan likwidacji 28 września 1945 roku. Nie oznacza to braku ciągłości, gdyż *Zjednoczenie Przemysłu Spożywczego w likwidacji* działało co najmniej do drugiej połowy 1946 roku. Było to zresztą powodem dalszych kłopotów formalnych, związanych z koniecznością terminowego sporządzania bilansów rocznych. Ministerstwo Aproprowiacji i Handlu wydało w tej sprawie odrębne rozporządzenie dopiero w dniu 6 sierpnia 1946 roku¹¹, w związku z czym oddział w Zabrze swój bilans roczny zamknął 14 sierpnia 1946 roku¹².

Wracając do początków działalności oddziałów terenowych, możemy stwierdzić, że niezwykle prężną działalność prowadził powstały 9 marca 1945 roku rejonowy oddział w Bydgoszczy¹³, zarządzany przez Mariana Belerskiego¹⁴. Działalność oddziału rejonowego we Wrocławiu potwierdzona jest od lipca 1945 roku, jednak bez wątpliwości powstał on znacznie wcześniej¹⁵. Ta sama uwaga odnosi się do oddziału krakowskiego.

Ryc. 12 – Marian Belerski, dyrektor Zjednoczenia w Bydgoszczy w latach 1945-1948.

11 Regulowało ono tryb wliczania do bilansu poszczególnych składników majątkowych przekazanych protokolarnie przez ZPS; tamże, sygn. 5, k. 3.

12 Tamże, sygn. 5, k. 1-4.

13 Zgodność dat z powstaniem komórki kierowanej przez Henryka Oppenheima nie jest zapewne przypadkowa. Z rodzinnych wspomnień wynika, że M. Belerski dotarł do Bydgoszczy już 20 lutego, by objąć w zarząd państwowy dwa poniemieckie browary; Belerski 2023, s. 57.

14 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 2.

15 Opóźnienie w rozwoju Zjednoczenia na terenie dolnośląskim wypunktowano w przekrojowym artykule w czasopiśmie „Śląsk” w 1948 roku, pisząc: *Państwowy Przemysł Fermentacyjny ukonstytuował się w dzisiejszej swojej formie najpóźniej ze wszystkich. W skład jego weszły przemysły: winiarski (21 wytwórni), browarniczy (43 wytwórnie) i octowy. Produkcja tych zakładów wzrastała bardzo szybko i osiągnęła w 1947 r. liczby: dla przemysłu*

W sprawozdaniu dotyczącym rejonu zabrzańskieggo znajdujemy ciekawą wzmiankę: *Produkcję piwa uruchomiono najwcześniej w m-cu lutym 1945 r.*¹⁶, co oczywiście nie oznacza, że istniały wówczas jakiekolwiek struktury branżowe. Pewne światło na ten pionierski okres rzuca referat wygłoszony przez Mariana Belerskiego 10 kwietnia 1946 roku z okazji pierwszej rocznicy prac Zjednoczenia w Bydgoszczy. Czytamy w nim: *Począwszy od kwietnia zeszłego roku, przejmowaliśmy browary i słodownie najpierw na terenie województwa pomorskiego, następnie poznańskiego, a w drugiej połowie tegoż roku województwa gdańskiego i Pomorza Zachodniego. Nieco dalej czytamy: Już na zjeździe organizacyjnym w kwietniu zeszłego roku, przedstawiliśmy naszym kolegom [niewątpliwie chodzi o osoby z innych oddziałów] zręby naszej organizacji [czyli oddziału bydgoskiego], a przyznać się musimy do tego, że nie dysponowaliśmy wówczas poważniejszym materiałem [chodzi zarówno o wytyczne, jak i o podstawy organizacyjne]*¹⁷.

Pierwsza poważniejsza restrukturyzacja branży piwowarsko-słodowniczej miała miejsce jesienią 1945 roku i związana była z omówioną wyżej likwidacją struktur Zjednoczenia Przemysłu Spożywczego¹⁸. Jej przebieg i sekwencja wydawania kolejnych rozporządzeń mogą budzić pewne zdziwienie, gdyż w pierwszej kolejności (do końca października) powołano Zjednoczenia terenowe, podczas gdy grupujące je Zjednoczenie w Warszawie powstało dopiero 12 listopada 1945 roku.

Zapewne najwcześniej, bo już 13 września, powołano Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Okręgu Poznańskiego, Pomorskiego, Gdańskiego i Pomorza Zachodniego z siedzibą w Bydgoszczy. W zarządzeniu znalazła się następująca informacja: *Na czele utworzonego niniejszym zarządzeniem Zjednoczenia, które faktycznie funkcjonuje już od 9 marca 1945 r. stoi Naczelnny Dyrektor, który reprezentuje Zjednoczenie wobec władz i osób i podpisuje [się] samodzielnie w jego imieniu*¹⁹. Podana data pokrywa się z informacją zawartą w *Kronice Przemysłu Piwowarskiego*, dotyczącą powołania komórki branżowej przy ministerstwie w Warszawie²⁰. Wydaje się niemal

winiarskiego i octowego – blisko 50 tys. hl i 87 ton musztardy, dla browarniczego – blisko 500 tys. hl.; Tołłoczko 1948, s. 51; AP Wrocław, Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu, sygn. 237, 303-309, 322.

16 Bilans otwarcia Zjednoczenia w Zabrzu w nowych strukturach sporządzono na dzień 1 października 1945 roku; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 2, k. 2.

17 „Biuletyn Piwowarski”, nr 4/5(8/9), kwiecień-maj 1946 rok, s. 2.

18 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 5, k. 1.

19 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 2.

20 *Kronika* 1995, s. 11.

pewne, że oba ciała nie zostały nigdy sformalizowane. Co jeszcze bardziej znamienne, kontrola przeprowadzona w 1946 roku wykazała, że dyrektor bydgoskiego oddziału Marian Belerski nie posiadał nominacji ministerialnej²¹. Oznacza to, że powołując we wrześniu 1945 roku oddział Zjednoczenia w Bydgoszczy, uznano jego pozycję za oczywistą i udokumentowaną.

28 września 1945 roku powstało Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Okręgu Śląsko-Dąbrowskiego, Śląska Opolskiego i Śląska Dolnego z siedzibą w Zabrzu. Na jego czele stanął inż. Jerzy Kardaszewicz²². Nazwa Zjednoczenia może być myląca, aczkolwiek w dalszej części rozporządzenia doprecyzowano, że zakres jego działania obejmuje teren województwa Śląsko-Dąbrowskiego wraz z Opolszczyzną oraz południowo-zachodnią część województwa [poprawnie: okręgu] wrocławskiego (okręg kładzki)²³. Taki podział terytorialny pojawił się zapewne po raz pierwszy, w związku z czym jeszcze pod koniec roku wystąpił problem z określeniem przynależności terytorialnej kilku browarów (przejściowo zaliczonych do Rejonu Zabrzeńskiego)²⁴.

Inne rozporządzenia powołujące oddziały terenowe nie zachowały się. Dysponujemy jedynie pełnomocnictwem z 11 października 1945 roku dla Karola Szelewskiego, mianowanego dyrektorem naczelnym okręgu obejmującego województwa kieleckie i łódzkie (przyszły Rejon Łódzki – nazwa ta nie pada w przywoływanym dokumencie)²⁵. Funkcji tej Szelewski nie pełnił zbyt długo – już 1 listopada (a więc niespełna po trzech tygodniach) mianowano na to stanowisko Alfreda Landsberga²⁶. Rejon Krakowski utworzono zapewne jako jeden z ostatnich, gdyż nominacja dyrektora naczelnego Jerzego Stolzmana datowana jest na 17 października 1945 roku²⁷. Brak informacji o utworzeniu Rejonu Dolnośląskiego we Wrocławiu, aczkolwiek i on powstał przed końcem października. Wiemy, że we Wrocławiu borykano się z długotrwałymi kłopotami kadrowymi, a funkcja dyrektora naczelnego pozostawała przez długi czas nieobsadzona. Zjednoczenia Rejonowe posiadały własną osobowość prawną i powoływano je do koordynowania gospodarki przemysłowej i planowego działania zakładów

21 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 23.

22 Tamże, sygn. 108, k. 3-4.

23 Tamże, sygn. 108, k. 3.

24 Chodzi o browary w Ząbkowicach Śląskich, Stoszowicach (wówczas Piotrowice Polskie) i Ziębicach; AAN, Ministerstwo Aprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 281, k. 66-67.

25 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 5.

26 Tamże, sygn. 108, k. 13, 14, 22.

27 Tamże, sygn. 108, k. 22.

przemysłu piwowarskiego i słodowniczego, stanowiących własność Państwa, lub znajdujących się pod Zarządem Państwowym²⁸.

Zarządzeniem Ministerstwa Apropowizacji i Handlu z 12 listopada 1945 roku powołano Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, niewątpliwie opierając je na już istniejących i pozostających w likwidacji strukturach o tej samej nazwie²⁹. Zarządzenie precyzowało, że Zjednoczenie podlega bezpośrednio Ministerstwu Apropowizacji i Handlu, posiada osobowość prawną i zostało powołane do koordynowania gospodarki przemysłowej i planowanego działania browarów i słodowni³⁰.

Lektura zarządzeń powołujących Zjednoczenia Rejonowe może prowadzić do wniosku, że podlegały one bezpośrednio ministerstwu, a nie strukturom branżowym (o których dokumenty te w ogóle nie wspominają)³¹. Dopiero w zarządzeniu z 12 listopada czytamy, że Zjednoczeniu w Warszawie podlegają Państwowe Zjednoczenia Rejonowe Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, wówczas istniejące już zapewne w komplecie³². Zjednoczenia terenowe zostały powołane w okresie przejściowym (po likwidacji Zjednoczenia Przemysłu Spożywczego, a przed ponownym powołaniem Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego). Porządkowanie struktur przeprowadzono więc od dołu, nie bardzo przejmując się wytworzoną luką kompetencyjną³³. Faktycznie możemy jednak mówić o ciągłości Zjednoczenia od 30 maja (a nieformalnie od 9 marca) 1945 roku oraz o chaotycznym i nieskoordynowanym procesie jego przekształceń. Wiele działań wyprzedzało posunięcia organizacyjne, stąd niekiedy trudno zorientować się, na jakich podstawach i w jakiej formie organizacyjno-prawnej działano w określonym czasie.

28 Tamże, sygn. 108, k. 3-5.

29 W późniejszym okresie odwoływano się do zarządzenia z 30 maja 1945 roku jako właściwego aktu powołującego Zjednoczenie. Zob. np.: Dziennik Urzędowy Ministerstwa Apropowizacji i Handlu, nr 12 z 31 sierpnia 1946 roku, poz. 77.

30 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 6.

31 Niewykluczone, że przez krótki czas Zjednoczenia Rejonowe tak właśnie odczytywały tę sytuację.

32 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 6.

33 Zjednoczenie (w pierwotnym kształcie) znajdowało się w stanie likwidacji, lecz pracowało nadal. Z oczywistych względów nie można było przyporządkować mu nowo tworzonych Zjednoczeń terenowych – nie tłumaczy to jednak kolejności działań. Być może chodziło o bezpośredni nadzór ministerstwa nad tworzonymi jednostkami terenowymi.

Ryc. 13 – schemat organizacyjny Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Pivouarsko-Słodowniczego (Centrala w Warszawie), wdrażany od początku 1946 roku.

Zmiany organizacyjne wprowadzano stopniowo. Zasadniczych przekształceń dokonano pomiędzy wrześniem a listopadem 1945 roku, a w styczniu 1946 roku samo Zjednoczenie [Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego] zaczęło pracować wedle dotychczas obowiązującego schematu organizacyjnego, na podstawie statutów zatwierdzonych przez (...) Centralne Zjednoczenie w Warszawie³⁴.

W rozporządzeniu z 12 listopada 1945 roku wymieniono sześć Zjednoczeń Rejonowych:

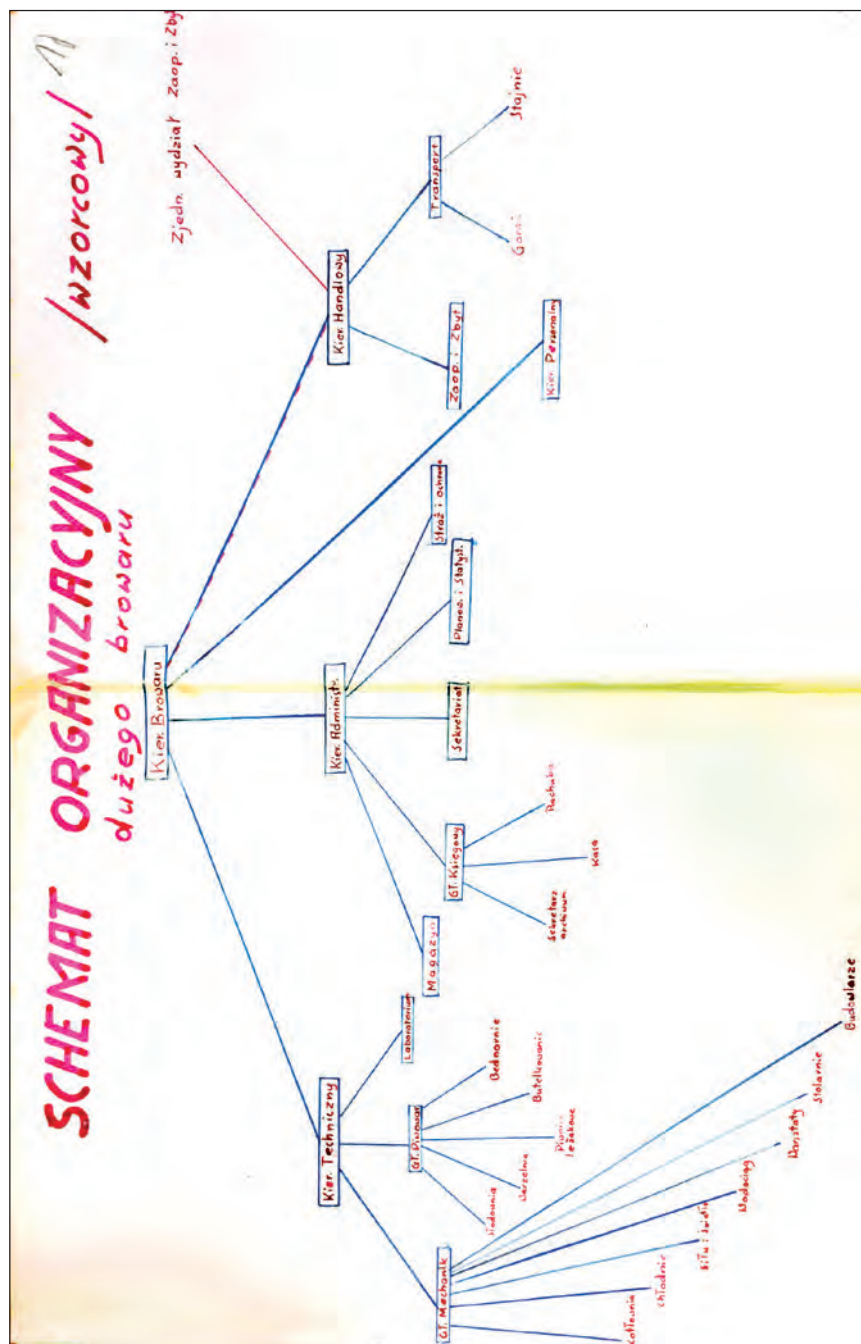
- Rejon Centralny w Warszawie (obejmujący województwa: warszawskie, lubelskie i białostockie);
- Rejon Łódzki w Łodzi (obejmujący województwa: łódzkie i kieleckie);
- Rejon Pomorski w Bydgoszczy (obejmujący województwa: pomorskie, gdańskie, poznańskie oraz Pomorze Zachodnie);
- Rejon Śląsko-Dąbrowski (obejmujący województwa: śląsko-dąbrowskie wraz ze Śląskiem Opolskim);
- Rejon Krakowski w Krakowie (obejmujący województwa: krakowskie i rzeszowskie);
- Rejon Dolnośląski³⁵ we Wrocławiu (obejmujący województwo dolnośląskie)³⁶.

Przedstawiony schemat podziału terytorialnego zawiera dwa istotne błędy. Ustanowiono co prawda odrębne rejony: Śląsko-Dąbrowski i Dolnośląski, pominięto jednak kwestię powiatu kłodzkiego (zob. wyżej), przypisanego do oddziału w Zabrzu, choć z rozporządzenia wynika co innego. O wiele bardziej zastanawiający jest brak wśród wymienionych jednostek administracyjnych okręgu mazurskiego. Można potraktować to jako oczywiste przeoczenie osoby odpowiedzialnej za redakcję rozporządzenia, choć możliwa jest interpretacja, że właściwa rejonizacja tego okręgu nie została jeszcze ustalona. Bezsporne jest bowiem, że przedstawiciele Zjednoczenia działali w tym regionie wyjątkowo opieszale. Bezpośrednim skutkiem tych zaniedbań było przejęcie części dużych browarów przez Spółdzielnię „Społem”. Wśród zakładów czynnych tylko browar w Elblągu podlegał Zjednoczeniu (administrowano też kilkoma zakładami nieczynnymi). W tym czasie spółdzielcy uruchomili browary w Kętrzynie i Szczytnie, w ich rękach znajdował się również nieczynny zakład w Braniewie.

34 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 5, k. 1.

35 Według ówczesnego zapisu: Rejon Dolno-Śląski.

36 Tak w oryginale. Rzecz jasna województwo dolnośląskie wówczas jeszcze nie istniało. Autor rozporządzenia miał na myśli okręg dolnośląski (por. rozdział I, *Ziemie Zachodnie i Północne w strukturze administracyjnej państwa*).

Ryc. 14 – schemat organizacyjny dużego browaru, wprowadzony w związku z powołaniem Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, wdrażany od początku 1946 roku.

Niedatowany dokument (zapewne z marca 1946 roku) precyzował, że okręg mazurski pozostawał w gestii Rejonu Centralnego w Warszawie. Ta, zajęta całokształtem problematyki, kwestią browarów mazurskich zajmowała się w bardzo ograniczonym stopniu. Problem dostrzeżono zbyt późno, dopiero bowiem w marcu 1946 roku odpowiednie pełnomocnictwa przekazano oddziałowi w Bydgoszczy³⁷. W piśmie podpisanym przez Henryka Oppenheima czytamy: Z powołaniem się na zarządzenie ministra Apropowizacji i Handlu z dnia [nieczyt. – zapewne 12] XI.1945 r. do L.dz.VI-9736 polecamy podległemu nam Rejonowemu Zjednoczeniu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy zabezpieczyć wszelkie browary, rozlewnie piwa i wytwórnie wód gazowych oraz słodownie położone na obszarze Ziemi Mazurskiej. Powyższe przedsiębiorstwa należy dokładnie opisać i objąć pod zarząd Zjednoczenia Przemysłu Piwowarskiego w Bydgoszczy. Każde przedsiębiorstwo winno być bezzwłocznie opisane i zinwentaryzowane zgodnie z obowiązującymi w tym względzie przepisami³⁸. Niemal natychmiast dyrektor Marian Belerski delegował w rejon mazurski doświadczonego pracownika Teodora Wąsika, wyposażając go w szerokie pełnomocnictwa: zabezpieczenia i zainwentaryzowania browarów, słodowni i wytwórni wód gazowych oraz rozlewni piwa na całym obszarze Ziemi Mazurskiej. Powyższe zarządzenie wydaje się z polecenia Vice-ministra Apropowizacji i Handlu obywatela Czesława Nowickiego. Równocześnie upoważnia się ob. T. Wąsika do zabezpieczania przedmiotowych obiektów przez mianowanie tymczasowych kierowników tychże. Uprasza się władze cywilne i wojskowe o udzielenie powyższemu pomocy³⁹. Wydane rozporządzenie nie zmienia faktu, że działania Zjednoczenia w tym rejonie były opóźnione o co najmniej 10 miesięcy.

Wraz z powołaniem Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego uchwalono i przyjęto statut regulujący podstawy funkcjonowania tej instytucji (zob. aneks 2)⁴⁰. Przyjęto schematy organizacyjne Centrali w Warszawie oraz Zjednoczeń Rejonowych, jak również dużych i małych browarów, które zaczęto wdrażać z początkiem 1946 roku w związku z wprowadzeniem założeń gospodarki planowej⁴¹. Zjednoczeniem kierował

37 Potwierdza to również zdanie z cytowanego już referatu Mariana Belerskiego z 10 kwietnia 1946 roku: Ostatnio zlecono nam objęcie w zarząd 6-ciu obiektów na terenie Mazurów; „Biuletyn Piwowarski”, nr 4/5(8/9), kwiecień – maj 1946 rok, s. 2.

38 AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 53, k. 6.

39 Tamże, sygn. 53, k. 5.

40 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 7-12.

41 Chaos i niejasności związane z tym okresem potęguje wiadomość o jeszcze jednej zmianie organizacyjnej: Z dniem 1 stycznia 1946 roku powołany został do życia Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego, któremu podlegają wszystkie Zjednoczenia branżowe przemysłu spożywczego. Zjednoczenia te – na zasadzie statutu i zarządzeń Ministerstwa Apropowizacji

dyrektor naczelny, któremu podlegali dyrektorzy: administracyjno-handlowy i techniczny, odpowiadający za przydzielone im wydziały, na czele których stali kierownicy. Funkcja zastępcy dyrektora naczelnego była szczególna, gdyż był on mianowany przez Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych. Wynikało to z faktu, że nie wszystkie browary i słodownie podlegające Zjednoczeniu pozostawały w gestii Ministerstwa Apropowizacji i Handlu. Część z nich została przejęta na mocy przepisów o reformie rolnej, w związku z czym właściwym organem prowadzącym było Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych (zob. rozdział III, Podstawy prawne). Zapewne z tego względu wicedyrektorowi przydzielono nadzór nad wydziałami nacjonalizacji przedsiębiorstw oraz inspekcji i kontroli (zob. ryc. 13). W statucie Zjednoczenia zaznaczono, że członkowie dyrekcji nie są urzędnikami państwowymi, w związku z czym ich wynagrodzenia objęto odrębnym rozporządzeniem Ministerstwa Apropowizacji i Handlu⁴². Struktura oddziałów rejonowych powielala w ogólnym zarysie schemat przyjęty dla Centrali w Warszawie (zob. tab. 16)⁴³.

i Handlu – posiadają osobowość prawną i zespalają wszystkie państwowe zakłady produkcyjne oraz zakłady, pozostające pod zarządkiem państwowym. Co się tyczy branży browarnianej, to wszystkie państwowe browary i słodownie oraz większe rozlewnie piwa, jak również będące pod zarządkiem państwowym, podlegają Rejonowym Państwowym Zjednoczeniom Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, których jest w chwili obecnej sześć – te zaś z kolei podlegają Centralnemu Zjednoczeniu Przemysłu Piwowarsko-Słod. w Warszawie. C. Z. P. P. S. realizuje politykę ekonomiczną Rządu, w zakresie gospodarczej działalności Państwowych Przedsiębiorstw Przemysłu Spożywczego, zorganizowanych w Państwowe Zjednoczenia, kieruje i nadzoruje całokształt działalności gospodarczej i finansowej – podległych Zjednoczeń. Realizuje zatwierdzone i obowiązujące plany gospodarcze, organizując zaopatrzenie w środki produkcji. Organizuje zbyt gotowej produkcji, oraz ten zbyt nadzoruje. Obok siebie funkcjonowały więc: Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego (CZPS – od 1 stycznia 1946 roku) oraz Zarząd Przemysłu Spożywczego (ZPS) w likwidacji (na bazie którego utworzono nową jednostkę). Reorganizacja struktur wiązała się z przekazaniem sporego majątku z rąk ZPS na rzecz powoływanych zjednoczeń, co spowolniło proces likwidacji. CZPS był pozbawioną majątku strukturą nadzorującą wdrażanie ogólnej polityki Państwa w poszczególnych Zjednoczeniach i nie odgrywał większej roli w bieżących pracach ZPP-S. CZPS sprawował nadzór nad wieloma zrzeszeniami tej branży (m.in. Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Ziemniaczanego, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Surogatów Kawowych i Namiastek Spożywczych, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Olejarskiego etc.); AAN, Polska Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 295/XI/294.

42 W badanym zbiorze takiego dokumentu nie udało się odnaleźć.

43 W referacie z 10 kwietnia 1946 roku M. Belerski podkreślał, że wydawane w nowych warunkach organizacyjnych rozporządzenia nie stoją w sprzeczności z przyjętymi w oddziale w Bydgoszczy. Dalej znajduje się zdanie: [owe rozporządzenia] nie zmieniają naszych wytycznych, tj. naszych zasad organizacyjnych, wprowadzonych samorzutnie w r. ub. Jesteśmy zatem rzadkim przykładem, że nie ulegaliśmy ani razu reorganizacjom, co w dużej mierze przyczyniło się do sprężystej pracy i celowych osiągnięć. Zdanie to świadczy

Tab. 16 – obsada personalna Państwowego Zjednoczenia Piwowarsko-Słodowniczego w Centrali i oddziałach terenowych, stan na dzień 20 marca 1946 roku⁴⁴.

Nazwa Rejonu	Stanowisko, imię i nazwisko	Data
Centrala w Warszawie	dyrektor naczelny – Henryk Oppenheim z-ca dyrektora naczelnego – Franciszek Stemler dyrektor administracyjno-handlowy – Jan Januszewski	30 V 1945 1 XII 1945 15 XII 1945
Rejon Centralny	dyrektor naczelny – Henryk Oppenheim	30 V 1945
Rejon Łódzki	dyrektor naczelny – Alfred Landsberg dyrektor techniczny – Julian Mokrzycki dyrektor adm.-handlowy – Wiktor Czerwiński	1 XI 1945 6 VIII 1945 15 II 1946
Rejon Śląsko-Dąbrowski	dyrektor naczelny – Jerzy Kardaszewicz z-ca dyr. naczelnego i adm. – Zygmunt Kurzeja dyrektor handlowy – Jan Domagała dyrektor techniczny – Wacław Bielnicki	9 X 1945 9 XI 1945 9 X 1945 9 X 1945
Rejon Dolnośląski	vacat (dotyczy wszystkich stanowisk kierowniczych)	
Rejon Krakowski	dyrektor naczelny – Jerzy Stolzman dyrektor adm.-handlowy – Józef Kowalik dyrektor techniczny – Stefan Straszyński	17 X 1945 17 X 1945 17 X 1945
Rejon Zachodni	dyrektor naczelny – Marian Belerski dyrektor administracyjny – Zygmunt Szepelski	brak nominacji
Państwowa Siarkownia Chmielu w Lublinie	dyrektor – Wacław Ścibor	b.d.

Na czele dużego browaru stał kierownik techniczny, któremu podlegali kierownicy: techniczny, administracyjny, personalny i handlowy, kierujący rozbudowanymi działami. Kierownikowi technicznemu podlegali: główny mechanik, główny piwowar (odpowiedzialny za słodownię, warzelnię, piwnice leżakowe, butelkownię i bednarnię – prowadzone przez doświadczonych, starszych pracowników) i laboratorium. Struktura małego browaru była rzecz jasna prostsza. Na czele stał kierownik zakładu, któremu podlegali: piwowar, główny buchalter i magazynier. Wydzielono Referat Zaopatrzenia i Zbytu, w praktyce realizował on jednak polecenia Zjednoczenia (zob. ryc. 14)⁴⁵.

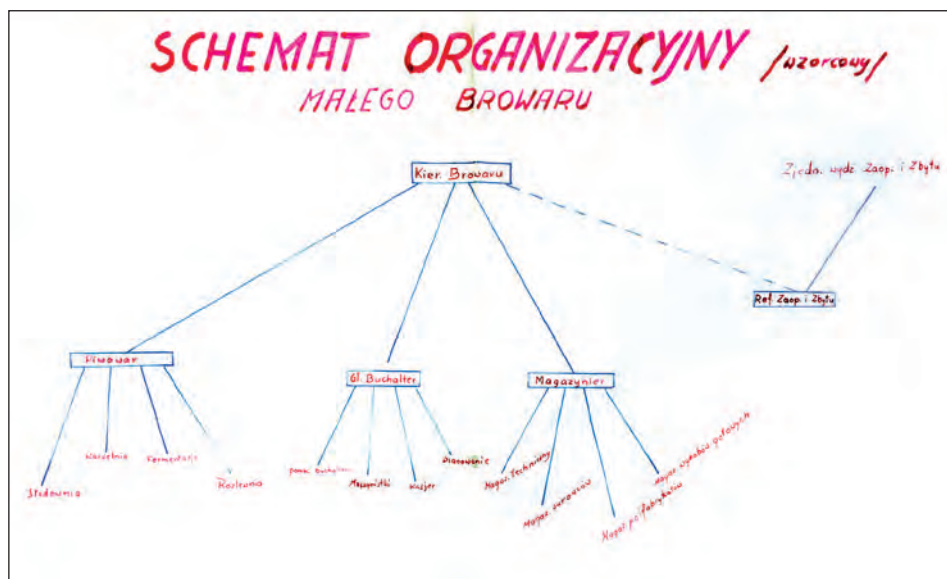
Zjednoczenie borykało się z kłopotami personalnymi na wszystkich szczeblach, poczynając od obsady stanowisk kierowniczych w Centrali i Zjednoczeniach Rejonowych, poprzez kierowników browarów, aż do

też o tym, że wiele rozwiązań organizacyjnych wprowadzano na wzór tych obowiązujących w Bydgoszczy; „Biuletyn Piwowarski”, nr 4/5(8/9), kwiecień – maj 1946 rok, s. 2.

44 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 22-23.

45 Tamże, sygn. 108, k. 15-18.

stanowisk robotniczych. Jeszcze w marcu 1946 roku wszystkie stanowiska zarządcze w Rejonie Dolnośląskim pozostawały nieobsadzone. Dopiero przed upływem pierwszego półrocza stanowisko dyrektora naczelnego powierzono Janowi Kurczabowi⁴⁶. W Rejonie Śląsko-Dąbrowskim połączone funkcje zastępcy dyrektora naczelnego i dyrektora administracyjno-handlowego pełnił Zygmunt Kurzeja. Podobne braki występowały w innych oddziałach Zjednoczenia⁴⁷.

Ryc. 15 – schemat organizacyjny małego browaru, wprowadzony w związku z powołaniem Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, wdrażany od początku 1946 roku.

W 1946 roku dążono do wdrożenia podstawowych elementów gospodarki planowej. Efekty tych działań były zróżnicowane. Szwankowało zaopatrzenie, w związku z czym browarom pozostawiono znaczną swobodę w zaopatrywaniu się w surowce na lokalnym rynku. W pierwszym rzędzie dotyczyło to jęczmienia (chmiel pochodził głównie z eksportu i był rozdzielany centralnie)⁴⁸. Brakowało oliwy, nafty i smarów do maszyn, w które często zaopatrywano się w drodze wymiany bezpośredniej z jednostkami wojskowymi. Oceniano więc, że stopień samodzielności zakładów jest

46 Tamże, sygn. 108, k. 24.

47 Tamże, sygn. 108, k. 22-23.

48 Wynikało to ze zniszczenia większości chmielników.

różny, w zależności od przedsiębiorczości kierownika. Samodzielność przejawiać się może najwięcej w zakresie zaopatrzenia w surowce i wysokości wykonania planu. Natomiast zakład nie ma samodzielności w zakresie polityki finansowej, w zakresie asortymentu produkcji, zbytu produkcji i systemu rachunkowości⁴⁹. W praktyce plany dotyczące wielkości produkcji i asortymentu powstawały po zasięgnięciu opinii kierowników. Niektórym browarom pozwalano na produkcję niewielkich ilości gatunków specjalnych, jak np. piwo pełne, porter czy koźlak⁵⁰.

Nieudany eksperymentem okazało się powołanie Central Zaopatrzenia i Zbytu, narzuconych browarom od 1 kwietnia 1946 roku (powołanych formalnie jako Centrala Sprzedaży dopiero 15 lipca zarządzeniem Ministra Apropowizacji i Handlu)⁵¹. Była to jednostka funkcjonująca w ramach Zjednoczenia i jego oddziałów rejonowych, z wyodrębnioną rachunkowością, a tym samym całkowicie niezależna od zakładów produkcyjnych. Jej głównym zadaniem miała być sprzedaż hurtowa i przemysłowa wszystkich wyrobów pochodzących z zakładów podległych Zjednoczeniu⁵². W sprawozdaniu jednego z browarów jej funkcjonowanie podsumowano następująco: Od początku roku do 1 kwietnia 1946 Browar nie tylko produkował, lecz i sprzedawał swe wyroby. Z dniem 1 kwietnia 1946 została utworzona Centrala Zaopatrzenia i Zbytu przy Browarze, której zadaniem była wyłączna sprzedaż produktów wytworzonych przez browar. Ponieważ Centrala (...) nie tylko nie zdała egzaminu na terenie naszego browaru, lecz w ogóle, przeto z dniem 31 grudnia 1946 została włączona organizacyjnie i prawnie do Browaru⁵³. Rozwiązanie to okazało się szczególnie szkodliwe dla browarów małych, położonych w niewielkich ośrodkach i z dala od głównych szlaków komunikacyjnych.

W połowie 1946 roku struktura Zjednoczenia okrzepła i przedstawiała się następująco:

- a) PZPP-S – Centrala z siedzibą w Warszawie, Al. Jerozolimskie 43, zarządza i kontroluje sześć Zjednoczeń Rejonowych [i] obejmuje teren całej Polski.
- b) Rejon Centralny z siedzibą w Warszawie, Al. Jerozolimskie 43, zarządza dwoma browarami państwowymi [w Ciechomicach i Suwałkach] i siarkownią chmielu [w Lublinie] oraz organizuje zbyt piwa z innych Rejonów na swoim

49 Centralny Urząd Planowania w Warszawie, sygn. 1599, bez paginacji.

50 Cenione koźlaki warzono m.in. w Zielonej Górze i Połczynie-Zdroju.

51 Jest to kolejny przykład, w którym faktyczne działania organizacyjne wyprzedziły wydanie podstaw prawnych; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Apropowizacji i Handlu, nr 12 z 31 sierpnia 1946 roku, poz. 77.

52 Tamże.

53 AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 181, bez paginacji.

terenie [w województwach warszawskim i białostockim występował znaczny deficyt, spowodowany zniszczeniem browarów w Warszawie i Dojlidach]; obejmuje woj. warszawskie, lubelskie, białostockie i okręg mazurski [z organizacyjnego punktu widzenia informacja zapewne prawdziwa, faktycznie kompetencje co do opieki nad okręgiem mazurskim przekazano do rejonu w Bydgoszczy – zob. wyżej]⁵⁴.

- c) Rejon Zachodni z siedzibą w Bydgoszczy, Zbożowy Rynek 9, zarządza 24 czynnymi browarami, 3 czynnymi słodowniami oraz organizuje zbyty piwa [formuła oznaczająca kontrolę nad Centralami Zbytu, funkcjonującymi w tym okresie]. Obejmuje teren woj. gdańskiego, pomorskiego, poznańskiego i zachodnio-pomorskiego.
- d) Rejon Łódzko-Kielecki z siedzibą w Łodzi, ul. Pomorska 34/36, zarządza 9 browarami i 1 słodownią i organizuje zbyty piwa; obejmuje teren woj. łódzkiego i kieleckiego.
- e) Rejon Krakowsko-Rzeszowski z siedzibą w Krakowie, ul. Kopernika nr 6, zarządza 6 browarami i organizuje zbyty piwa; obejmuje teren województwa krakowskiego i rzeszowskiego.
- f) Rejon Śląsko-Dąbrowski z siedzibą w Zabrze, ul. Sienkiewicza 28, zarządza 15 browarami czynnymi i organizuje zbyty piwa; obejmuje teren woj. Śląsko-Dąbrowskiego i części woj. Dolno-Śląskiego.
- g) Rejon Dolno-Śląski z siedzibą we Wrocławiu, Al. Marszałka Stalina 204/208, zarządza 18 browarami czynnymi i 1 słodownią czynną i organizuje zbyty piwa⁵⁵.

W połowie 1946 roku pod zarządem Zjednoczenia pozostawało 75 browarów czynnych, 7 słodowni, siarkownia chmielu w Lublinie oraz 11 hurtowni, w większości urządzonych w nieczynnych browarach. Część zakładów produkowała też lemoniady i wody sodowe (zob. tab. 17 oraz aneks 3).

W czerwcu rozpoczęto dyskusję nad redukcją liczby oddziałów rejonowych. Wiązało się to z planami szerszej reformy całej branży i wynikało z widocznej niewydolności niektórych rozwiązań. Przewidywano zmniejszenie liczby rejonów z sześciu obecnie istniejących na trzy, z tym, że Rejon Zachodni pozostałby niezmienny, z Rejonu Łódzkiego i Centralnego powstałby Rejon Centralny, z rejonu Krakowskiego, Śląsko-Dąbrowskiego i Dolno-Śląskiego powstałby Rejon Południowy⁵⁶. W analizie przedstawionej ministerstwu pisano: powyższe stanowisko odpowiada naszej Centrali i znajduje uzasadnienie w toku lustracji, kiedy stwierdzamy szczególnie w Rejonie Krakowskim i Dolno-

54 Co więcej, duży browar w Elblągu zaliczono do Rejonu Zachodniego.

55 Centralny Urząd Planowania w Warszawie, sygn. 1599, bez paginacji.

56 Tamże.

śląskim niepanowanie jeszcze Zjednoczeń na zakładami⁵⁷. (...) Jedną z najważniejszych przesłanek do powyższej tezy jest przede wszystkim zamiar ujednolicenia buchalterii i sprawozdawczości buchalteryjnej z dniem 1-szym stycznia 1947 r. Jednocześnie przestrzegano przed zbyt przymuszaniem reform: zarządzenie reorganizacji przed tym terminem spowodowałoby chaos i zahamowałyby te prace, co w wyniku dałoby niewątpliwe straty dla naszego przemysłu⁵⁸. Ministerstwo Aproprowiacji i Handlu nie zamierzało jednak czekać.

Tab. 17 – zakłady podległe Państwowemu Zjednoczeniu Piwowarsko-Słodowniczemu w poł. 1946 roku. Browary czynne podzielono na kategorie: I – o zdolności produkcyjnej powyżej 200 tys. hl, II – od 100 tys. do 200 tys. hl, III – od 25 tys. do 1 mln hl, IV – poniżej 25 tys. hl. Ponadto podano liczbę samodzielnych słodowni, rozlewni, a także browarów nieczynnych⁵⁹.

Rejon	Czynne browary					Słodownie	Rozlewnie	Zakłady nieczynne
	I	II	III	IV	R.			
Centralny	–	–	–	2	2	1 siarkownia	1	5
Zachodni	–	2	6	17	25	3	6	11
Łódzki	–	–	2	7	9	1	–	–
Krakowski	2	–	1	3	6	–	1	–
Śląsko-Dąbrowski	1	1	5	8	15	1	1	19
Dolno-Śląski	–	1	7	10	18	2	2	34
Razem	3	4	21	47	75	7 słodowni 1 siarkownia	11	69

57 Wyniki kontroli Rejonu Krakowskiego były druzgocące dla jego kierownictwa. We wnioskach pokontrolnych zwrócono uwagę na niedostosowanie struktur do schematów Zjednoczenia, obsadzenie Wydziału Planowania niekompetentnymi pracownikami (postulowano zwolnienie wszystkich sześciu osób i zatrudnienie w ich miejsce dwóch nowych sił o odpowiednich kwalifikacjach), błędnie sporządzone plany sprzedaży i ogólny bałagan. Postulowano odwołanie dyrektora naczelnego Jerzego Stolzmana (prawdopodobnie dotrwał on do bliskiej likwidacji oddziału). W tle całej sprawy tlił się konflikt personalny w łonie dyrekcji oddziału; AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 28-43.

58 Tamże, sygn. 108, k. 27.

59 Tamże.

Państwowy Przemysł Fermentacyjny

(1 X 1946/1 I 1947 – 30 XI 1950)

Przygotowanie założeń przyszłej reorganizacji Zjednoczenie powierzyło Marianowi Belerskiemu, dyrektorowi Rejonu Zachodniego w Bydgoszczy. Opracował on statut, projekt i schemat organizacji biura oraz poszczególnych pionów przemysłu⁶⁰. W połowie września materiały te przedstawiono wiceministrowi aprowizacji i handlu Czesławowi Nowińskiemu, który od dawna odpowiadał za koordynację prac zjednoczeń sektora spożywczego. Z niewielkimi zmianami założenia te zostały przyjęte i zaakceptowane⁶¹. Trzeba jednak zauważyć, że wszystkie działania toczyły się w błyskawicznym tempie, co w praktyce wykluczyło jakąkolwiek szerszą dyskusję.

Ostateczne decyzje zapadły 30 września 1946 roku, kiedy to na podstawie zarządzenia Ministerstwa Aproprowizacji i Handlu zlikwidowano dotychczasowe struktury centralne i terenowe, a w ich miejsce utworzono Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Piwowarskiego (zob. aneks 4)⁶². Rozporządzenie weszło w życie 1 października, zrealizowała się więc obawa władz poprzedniego Zjednoczenia co do zbyt szybkiego tempa zmian. Poważniejszych trudności i niedociągnięć organizacyjnych udało się jednak uniknąć⁶³.

⁶⁰ W okresie od września 1946 do marca 1947 r. Marian Belerski pracował w Centrali w Warszawie, formalnie pełniąc funkcje p.o. dyrektora handlowego; AIPN, sygn. IPN By 070/1195, k. 15-17. Kwestię nazwy, Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego lub Państwowy Przemysł Fermentacyjny – Zarząd Główny (ew. Centralny) w Warszawie, dyskutowano już na etapie planowanych przekształceń, wskazując np. na wewnętrzną sprzeczność w nazwie CZPPF oddziału w Bydgoszczy (ponieważ oddział nie może być centralą). Proponowano wprowadzenie ujednoliconego systemu nazw: Państwowy Przemysł Fermentacyjny – Oddział Południowy w Zabrzu etc., na niższym zaś szczeblu: Państwowy Przemysł Fermentacyjny – Browar w Tychach etc. Ostatecznie przyjęto nieco inne rozwiązanie. Poczynając od końca 1947 – początku 1948 roku, coraz częściej zaczęto używać określenia Przemysł Fermentacyjny (bez członu: Państwowy), choć nie przeprowadzono formalnej zmiany nazwy; AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

⁶¹ W jednej z opinii pisano: *Państwowy Przemysł Fermentacyjny nie powinien być „zarządem” czyli urzędem, lecz przedsiębiorstwem, gdyż przez połączenie się obu branż [piwowarskiej i winiarskiej] i zmniejszenie o jedno ogniwo poprzedniej struktury, zbliżył się do produkcji i zbytu [i] musi nią kierować*. Wynikającą stąd konsekwencją była konieczność posiadania osobowości prawnej, poprzez wpis do rejestru handlowego (zarówno CZ, jak i oddziałów terenowych); tamże.

⁶² Rozporządzenie nr L.dz.-9214/Pr; AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 8o.

⁶³ Wszystkie browary i zakłady podległe zakończyły rok bilansowy 31 grudnia, przekazując sprawozdania do dotychczasowych oddziałów. Rejony Krakowsko-Rzeszowski i Centralny pozostawały w stanie likwidacji i w początku 1946 roku zostały stopnio-

Centralny Zarząd utworzono jako przedsiębiorstwo II szczebla administracji przemysłowej, powołanej do nadzoru, koordynacji i kontroli całokształtu działalności podporządkowanych zakładów w przemysłach: browarniczym, słodowniczym i winiarskim. Z uwagi na dużą liczbę podległych zakładów paragraf 13 aktu erekcyjnego upoważniał Centralny Zarząd do tworzenia oddziałów na terenie całej Polski⁶⁴.

Zasadnicze zmiany dotyczyły trzech obszarów: zmniejszenia liczby oddziałów terenowych z sześciu do czterech, połączenia dwóch Zjednoczeń: Piwowarsko-Słodowniczego i Winiarskiego (co oznaczało poszerzenie zakresu rzeczowego nowego Zarządu) oraz pozbawienie wpływu na działalność jednostki ze strony Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych⁶⁵.

W miejsce sześciu Zjednoczeń Rejonowych powołano cztery oddziały terenowe w Łodzi, Wrocławiu, Bydgoszczy i Zabrzu. W praktyce oddział w Zabrzu objął agendy dotychczasowego Rejonu Krakowsko-Rzeszowskiego, przejmując cztery czynne browary (Kraków, Grybów, Zarszyn i Tarnobrzeg). Ponadto pod opiekę oddziału trafiły cztery fabryki octu i musztardy oraz pięć wytwórni win i soków owocowych. Tym samym na stan posiadania składało się 19 browarów czynnych, 10 nieczynnych (w tym jedna słodownia), 14 hurtowni piwa i wytwórni wód mineralnych oraz majątek ziemski w Goświnowicach. Z uwagi na znaczne odległości postanowiono utworzyć w Krakowie inspektorat do obsługi województw krakowskiego i rzeszowskiego. Powstał on w byłej siedzibie Zjednoczenia, przejmując część jego pracowników⁶⁶. Oddział w Łodzi przejął dwa browary od zlikwidowanego Rejonu Centralnego. Agendy oddziałów w Bydgoszczy i Wrocławiu nie uległy zmianie, rzecz jasna poza przejściem zakładów po zlikwidowanym Zjednoczeniu Przemysłu Winiarskiego.

O wiele bardziej skomplikowanym procesem było scalenie dawnych central Zjednoczeń piwowarskiego i winiarskiego. Postanowiono, że zostaną one połączone z zachowaniem odrębności księgowej. Poszczególne oddziały Centralnego Zarządu otrzymały polecenie przejścia agend likwidowanego Zjednoczenia Przemysłu Winiarskiego na swoim terenie. Cały

wo wchłonięte (odpowiednio) przez oddziały w Zabrzu i Łodzi. W 1947 roku wdrożono ujednolicony system księgowy dla zakładów podległych Centralnemu Zarządowi; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 62-70, 72-77.

64 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

65 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie, sygn. 577.

66 Ostateczna likwidacja struktur Rejonu krakowskiego PZPP-S nastąpiła dopiero 30 czerwca 1947 roku; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 5, k. 1-4; tamże, sygn. 15, k. 5.

proces miał się zakończyć do 15 grudnia, co pozwoliło na zamknięcie roku bilansowego bez dzielenia go na części⁶⁷. Nowe struktury zafunkcjonowały już w początku 1947 roku (zob. aneks 5).

Poważniejsze konsekwencje miało pozbawienie wpływu na Centralny Zarząd Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych. Dwa największe browary podległe temu ministerstwu (Okocim i Żywiec) przekazano pod bezpośredni nadzór Centralnemu Zarządowi. Browar w Tarnobrzegu trafił pod opiekę oddziału w Zabrzu, a zakład w Ciechomicach znalazł się w kompetencji oddziału w Łodzi⁶⁸. W grudniu 1946 roku minister rolnictwa podjął decyzję o przekazaniu podległych mu zakładów rolno-spożywczych, w tym wszystkich browarów, w dzierżawę Zarządowi Głównemu Spółdzielni RP „Społem” (w rękach której znajdowało się już kilka zakładów, m.in. w Nowej Rudzie, Brzegu, Szczycinie i Krotoszynie)⁶⁹. Tę niebezpieczną (z punktu widzenia scentralizowanego przemysłu państwowego) decyzję powstrzymał upadek Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w lutym 1947 roku. Ostatecznie kontrolę nad zakładami włączonymi (jak zaczęto je określać) przejęło nowo utworzone Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Tym samym pozostały one w gestii Centralnego Zarządu.

Struktura branżowa przemysłu piwowarskiego wyglądała w tym czasie następująco:

- Centralny Zarząd w Warszawie, koordynujący pracę oddziałów i reprezentujący organizację wobec władz centralnych. Bezpośrednim nadzorem objęto pracę browarów w Żywcu i Okocimiu oraz siarkowni w Lublinie.
- Oddział Centralny w Łodzi, obejmujący województwa: białostockie, lubelskie, łódzkie, kieleckie i warszawskie.
- Oddział Południowy w Zabrzu, obejmujący województwa: krakowskie, rzeszowskie, śląskie oraz powiaty: kłodzki i bystrzycki⁷⁰ województwa wrocławskiego.

⁶⁷ Według projektu likwidacja Rejonu Centralnego w Warszawie miała nastąpić po przeprowadzeniu bilansów zamknięcia poszczególnych części składowych, na dzień 1 listopada 1946 roku. Faktycznie bilanse takie wykonano na koniec roku, dołączając je do sprawozdania rocznego jednostki. Tym samym w sprawozdaniu oddziału w Zabrzu wykazano browary Rejonu Krakowsko-Rzeszowskiego za okres 12 miesięcy (choć faktyczny zarząd nad nimi trwał dwa miesiące), co oczywiście zaznaczono w tekście sprawozdania; AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 5.

⁶⁸ Tamże, sygn. 5, k. 4.

⁶⁹ AP Lublin, Państwowe Nieruchomości Ziemskie, sygn. 418, bez paginacji.

⁷⁰ Na terenie powiatu bystrzyckiego nie było czynnych browarów, dlatego nie był on wymieniany we wcześniejszym okresie (choć było oczywiste, że kompetencje oddzia-

- Oddział Południowo-Zachodni w Bydgoszczy, obejmujący województwa: pomorskie, poznańskie, szczecińskie, olsztyńskie i gdańskie.
- Oddział Południowo-Zachodni we Wrocławiu, obejmujący województwo wrocławskie, z wyłączeniem powiatów kłodzkiego i bystrzyckiego⁷¹.

Taka struktura odpowiadała liczebności i gęstości rozmieszczenia browarów – najwięcej było ich w południowo-zachodniej części kraju (woj. wrocławskie), a najmniej w pasie wschodnim (woj. rzeszowskie, lubelskie i białostockie oraz olsztyńskie – tu z uwagi na ogromną skalę zniszczeń).

Rok 1947 okazał się pod wieloma względami przełomowy. W sprawozdaniu jednego z browarów czytamy: *W roku sprawozdawczym daje się zauważyć stabilizację produkcji i sprzedaży. Rok 1947 można nazwać pierwszym rokiem planowej gospodarki, tak pod względem produkcji, jak i sprzedaży wyprodukowanych wyrobów, oraz nabywania surowców, materiałów technicznych i ruchu*⁷². We wszystkich zakładach wprowadzono jednolity system księgowo-sprawozdawczy. Na szczeblu centralnym podjęto decyzję o unieruchomieniu kilku browarów o najmniejszej produkcji i najgorszych wynikach ekonomicznych. Pozostawiono jednak funkcjonujące przy nich słodownie, same zakłady przekształcano zaś w hurtownie⁷³. W ramach racjonalizacji systemu dystrybucji w kilku nieczynnych browarach utworzono hurtownie (np. w Opolu i Toszku), skorygowano też rejony zbytu przyznane poszczególnym browarom w 1946 roku⁷⁴. Zdecydowanie poprawiło się zaopatrze-

łu w Zabrze obejmowały całą Kotlinę Kłodzką). Wraz z objęciem Wytwórni Win i Soków Owocowych w Bystrzycy Kłodzkiej uległo to zmianie; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 5, k. 3.

71 Tamże, sygn. 5, k. 1; Kronika Przemysłu piwowarskiego, s. 11; Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu na podstawie zarządzenia Ministra Aproprowiacji i Handlu z 30.9.46 L.dz.1/9214/Pr oraz zarządzeniu nr 5 Centralnego Zarządu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego w Warszawie z 29.12.46 sprawuje administrację zakładów branży piwowarsko-słodowniczej i winiarsko-octowej, położonych na terenie województw: rzeszowskiego, krakowskiego, śląsko-dąbrowskiego oraz powiatów kłodzkiego i bystrzyckiego w woj. Dolno-śląskim; AP Rzeszów, oddz. Sanok, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Sanoku, sygn. 42, k. 206.

72 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 84, k. 1.

73 Np. słodownia przy dawnym browarze w Słupcu produkowała sól na potrzeby browaru w Radkowie (który własnej słodowni nie posiadał), rozlewnię i pomieszczenia browaru wykorzystano zaś do utworzenia hurtowni wyrobów z Radkowa; tamże, sygn. 15, k. 3.

74 W 1946 roku wprowadzono rejonizację sprzedaży, jednak niektóre rejony zbytu zostały wyznaczone niezbyt racjonalnie, co odbiło się na planach sprzedaży. Nie wzięto pod uwagę, że ponad 70% dystrybucji zapewniały rozlewnie prywatne, których rejonizacja formalnie nie obowiązywała. Małe browary (jak np. Kluczbork) zmagły się w niezbyt wielkim rejonie zbytu z konkurencją browarów spółdzielczych

nie realizowane centralnie, w związku z czym zaprzestano zakupu surowców na wolnym rynku.

W kwietniu 1948 roku planowano rozbudowę i reorganizację dyrekcji technicznej przy Centralnym Zarządzie, w której zatrudniano zaledwie 10 pracowników, w tym dwóch o wysokich kwalifikacjach (inżynier chemik). Przy okazji wymieniono zadania stające przed tym działem, które miały kluczowe znaczenie z punktu widzenia całej branży:

- *właściwe rozplanowanie zakładów w zależności od rynku zbytu i dostawy surowca w harmonii z wielkością produkcji i opłacalnością transportu;*
- *podniesienie stanu sanitarnego;*
- *racjonalizacja odbioru i przechowywania surowców;*
- *modernizacja technologiczna zakładów zgodna z postępem wiedzy.*

Dotychczasowy stan w tych zakresach oceniono jako daleko niewystarczający⁷⁵. Do znaczącej reorganizacji doszło dopiero w początku lat pięćdziesiątych, w nowych strukturach organizacyjnych.

W marcu 1949 roku, w związku z decyzją Ministra Przemysłu i Handlu, doszło do istotnych zmian w zakresie działania i stanu posiadania Centralnego Zarządu. Z rąk spółdzielców przejęto browary i słodownie, niejako w zamian oddając wytwórnie octu i musztardy (zob. rozdział 3 oraz aneks 6).

W 1950 rok wkraczano ze świadomością zbliżających się zmian, związanych z przygotowaniami do realizacji planu sześcioletniego. Prowadzone w łonie Centralnego Zarządu dyskusje zmierzały w kierunku wypracowania modelu zarządzania zgodnego z polityką władz. Przygotowywano też założenia na najbliższą sześciolatkę. Były one ambitne, lecz niepozbawione realnych podstaw. Ostatecznie w założeniach planu sześcioletniego przyjęto zwiększenie produkcji piwa do 600 mil. l. [6 tys. hl]⁷⁶, tj. o 150%, słoðu do 105 tys. ton, tj. o 140%. Zapowiedziano też wybudowanie trzech nowych browarów, w tym w Warszawie i Białymstoku, oraz dwóch samoistnych słodowni⁷⁷. Przyjęty plan wychodził naprzeciw bolączkom od dawna

i prywatnych, a nawet własnego Zjednoczenia, których produkty dystrybuował sektor prywatny.

75 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

76 W 1949 roku (traktowanym jako punkt odniesienia) wyprodukowano nieco ponad 2,5 mln hl, w roku 1950 zaś – blisko 3,5 mln hl. Przyjęta do obliczeń baza wynosiła 2,4 mln hl, pod uwagę wzięto więc zapewne produkcję browarów państwowych (sektory spółdzielczy i prywatny odgrywały wówczas minimalną rolę).

77 Dz.U. 1950, nr 37, poz. 344. Browar w Warszawie zaczęto odbudowywać w 1951 roku (inne źródła podają 1949 rok, tu chodzi jednak o przejęcie browaru na rzecz państwa i pierwsze prace zabezpieczające). W lipcu 1954 roku wznowił on produkcję. Browar

dyskutowanym w środowisku piwowarskim. Szukano bowiem rozwiązań związanych z zaopatrzeniem w piwo aglomeracji warszawskiej i tzw. pasa wschodniego (browary w Warszawie i Białymstoku zostały zniszczone w czasie wojny), z uwagi na wyczerpujące się możliwości dowozowe z terenów ościennych, generujące coraz wyższe koszty. Drugim kluczowym problemem był brak dużych, samodzielnych słodowni, zdolnych do zaopatrywania browarów takich zakładów pozbawionych, jak i mogących podjąć produkcję eksportową. Z tego względu utrzymywano szereg niewielkich słodowni, uruchomionych po zakończeniu wojny lub pozostałych po zamkniętych browarach. W rękach Centralnego Zarządu znajdowało się 196 zakładów czynnych i 71 nieprowadzących produkcji (zob. tab. 18).

Tab. 18 – struktura i stan posiadania Centralnego Zarządu Przemysłu Fermentacyjnego, w podziale na oddziały terenowe oraz zakłady czynne i nieczynne (browary, słodownie i wytwórnie win etc.). Stan na 1 marca 1950 roku⁷⁸.

Nazwa oddziału	Liczba zakładów			Maksymalna odległość zakładu od siedziby głównej
	czynne	nieczynne	razem	
Bydgoszcz	75	26	101	Kętrzyn – około 270 km
Łódź	17	2	19	Suwałki – około 380 km
Wrocław	37	36	73	Żary – około 160 km
Zabrze	46	4	50	Przemyśl – około 300 km
Przedsiębiorstwa wydzielone	8	3	11	
Zakłady podległe przedsiębiorstwom wydzielonym	13	–	13	
	196	71	267	

Zdawano sobie też sprawę z niewydolności dotychczasowego schematu organizacyjnego. W dokonywanych analizach pojawiły się mocne głosy krytyczne. W założeniu oddziały miały być ramionami Centralnego Zarządu

w Białymstoku uruchomiono po odbudowie w 1954 roku. 1 stycznia 1951 roku uruchomiono nieczynny dotąd browar w Głubczycach (nie zaliczono go do grupy odbudowanych). Ostatecznie plany skorygowano do dwóch browarów; *Kalendarz* I 1954, s. 19; *Browary Warszawskie* 1997, nienumerowane; *Kronika* 1995, s. 49, 58, 139; Kaczmarek 1994, s. 176, 205, 223-227. Warto w tym miejscu dodać, że wizjonerski plan, zakładający wzrost produkcji do 6 mln hl rocznie (na podstawie posiadanego potencjału) przedstawił Marian Belerski w referacie z 10 kwietnia 1946 roku (w tym czasie władze państwowe narzuciły ograniczenie planu produkcji z 1,1 tys. hl na zaledwie 0,7 tys. hl); „Biuletyn Piwowarski”, nr 4/5(8/9), kwiecień – maj 1946 rok, s. 4.

⁷⁸ AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

i zbliżać jego działalność do rozsianych po całym kraju średnich i małych przedsiębiorstw. W praktyce natomiast oddziały przedzierżnęły się w Zjednoczenia terenowe i w tej wypaczonej roli zawiodły zarówno jako ekspozytury terenowe Centralnego Zarządu, jak również nie zdały i nie mogły zdać egzaminu jako jednostki organizacyjne o charakterze Zjednoczeń. Jako główną wadę wskazywano liczbę podległych zakładów i odległości pomiędzy nimi a macierzystym oddziałem. Wynikiem tego miał być brak należytego nadzoru technicznego, co prowadziło nieuchronnie do osłabienia dyscypliny i rozprężenia w zakładach. Zwrócono też uwagę, że rozporządzenia i wytyczne były niejednokrotnie zniekształcane w oddziałach i w takiej formie docierały do poszczególnych zakładów, co rzecz jasna generowało dalsze nieprawidłowości. Z opóźnieniem przekazywano do Centralnego Zarządu materiały, częstoć bez należytego przepracowania. Było to wystarczającym powodem, by wnioskować o likwidację oddziałów⁷⁹. W analizach nie podnoszono wątku kadrowego, nie wiemy więc, czy pewne zaniedbania nie miały podłoża personalnego: zbyt nikłej obsady w oddziałach i poszczególnych zakładach lub niewystarczającej kompetencji pracowników.

W drugiej połowie 1950 roku (już po uchwaleniu założeń planu sześcioletniego) przystąpiono do stopniowej reorganizacji. Miała ona charakter wewnętrzny i opierała się na rozporządzeniach Centralnego Zarządu⁸⁰. Rozpoczęto tworzenie wielozakładowych przedsiębiorstw terenowych, w pierwszej kolejności na terenie oddziału w Bydgoszczy, stopniowo obejmując pozostałe tereny. Wszystkie oddziały terenowe postawiono w stan likwidacji. Wprowadzone zmiany miały rzecz jasna akceptację Ministerstwa Przemysłu Rolnego i Spożywczego. W ciągu około dwóch miesięcy utworzono 39 przedsiębiorstw państwowych o zróżnicowanych nazwach, np.: Mazurskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Żuławy” w Elblągu, Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Zespół” w Głubczycach, Zakłady Piwowarskie „Śnieżka” Kłodzko czy też Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Przodownik” Wałbrzych (zob. aneks 7, tam szczegółowy wykaz zakładów podległych)⁸¹. Proces powoły-

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Chodzi o rozporządzenie nr 75 z dnia 10 lipca i nr 91 z dnia 26 lipca 1950 roku O utworzeniu przedsiębiorstw wielooddziałowych oraz rozporządzenie nr 76 z dnia 10 lipca 1950 roku W sprawie wyłączenia zakładów z administracji i zarządu Oddziału Północnego [CZPF] w Bydgoszczy; AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 54, k. 1; AP Malbork, Elbląskie Zakłady Piwowarskie w Elblągu, sygn. 207, k. 258-259.

⁸¹ AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

wania nowych przedsiębiorstw powiązano z podziałem kraju na regiony zbytu, ustalonym zarządzeniem zewnętrznym dotyczącym *ogólnego nadzoru i kontroli nad należytym zaopatrzeniem tych rejonów w piwo i napoje gazowe*⁸².

Ocena tego etapu przekształceń jest niezwykle trudna. Trwał on zaledwie cztery miesiące. W tym czasie ministerstwo nie wydało żadnego aktu potwierdzającego utworzenie któregośkolwiek z przedsiębiorstw. Zasadniczej zmiany nie uległa trójstopniowa struktura organizacyjna, gdyż istniały nadal oddziały terenowe (w stanie likwidacji) odpowiadające za poszczególne zakłady, choć nowo powołane przedsiębiorstwa miały podlegać bezpośrednio Centralnemu Zarządowi. Wydaje się, że duże zakłady, w których usytuowano siedziby nowych przedsiębiorstw, potraktowały zmiany jako swoistą zmianę szyldu. Podporządkowanie im mniejszych zakładów też nie było niczym nadzwyczajnym, gdyż nieformalny patronat wdrażano już wcześniej, np. w bydgoskim oddziale Centralnego Zarządu (zob. aneks 5)⁸³. Można wskazać kilka przypadków, w których kierownictwo zakładu nie bardzo orientowało się w aktualnym stanie organizacyjnym⁸⁴. Najbardziej zdumiewające jest to, że we wrześniu i październiku w Centralnym Zarządzie wciąż dyskutowano o założeniach mającej nastąpić restrukturyzacji, podczas gdy ta była już wdrażana w terenie.

82 Zarządzenie CZPF nr 163 z dnia 16 sierpnia 1950 roku; AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5580, k. 10.

83 Większym browarom oddawano pod opiekę zakłady nieczynne oraz hurtownie i rozlewnie, nieformalnie zamieniając strukturę pionową (w której oddział odpowiadał za każdy zakład za osobną) w poziomą (w której odpowiedzialność przekładała się na grupę zakładów).

84 Np. protokół przejęcia na własność państwa browaru w Zielonej Górze spisano dwukrotnie tego samego dnia (26 września 1950 roku), podając różne nazwy podmiotu przejmującego (Lubuskie lub Zielonogórskie ZP-S). Co więcej, na każdym figuruje podpis innej osoby występującej jako kierownik browaru. Być może dokument włączony do akt ministerialnych jest antydatowany i powstał z uwagi na fakt, że Lubuskie ZPS nigdy formalnie nie istniały. Z drugiej strony Zielonogórskie ZPS zaistniały prawnie, jednak już po dacie sporządzenia dokumentu; AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 19, k. 6; AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5377, k. 2-5.

Centralny Zarząd Przemysłu Fermentacyjnego, następnie Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego (po 1 XII 1950 roku) – przedsiębiorstwa wielozakładowe

Właściwa reorganizacja struktur przemysłu piwowarskiego związana była z realizacją postanowień Dekretu z 26 października 1950 roku o *przedsiębiorstwach państwowych*. Przedsiębiorstwa państwowe tworzone dla wykonywania zadań wynikających z narodowych planów gospodarczych. Rozumiano je jako elementarną jednostkę organizacyjną gospodarki planowej, utworzoną (...) w celu zaspakajania potrzeb społecznych w dziedzinie określonej w akcie o jego utworzeniu. Przedsiębiorstwa posiadały osobowość prawną i miały być prowadzone według zasad rozrachunku gospodarczego. Przewidywano możliwość łączenia i likwidacji przedsiębiorstw na podstawie zarządzenia władz, którym przedsiębiorstwa podlegają. Stanowiło to podstawę do tworzenia przedsiębiorstw wielozakładowych, łączonych w gospodarcze organizacje zwane zjednoczeniami, podlegające odpowiednim ministerstwom⁸⁵. Znalazło to odbicie w statucie organizacyjnym Ministerstwa Przemysłu Rolnego i Spożywczego, do którego (w myśl uchwały nr 394 Rady Ministrów z dnia 26 maja 1951 roku) wprowadzono zapis mówiący, że ministerstwu podlegają centralne zarządy przedsiębiorstw rolnych, w tym Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego⁸⁶. Ponadto planowana reorganizacja wynikała i była oparta na zasadach ustalonych w uchwale KERM z 12 maja 1950 roku w sprawie struktury organizacyjnej uspołecznionych przedsiębiorstw przemysłu kluczowego, centralnych zarządów przemysłu i zjednoczeń, oraz Rady Ministrów z 17 kwietnia 1950 roku w sprawie zasad organizacji finansowej i systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych objętych budżetem centralnym⁸⁷. We wszystkich dyskusjach podkreślano, że zmiany muszą zapewnić przemysłowi fermentacyjnemu warunki operatywnego działania w stopniu niezbędnym do realizacji przewidzianego w Planie 6-letnim wzrostu produkcji⁸⁸. Wprowadzały one dwustopniowy podział administracyjny: I szczebel – przedsiębiorstwo, II szczebel – Centralny Zarząd.

85 Dz.U. 1950, nr 49, poz. 439.

86 MP 1951, nr 51, poz. 678.

87 MP 1950, nr 55, poz. 630.

88 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

Naczelnym założeniem przeprowadzanej reorganizacji była likwidacja oddziałów terenowych Centralnego Zarządu w Bydgoszczy, Łodzi, Zabrzu i Wrocławiu z równoczesnym utworzeniem przedsiębiorstw jedno- i wielozakładowych, na podstawie posiadanej grupy przedsiębiorstw (zob. tab. 18). Jako podstawowe kryteria przyjęto: *lokalizację, rozmiar zakładu, stan zatrudnienia i obsługę rynku*⁸⁹. Bardzo mocno podkreślano brak sił fachowych i wynikającą stąd konieczność ich optymalnego wykorzystania w ramach nowo tworzonych struktur.

Tab. 19 – stan posiadania państwowego przemysłu piwowarsko-słodowniczego na dzień 1 września 1950 roku (zakłady czynne)⁹⁰.

Browary	Słodownie	Hurtownie
81	26	99

W dyskusji pojawiały się liczne głosy, by obszary działania przyszłych przedsiębiorstw pokrywały się z granicami województw. Był to postulat trudny do spełnienia, gdyż na 19 jednostek administracyjnych (województw i miast wydzielonych) aż 11 województw było deficytowych, tzn. produkcja zakładów położonych na ich terenie była niewystarczająca do pokrycia zapotrzebowania mieszkańców⁹¹. Spełnienie tego postulatu oznaczało, że hurtownie należące do zakładów położonych na terenach deficytowych musiały obsługiwać zakłady z terenów sąsiednich, by wyeliminować braki zaopatrzenia w przyznanym im rejonie zbytu.

Projektując przyszły model Zjednoczenia, przyjęto kilka założeń. Przedsiębiorstwa wielozakładowe podporządkowywano zakładowi najlepiej *postawionemu*, pod względem organizacyjnym i kadrowym. Liczba zakładów produkcyjnych podporządkowanych zakładowi głównemu miała wynosić od 1 do 8, handlowych – od 0 do 8, a przeciętna odległość od zakładu głównego – 10-60 km. Uwzględniono możliwość funkcjonowania pojedynczych zakładów, ale tylko w sytuacji gdy położone były zbyt daleko od innych (jako przykłady podawano browary w Grudziądzu, Suwałkach, Radomiu czy też hurtownię piwa w Białymstoku)⁹². Już w projektowej fazie założono możliwość reorganizacji, polegającej na zwiększeniu liczby jednostek z planowanych 41 nawet do około 50 *pod wpływem nie dających się obecnie uchwycić warunków praktycznych, jak podział terytorialny, transport*,

89 Tamże.

90 Tamże.

91 Tamże.

92 Browar Dojlidy nie był wówczas jeszcze odbudowany po zniszczeniach wojennych.

stosunki lokalowe, rozwój poszczególnych zakładów i temu podobne okoliczności terenowe⁹³.

Wyobrażano sobie, że przedsiębiorstwa zorganizowane zostaną w dwóch podstawowych pionach: produkcyjnym i handlowym. Ten pierwszy odpowiadałby za plany produkcji, produkcję, a także rozwiązywałby wszystkie zagadnienia technologiczne związane z produkcją piwa w browarach objętych przedsiębiorstwem. Do zadań pionu handlowego należałyby: administrowanie wszystkimi hurtowniami i rozlewniami oraz sporządzanie i realizacja planów dystrybucji. Te miałyby obejmować sprzedaż państwową, spółdzielczą i prywatną wraz z podziałem puli towarowej, przypadającej na odbiorców. Oczywiście przedsiębiorstwa nie posiadałyby w tych kwestiach samodzielności, gdyż plany produkcyjne i dystrybucyjne byłyby uzgadniane z Centralnym Zarządem, który na podstawie tych planów rejonowych sporządzałby plan podziału ogólnej puli towarowej na poszczególne rejony, w porozumieniu z władzami wojewódzkimi⁹⁴. Inne ważne założenie mówiło, że plan przerzutów piwa pomiędzy poszczególnymi rejonami może być opracowany tylko przez CZPF w skali państwowej, nie zaś w skali wojewódzkiej, gdyż decyduje w tym przypadku wysokość produkcji poszczególnych browarów i ich powiązanie komunikacyjne oraz konsumpcja rejonu. Przerzuty winny dokonywane być z zachowaniem ekonomii transportu i szybkiej rotacji beczek. Samodzielność zakładów była tym samym mocno ograniczona⁹⁵. Strukturalnie na czele przedsiębiorstwa stał dyrektor, poszczególnymi zakładami zarządzali zaś kierownicy, podlegli dyrekcji zakładu. Im podlegali pracownicy merytoryczni (w tym odpowiedzialni za produkcję) i fizyczni.

Wprowadzenie nowych rozwiązań miało przynieść same korzyści. Uzasadniając zmiany, podkreślano niewydolność dotychczasowych struktur (przy okazji ujawniając problemy gnębiące Centralny Zarząd, o których nie pisano wcześniej). Generalnie prowadzone analizy miały potwierdzić zbędność oddziałów terenowych i ich niewłaściwe funkcjonowanie, gdyż wprowadzenie dwustopniowego modelu organizacyjnego było przesądzo-

93 Od samego początku zakładano powstanie około 40 przedsiębiorstw, pozostających na własnym rozrachunku ekonomicznym, obejmujących browary, hurtownie i kioski, a więc kontrolujących produkcję, handel hurtowy i detaliczny (po części poprzez prowadzenie własnych punktów, po części poprzez kontrolę dostaw do sektora spółdzielczego i prywatnego); AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

94 Taka konieczność wynikała z przyjętego zakresu działania rad narodowych, do których miało należeć ustalanie terenowych planów gospodarczych; MP 1950, nr 14, poz. 179.

95 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

ne. Wśród opracowanych na zlecenie Centralnego Zarządu analiz pojawiły się też odosobnione głosy krytyczne, których rzecz jasna nie wzięto pod uwagę. W jednej z opinii czytamy: *Zakłady małe i średnie, które miałyby stanowić tak zwane zespoły, obecnie ani jeszcze przez bardzo długi okres czasu nie są zdolne do samoistnego i samodzielnego załatwiania ogromu spraw gospodarczych i organizacyjnych związanych z ich normalną działalnością i musiałyby prawie we wszystkich sprawach zwracać się do Centralnego Zarządu. W następstwie takiego stanu rzeczy Centralny Zarząd, który obecnie trudno daje sobie radę z załatwianiem spraw ważnych [sic!] w ilości stosunkowo b. ograniczonej, nie potrafiłby w przyszłości dać sobie rady z ogromem spraw, jakie napływałyby z 43 zespołów z całego kraju. Zwracano też uwagę na nierówny potencjał produkcyjny powoływanych przedsiębiorstw (od 15 do 650 tys. hl rocznej produkcji). Tym samym obawiano się trudności organizacyjnych w rozdziale jęczmienia i innych surowców, braku pomocy technicznej i trudności z opanowaniem rynków zbytu. Konkludowano więc: *Dotychczas we wszystkich tych odcinkach Zjednoczenia [poprawnie: oddziały] przeprowadzały energiczną działalność interwencyjną i przerzuty. Zbyt ciężki aparat, a takim jest niewątpliwie Centralny Zarząd obciążony 43 zakładami, nie będzie do tego zdolny. Inny problem wiązał się z polityką kadrową. Likwidacja oddziałów w dużych miastach spowodować mogła odpływ części fachowców, niechętnie nastawionych do przeprowadzki do małych ośrodków (miasteczek, a często wsi) z niewystarczającą infrastrukturą mieszkaniową i biurową. Podkreślano już występujący dotkliwy brak sił księgowych (z czego wynikały zresztą często wytykane opóźnienia w sprawozdawczości na linii zakład – oddział – zjednoczenie). Obawiano się też konieczności zwiększenia liczby etatów. Wszystko to miało prowadzić do podniesienia kosztów produkcji, a tym samym negatywnie odbić się na obserwowalnym trendzie wzrostu spożycia piwa. W zamian proponowano stworzenie ośmiu przedsiębiorstw terenowych, o kompetencjach Zjednoczeń terenowych, z centralną księgowością dla przynależnych zakładów, co miało spełnić nowe kryteria zasad tworzenia przedsiębiorstw państwowych⁹⁶. Centralny Zarząd nie podjął dyskusji merytorycznej nad założeniami tej analizy, forsując własne rozwiązania, zgodne z wytycznymi naczelných władz państwowych.**

96 Twórcy analizy przeprowadzili symulację dla ośmiu wybranych przedsiębiorstw, stwierdzając konieczność zwiększenia stanu zatrudnienia z 503 do 644 pracowników umysłowych. Minimum kadrowe dla jednego zakładu wyliczono bowiem na 12 osób (kierownik piwowar, piwowar pomocnik, majster mechanik, technik biuralista, kasjer, kontysta, likwidator, lista płac, pracownik adm.-gosp., magazynier, spedytor i maszynista); tamże.

1 grudnia 1950 roku wprowadzono ostateczny podział n/przemysłu na przedsiębiorstwa wielooddziałowe, podporządkowane bezpośrednio CZPF w Warszawie. Utworzono 49 przedsiębiorstw przemysłu piwowarsko-słodowniczego, obejmujących łącznie 338 zakładów, w tym wyodrębnioną Siarkownię Chmielu z siedzibą w Lublinie (zob. aneks 8). Ponadto pod Centralny Zarząd podlegały wytwórnie winiarskie (łącznie 18 zakładów), jednak miało zmienić się to jeszcze w pierwszej połowie 1951 roku (por. niżej)⁹⁷. Jak zaznaczono: *Każde z w/w przedsiębiorstw działa na zasadzie pełnego rozrachunku gospodarczego, a każdy Oddział w ramach przedsiębiorstwa działa na zasadzie wewnętrznego ograniczonego rozrachunku gospodarczego. Ustanowione niniejszym zarządzeniem nazwy przedsiębiorstw uważać należy jako tymczasowe, do chwili zatwierdzenia ich przez Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego*⁹⁸. Wspomniany stan przejściowy trwał osiem miesięcy, dopiero bowiem w sierpniu 1951 r. Obywatel Minister [przemysłu rolnego i spożywczego], w porozumieniu z PKPG [Państwową Komisją Planowania Gospodarczego] oraz Ministerstwem Finansów w oficjalnym zarządzeniu (oddzielnie dla każdego przedsiębiorstwa) uznał osobowość prawną oraz istnienie 49 przedsiębiorstw terenowych Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego⁹⁹.

W pierwszej połowie 1951 roku zmianie uległa nazwa zrzeszenia: w miejsce Centralnego Zarządu Przemysłu Fermentacyjnego pojawił się Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego. Po raz pierwszy nowa nazwa została użyta w uchwale nr 394 Rady Ministrów z 26 maja 1951 roku¹⁰⁰. Zmiana ta wiązała się zapewne z przekazaniem zakładów sektora winiarskiego Centralnemu Zarządowi Przemysłu Owocowo-Warzywnego (również wymienionemu w przytoczonym rozporządzeniu)¹⁰¹. Ponieważ już wcześniej wytwórnie octu i musztardy przekazano

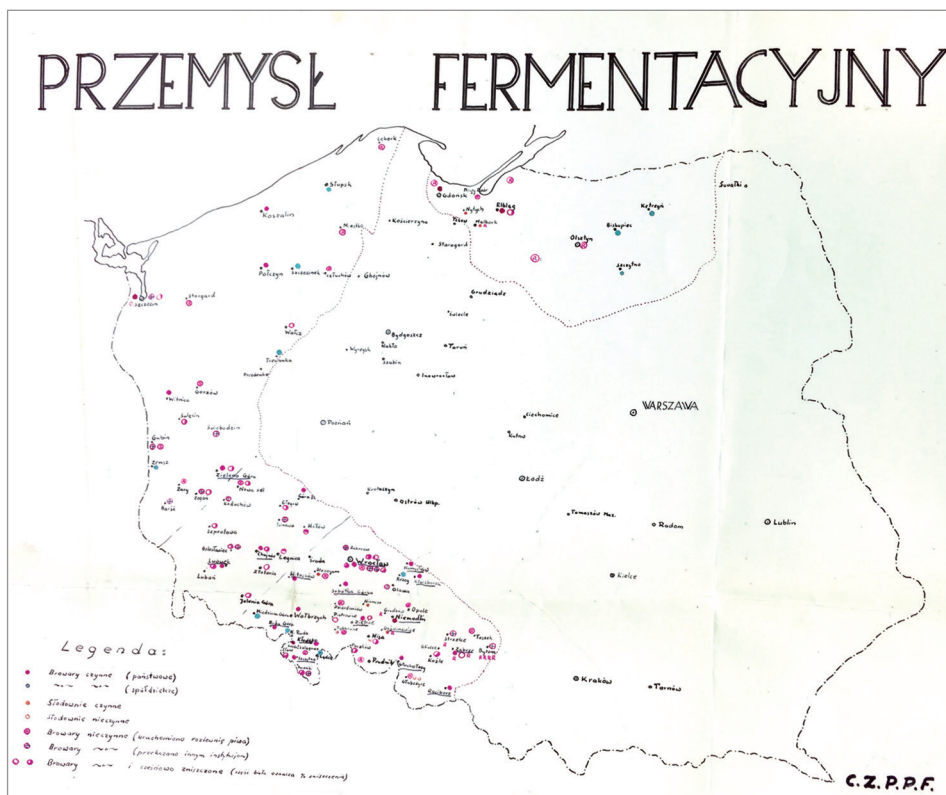
97 Wszystkie zakłady sektora winiarskiego przekazano Centralnemu Zarządowi Przemysłu Owocowo-Warzywnego.

98 Zarządzenie zewnętrzne nr 160 CZPF w Warszawie, Na podstawie zarządzenia Ministra Przemysłu Rolnego i Spożywczego z dnia 10 października 1950 r., znak: OIBO3-304/3301 oraz w związku z zarządzeniem Ministerstwa Przemysłu Rolnego i Spożywczego z dnia 5 maja 1950 r. znak: OIBO1/1934; AN Kraków, oddz. Bochnia, Browar Okocim, sygn. 70, k. 119-128.

99 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 1088, bez paginacji.

100 MP 1951, nr 51, poz. 678.

101 W 1951 roku CZPO-W przejął szereg zakładów branży winiarskiej, jak np. Kujawskie Zakłady Winiarskie w Kruszwicy, Lubuskie ZW w Zielonej Górze etc.; AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Owocowo-Warzywnego w Warszawie, sygn. 2/2, 2/3, 2/4, 2/7, 2/10, 2/30.

Ryc. 16 – mapa przemysłu piwowarsko-słodowniczego, stan około poł. 1946 roku. Uwagę zwraca dysproporcja w liczbie browarów na ziemiach „nowych”, głównie na terenie Śląska (granicę wyróżniono cienką linią), nawet przy założeniu, że na ziemiach „starych” nie wrysowano browarów spółdzielczych i prywatnych (w sumie 39 zakładów).

w ręce sektora spółdzielczego, określenie „przemysł fermentacyjny” straciło rację bytu. Z tego względu stwierdzenie, że Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego ukonstytuował się ostatecznie w lipcu 1951 roku, nie jest do końca prawdziwe¹⁰². Zmiana nazwy była swoistym zwieńczeniem zmian zapoczątkowanych 1 grudnia 1950 roku i kontynuowanych z początkiem następnego roku. W efekcie uzyskano dwustopniową

102 Zob. Kronika 1995, s. 12. Co najmniej do końca 1951 roku stosowano stary papier firmowy, kasując z napisu słowo „fermentacyjny” i wbijając w to miejsce pieczęć określenie „piwowarsko-słodowniczego”; AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 463, bez paginacji.

strukturę organizacyjną: Centralny Zarząd – przedsiębiorstwo wielozakładowe, zgodną z polityką gospodarczą rządu (zob. ryc. 16).

Zgodnie z przewidywaniami już po kilku miesiącach nowy system wymagał kilku poważnych korekt. W sierpniu 1951 roku Centralny Zarząd wystąpił do ministerstwa z wnioskiem o częściową reorganizację. Zaproponowano całościowe włączenie Czarnkowskich ZP-S do struktur Poznańskich ZP-S oraz Będzińskich ZP-S do Zabrzeńskich ZP-S. Tym samym liczba przedsiębiorstw zmalała z 49 do 47. W uzasadnieniu zapisano kilka ciekawych uwag: *Pomimo przeprowadzonych zmian na kierowniczych stanowiskach oraz pomimo systematycznie udzielanej pomocy (...) przedsiębiorstwa w Czarnkowie i Będzinie nie są dotychczas należycie zorganizowane. (...) W Czarnkowie w małym 5-cio tysięcznym zniszczonym mieście odczuwa się zupełny brak pracowników, natomiast w Będzinie ze względu na przemysłowy charakter okręgu, okręgu w którym inne przemysły posiadają lepsze możliwości wyższego wynagradzania pracowników aniżeli przemysł piwowarsko-słodowniczy, staje się wprost niemożliwością obsadzenie stanowisk pracowników umysłowych pracownikami na pewnym poziomie. Nie były to jedyne zaproponowane zmiany. Jędrzejowskie ZP-S zamieniono na Kieleckie ZP-S, przenosząc główną siedzibę do Kielc (ul. Chęcińska 19). Wiązało się to z przejściem przez państwo browaru w Kielcach i włączeniem go w struktury Jędrzejowskich ZP-S. W Jędrzejowie brak było odpowiednich lokali biurowych i mieszkalnych, a takie zapewniało jej nowe usytuowanie. Siedzibę Wałbrzyskich ZP-S przeniesiono do Świebodzic (ul. Browarowa 1), zachowując dotychczasową nazwę¹⁰³.*

Już w drugiej połowie 1951 roku podjęto dyskusję nad podporządkowaniem hurtowni bezpośrednio browarom. Zauważono bowiem, że dyrektor przedsiębiorstwa kieruje zarówno działem produkcyjnym, jak i handlowym, co powoduje, że sprawy dystrybucji i handlu dominują często nad zagadnieniami produkcyjnymi. Dyskusja dotyczyła jedynie przedsiębiorstw dużych, czyli takich, które skupiały więcej niż jeden browar i jedną hurtownię, i to w sytuacji gdy niektóre hurtownie obsługiwały więcej niż jeden browar. Cały problem miał więc pozorny charakter i przypominał mieszanie herbaty łyżeczką, by stała się ona słodsza. Nawet przeprowadzający analizę stwierdzili: *Jeżeli w skład przedsiębiorstwa wchodzi tylko jeden browar i jedna hurtownia [tak naprawdę liczba hurtowni nie miała znaczenia], podporządkowanie nie miałoby celu¹⁰⁴.*

W związku z porządkowaniem zakładów pod kątem branżowym w lutym 1951 roku Centralny Zarząd został zmuszony do przekazania warsz-

103 Tamże.

104 Tamże.

tatów naprawczych w Zabrzu i Wrocławiu nowo powstałemu Przedsiębiorstwu Remontowo-Montażowemu Przemysłu Rolnego i Spożywczego. Protokolarne przekazanie opatrzone pewnymi warunkami. Warsztaty miały zachować działy napraw urządzeń piwowarsko-słodowniczych, a usługi dla tej branży miały być wykonywane w pierwszej kolejności¹⁰⁵.

W 1951 roku obsada kadrowa nie odpowiadała w pełni potrzebom i zadaniom stojącym przed Centralnym Zarządem. Szczególnie trudna sytuacja panowała w dziale zaopatrzenia¹⁰⁶. Udało się to rozwiązać w 1952 roku, kiedy to Centralny Zarząd zorganizowano w cztery piony: pion techniczny podległy naczelnemu inżynierowi (63 etaty), pion handlowy podległy zastępcy dyrektora ds. handlowych (67 etatów), pion administracyjno-handlowy podległy zastępcy dyrektora ds. administracyjnych i finansowych (86 etatów) oraz pion podległy bezpośrednio dyrektorowi wraz z Głównym Inspektoratem Kontroli (82 etaty). Łącznie Centralnemu Zarządowi przydzielono 298 etatów¹⁰⁷.

Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego zarządzał niemal całością przemysłu, w latach 1949-1951 odegrał się bowiem ostatni akt likwidacji sektorów spółdzielczego i prywatnego. W marcu 1949 roku przejęto browary należące do Spółdzielni „Społem”, a w niedługi czas później z rąk CRS „Samopomoc Chłopska” przejęto ostatnie browary należące do tego sektora¹⁰⁸. Browary prywatne objęto przymusowym zarządem państwowym¹⁰⁹. W większości były to zakłady o niewielkich mocach wytwórczych i przestarzałym wyposażeniu technicznym. Z założenia browary te miały trafić pod opiekę Centralnego Zarządu, ten nie widział jednak

105 Do chwili przekazania w strukturach CZPPS funkcjonowały dwa takie zakłady: Okręgowy Zakład Naprawczy w Zabrzu (pl. Wolności 327) oraz Warsztat Naprawczy przy Fabryce Beczek we Wrocławiu (ul. Krakowska 98), który w styczniu 1951 roku zatrudniał 20 osób (przy możliwościach i potrzebach zatrudnienia 40 pracowników); tamże.

106 Początkowo powstał dział zaopatrzenia z podziałem na trzy sekcje: planowania i sprawozdawczości, zaopatrzenia w surowce oraz zaopatrzenia w materiały pomocnicze, jednak sekcje te zostały decyzją ministerstwa zlikwidowane. Wobec trudności w realizacji zadań Centralny Zarząd postulował powstanie dwóch działów: planowania zaopatrzenia i realizacji zaopatrzenia, jednak postulat ten spotkał się z negatywną reakcją ministerstwa; tamże, sygn. 464, bez paginacji.

107 Tamże.

108 AP Lublin, Wojewódzki Zarząd Związku Samopomocy Chłopskiej w Lublinie, sygn. 653; tamże, Archiwum Kleniewskich z Kluczkowic i Opola, sygn. 5.

109 Przymusowym zarządem objęto np. browar, słodownię i wytwórnię wód gazowych „S. Danielewicz” w Sieradzu, browar Strakacza w Skierniewicach, a także browary w Koninie czy Wyszku; MP 1949, nr 96, poz. 1146; tamże 1950, nr 3, poz. 31; nr 33, poz. 392; nr 61, poz. 715.

sensu dalszej eksploatacji sporej części z nich. W listopadzie 1951 roku wyrażono negatywną opinię w odniesieniu do przejęcia browarów w Kluczkowicach, Dzikowie Starym, Grybowie, Jeżewie, Popkowicach i Strzyżowie, jako całkowicie nieprzydatnych dla państwowego przemysłu. W łonie zarządu powstała koncepcja przekazania ich Centralnemu Zarządowi Przemysłu Owocowo-Warzywnego, ten wyraził jednak zainteresowanie jedynie zakładami w Kluczkowicach. Paradoksem całej sytuacji był fakt, że zakłady odebrane dotychczasowym właścicielom bądź użytkownikom, funkcjonujące i wspomagające zaopatrzenie rynku lokalnego, stały się całkowicie nieprzydatne i w dużej części uległy likwidacji¹¹⁰.

Na koniec należy wspomnieć, że od początku lat pięćdziesiątych zaczęto powiększać nakłady inwestycyjne związane z rozbudową przemysłu piwowarskiego. W 1951 roku planowano zakup maszyn i urządzeń, w tym m.in. 26 samochodów ciężarowych, 8 ciągników Ursus, 9 ciągników do naczep chłodniczych i 20 naczep chłodniczych, 33 platformy konne etc. W planach znalazł się również zakup kompresora, myjek, aparatów rozlewczych do PHP w Inowrocławiu i Kaliszu. Oprócz tego prowadzono realizowane centralnie odbudowy browarów w Warszawie i Białymstoku¹¹¹, z czym związane było zamówienie na kompletną warzelnię z Węgier do odbudowywanego browaru w Dojlidach¹¹².

Założenia na 1955 rok były już znacznie szersze, m.in. planowano uruchomienie nieczynnych browarów w Olsztynie, Biskupcu i Nowej Soli oraz uruchomienie słodowni w Branicach, a także zakup nowoczesnych maszyn i urządzeń do browarów w Gdańsku, Szczecinie i Elblągu¹¹³. Wszystko to było związane z szybko rosnącą konsumpcją piwa i związaną z tym potrzebą rozbudowy i modernizacji tego przemysłu.

110 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 463, bez paginacji.

111 Lista inwestycji może być niepełna, zestawiono ją bowiem z niekompletnych danych; tamże, sygn. 664, bez paginacji.

112 Tamże.

113 Tamże, sygn. 702, bez paginacji.

Rozdział V

Przemysł piwowarski w latach 1946-1951

Jesienią 1945 roku zakończył się pionierski okres w historii browarnictwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Wśród głównych wyznaczników nowych czasów wymienimy:

- ukształtowanie się polskiej administracji;
- zakończenie prac GO KERM i powstanie terenowych placówek TZP;
- powołanie Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Warszawie, wraz z sześcioma oddziałami terenowymi;
- przejście pozostających w rękach radzieckich browarów (poza Legnicą i Świebodzicami);
- uruchomienie (lub podjęcie prac nad uruchomieniem) wszystkich kluczowych zakładów (Wrocław „Piastowski”, Zielona Góra, Szczecin, Gdańsk, Elbląg);
- opracowanie pierwszych założeń organizacyjnych.

Niezwykle trafną charakterystykę okresu pionierskiego, ze wskazaniem niezbędnych działań w przyszłości, nakreślił Marian Belerski w artykule wstępnym pierwszego numeru „Biuletynu Piwowarskiego”, wydanego we wrześniu 1945 roku w Bydgoszczy. Czytamy w nim: *Oдноśnie przemysłu browarniczego – nie ma dotąd jasnego planu ogólnopolskiego i jednolitej organizacji. Niektóre Zjednoczenia [niewątpliwie chodzi o rejonowe Zjednoczenia piwowarsko-słodownicze] nie zrozumiały sensu swych organizacji i nie starały się uzgodnić i ujednostajnić między sobą polityki gospodarczej (należy jednakowoż zauważyć, że pod tym względem nastąpiło w ostatnich czasach w pewnym stopniu polepszenie)*. W dalszej części wywodu autor przedstawił trzy zasadnicze warunki, dotyczące przyszłości przemysłu piwowarsko-słodowniczego w Polsce:

- upaństwowienie całości przemysłu, a przynajmniej zakładów dużych i średnich, przy równoczesnym poddaniu pod ścisłą kontrolę techniczną

i handlową browarów małych, pozostałych w rękach sektora spółdzielczego lub prywatnego;

- włączenie całego przemysłu pod kompetencje *odnośnego departamentu Ministerstwa Apropowizacji i Handlu*, pod kierunkiem którego administrowałyby tym przemysłem Zjednoczenia Rejonowe.

W innym miejscu autor sformułował zasadę, że Zjednoczenia powinny działać jako przedsiębiorstwa państwowe:

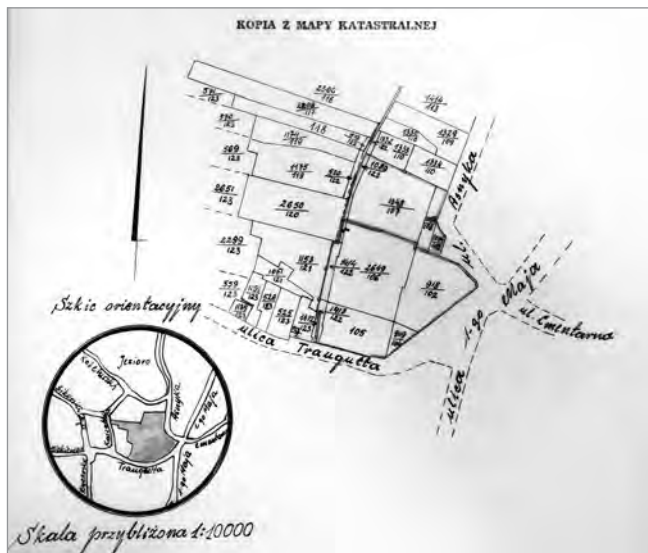
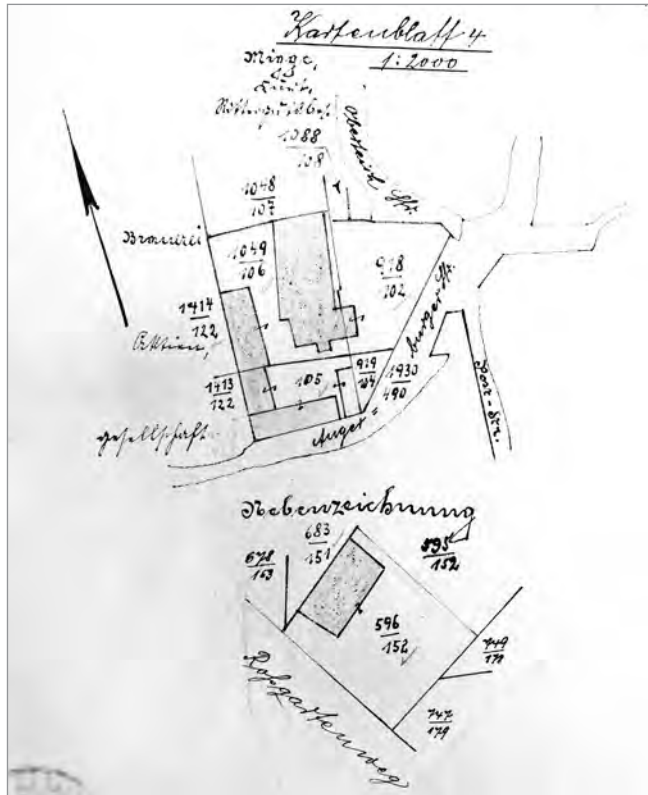
- browary spółdzielcze i prywatne powinny w pełni współpracować ze Zjednoczeniami w realizacji wspólnej strategii produkcji i sprzedaży, a dzierżawa małych browarów mogłaby być udzielana *jedynie fachowcom* za wyraźną zgodą *odnośnego Zjednoczenia rejonowego*, a zasadniczym celem tej dzierżawy miałyby być rzetelna współpraca nad osiągnięciem jak najkorzystniejszych wyników technicznych¹.

Postulaty organizacyjne zostały spełnione wraz z powołaniem w okresie od końca września do listopada 1946 roku sześciu Zjednoczeń terenowych podległych Państwowemu Zjednoczeniu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, działającemu przy Ministerstwie Apropowizacji i Handlu w Warszawie. Utrzymano trójsektorowy podział przemysłu, w rękach spółdzielni i osób prywatnych pozostawiając jedynie browary małe i co najwyżej średnie. Sektor prywatny poddano ścisłej kontroli, dość szeroką niezależność zachowały jedynie browary spółdzielcze.

Stan przemysłu piwowarskiego w 1946 roku

W 1945 roku zaczęto podejmować pierwsze próby planowego kierowania wybranymi gałęziami gospodarki narodowej (np. w przemyśle węglowym, transporcie etc.). Pod kontrolą państwa znalazła się gospodarka surowcowo-materiałowa. Dalsze działania zmierzające do wprowadzenia

1 Dalsza część tekstu poświęcona jest sytuacji ogólnej: W województwie warszawskim i lubelskim np. pracują browary prywatne – prawie że niezależne od Zjednoczeń i pobierają ceny takie, jakie uważają za stosowne. Niektóre browary w woj. lubelskim przydzielone zostały Samopomocy Chłopskiej i dotąd nie weszły pod kontrolę Zjednoczeń. To samo dotyczy browarów przy majątkach ziemskich, które podlegają Ministerstwu Rolnictwa. Te mankamenty organizacyjne wpływają nader szkodliwie na kształtowanie się rynku piwnego w Polsce i na organizację przemysłu. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że nadszedł czas, aby sprawy te zostały jak najrychlej usunięte i by przemysł browarniczy poddany został jednolitej organizacji i by doń zastosowano jednolite normy ogólnopństwowe pod względem organizacji oraz w odniesieniu do podatków; Belerski 1945a, s. 1-2.

Ryc. 17 – plan usytuowania browaru w Kętrzynie. Lata trzydzieste (na górze).
Koniec lat czterdziestych (na dole).

gospodarki planowej zamierzano wprowadzić z początkiem 1946 roku. Już w listopadzie 1945 r. Ministerstwo Przemysłu przystąpiło do opracowania planu resortu na cały rok 1946. Plany konstruowano na podstawie wskaźników charakteryzujących możliwości produkcyjne zakładów. Dopiero w ostatniej fazie planowania następowało konkretyzowanie zadań stosownie do potrzeb kraju oraz możliwości surowcowych i finansowych. W planie znalazły się wskaźniki ilościowe oraz jakościowe produkcji, zatrudnienie, wydajność pracy, zaopatrzenie materiałowe oraz niektóre wielkości finansowe². W połowie 1945 roku powołano Centralny Urząd Planowania³, do zadań którego należało m.in. projektowanie podziału surowców, środków produkcji i artykułów konsumpcyjnych pomiędzy ministerstwami i urzędami⁴.

Elementy gospodarki planowej zaczęto wdrażać w przemyśle piwowarsko-słodowniczym. Opracowany przez Zjednoczenie i zatwierdzony przez Ministerstwo Aproprowizacji i Handlu plan produkcyjny przewidywał wytworzenie w 1946 roku 1,1 mln hl piwa⁵. Limit ten podzielono pomiędzy sześć Zjednoczeń terenowych, które z kolei (w porozumieniu z kierownikami browarów) opracowały szczegółowy plan dla każdego zakładu. Limit rozbito na 12 miesięcy i podzielono na odrębne plany produkcji i sprzedaży⁶. W nawiązaniu do planów produkcji zatwierdzono harmonogram skupu odpowiednich ilości jęczmienia (dla zakładów posiadających własne słodownie oraz słodowni niezależnych). Dostawy jęczmienia miały być w większości realizowane centralnie, dopuszczono jednak możliwość zakupu surowca na wolnym rynku po cenach wolnorynkowych (co było związane z sezonowością kampanii słodowniczej, którą zazwyczaj kończono wiosną, bazując na surowcu pochodzącym z roku poprzedniego)⁷.

2 Kaliński 1977, s. 17.

3 Główny Urząd Planowania Ekonomicznego przy GO KERM zamierzano powołać już w połowie 1945 roku. Ostatecznie doszło do tego w listopadzie 1945 roku.

4 Kaliński 1977, s. 17.

5 Do planów produkcyjnych podchodzono w miarę elastycznie. Np. na Zjednoczenie w Zabrzu wypadło 260 tys. hl. Ze względu na większe korzyści produkcji piwa słodowego, Zjednoczenie w Zabrzu zrezygnowało na rzecz Zjednoczenia Krakowskiego z kontyngentu piwa pełnego, przejmując produkcję piwa słodowego na obydwu rejonach. Kontyngent piwa jasnego [lekkiego] opiewa na 165 000 hl, słodowego 95 000 hl; AP Wrocław, oddz. Kamieniec Żabkowicki, Kłodzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze Przemysłu Terenowego w Kłodzku, sygn. 13, k. 8.

6 Podczas narad dyrekcji Zjednoczenia zabrzańskiego z kierownikami browarów ostrzegano, że nadsyłane przez browary preliminarze na 1946 rok nie mogą zakładać deficytu, gdyż browary nierentowne będą likwidowane; tamże.

7 Możliwość pozyskiwania jęczmienia z wolnego rynku Ministerstwo Aproprowizacji i Handlu potwierdziło jeszcze w kwietniu 1946 roku, w obliczu kryzysu zbożowego; tamże, sygn. 13, k. 24.

Większość browarów posiadała już zmagazynowany zapas jęczmienia ze zbiorów z 1945 roku lub zawarte umowy z dostawcami. Pod koniec stycznia 1946 roku ceny surowców zaczęły niepokojąco rosnąć. Znalazło to odbicie w korespondencji browarów z CZPP-S-em, w której sygnalizowano nasilające się braki w zaopatrzeniu. W lutym opracowano nowe limity produkcyjne, które przekazano browarom. Zostały one obniżone przeciętnie o 20% – tym razem z zastrzeżeniem, że wyznaczonego poziomu nie można przekroczyć [pierwotne limity uznawano za minimalne, wręcz oczekując ich przekroczenia]⁸. W marcu doszło do niemal całkowitego załamania na rynkach zbożowych. Obawiano się najgorszego, łącznie z konfiskatą zboża, w związku z czym w Rejonie Krakowskim rozesłano tajną instrukcję, w której zalecano browarom oddać w najkrótszym czasie maksymalną ilość jęczmienia do słodowania ponieważ zachodzą możliwości skonfiskowania zapasów jęczmienia. Z tych samych względów [należy] rozważać możliwość i zdecydować o oddaniu zakupionego i zmagazynowanego w terenie zakupu jęczmienia do słodowania w miejscowych słodowniach z tym, że z terenu byłby wywożony sód, a nie jęczmień⁹. W związku z zaistniałą sytuacją interweniował KERM, obniżając ustalone limity produkcyjne poszczególnym zjednoczeniom przemysłu spożywczego. W przypadku przemysłu browarniczego nowy plan przewidywał wyprodukowanie 700 tys. hl. Jak komentowano w „Biuletynie Piwowarskim”, tym samym Rząd nasz zrzekł się około połowy dochodu z przemysłu piwowarskiego, w walce z zagrażającym nam głodem. Wobec przejściowej zmiany naszej polityki gospodarczej na odcinku piwowarskim, musimy obecnie dołożyć wszelkich starań, by pomimo zmniejszenia planu produkcyjnego uzyskać przy mniejszej produkcji takie dochody, by nasza równowaga finansowa nie uległa zachwianiu, byśmy mogli uniknąć potrzeby unieruchomienia niektórych zakładów i przeprowadzenia większej redukcji pracowników¹⁰.

21 marca 1946 roku Ministerstwo Aproprowizacji i Handlu wydało zarządzenie, by nie gotować piwa mocniejszego niż 7% Ball¹¹. Zarządzenie weszło w życie 25 marca, co dało browarom zbyt mało czasu na przestawienie profilu produkcji. Niektóre zakłady podjęły decyzję o przejściowym gotowaniu brzezki o zawartości 5% i mieszaniu jej (krążkowaniu) z już fermentującym lub leżakującym piwem¹². W ślad za postanowieniem o obniżeniu

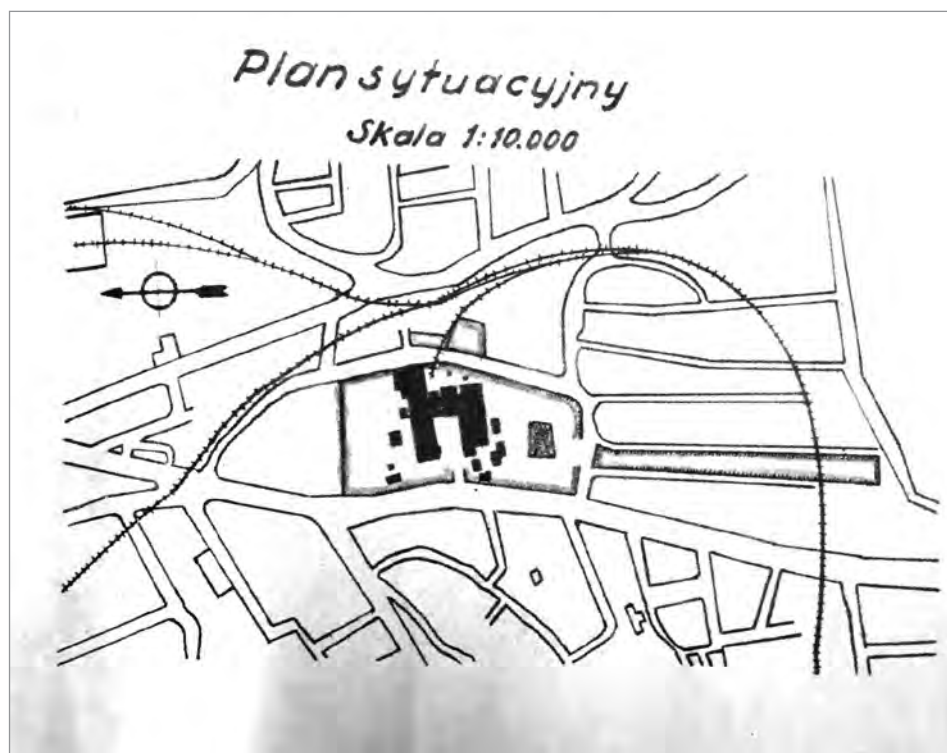
8 Dryja 2020, s. 198.

9 Tamże.

10 Belerski 1946, s. 5.

11 „Biuletyn Piwowarski”, nr 3(7), 1946, s. 12.

12 Na taki zabieg zdecydował się browar w Okocimiu. W obawie przed ściągnięciem na siebie podejrzeń o dolewanie wody do piwa (fałszowanie) barwiono je, tłumacząc, że (...) ze względów technologicznych jak i markowych firmy byłoby wskazanym, by Browar

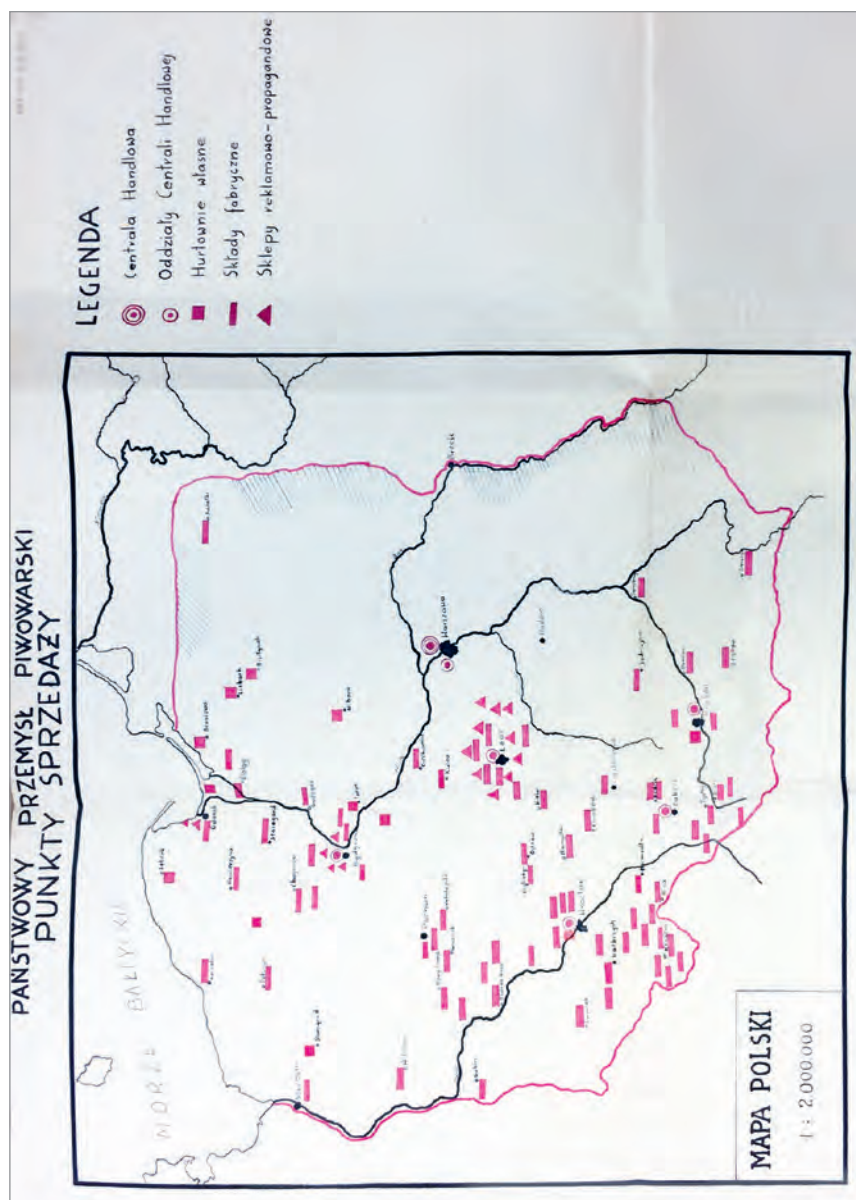

Ryc. 19 – plan sytuacyjny browaru w Zielonej Górze, koniec lat czterdziestych.

parametrów zażądano, by browary przedstawiły nowe kalkulacje uwzględniające zmiany cen surowców, obniżenie planów produkcji i rosnące opłaty (np. na rzecz funduszu pracy). W zarządzeniu chodziło nie tyle o oszczędności surowcowe, ale nade wszystko o utrzymanie dotychczasowych cen piwa. Wobec protestów środowiska piwowarskiego i w związku z częściowym ustabilizowaniem się rynku surowcowego szybko odstąpiono od ogłoszonych obostrzeń. W początkach kwietnia podjęto decyzję o niewielkiej podwyżce – cenę butelki piwa jasnego o ekstrakcie 9°Blg podniesiono do 13 zł (2 600 zł za hektolitr)¹³. Z uwagi na specyfikę produkcji piwowarskiej uniknięto większych strat, a wysokość produkcji wyrównano w udanym sezonie letnim (w pierwszym okresie na rynek trafiało piwo zbyt krótko leżakowane z powodu niskich zapasów z okresu wiosennego). Niespodziewanie dla decydentów udało

utrzymywał swoje przedwojenne cechy i charakter piwa; AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie, sygn. 3135, k. 13.

¹³ Dryja 2020, s. 198-199.

Ryc. 18 – mapa z zaznaczonymi punktami sprzedaży hurtowej państwowego przemysłu piwowarskiego w 1946 roku, z wyróżnieniem hurtowni własnych, składów fabrycznych oraz sklepów reklamowo-propagandowych.

się przekroczyć pierwotnie wyznaczony limit produkcyjny, gdyż uwarzono 1,2 mln hl piwa. Informacje statystyczne podsumowano na tyle późno, że w założeniach planu trzyletniego przyjęto znacznie zaniżoną prognozę produkcji (1 mln hl w 1947 roku). Na podstawie niepełnych danych założono więc, że produkcja w 1946 roku ukształtuje się na poziomie 0,8-0,9 mln hl.

Limity produkcyjne nie były jedynym elementem wdrażania gospodarki planowej. Zjednoczenia terenowe wprowadziły bowiem rejony zbytu dla poszczególnych browarów (wyznaczając konkretne powiaty), wraz ze wskazaniem hurtowni i przysługujących im limitów. W wyniku arbitralnego podziału niektóre zakłady utraciły część dotychczasowych rynków sprzedaży, otrzymując w zamian inne, nie zawsze atrakcyjne, tereny do obsługi¹⁴. Po licznych protestach w drugiej połowie roku rejony zbytu skorygowano po myśli browarów. W 1947 roku konstrukcja systemu nie budziła już większych emocji. Totalnym fiaskiem zakończył się natomiast pomysł powołania Central Zaopatrzenia i Zbytu, wprowadzonych odgórnym zarządzeniem od 1 kwietnia 1946 roku (zob. rozdział IV, *Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego...*).

Pomimo opisanych wyżej perturbacji i ogólnie dość ciężkiej sytuacji powojennej osiągnięto w przemyśle piwowarsko-słodowniczym pewną stabilizację. Wedle oficjalnych danych ministerialnych około połowy 1946 roku działalność prowadziło 120 browarów, jednak jest to zestawienie niepełne. Biorąc pod uwagę dane z całego roku, można wskazać 123 zakłady, które były czynne w tym okresie. W tym czasie dynamika zmian wciąż była duża: niektóre browary zawieszały lub zamykały produkcję, inne dopiero ją rozpoczynały, dochodziło też do zmian własnościowych. W tym okresie ważnym rozróżnieniem był podział na browary funkcjonujące na terenach „starych” (ziemie II RP pozostałe w granicach Polski po 1945 roku) i „nowych” (tereny poniemieckie przyłączone do Polski w 1945 roku)¹⁵.

W 1946 roku ogólną zdolność wytwórczą czynnych browarów oceniano na 3,36 mln hl. Ponieważ produkcja wyniosła około 1,2 mln hl, stopień wykorzystania tego potencjału przekraczał nieznacznie 35%. Był to wskaźnik bardzo zbliżony do przedwojennego¹⁶. Należy jednak zastrzec, że na zie-

14 Tamże, s. 200.

15 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.; tamże, Ministerstwo Aprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 259, 292, 432, 476, 746, 777, 800, 806, 838, 840; tamże, Ministerstwo Ziem Odzyskanych, sygn. 1642; AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piaśt” we Wrocławiu, sygn. 147, 282; tamże, Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu, sygn. 237, 303-309, 322.

16 W 1938 roku funkcjonowało 137 browarów o łącznej zdolności wytwórczej 4,3 mln hl. Produkcja piwa wynosiła 1,5 mln hl (w roku 1939 dynamicznie rosła), co oznaczało

miach „starych” zbliżał się on do połowy, na obszarach „nowych” stanowił zaś zaledwie ćwierć ogólnych możliwości produkcyjnych. Informacje te nie pokazują utraty potencjału wynikłego ze zniszczeń wojennych. Na ziemiach „starych” z 98 czynnych browarów pozostało 77, a ich potencjał produkcyjny obniżył się o około 1,5 mln hl (zob. tab. 20)¹⁷.

Tab. 20 – zestawienie potencjału produkcyjnego browarów w 1938 i 1946 roku, z uwzględnieniem zmian granic. Kolejne kolumny oznaczają: 1 – zdolność produkcyjna w mln hl, 2 – produkcja w mln hl, 3 – stopień wykorzystania zdolności produkcyjnych. Brak danych dotyczących Kresów Wschodnich po 1945 roku.

	Browary czynne w 1938 roku (31 grudnia)				Browary czynne w 1946 roku			
	Liczba	1	2	3	Liczba	1	2	3
Polska w granicach z 1939 roku	137	4,3	1,5	35%	–	–	–	–
Polska w granicach z 1946 roku	209	7,7	3,7	48%	123	3,66	1,3	35%
Kresy Wschodnie	39	1	0,3	30%	–	–	–	–
Tereny „stare” po linii Bugu	98	3,3	1,2	37%	77	1,8	0,85	46,6%
Tereny „nowe” poniemieckie	111	4,4	2,5	57%	46	1,86	0,55	24,2%

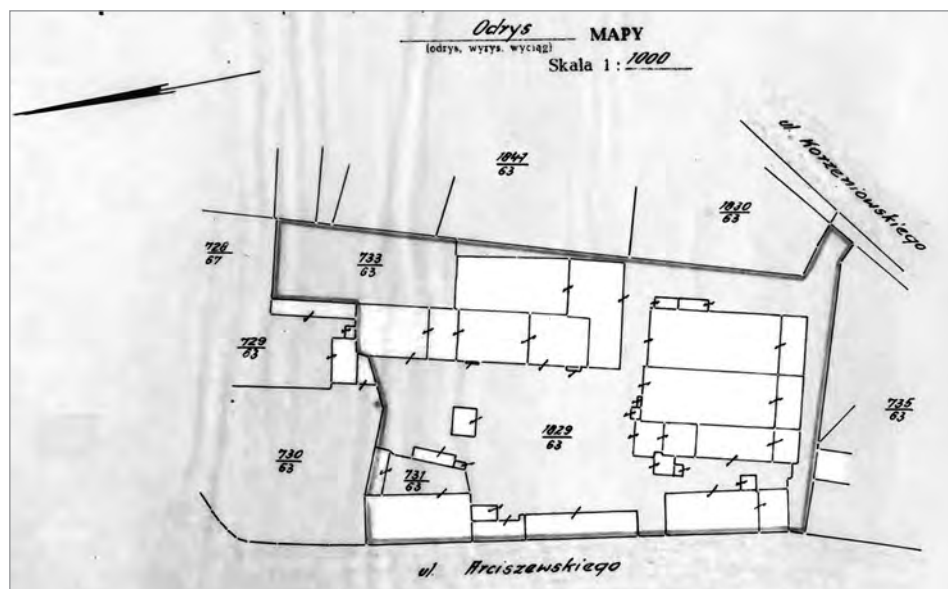
Pomimo zniszczeń wojennych potencjał produkcyjny browarów na ziemiach „nowych” był wciąż znaczący. W 1946 roku produkcję prowadzono w 46 zakładach o możliwościach wytwórczych około 1,86 mln hl, wykorzystanych zaledwie w czwartej części. W porównaniu z możliwościami browarnictwa na Kresach Wschodnich utraconych na rzecz ZSRR była to znacząca różnica *in plus*¹⁸. Oceniano więc, że *przemysł piwowarski w Polsce jest obecnie rozwinięty w swych możliwościach produkcyjnych daleko przed możliwościami zbytu krajowego i zagranicznego*. Była to sytuacja ze wszech miar

wykorzystanie potencjału w około 35%; „Biuletyn Związku Browarów i Słodowni”, nr 18(405), 1939, s. 102. Dane o produkcji z lipca 1939 roku są ostatnimi dostępnymi. Do browarów z terenów „nowych” zaliczono też zakłady z obszaru Wolnego Miasta Gdańska.

17 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

18 Na tych słabo rozwiniętych przemysłowo terenach funkcjonowało przed wojną 39 browarów, o możliwościach wytwórczych sięgających 1 mln hl. Największym z nich był browar Lwowskiego Towarzystwa Akcyjnego Browarów, należący do największych i najnowocześniejszych zakładów piwowarskich w okresie międzywojennym; Jędrzejewski 2012, s. 13-49.

korzystna. We wszystkich opracowaniach branżowych podkreślano zgodnie: *Nie ma potrzeby uruchamiania nowych browarów, gdyż obecnie czynne nie wykorzystują swych możliwości produkcyjnych – tylko poważny rozwój spożycia piwa mógłby spowodować konieczność uruchomienia nowych*¹⁹.

Ryc. 20 – plan sytuacyjny browaru w Nowej Soli (ul. Arciszewskiego 8), koniec lat czterdziestych.

Odmienne sytuacja przedstawiała się, jeśli chodzi o słodownie. Tak się bowiem nieszczęśliwie złożyło, że większość takich zakładów znacząco ucierpiała w trakcie działań wojennych. Przed wybuchem wojny na ziemiach „starych” funkcjonowało 6 samodzielnych słodowni o zdolnościach produkcyjnych około 18 tys. ton słodu. Na ziemiach „nowych” było czynnych 21 słodowni, mogących wyprodukować 75 tys. ton słodu. Zniszczenia wojenne spowodowały, że w granicach Polski pozostały cztery czynne słodownie (w tym trzy na ziemiach „starych” i jedna na „nowych”), w których można było wyprodukować nie więcej niż 9 tys. ton słodu. Do pilnej odbudowy wytypowano sześć słodowni (wszystkie położone były na ziemiach „nowych”), zaznaczając, że także w innych [przypadkach] *potrzebna jest w mniejszym lub większym stopniu odbudowa*²⁰. W tej sytuacji produkcja

19 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

20 Tamże.

piwowarska opierała się na przybrowarnych słodowniach. W większości były to zakłady przestarzałe i o niewielkich możliwościach wytwórczych, nieprzekraczających zapotrzebowania przynależnych browarów. Należy przy tym zaznaczyć, że odbudowa słodowni nie wymagała wysokich nakładów finansowych, można więc było przeprowadzać ją z bieżących zysków generowanych przez przemysł piwowarski.

W roku 1946 struktura własnościowa przemysłu piwowarskiego opierała się na trzech sektorach: państwowym, prywatnym i spółdzielczym, aczkolwiek bliższa analiza pokazuje, że obraz ten był bardziej złożony. Przykładowo do browarów prywatnych zaliczano zakłady pozostające w gestii TZP, które wydzierżawiono osobom prywatnym. Dwa browary działały w zarządzie Armii Radzieckiej, dwa dalsze zaliczono zaś do zakładów o innej formie organizacyjnej lub własnościowej. Wspomnieć należy również o browarach pozostających pod opieką TZP (następnie OUL). Do czasu faktycznego upaństwowienia zakłady takie formalnie były nadal prywatne, jednak w praktyce mówimy o nich jako o przedsiębiorstwach państwowych – gdyż zarządzało nimi podległe państwu Zjednoczenie branżowe. Podsumowując, struktura przemysłu piwowarskiego w 1946 roku przedstawiała się następująco (zob. również tab. 21):

- 72 browary w zarządzie Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego²¹;
- 25 browarów prywatnych²²;
- 17 browarów spółdzielczych²³;

21 Ziemie „stare”: CZPPF Warszawa: Brzesko-Okocim, Ciechomice, Suwałki, Żywiec. CZPPF Bydgoszcz: Bydgoszcz nr 1 i nr 2, Chojnice, Grodzisk Wielkopolski, Grudziądz, Krotoszyn, Leszno, Nowy Tomyśl, Ostrów Wielkopolski, Poznań, Sępólno Krajeńskie, Starogard Gdański, Śmigiel, Zbąszyń. CZPPF Łódź: Częstochowa, Jędrzejów, Kobylepole, Kościerzyna, Koronowo, Łódź nr 1, Łódź nr 2, Łódź nr 3, Łódź nr 4, Tomaszów Mazowiecki, Wieluń, Zduńska Wola. PZPF Zabrze: Bielsko-Biała, Będzin „Korona”, Będzin „Gambrinus”, Cieszyn, Grybów, Kraków, Zabrze, Tarnobrzeg, Tychy „Książęcy”, Zarszyn. Ziemie „nowe”: CZPPF Bydgoszcz: Elbląg, Gubin, Gdańsk, Koszalin, Połczyn-Zdrój, Szczecin, Witnica, Zielona Góra. CZPPF Wrocław: Boguszów (Boża Góra, ob. Boguszów-Gorce), Dzierżoniów, Góra Śląska, Lwówek Śląski, Namysłów, Nowa Sól, Piotrowice Polskie, Sobótka-Górka, Witoszów Górny, Wałbrzych, Wrocław „Piastowski”, Wrocław „Mieszczański”, Wrocław „Ratuszowy”, Wrocław „Wiarus”, Ziębice. PZPF Zabrze: Głuchołazy, Kluczbork, Kłodzko, Niemodlin, Racibórz, Radków (Gródek), Ślupiec (Szlagowo), Szczytna Śląska (Rucewo), Zabrze.

22 Ziemie „stare”: Bojanowo, Chełm, Ciechanów, Czersk, Dzików Stary, Janów Lubelski, Jeżewo, Kielce, Konin, Lublin „Vetter”, Lublin „Jeleń”, Miłosław, Osiek, Ostrowiec Świętokrzyski, Piotrków Trybunalski, Poznań (wł. H. Lackowski), Radom, Sarnaki, Sieradz, Skierniewice, Trzemeszno, Września, Wyszaków, Zamość, Żnin. W dzierżawie prywatnej: Popkowice, Przemyśl, Wolsztyn.

23 Ziemie „stare”: Czarnków, Jatutów, Kluczkowice, Łańcut, Strzyżów, Węgierka, Wyrzysk, Zaczerwie, Zwierzyniec. Ziemie „nowe”: Brzeg, Kętrzyn, Miedzianka, Nowa Ruda, Słupsk, Szczecinek, Szczytno, Trzcianka.

- 5 browarów dzierżawionych przez osoby prywatne z rąk TZP lub innej instytucji państwowej²⁴;
- 2 browary o innej formie organizacyjnej lub własnościowej²⁵;
- 2 browary w zarządzie Armii Radzieckiej²⁶.

Tab. 21 – struktura własnościowa przemysłu piwowarskiego w 1946 roku, w rozbiciu na ziemię „nowe” i „stare”.

	Ziemie „stare”	Ziemie „nowe”	Razem	Razem (sektory)
W zarządzie PPF	40	32	72	72
Prywatne (w tym: spółki, dzierżawy)	25	–	25	30
Zarząd państwowy, dzierżawa prywatna	3	2	5	
W zarządzie GS „Samopomoc Chłopska”	6	–	6	17
W zarządzie Spółdzielni „Społem”	1	5	6	
W zarządzie innych spółdzielni	2	3	5	
W zarządzie Armii Radzieckiej	-	2	2	2
Inne	2	-	2	2
Razem	79	44	123	

W 1946 roku wiodącą rolę posiadał sektor państwowy, do którego należała większość browarów zaliczanych do dużych (powyżej 50 tys. hl rocznej produkcji), w tym wszystkie największe (powyżej 100 tys. hl rocznej produkcji). Sektor ten dostarczał na rynek niemal 90% ogólnej produkcji piwa. W strukturze wielkościowej przeważały browary małe (do 15 tys. hl rocznej produkcji), których funkcjonowało 78 (63,4%), z czego połowa znajdowała się w rękach sektora państwowego. Browarów średnich (o produkcji od 15 do 50 tys. hl) było 24 (19,5%), z których $\frac{2}{3}$ znajdowało się w rękach państwa (zob. tab. 22)²⁷.

24 Ziemie „stare”: Popkowiec, Przemyśl, Wolsztyn. Ziemie „nowe”: Łądek-Zdrój, Lubsko (Zemsz).

25 Ziemie „stare”: Sosnowiec (Dąbrowskie Zjednoczenie Przemysłu Węglowego), Szczyrzyc (konwent oo. cystersów).

26 Ziemie „nowe”: Legnica, Świebodzice.

27 Przetwarzane w ministerstwach dane nie zawsze były spójne. Dotyczy to m.in. szacunku możliwości produkcyjnych browarów (podawane wartości niekiedy znacznie się różnią). Z tego względu zakłady o mocach produkcyjnych w granicach 50 tys. hl zaliczano niekiedy do browarów średnich, niekiedy do dużych. Ponieważ operowano danymi zbiorczymi, zestawień tych nie da się skorygować.

Tab. 22 – struktura wielkościowa browarów, w rozbiu na pozostające pod zarządem państwowym i pozostałe (browary małe do 15 tys. hl produkcji rocznej, browary średnie od 15 do 50 tys. i duże – powyżej 50 tys.).

	Browary małe	Browary średnie	Browary duże	Razem
Tereny „stare” – zarząd PPF	22	10	8	40
Tereny „nowe” – zarząd PPF	17	8	7	32
Prywatne, spółdzielcze i inne	39	6	6	51
Razem	78	24	21	123

W 1938 roku przeciętna produkcja przypadająca na jeden browar wynosiła 10 430 hl²⁸. W roku 1946 wartość ta obniżyła się do 9 756 hl, jednak w kolejnych latach szybko rosła. Stan techniczny browarów – za wyjątkiem zakładów kluczowych – oceniano jako średni. Największą bolączką był brak urządzeń chłodniczych²⁹. Miało to ujemny wpływ na jakość piwa³⁰. Gruntownych renowacji lub napraw wymagała spora część urządzeń warzelnych (niektóre pochodziły jeszcze z końca XIX wieku). Ogólny stan piwnic fermentacyjnych i leżakowych oceniano jako zadawalający. Wskazywano na przestarzałe urządzenia kotłowni, generujące dużą ilość pary grzejnej (a tym samym zużywające znaczne ilości węgla), jednak ich unowocześnienia nie zaliczano do inwestycji pilnych³¹. Katastrofalny był natomiast zasób naczyń transportowych (beczek), których liczba nie przekraczała, w zależności od rejonu, 20-50% stanu przedwojennego³². Obliczano, że na poprawę tego stanu rzeczy należałoby przeznaczyć około

28 W 1929 roku (a więc przed kryzysem) wartość ta wynosiła 14 390 hl; „Biuletyn Związku Browarów i Słodowni”, nr specjalny, 1939, s. 14.

29 W 1935 roku browary w Polsce posiadały 58 instalacji chłodniczych o wydajności 10 188 590 kalorii, z ogólnej liczby działających w przemyśle 457 instalacji o wydajności 31 490 330 kalorii (13% instalacji i aż 32% wydajności). Pod uwagę wzięto 179 czynnych wówczas browarów; tamże, nr 40(250), 1935, s. 131.

30 Piwo jest napojem niezwykle wrażliwym na zakażenia mikrobiologiczne. Przy ówczesnej technologii najczęściej dochodziło do nich w trakcie fermentacji, gdyż chłodzenie odbywało się poprzez zanurzanie w fermentującej brzeczce odkrytych pływaków napełnionych lodem pozyskiwanym z rzek, stawów i sadzawek, a więc zanieczyszczonym biologicznie. Utrzymanie w czystości piwnic fermentacyjnych i leżakowych było z tego powodu również trudne.

31 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

32 Związane to było z masowym wywozem piwa w beczkach przez wojsko. Uszkodzeniu ulegały niefachowo obsługiwane urządzenia chłodnicze. Uruchamiane browary poszukiwały beczek po gospodarstwach wiejskich, delegując do tego pracowników. Zdarzało się, że browary działające na jakimś rynku podbierały beczki należące do konkurenta; Dryja 2022, s. 95.

150 mln zł, a plan zaopatrzenia wykonać w ciągu 3 lat, gdyż brak naczyń powodował znaczące zahamowanie zbytu piwa³³.

Ryc. 21 – linia do mycia beczek w browarze w Poznaniu, październik 1945 roku.

W 1946 roku stosunek władz do browarów prywatnych był jeszcze w miarę pozytywny. W wewnętrznej korespondencji Ministerstwa Przemysłu i Handlu znalazła się taka opinia: Browary prywatne zaopatrują lokalne ośrodki w piwo, co przeciwdziała nadmiernym przewozom piwa na terenie całego kraju, a specjalnie obciążającym kolej nisko opłacalnym przewozem zwrotnym pustych opakowań. Koncentracja produkcji proponowana w interesie potanienia kosztów produkcji jest przekreślana drogimi kosztami przewozu, które wynoszą do 20% ceny towaru przy dalekich odległościach³⁴. Była to uwaga ze wszech miar rozsądna, jednak niekoniecznie wcielano ją w życie. W tym czasie przygotowywano już plany zamknięcia części nierentownych browarów, z zamiarem przekształcenia ich w lokalne hurtownie i rozlewnie piwa z dużych zakładów, poszukujących nowych rynków zbytu. Dodajmy, że taka koncentracja podnosiła co prawda koszty transportu gotowych

³³ AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

³⁴ Zaopatrzenie browarów prywatnych w surowce realizowano poprzez Zrzeszenie, było ono jednak zbyt małe w stosunku do potrzeb. W 1947 roku zapotrzebowanie na chmiel zaspokojono w 70% (34 500 kg), na jęczmień zaś – w 60% (1 945 ton). W braku surowców zaopatrywano się na wolnym rynku po wyższych, nieregulowanych przez państwo cenach; AAN, Ministerstwo Przemysłu i Handlu, sygn. 2868, k. 2.

produktów, jednak znacząco obniżała te związane z dostawami surowców (głównie jęczmienia i słodu).

Dostrzegano negatywne skutki modelu dystrybucji opartego na dużych hurtowniach, nierzadko o ponadregionalnym charakterze. W jednej z analiz możemy znaleźć takie zdanie: *Artykuły fermentacyjne produkowane w zależności od upodobania i smaku publiczności wymagają bezwzględnie ścisłego powiązania producenta z najszerszym kręgiem odbiorców detalicznych i nie noszą sprzedaży przez wielkie aparaty handlowe, które zajmując się tak trudnym do rozprowadzenia artykułem i szybko psującym się ponoszą duże straty*³⁵.

Władze centralne zdawały sobie sprawę z nierównomiernego rozmieszczenia browarów w terenie, co po części wynikało ze zdolności konsumpcyjnych poszczególnych regionów, (...) tzn. większe nasilenie jest w okręgach konsumujących najwięcej piwa, z zachowaniem oczywiście tej zasady, że obecnie żaden browar w swoim rejonie nie może zbyć całkowicie swojej maksymalnej produkcji. Najgorzej pod tym względem prezentował się browar w Okocimiu, mający kłopot ze sprzedażą swojego piwa w promieniu nawet 50 km. Z kolei oceniano, że: *Takie browary jak Żywiec i Tychy mają już w promieniu najbliższych 50 km dość poważny odbiór piwa /okręg przemysłowy Bielska dla Żywca i okręg przemysłowy Katowice-Chorzów-Zabrze dla Tych/. (...) Browary w Elblągu i Szczecinie i browary dolnośląskie będą mogły zbyć poważną część swojej produkcji dopiero po całkowitym zaludnieniu tych terenów przez osadników polskich. Browar gdański ma już podstawy zbytu w głównych miastach wybrzeża (Gdańsk, Gdynia, Sopot). Tereny nienasycone piwem produkcji swojego rejonu są: Warszawa i Białostockie. Przyczyną jest całkowite zniszczenie dwóch dużych browarów w Warszawie i Dojlidach. Co ciekawe, uważano, że ich odbudowa nie jest wskazana z uwagi na konieczność zainwestowania poważnych środków finansowych, a zaopatrzenie tych rejonów będzie możliwe dzięki rozwojowi środków transportowych. Pogląd ten uległ zmianie wraz z szybko rosnącym spożyciem piwa.*

W 1946 roku możliwości eksportowe przemysłu piwowarskiego oceniano realistycznie, pisząc: *Browary polskie mogą warzyć dobre mocne piwo eksportowe. Do eksportu można by wykorzystać browary w miastach portowych, jak Szczecin, Gdańsk, Elbląg. (...) Duże szanse eksportowe ma piwo grodziskie. Eksport mógłby być skierowany do Niemiec, gdzie piwo to było dość popularne, zaś Niemcy mimo prób nie zdołały jeszcze tej fabrykacji podrobić. (...) Ogólnie można powiedzieć, że z powodu trudności wymienionych na wstępie, piwo nie będzie u nas masowym produktem eksportowym*³⁶. Duży potencjał widziano natomiast

35 Tamże, sygn. 2868, k. 3.

36 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

w eksporcie słodu, jednak z uwagi na zniszczenia wojenne wymagało to znacznych nakładów inwestycyjnych³⁷.

Podatki i opłaty

Zagadnienie podatków i opłat obciążających przemysł piwowarski zostało szczegółowo omówione w książce *Browary województwa rzeszowskiego w latach 1944-1951*³⁸. Wśród podstawowych danin należy wymienić: podatek obrotowy, podatek dochodowy, akcyzę (nazywaną podatkiem konsumpcyjnym), opłatę na rzecz Centralnego Zjednoczenia w Warszawie oraz opłaty celowe: na odbudowę chmielników, fundusz szkolenia zawodowego oraz fundusz pracy. Do czasu wprowadzenia nowych przepisów przedsiębiorstwa objęte były obowiązkiem odprowadzania podatku obrotowego

³⁷ W okresie międzywojennym eksportowano pewne ilości słodu i chmielu, a także niewielkie ilości piwa, w szczególności gatunki mocne (np. porter bałtycki). Możliwości eksportowe ograniczone były dość wysokimi stawkami celnymi w poszczególnych krajach. Pomimo to w 1935 roku sód na eksport wytwarzało co najmniej 19 zakładów. Państwo starało się wspierać eksport produktów rolnych. W lipcu 1938 roku wydano rozporządzenie wprowadzające zwrot cła przy wywozie za granicę m.in. słodu. Za wywóz każdego 100 kg przysługiwała rekompensata w wysokości 6 zł. Zgoda na eksport uzależniona była od spełnienia norm wywozowych ustalonych przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Od poł. lat trzydziestych szybko rósł eksport słodu do Stanów Zjednoczonych. W latach 1935 i 1936 Polska stała się na tym rynku trzecim eksporterem (po Belgii i Kanadzie), wartość sprzedaży zbliżała się zaś do miliona dolarów. Działania eksportowe wspierał Państwowy Bank Rolny, udzielając kredytów na zakup jęczmienia. Aktywny na rynku amerykańskim był np. Browar Pomorski Józefa Chronowskiego z Torunia. Eksport chmielu był słabiej rozwinięty. Pod koniec lat trzydziestych środowisko chmielarskie dopiero dyskutowało ewentualne zasady zorganizowanego eksportu. Wypowiadano się m.in. przeciwko premiom eksportowym, jako gospodarczo szkodliwym. Podnoszono kwestię wprowadzenia norm wywozowych. Pierwsze powojenne kontrakty eksportu słodu zawarto w początkach 1947 roku. Konieczność wysłania do Belgii 1000 ton słodu (do 15 maja 1947 roku) spowodowała tąpnięcie na krajowym rynku. Ze słodowni w Okocimiu, Żywcu i Tychach „zdjęto” sód przygotowany do bieżącej produkcji. Fundusz Apropowizacyjny zobowiązał się co prawda do zakupu niezbędnej ilości jęczmienia, jednak było go zbyt mało, a jakość pozostawiała wiele do życzenia. W tym przypadku presja eksportowa przeważała nad realnymi możliwościami produkcyjnymi. Eksport na większą skalę podjęto w latach pięćdziesiątych, po uruchomieniu większości dużych słodowni. Za granicę wysyłano też nadwyżki chmielu, samo piwo zaś nigdy nie stało się poważnym towarem eksportowym; „Biuletyn Związku Browarów i Słodowni”, nr 16(386), 1938, s. 85; AP Bydgoszcz, Państwowy Bank Rolny Oddział w Grudziądzu, sygn. 1851, nlb; AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

³⁸ Dryja 2020, s. 29-33.

według zasad ustalonych w Ustawie z dnia 4 maja 1938 r. o podatku obrotowym³⁹. Dekret PKWN z 4 listopada wprowadził specjalny dodatek wojenny, co w praktyce oznaczało dwukrotny wzrost dotychczasowych obciążeń⁴⁰. Ustawę zmienił dekret z 21 grudnia 1945 roku o podatku obrotowym⁴¹. Obowiązek podatkowy ciążył na osobach fizycznych i prawnych, w tym na przedsiębiorstwach państwowych i samorządowych – również tych pozostających pod zarządem państwowym (z wyjątkiem zakładów prowadzonych wyłącznie na rzecz administracji państwowej lub samorządu terytorialnego). Browary objęto stawką o wartości 3%. Nowa ustawa weszła w życie 1 stycznia 1946 roku. Podstawę do wyliczenia podatku stanowił obrót netto, oznaczający przychód pomniejszony o kwotę zapłaconego podatku akcyzowego⁴². Dekret z 3 stycznia 1946 roku wprowadził podatek dochodowy, który był obciążeniem nowym i – z uwagi na moment wprowadzenia – niespodziewanym. Przedmiotem opodatkowania był dochód będący sumą nadwyżek rozumianych jako różnica między przychodami z poszczególnych źródeł a kosztami ich uzyskania. Podatek miał charakter progresywny – w przypadku przedsiębiorstw roczny dochód o maksymalnej wartości 400 000 zł był zwolniony od opodatkowania (pod warunkiem jego nieprzekroczenia), następnie stawka rostała wraz z wysokością osiągniętego dochodu. Podatek nie mógł przekroczyć 80% nadwyżki z przedsiębiorstw stanowiącej podstawę do opodatkowania. Specjalne stawki przewidziano dla przedsiębiorstw państwowych, objętych planem gospodarczym państwa. Zasady naliczania tego podatku zmieniono wraz z wprowadzeniem Dekretu z dnia 25 października 1948 r. o podatku dochodowym, który znosił również podatek akcyzowy w dotychczasowym kształcie⁴³.

Przywrócono przepisy ustawy o opodatkowaniu piwa z 22 października 1931 roku. Podatek pobierano od gotowego produktu, czyli piwa przeznaczonego na sprzedaż. Stawki różnicowano w zależności od wielkości produkcji (do 2 tys. hl, od następnych 8.000 hl oraz powyżej tego limitu), a także zawartości ekstraktu. Zgodnie z zapisami ustawy za piwo pełne uważa się piwo o zawartości ekstraktu do 13%, za piwo dubeltowe – piwo o zawartości ekstraktu więcej niż 13% do 20%, zaś za piwo mocne – piwo o zawartości ekstraktu większej niż 20% w podstawowej (ochłodzonej) brzeczce, z której piwo wyrobiono⁴⁴. Przepisy powyższej ustawy obowiązywały do wydania dekretu z 3 lutego 1947 roku, zatytułowanego Prawo akcyzowe. Akcyzę zdefiniowano jako

39 Tamże, s. 29; Dz.U. 1938, nr 34, poz. 292.

40 Dz.U. 1944, nr 11, poz. 59.

41 Dz.U. 1946, nr 3, poz. 23.

42 Dryja 2020, s. 30.

43 Tamże.

44 Dz.U. 1931, nr 99, poz. 762; Dryja 2021b.

daninę publiczną, nakładaną na określone towary i produkty nazywane akcyzowymi. Zobowiązanie akcyzowe powstawało z chwilą wydania produktu do wolnego obrotu. Pewnej modyfikacji uległa definicja piwa, które odtąd rozumiano jako *napój otrzymywany w drodze fermentacji alkoholowej za pomocą drożdży ze słoju z dodatkiem chmielu albo także kukurydzy lub innego zboża, wszelkiego rodzaju cukru i substancji barwiących*. Zachowano jednak podstawowe zasady opisane w ustawie z 1931 roku stanowiące, że podstawę wymiaru akcyzy od piwa stanowi ilość gotowego piwa, zawartość ekstraktu w brzeczce podstawowej oraz wysokość obrotu (zob. tab. 23)⁴⁵.

Tab. 23 – stawki podatku akcyzowego obowiązujące na podstawie dekretu z 3 lutego 1947 roku *Prawo akcyzowe*.

	Piwa lekkie o zawartości do 10% ekstraktu	Piwa pełne o zawartości od 10 do 15% ekstraktu	Piwa mocne o zawartości powyżej 15% ekstraktu
Pierwsze 2000 hl	800 zł/hl	1 200 zł/hl	1 600 zł/hl
Następne 8000 hl	840 zł/hl	1 260 zł/hl	1 680 zł/hl
Powyżej 10 000 hl	880 zł/hl	1 320 zł/hl	1 760 zł/hl

Zasady opodatkowania produkcji piwowarskiej zmieniono gruntownie dekretem z dnia 25 października 1948 roku *O podatku dochodowym*. Była to zmiana fundamentalna. Wprowadzony podatek miał charakter liniowy, podstawę opodatkowania stanowił zaś pełny przychód od sprzedaży wytworzonych dóbr. W przypadku piwa jego wysokość ustalono na 22%⁴⁶. Zmiana zasad opodatkowania oznaczała też zerwanie z tradycją wydawania piwa deputatowego pracownikom⁴⁷. Ponadto browary ponosiły szereg danin, w tym na rzecz zrzeszenia branżowego⁴⁸, odbudowę chmielników⁴⁹, fundusz

45 Dz.U. 1947, nr 29, poz. 123.

46 Dz.U. 1948, nr 52, poz. 414.

47 Dryja 2020, s. 31.

48 Zasady jej obliczania ukształtowały się w 1945 roku. W okresie od stycznia do kwietnia płacono 7,50 zł od każdego sprzedanego hektolitra. W czerwcu opłatę zaczęto wyliczać od obrotu netto, oznaczającego obrót pomniejszony o należny podatek akcyzowy. Od maja do sierpnia obowiązywała stawka w wysokości 1/2 procenta, we wrześniu i październiku podwyższono ją do 1 procenta, zaś od listopada wynosiła ona już 3 procenty. W takiej wysokości wnoszono opłatę przez cały rok 1946; Dryja 2020, s. 32.

49 Opłatę wyliczano od każdego sprzedanego hektolitra. W okresie od stycznia do kwietnia 1946 roku było to 20 zł, w maju opłatę podwyższono do 50 zł. Dawało to dość pokaźną kwotę, inwestowaną w rozwój polskiego chmielarstwa; Dryja 2020, s. 33.

szkolenia zawodowego oraz fundusz pracy. Zdarzało się, że browary obciążano jednorazowymi składkami specjalnymi⁵⁰.

Piwowarstwo w trzyletnim planie odbudowy

Plan Odbudowy Gospodarczej, nazywany powszechnie planem trzyletnim, realizowano w latach 1947-1949 według założeń opracowanych przez Centralny Urząd Planowania, kierowany przez związanego z PPS działacza Czesława Bobrowskiego. Szczegółowe wytyczne planu odbudowy przewidywały następujące wskaźniki produkcji przemysłowych artykułów konsumpcyjnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca: 1947 r. – 85%, 1948 r. – 110% i 1949 r. – 125% (1938 r. = 100%). Zatem już w drugim roku planu ich wytwórczość miała przewyższyć poziom przedwojenny. Przewidywano, że w rolnictwie w 1949 r. zostanie osiągnięty wskaźnik produkcji na 1 mieszkańca w wysokości 110%⁵¹. Zakładano podniesienie stopy życiowej powyżej poziomu przedwojennego, unowocześnienie struktury gospodarczej, likwidację bezrobocia i zmniejszenie przeludnienia agrarnego. Duży nacisk położono na scalenie Ziem Odzyskanych z resztą kraju, w szczególności poprzez zintensyfikowanie osadnictwa oraz zharmonizowanie całości aparatu produkcyjnego kraju w zakresie rolnictwa, przemysłu i usług. Obniżenie kosztów własnych produkcji dóbr miało nastąpić przez właściwą organizację produkcji, podniesienie wydajności maszyn i pracy ludzkiej oraz oszczędną gospodarkę materiałową⁵². Nie przewidywano budowy nowych zakładów przemysłowych, zakładając kumulację środków przy odbudowie najmniej zniszczonych fabryk. Plan trzyletni uważany jest powszechnie za jedyny skuteczny plan gospodarczy zrealizowany przed 1989 rokiem. W dużej mierze przyczynił się on do odbudowy gospodarki ze zniszczeń wojennych.

Założenia planu trzyletniego dyskutowano na zebraniu naczelników wydziałów planowania zjednoczeń podległych Zjednoczeniu Przemysłu Spożywczego w dniu 14 listopada 1945 roku w Warszawie. W komentarzu Marian Belerski pisał: *przemysł spożywczy jest w gospodarce polskiej przemysłem*

50 Np. w maju 1946 roku tytułem pokrycia kosztów kursów podniesienia kwalifikacji techników i praktykantów piwowarskich planowanych w Łodzi; AP Kielce, oddz. Sandomierz, Państwowy Browar w Tarnobrzegu, sygn. 27, k. 68.

51 Kaliński 1977, s. 22.

52 Dz.U. 1947, nr 53, poz. 285.

Ryc. 22 – warzelnia browaru w Poznaniu, jedna z pierwszych warek ugotowanych po odbudowie, październik 1945 roku.

kluczowym i dlatego powinien on zająć pierwsze miejsce w zapowiedzianym trzy-letnim planie odbudowy gospodarki. W dalszej części Belerski krytycznie ocenił wystąpienie Hilarego Minca: Niestety, z ostatniego wystąpienia ob. Ministra Minca, wygłoszonego podczas niedzielnych obrad zjazdu PPR, moment nie został odpowiednio uwypuklony. Jednakże nie ulega żadnej wątpliwości, że ob. Minister Minc zdanie to podziela, a wynika to chociażby z tego, że poświęcił lwią część swoich wywodów sprawom odbudowy wsi i podniesienia stopy życiowej chłopu w Polsce⁵³. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że Belerski był czynnym działaczem PPS, a koncepcje tej partii w odniesieniu do spraw gospodarczych odbiegały od założeń przyjmowanych w kręgach PPR. Jeśli chodzi o poglądy Belerskiego na rozwój przemysłu piwowarsko-słodowniczego, to już w połowie 1945 roku postulował on wzrost spożycia do poziomu 25-30 litrów *per capita* i związany z tym wzrost produkcji do 6 mln hl. Miało to przynieść wymierne korzyści dla gospodarki oraz przyczynić się tym samym do podniesienia stopy życiowej naszego chłopu, którego produkty zostaną w kraju przerobione. Musimy piwem i winem krajowym wyprzeć wódkę i tym

53 Belerski 1945c, s. 2.

samym przyczynić się do uzdrowienia moralnego i fizycznego narodu oraz rozwoju kulturalnego i gospodarczego naszego kraju⁵⁴. Tak znaczący wzrost produkcji miał być możliwy przy maksymalnym wykorzystaniu posiadanego potencjału produkcyjnego⁵⁵. Choć autor nie sformułował tego wprost, wzrost ten można było osiągnąć w perspektywie maksymalnie 10 lat. Belerski słusznie zwrócił uwagę na spodziewany szybki wzrost demograficzny, w związku z czym przeliczenie ogólnej produkcji na poziom spożycia *per capita* powinien wykazywać wolniejsze tempo wzrostu niż w przypadku produkcji globalnej⁵⁶. Postulował też, aby w stolicy wybudować *nowy browar o najnowocześniejszych urządzeniach i o zdolności produkcyjnej co najmniej 1/2 miliona hl piwa*⁵⁷.

Ostatecznie założenia planu trzyletniego okazały się znacznie skromniejsze. Przewidywano, że w 1949 roku nastąpi 30% wzrost produkcji (licząc od poziomu z 1947 roku), a o budowie nowego zakładu w Warszawie lub w deficytowym pasie wschodnim nie mogło być w ogóle mowy (zob. tab. 24).

Tab. 24 – założenia produkcji piwa w latach 1947-1949, ujęte w planie trzyletnim, w hektolitrach. Jako odniesienie podano dane produkcyjne z 1938 roku⁵⁸.

1938	1947	1948	1949
1 500 000	1 000 000	1 200 000	1 300 000

W przyjętych założeniach popełniono jednak kardynalny błąd, określając wyjściowy poziom produkcji w 1947 roku na 1 mln hl. Oznaczało to spadek do poziomu nieco ponad 83% w stosunku do produkcji osiągniętej w 1946 roku (a zarazem zaledwie 66,67% stanu przedwojennego). Częściowym wytłumaczeniem mogą być wydarzenia związane z ograniczeniem produkcji wiosną 1946 roku i związane z tym zawirowania (por. wyżej). W konsekwencji przyjętych założeń w 1949 roku osiągnięto by produkcję niższą niż przed wojną, podczas gdy ogólne założenia przewidywały wzrost o 25%. W przypadku piwa powinno to oznaczać produkcję rzędu 1 875 000 hl (faktycznie osiągnięto ponad 2,5 mln hl)⁵⁹.

54 Belerski 1945b, s. 2-3.

55 Belerski 1946, s. 5.

56 Takie zjawisko faktycznie obserwowaliśmy w następnych kilkunastu latach.

57 Belerski 1945c, s. 3.

58 Dz.U. 1947, nr 53, poz. 285.

59 Kierując się ogólnymi wytycznymi planu trzyletniego, produkcja w 1947 roku powinna wynieść 85% stanu przedwojennego, a więc 1 275 000 hl. W 1948 roku byłoby to 1 650 000 hl.

Ogólne założenia polityki gospodarczej w sektorze piwowarskim i problemy z ich realizacją

Nad sformułowaniem strategii Zjednoczenia, rozumianego jako powszechne zrzeszenie zakładów przemysłu piwowarsko-słodowniczego pozostających pod zarządem państwa, zaczęto pracować w połowie 1945 roku. Założenia te nabrały wyrazistości wraz z powołaniem Centralnego Zarządu w Warszawie i podległych mu Zjednoczeń terenowych późną jesienią 1945 roku. Rzecz jasna ogólna polityka Zjednoczenia musiała być zgodna z linią polityczną realizowaną przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej⁶⁰. Należy podkreślić, że różnice rysujące się w łonie rządu miały bezpośredni wpływ na organizację przemysłu piwowarsko-słodowniczego. Wynikało to różnych ścieżek prawnych, którymi browary i słodownie trafiały pod zarząd państwowy (zob. rozdział III, *Podstawy prawne*). Większość tego typu zakładów podlegała pod Ministerstwo Apropizacji i Handlu, przydzielone w rządzie PPR (na jego czele stanął Jerzy Sztachelski). Ministerstwo to grupowało zjednoczenia branży spożywczej, powołało też i sprawowało nadzór nad Centralnym Zjednoczeniem Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego. Część browarów znacjonalizowanych na podstawie dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej trafiło pod zarząd Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, którym kierował Stanisław Mikołajczyk, wicepremier i przewodniczący PSL⁶¹. Stronnictwo to szczególnie mocno wspierało sektor spółdzielczy. Mniejsze browary (jako tzw. resztówki) trafiły w ręce Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”. Kwestię browarów w Okocimiu, Żywcu, Tarnobrzegu i Ciechomicach rozwiązano odrębnym porozumieniem. Tymczasowo przekazano je pod zarząd Zjednoczenia jako tzw. zakłady włączone, przy czym minister rolnictwa powoływał zastępcę dyrektora naczelnego Zjednoczenia, odpowiedzialnego za wydziały nacjonalizacji przedsiębiorstw oraz inspekcji i kontroli. W wielu kwestiach Zjednoczenie miało więc związane ręce, musząc liczyć się z opinią ministra rolnictwa (rzecz jasna PSL preferował inny model gospodarczy od założeń przyjmowanych przez resztę rządu). Rozbieżne interesy obu ministerstw uwypukliły się pod koniec 1946 roku, kiedy po przeprowadzonej restrukturyzacji powołano Centralny Zarząd Państwowego

60 TRJN powołano 28 czerwca 1945 roku.

61 Stanisław Mikołajczyk pełnił w TRJN funkcję ministra rolnictwa i reform rolnych (od 28 czerwca 1945 do 6 lutego 1947 roku, czyli przez cały okres działania rządu). 20 października 1947 roku opuścił potajemnie kraj i udał się na emigrację.

Przemysłu Piwowarskiego, z całkowitym pominięciem roli Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych⁶². W związku z zaistniałą sytuacją minister rolnictwa podjął 20 grudnia 1946 roku decyzję o przekazaniu części zakładów przemysłu rolnego przejętych na rzecz Państwowego Funduszu Ziemi w użytkowanie dzierżawne Związkowi Gospodarczemu Spółdzielni RP „Społem”. Na liście znalazły się:

- Państwowe Zakłady Przemysłowo-Rolne w Okocimiu (browar, fabryka drożdży, fabryka marmolady, palarnia kawy słodowej, suszarnia owoców, cegielnia, tartak, zabudowa towarzysząca);
- Państwowe Zakłady Przemysłowo-Rolne „Wola Krzysztoporska” (fabryka drożdży, syropiarnia, krochmalnia, gorzelnia rolnicza, rektyfikacja, zabudowa towarzysząca oraz „Wola Chemiczna” z fabryką barwników anilinowych);
- Państwowe Zakłady Przemysłowo-Rolne w Żywcu (browar, elewator zbożowy, zabudowa towarzysząca);
- Państwowe Zakłady Przemysłowo-Rolne „Niechcice” (fabryka drożdży, syropiarnia, krochmalnia, gorzelnia rolnicza, gorzelnia przemysłowa, tartak, zabudowa towarzysząca);
- Państwowe Zakłady Przemysłowo-Rolne „Masów” (fabryka drożdży, gorzelnia przemysłowa, fabryka przetworów owocowych, zabudowa towarzysząca);
- Państwowy Browar w Tarnobrzegu, łącznie z niezbędnymi zabudowaniami;
- Państwowy Browar w Ciechomicach, łącznie z niezbędnymi zabudowaniami.

62 Niejasne jest, czy decyzja dotycząca reformy struktur przemysłu piwowarsko-słodowniczego była konsultowana z Ministerstwem Rolnictwa i Reform Rolnych. W badanym zbiorze nie natrafiono na żaden dokument, który by to potwierdzał. Można odnieść wrażenie, że o kwestii browarów podległych ministrowi rolnictwa jakby zapomniano. Wątek ten badano w śledztwie dotyczącym tzw. afery piwnej. W czerwcu 1948 roku jeden ze świadków zeznał, że Ministerstwo Aprowizacji i Handlu otrzymało poufną informację od jednego z pracowników Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych o planowanym rozporządzeniu. W tle pojawiła się kwestia ewentualnego zastępcy dyrektora naczelnego Zjednoczenia (co potwierdza tezę, że właśnie ten punkt stanowił zarzewie konfliktu). Przedstawiciele Zjednoczenia zostali zobligowani do uczestnictwa we wszystkich spotkaniach i komisjach przekazujących majątek, mieli jednak nie podpisywać żadnych dokumentów (w konsekwencji protokoły można było zakwestionować). Badano też wątek ewentualnego powiązania PSL i PPS w kontekście wspólnej listy wyborczej w kilku okręgach i nielegalne finansowanie PSL ze środków pochodzących z działalności administrowanych browarów; Archiwum Tadeusza Belerskiego, teczka: materiały ze śledztwa, cz. II, nlb.

W rozporządzeniu zaznaczono, że proces przekazania przedsiębiorstw powinien rozpocząć się 1 stycznia, a zakończyć 30 kwietnia 1947 roku⁶³. W kolejnym rozporządzeniu z 4 stycznia 1947 roku sprecyzowano, że: *Wprowadzenie dzierżawcy w zarząd obiektów nastąpi w dniu rozpoczęcia czynności komisji przekazującej dany obiekt w użytkowanie*⁶⁴. Prace wszystkich komisji rozpoczęły się zgodnie z harmonogramem w styczniu 1947 roku. Wstrzymano je wraz z upadkiem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej 5 lutego 1947 roku⁶⁵. Z formalnego punktu widzenia wszystkie składniki majątkowe wymienione w rozporządzeniu stały się (na kilka tygodni) własnością dzierżawną ZGS RP „Społem”⁶⁶.

Po dymisji Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej 5 lutego 1947 roku misję utworzenia nowego rządu powierzono Józefowi Cyrankiewiczowi. Już dzień później na wniosek nowego premiera prezydent Bolesław Bierut powołał rząd koalicji Bloku Demokratycznego (czyli PPS, PPR, „lubelskiego” SL i SD)⁶⁷. 8 lutego rząd został zatwierdzony przez sejm. Przetrwał całą kadencję do 20 listopada 1952 roku, kiedy to Józef Cyrankiewicz złożył dymisję Sejmowi PRL I kadencji. Wiosną 1947 roku nastąpiła pierwsza restrukturyzacja: Ministerstwo Apropowizacji i Handlu przekształcono w Ministerstwo Apropowizacji, a Ministerstwo Przemysłu – w Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Do zadań okrojonego Ministerstwa Apropowizacji należało zaopatrywanie ludności w środki żywnościowe i inne artykuły powszechnego użytku, zagadnienia polityki przemysłowej i handlu wewnętrznego stały się zaś wyłączną domeną Ministerstwa Przemysłu i Handlu⁶⁸, które tym samym stało się organem prowadzącym Centralnego Zarządu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego.

63 W rozporządzeniu zastrzeżono, że przekazaniu w użytkowanie dzierżawne w zasadzie ziemia nie podlega, za wyjątkiem areалу, który zdaniem Komisji jest niezbędny do prowadzenia przedsiębiorstwa. Czynnosc dzierżawny, liczony w procentach od obrotu, miał ustalić Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów; AP Lublin, Państwowe Nieruchomości Ziemskie, sygn. 418, nlb.

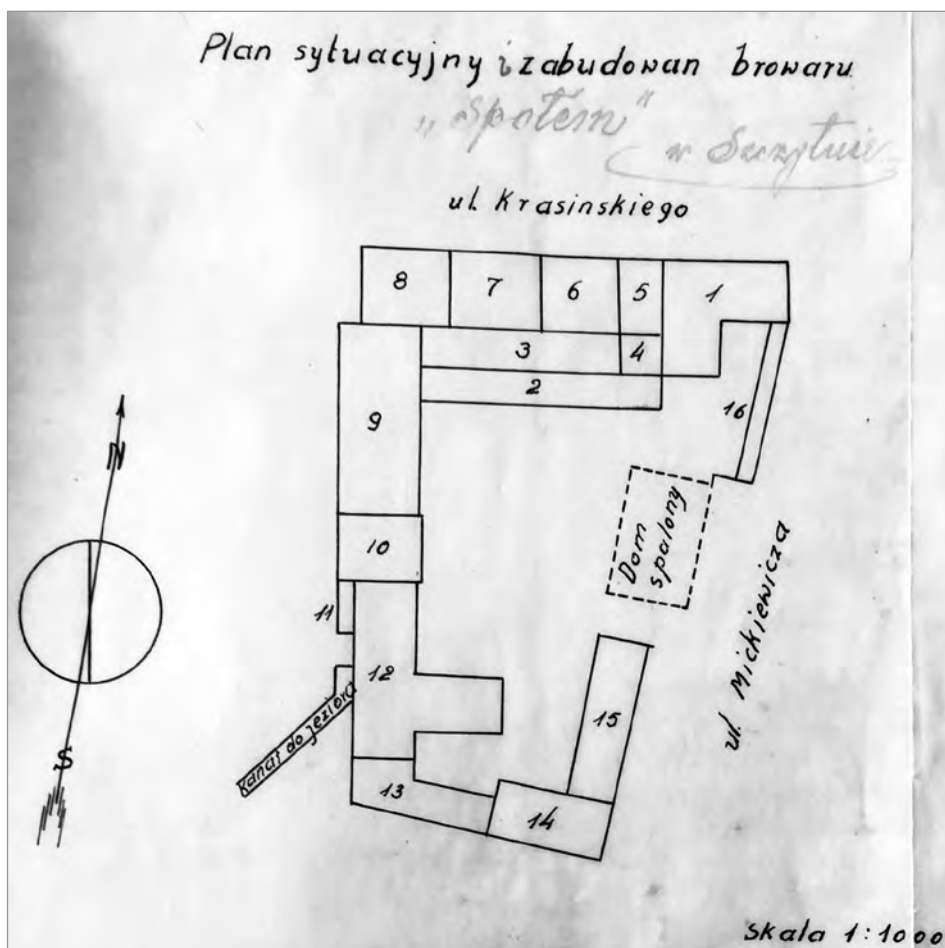
64 Równocześnie wyznaczano harmonogram przekazywania obiektów: 13 stycznia – PZP-R w Żywcu i Niechcicach, 15 stycznia – w Okocimiu i Woli Krzysztoperskiej, 20 stycznia – browar w Tarnobrzegu, 27 stycznia – browar w Ciechomicach, 10 lutego PZP-R – w Masowie; tamże.

65 W myśl rozporządzeń z 20 grudnia 1946 i 4 stycznia 1947 roku ZG Spółdzielni RP „Społem” stał się prawnym dzierżawcą wszystkich zakładów, choć do ich faktycznego objęcia nie doszło (prace komisji nie zostały zakończone).

66 Zachował się np. „Protokół wstępny w sprawie przejęcia w dzierżawę Państwowego Browaru w Tarnobrzegu”, spisany 21 stycznia 1947 roku; AP Lublin, Państwowe Nieruchomości Ziemskie, sygn. 418, nlb.

67 W końcu kadencji rząd tworzyły PZPR, ZSL i SD.

68 Dekret z dnia 27 marca 1947 roku o zmianach organizacji i zakresie działania naczelných władz administracyjnych; Dz.U. 1947, nr 31, poz. 130.

Ryc. 23 – plan sytuacyjny browaru spółdzielni „Spółem” w Szczytnie. Na planie oznaczono: 1 – warzelnia i śrutownik, 2 – hala ekspedycyjna, 3 – rozlewnia piwa butelkowego, 4 – lokal mycia masy filtracyjnej, 5 – kotłownia, 6, 7, 8 – leżakownia, 9 – rozlewnia do beczek i pechownia, 10 – skład lodu, 11 – magazyn beczek, 12 – biura, warsztaty i stołówka, 13 – szopa (magazyn skrzynek na piwo), 14, 15 – garaże, brama i wartownia.

Nowym ministrem rolnictwa i reform rolnych został Jan Dąb-Kociół. Dość szybko przystąpiono do rozmów mających uregulować stan zakładów (oczywistym stało się, że nie trafią one w ręce spółdzielców). 29 maja 1947 roku pomiędzy Ministerstwem Rolnictwa i Reform Rolnych a Ministerstwem Przemysłu i Handlu zawarty został układ, na mocy którego administrację browarów powierzono Centralnemu Zarządowi Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego, a drożdżowni – Zjednoczeniu

Państwowego Przemysłu Drożdżowego. Było to rozwiązanie tymczasowe, wymienione w układzie browary (Żywiec, Okocim, Ciechomice, Tarnobrzeg) określono zaś po raz kolejny mianem zakładów włączonych⁶⁹. Ostatecznie całą sprawę uporządkowało wspólne zarządzenie obu zainteresowanych ministerstw z 20 września 1947 roku. Zakładało ono stopniowe przekazywanie wszystkich przedsiębiorstw pod wyłączny zarząd Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Zasady przekazania siedmiu spornych obiektów wypracowano w trakcie konferencji odbytej 19 listopada 1947 roku⁷⁰. Tym samym wykonano istotny krok na drodze ku pełnej nacjonalizacji przemysłu piwowarskiego.

Ministerstwo Przemysłu i Handlu zniesiono 10 lutego 1949 roku. Do kierowania gospodarką narodową powołano Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów. Utworzono Państwową Komisję Planowania Gospodarczego oraz powołano kilka ministerstw: górnictwa i energetyki; przemysłu ciężkiego; przemysłu lekkiego; handlu wewnętrznego; handlu zagranicznego oraz przemysłu rolnego i spożywczego⁷¹. To ostatnie przejęło opiekę nad Centralnym Zarządem Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego. W tym samym czasie przystąpiono do ostatecznej likwidacji sektora spółdzielczego. Poczynając od marca 1949 roku, wszystkie spółdzielcze browary trafiły pod zarząd Zjednoczenia. W połowie 1948 r. nastąpiło zaostrenie kursu wobec prywatnych zakładów przemysłowych. W większości obejmowano je przymusowym zarządem państwowym. Wykorzystywano przy tym przepisy wprowadzone jeszcze w okresie międzywojennym, a w szczególności dekret z 16 grudnia 1918 r. w przedmiocie przymusowego zarządu państwowego z późniejszymi zmianami. Przymusowym zarządem obejmowano zakłady, których nie udało się przejąć na podstawie przepisów uchwalonych wcześniej⁷². Tym samym cały przemysł piwowarski znalazł się pod wyłączną kontrolą państwa.

69 Stąd pojawiające się niekiedy stwierdzenie, że Centralny Zarząd zarządzał browarami państwowymi, browarami w zarządzie państwowym i zakładami włączonymi (choć faktycznie były one państwowe). Do czasu wydania ostatecznego rozporządzenia powrócono do wcześniejszego rozwiązania, w myśl którego jednego z zastępców naczelnego dyrektora CZPPF mianował (i odwoływał) minister przemysłu i handlu w porozumieniu z ministrem rolnictwa (a w zasadzie na jego wniosek); AP Lublin, Państwowe Nieruchomości Ziemskie, sygn. 418, nlb.

70 Z ramienia CZPPF udział w kolejnych fazach rozmów brał Czesław Tucholski. Przykładowo już 16 grudnia 1947 roku nastąpiło przekazanie browaru w Tarnobrzegu. Stroną przejmującą (w imieniu ministerstwa) był CZPPF, a przekazującą – Zarząd Centralny PNZ; tamże.

71 Ustawa z dnia 10 lutego 1949 roku o zmianie organizacji naczelných władz gospodarki narodowej; Dz.U. 1949, nr 7, poz. 43.

72 Dryga 2020, s. 19.

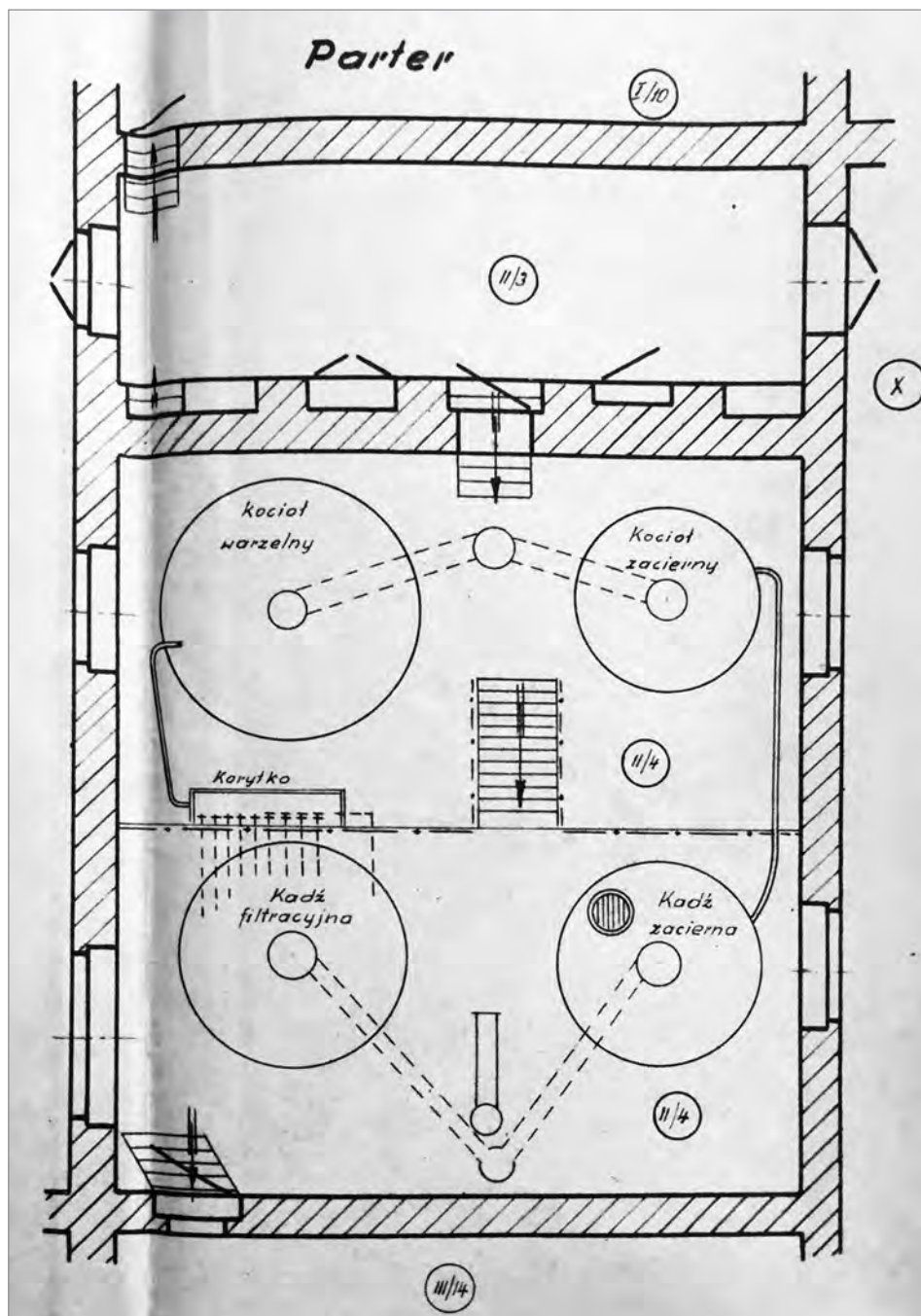
Ogólną koncepcję Zjednoczenia i podstawowe zasady polityki gospodarczej wypracowano w czasie, gdy większość nadających się do tego browarów została już uruchomiona. Rolą Zjednoczenia na terenach pomieńskich nie było więc w zasadzie uruchamianie nowych browarów (poza największymi zakładami w Gdańsku, Szczecinie i Elblągu), ile przejęcie już funkcjonujących i wdrożenie ich w spójny system organizacyjny. Już pod koniec 1945 roku zdawano sobie sprawę, że browarów utworzono zbyt dużo, a pewna grupa zakładów nadających się do szybkiego uruchomienia nigdy nie zostanie otwarta. Politykę Zjednoczenia w tym zakresie charakteryzuje krótka wzmianka opisująca zakład w Złotorii: *browar nieczynny ze względu na to, że w najbliższej okolicy znajdują się browary o lepszych urządzeniach, które są uruchomione i w zupełności wystarczą na pokrycie zbytu*⁷³. W konkluzjach wielu wyjazdów terenowych zapisywano: *browar przeznaczaliśmy na rozlewnię piwa, uruchomienie bezcelowe*⁷⁴ lub po prostu rezygnowano z przejęcia wizytowanego obiektu. W kwietniu 1946 roku dotychczasowy stan podsumowano dobitnie: *Polityka gospodarcza naszego Przemysłu Piwowarskiego nie pozwala w żadnym wypadku na to, by wszystkie browary były uruchomione i jedynie względy natury politycznej i socjalnej spowodowały, że na terenie naszego [bydgoskiego] Zjednoczenia czynnych jest aż 52 zakłady*⁷⁵.

Kierowano się przy tym logicznymi i racjonalnymi przesłankami. Potencjał wytwórczy już otwartych zakładów wykorzystywany był w niewielkim stopniu (w 1946 roku było to zaledwie 25%). Generowało to wysokie koszty własne, co przekładało się na cenę piwa. W utrzymaniu niskich cen widziano szansę na szybki wzrost konsumpcji, a tym samym na rozwój branży. Oczywiście było, że browary niewielkie i o przestarzałym wyposażeniu technicznym produkują drożej, wypuszczając na rynek piwo o niskiej, a niekiedy bardzo niskiej jakości. Optymalizacja polegała więc na rozwoju zakładów największych i najlepiej wyposażonych. Szczególnie w początkowym okresie należało stwarzać im właściwe warunki zbytu, a to wykluczało konkurencję lokalnych browarów, znajdujących się w najbliższej okolicy. Nie bez znaczenia była szczupła kadra fachowców. Nieustannie poszukiwano kwalifikowanych piwowarów, słodowników, mechaników zaznajomionych z najnowszymi osiągnięciami techniki. W większości browarów

73 AP Wrocław, Urząd Wojewódzki Wrocławski, sygn. XVIII/34, k. 11.

74 Chodzi o browar w Sulęcinie; AP Szczecin, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Szczecinie, sygn. 345, k. 35. Identyczna formuła występuje w przypadku browarów w Szczecinku, Świebodzinie, Wałczu, Wschowie, Gubinie i Miastku; AP Szczecin, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 3984, k. 71; AP Szczecin, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Szczecinie, sygn. 345, k. 35, 45.

75 Belerski 1946, s. 2.

Ryc. 24 – plan warzelni browaru w Zielonej Górze, stan około 1948 roku.

zatrudniano kwalifikowaną kadrę niemiecką, zdawano sobie jednak sprawę, że jest to rozwiązanie przejściowe.

Podejmowane decyzje były wynikiem gruntownych analiz. Z obliczeń wynikało jasno, że: *Przeciętnie winien jeden robotnik wyprodukować miesięcznie 40 hl piwa, czyli – 1 hl piwa wymaga 5 godzin pracy*⁷⁶. Podpieraną to konkretnymi przykładami (zob. tab. 25). Wyniki analiz wskazywały, które browary nie są w stanie spełnić tych wymagań. W tym samym czasie Zjednoczenie w Zabrzu zalecało, by miesięczna sprzedaż przypadająca na jednego pracownika wynosiła nie mniej niż 15 hl (dla browaru w Tychach było to 30 hl). Faktyczna sprzedaż w lutym wynosiła: Kłodzko – 16,5 hl, Niemoślin – 9,1 hl, Szczytna Śląska – 6,09 hl, Kluczbork – 5 hl, Zabrze – 5 hl, Słupiec – 3,6 hl, Radków – 3,4 hl, Głucholazy – 2,79 hl, Racibórz – 2,14 hl⁷⁷. W niektórych browarach była wręcz niepokojąco niska.

Tab. 25 – założenia dotyczące produkcji piwa w skali miesięcznej, wybrane przykłady⁷⁸.

	Wysokość produkcji (w hl)	Liczba roboczogodzin	Obciążenie roboczogodzin na 1 hl	Wydajność miesięczna pracownika (w hl)
Browar w Lesznie	1 207	4 525	3,7	53,3
Browar w Zbąszyniu	452	2 753	6,1	32,8
Browar nr 1 w Bydgoszczy	1 206	7 248	6	33,3
Browar w Koszalinie	1 774	9 523	3,4	37,3
Browar w Elblągu	1 397	5 600	4	49,9
Browar w Krotoszynie	2 101	5 688	2,4	84,1

Podobne analizy prowadzono odnośnie do produkcji słodu. Wynikało z nich, że *jeden robotnik powinien wyprodukować w słodowni klepiskowej 4 tony słodu miesięcznie, czyli – produkcja 1 q słodu wymaga również 5 godzin pracy*⁷⁹. Przy okazji udokumentowano oczywistą przewagę słodowni w części zautomatyzowanych i stosujących nowoczesne rozwiązania techniczne. W pneumatycznej słodowni w Poznaniu osiągnęto wskaźniki nieosiągalne w zakładach stosujących tradycyjne metody (zob. tab. 26). Uzasadniało to szybką odbudowę nowoczesnych słodowni, zniszczonych podczas wojny.

76 „Biuletyn Piwowarski”, nr 6(10), 1946, s. 2.

77 Zalecenie mówiło o sprzedaży (a nie produkcji), należy też pamiętać, że luty należy do najślabszych miesięcy w przemyśle piwowarskim; AP Wrocław, oddz. Kamieniec Ząbkowicki, Kłodzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze Przemysłu Terenowego w Kłodzku, sygn. 13, k. 17.

78 „Biuletyn Piwowarski”, nr 6(10), 1946, s. 2.

79 Tamże.

Tab. 26 – założenia produkcji słodu w kwintalach w skali miesięcznej, wybrane przykłady⁸⁰.

	Wysokość produkcji (w hl)	Liczba roboczogodzin	Obciążenie roboczogodzin na 1 hl	Wydajność miesięczna pracownika (w hl)
Browar w Lesznie	186	1 251	6,7	29,7
Browar nr 1 w Bydgoszczy	397	1 970	5	40,1
Browar w Krotoszynie	370	2 464	6,7	30
Słodownia Poznań	1 031	4 323	4,2	47,6

Jako oczywiste założenie przyjmowano, że względną równowagę będzie można uzyskać pod warunkiem całkowitego zaludnienia nowych ziem i przy wzroście konsumpcji, co słusznie wiązano z ogólnym podniesieniem stopy życiowej. W pierwszej kolejności postawiono więc na rozwój dużych browarów, mających zabezpieczyć potrzeby całych regionów. Chodzi o zakłady w Szczecinie (Pomorze Zachodnie), Gdańsku (Pomorze Środkowe), Elblągu (Warmia i Mazury), a po części w Zielonej Górze (Ziemia Lubuska). Ze szczególną sytuacją mieliśmy do czynienia na Dolnym Śląsku, gdzie nasycenie browarami było bardzo wysokie. Stworzenie rynków zbytu dla browaru we Wrocławiu było wyjątkowo trudne.

Pierwsza fala zamknięć miała miejsce w 1947 roku. Niektóre decyzje zostały oprotestowane przez Ministerstwo Ziem Odzyskanych. Stało ono na stanowisku, że ze względów społecznych raz uruchomionych zakładów (co wymagało sporego wysiłku i zaangażowania niemałych środków finansowych) nie należy zamykać. Obawiano się o miejsca pracy, gdyż w niektórych regionach było o nie rzeczywiście trudno. Zamykanie zakładów budziło też niezadowolenie społeczne. Dość szerokim echem odbił się memoriał skierowany do Ministerstwa Aprowizacji i Handlu przez pracowników dwóch zamykanych we Wrocławiu browarów (Ratuszowego i Wiarusa). Dotyczył on zakładów o produkcji około 2 tys. hl rocznie przewidzianych do rychłego unieruchomienia (zob. tab. 27 i aneks 10)⁸¹.

80 Tamże.

81 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

Tab. 27 – zakłady, w których wstrzymano lub planowano wstrzymanie produkcji w 1947 roku⁸².

Zakład	Zdolność produkcyjna (w hl)	Zatrzymano pracowników	Zwolniono pracowników	Przeznaczenie zakładu
Dzierżoniów	2 058	8	8	rozlewnia
Gubin	8 918	18	0	rozlewnia
Stoszewice	2 950	8	10	rozlewnia
Wrocław „Mieszczański”	58 697	20	41	rezerwa
Wrocław „Wiarus”	2 156	0	13	brak
Wrocław „Ratuszowy”	4 081	0	8	brak
Strzegom (słodownia)	–	0	4	brak
Razem		54	84	

Ostatecznie produkcję wygaszono w pięciu niewielkich zakładach, browar „Mieszczański” we Wrocławiu przesunięto zaś do tzw. zimnej rezerwy, zmieniając tymczasowo profil jego produkcji (rozpoczęto wytwarzanie kwasu mlekowego). Pracę zakończyła też jedna mała słodownia w Strzegomiu (przy unieruchomionym browarze) o niewielkich zdolnościach wytwórczych. Trzy pozawrocławskie browary przekształcono w rozlewnie. Zatrzymano 54 pracowników, a 84 osoby musiały szukać nowej pracy (zob. tab. 27). Zamknięcie aż trzech wrocławskich zakładów wiązało się z planami uwolnienia rynków zbytu dla browaru „Piastowskiego” – tym bardziej że wypełnił on kontyngent produkcyjny realizowany na zamówienie wojsk radzieckich. Obawiano się więc przestojów w pracy, a nawet redukcji personelu. Szczęśliwie nic takiego nie miało miejsca.

Lista browarów przewidzianych do zamknięcia w 1948 roku liczyła aż 11 pozycji (zob. tab. 28)⁸³. Nieco wcześniej zamknięto niewielki Browar Piwa Słodowego w Zabrze (z uwagi na wielkość i profil produkcji nie wzbudziło to żadnych zastrzeżeń)⁸⁴. Zamierzano wyłączyć browary o łącznej

82 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

83 Na ziemiach „starych” planowano zamknięcie dalszych 19 browarów: Chojnice, Kościerzyna, Leszno, Nowy Tomyśl, Zbąszyń, Łódź nr 3, Sępólno Krajeńskie, Śmigiel, Wieluń, Grybów, Starogard Gdański, Zarszyn, Bielsko-Biała, Będzin „Korona”, Bydgoszcz nr 2, Jędrzejów, Krotoszyn, Poznań (niewielki browar, dawn. Lackowski) i Rybnik. W sumie lista opracowana w Ministerstwie Aproprowiacji i Handlu obejmowała 30 pozycji. Sporą część browarów udało się ocalić. Głośnym echem odbił się zakończony sukcesem protest władz samorządowych i załogi browaru w Starogardzie Gdańskim (zagrożono strajkiem); AP Gdańsk, Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Starogardzie Gdańskim, sygn. 132.

84 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb; AP Opole, Starostwo Powiatowe w Kluczborku, sygn. 423, nlb; AP Katowice, oddz.

mocy produkcyjnej niemal 180 tys. hl. Zakład w Namysłowie planowano przesunąć do „zimnej rezerwy”, pozostałe miały zostać unieruchomione trwale. We wszystkich zamykanych browarach przewidywano uruchomienie rozlewni. Pracę miało zachować 145 pracowników, 218 przewidziano zaś do zwolnienia (zob. tab. 28). Tym razem Ministerstwo Ziem Odzyskanych zastrzegło sobie prawo do interwencji. W wyniku przeprowadzonych rozmów wydano instrukcję, którą miało kierować się Zjednoczenie: 1) należy jedynie likwidować zakłady dysponujące małymi regionami konsumpcyjnymi, w których znajdują się inne gałęzie przemysłu, 2) nie należy likwidować browarów – jedynych zakładów przemysłowych miast czy ośrodków, 3) w akcji komasacyjnej należy preferować powiaty przygraniczne. W wyniku długotrwałych targów zgodzono się na zamknięcie trzech browarów (w Szczytnej Śląskiej, Kluczborku i Głuchołazach), mających ustąpić swe rynki zbytu na rzecz zakładu w Namysłowie (który tym samym został uratowany). Pociągnęło to za sobą redukcję personelu o 23 osoby i zasadniczo wyczerpało akcję komasacyjną browarnictwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych⁸⁵.

Tab. 28 – zakłady przewidziane do likwidacji w 1948 roku⁸⁶.

Zakład	Zdolność produkcyjna (w hl)	Liczba pracowników przewidzianych do zatrzymania	Liczba pracowników przewidzianych do zwolnienia	Przeznaczenie zakładu
Szczytna Śląska	6 321	10	5	rozlewnia
Kluczbork	2 225	15	0	rozlewnia
Głuchołazy	9 212	15	12	rozlewnia
Witnica	5 037	10	32	rozlewnia
Witoszów Górny	3 069	8	6	rozlewnia
Góra Śląska	3 249	10	10	rozlewnia
Namysłów	85 750	20	78	rozlewnia
Niemodlin	10 055	15	19	rozlewnia
Nowa Sól	2 881	15	2	rozlewnia
Racibórz	47 555	15	37	rozlewnia
Ziębice	3 748	12	17	rozlewnia
Razem	179 102	145	218	

Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 20, k. 12.

⁸⁵ AP Opole, Starostwo Powiatowe w Kluczborku, sygn. 423, nlb.

⁸⁶ AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

Pomiędzy rokiem 1948 a 1950 (a więc w ciągu zaledwie trzech lat) produkcja piwa uległa podwojeniu (z 1,61 na 3,45 mln hl), co musiało doprowadzić do rewizji dotychczasowych planów. Zamykanie dalszych browarów wydawało się niecelowe. Co więcej, pod koniec 1948 roku otwarto browar w Chojnowie, a w 1951 roku uruchomiono pozostający dotąd w „zimnej rezerwie” zakład w Głubczycach. Dzięki tym zabiegom zoptymalizowano sieć browarów na terenie Śląska, obniżając koszty dystrybucji. Zdawano sobie jednak sprawę, że niektóre browary będą musiały zostać wyłączone lub znacząco zmodernizowane w niezbyt odległej perspektywie czasowej, z uwagi na niemal całkowite wyeksploatowanie. Zaczęto planować budowę kilku nowych zakładów, lecz kwestię tę odłożono na czas po zakończeniu realizacji planu sześcioletniego (w ramach którego odbudowano browary w Warszawie i Białymstoku)⁸⁷.

Jedną z pierwszych afer gospodarczych okresu PRL⁸⁸, a zarazem najmniej znaną, była tzw. afera piwna. Wiosną 1948 roku w areszcie znaleźli się dyrektor naczelny Zjednoczenia Henryk Oppenheim oraz dyrektor oddziału w Bydgoszczy Marian Belerski. Z punktu widzenia organów państwa sprawa wydawała się rozwojowa. Śledztwem objęto inne osoby, Eugeniusza Smolińskiego, pracownika Centrali w Warszawie Franciszka Stemlera, dzierżawcę browaru w Wolsztynie Edwarda Stamma oraz dwóch przedsiębiorców prywatnych prowadzących rozlewnię piwa w Warszawie (Rudolf Herczka i Karol Humiński). Głównym zarzutem wobec oskarżonych były rzekome nadużycia gospodarcze, badano jednak wiele innych wątków, w tym nielegalne finansowanie kampanii wyborczej Stanisława Mikołajczyka i innych kandydatów PSL w wyborach ze stycznia 1947 roku⁸⁹. W tle widoczny był wątek dotyczący części środowiska PPS niechętnego do połączenia tej partii z PPR (do takich osób zaliczał się Marian Belerski). Kolejną okolicznością obciążającą Belerskiego była jego działalność okupacyjna w szeregach Armii Krajowej⁹⁰. Po brutalnie

87 Zasadniczo plan ten przedstawiono jako rekonstrukcję browarów już istniejących, lecz nieprowadzących produkcji. W ten sposób uruchomiono browary w Olsztynie, Braniewie, Biskupcu, Żaganiu, Nowej Soli, Zabrzu i Bytomiu.

88 Formalnie nazwa Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) została ustanowiona na mocy konstytucji z 22 lipca 1952 roku, jednak potocznie rozciąga się to określenie na cały okres władzy PZPR (wcześniej PPR). Równie potocznego charakteru nabrało określenie „afery gospodarcze PRL”, świadomie użyte w tej formie przez autora.

89 Chodziło o to, że część dochodów z browarów zarządzanych przez Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych wpływała na konto tego ministerstwa.

90 Marian Belerski za pracę w grupie zrzutów i udział w powstaniu warszawskim został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Krzyżem Walecznych oraz Srebrnym Orderem Virtuti Militari; Belerski 2023, s. 47. Okupacyjną działalność Belerskiego opisał Aleksander Stromenger, późniejszy dyrektor browaru w Polczynie-Zdroju

prowadzonym śledztwie Henryk Oppenheim i Marian Belerski zostali skazani na karę dożywotniego więzienia. W odrębnym postępowaniu na karę śmierci skazano Eugeniusza Smolińskiego. Wyrok ten niestety wykonano⁹¹. Marian Belerski wyszedł na wolność w 1954 roku z uwagi na zły stan zdrowia⁹². Rewizje nadzwyczajne przeprowadzone przez Sąd Najwyższy w okresie popaździernikowej odwilży uchyliły wcześniejsze wyroki, wykazując całkowitą niewinność oskarżonych⁹³.

Opisana afery miała poważne następstwa dla przemysłu piwowarskiego. Ze struktur branżowych odeszła (lub trafiła do aresztu) grupa znakomitych fachowców, wyznaczająca kierunki zmian i sprawująca nadzór nad całokształtem działań Zjednoczenia.

Gospodarka powierzonym majątkiem

Wiele poniemieckich zakładów prywatnych przejmowano wraz z przynależnymi im nieruchomościami o charakterze mieszkalnym, użytkowym i rolnym (łącznie z gruntami, budynkami i maszynami). Tworzone na ich bazie gospodarstwa rolne użytkowane były przez zakłady do celów aprowizacyjnych (płodami rolnymi zaopatrywano przyzakładowe stołówki, ale też wydawano je pracownikom w ramach dodatkowego wynagrodzenia, sprzedawano na wolnym rynku lub wymieniano na inne towary, potrzebne np. do prowadzenia produkcji)⁹⁴. Miało to ogromne znaczenie szczególnie w pierwszych miesiącach

(w niektórych dokumentach zapisywany błędnie jako Stormmenger); Stromenger 1970; Dryja 2023b, s. 407.

91 Eugeniusz Smoliński został aresztowany 13 sierpnia 1947 roku. Sąd Rejonowy w Bydgoszczy skazał go 13 października 1948 roku na karę śmierci. Tę wykonano 9 kwietnia 1949 roku w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Przez wiele lat miejsce pochówku Smolińskiego pozostawało nieznane. Utrzymywała się nawet wersja, że został wywieziony w głąb ZSRR i tym samym przeżył. Jego szczątki odnaleziono podczas ekshumacji na terenie tzw. Łączki na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie i zidentyfikowano 6 grudnia 2012 roku; Dryja 2023b, s. 585; <https://poszukiwania.ipn.gov.pl/bbp/odnalezieni/502,Eugeniusz-Smolinski.html>, 21 IX 2024.

92 Po trzech latach pobytu w więzieniu w Sztumie, na mocy amnestii, karę obniżono do 15 lat więzienia. Marian Belerski spędził w więzieniach w sumie ponad sześć lat; Belerski 2023, s. 67.

93 AIPN, sygn. IPN By 070/1195; Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Sąd Najwyższy, nlb; tamże,teczka: Sąd Wojewódzki, nlb. Szczegółowe opracowanie kulis „afery piwnej” będzie przedmiotem odrębnego opracowania.

94 Dryja 2023a, s. 107.

działalności. Tzw. naturalia stanowiły ważny element wynagrodzenia. Wartość wydanych w ten sposób produktów pracownikom rozlewni w Czułachowie wyniosła w 1945 roku 115 644 zł (przeciętnie na pracownika wypadało po 1 927 zł miesięcznie). Składało się nań przeciętnie: 2 kg cukru, 12,6 kg mięsa wołowego, 1,5 kg mięsa wieprzowego, 12,5 kg mąki, 50 kg kartofli, 2 kg mączki kartoflanej, 10,15 kg produktów rybnych, 0,5 kg masła, 2 kg sera, 175 gramów mydła, 88,5 litrów mleka, 2 litry śmietany i 0,5 kg kaszy manny⁹⁵. Wizytujący browar w Nowej Soli zapisał nawet: *Przy browarze gospodarstwo rolne o powierzchni 25 ha ziemi, które to gospodarstwo zdaje się bardzo absorbuje kierownictwo browaru i jest jednym z powodów zaniedbania browaru*⁹⁶. Wykorzystywanie odpadów z produkcji piwowarskiej było czymś zwyczajnym – stąd przy browarach funkcjonowały kurniki, obory, a nawet chlewnie⁹⁷. W marcu 1946 roku Zjednoczenie w Zabrze wprowadziło obowiązek utrzymywania tuczników przy wszystkich browarach (miało to łagodzić dotkliwe braki w zaopatrzeniu i bardzo wysokie ceny na wolnym rynku)⁹⁸.

Do browaru w Niemodlinie należało gospodarstwo rolne, jednak z powodu braku nawozów, maszyn i siły roboczej przyniosło ono w 1946 roku straty, wliczone w ogólną działalność zakładu⁹⁹. Duże gospodarstwa rolne połączone były z browarami w Polczynie-Zdroju¹⁰⁰ oraz Miedziance¹⁰¹. W zarządzie Zjednoczenia w Zabrze znalazło się gospodarstwo w Goświnowicach, w skład którego wchodziły nieczynne zakłady: browar, słodownia, cegielnia i stacja pomp oraz rozległy majątek ziemski. Jeszcze w 1946 roku planowano zaprowadzenie tam upraw wysokogatunkowego jęczmienia

95 Tamże, s. 108.

96 We wrześniu 1950 roku gospodarstwo rolne o powierzchni 10,36 ha przekazano na rzecz Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nowej Soli; AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piaśt” we Wrocławiu, sygn. 147, k. 3; AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5751, k. 6.

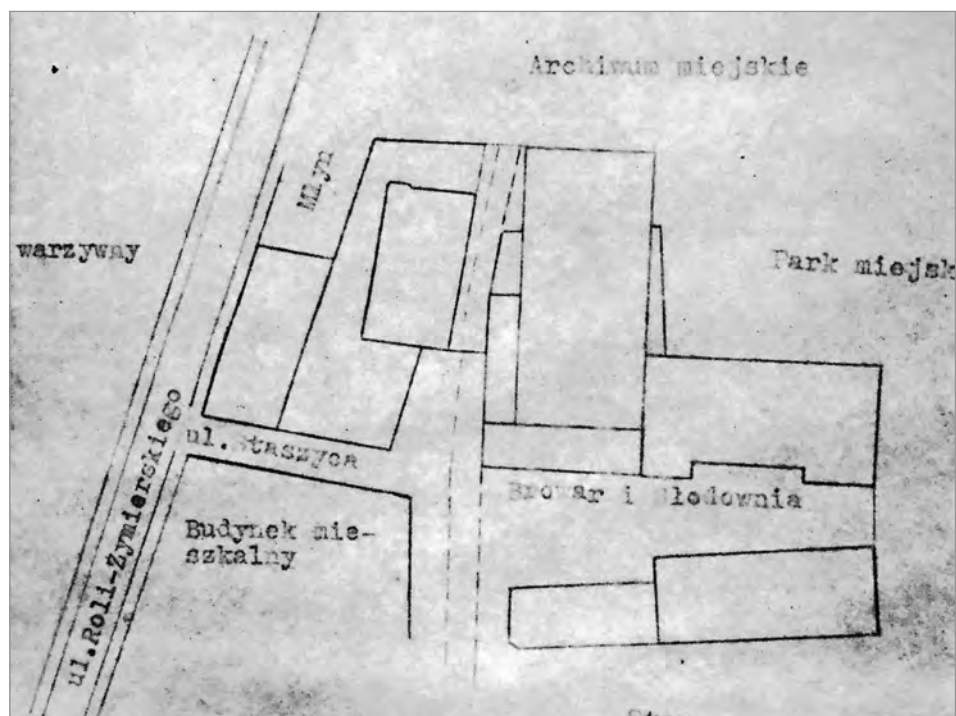
97 Chlewnie i obory utrzymywano przy browarach w miastach w średniowieczu i dobie nowożytnej. Odpady z browaru posiadają wysoką wartość paszową; Dryja, Sławiński 2019, s. XXI, 160, 244.

98 AP Wrocław, oddz. Kamieniec Żąbkowski, Kłodzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze Przemysłu Terenowego w Kłodzku, sygn. 13, k. 63.

99 Poza kilkoma działkami budowlanymi i łąkami nierentowne gospodarstwo rolne oddano w 1949 roku, co poprawiło wyniki finansowe przedsiębiorstwa; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 119, k. 3-5; tamże, sygn. 226, k. 1.

100 W lipcu 1949 roku od przedsiębiorstwa odłączono gospodarstwo rolne, które protokolarnie przekazano na rzecz Państwowych Uzdrowisk w Polczynie-Zdroju; AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5448, k. 12-15; Najwyższa Izba Kontroli w Warszawie, sygn. 2339, k. 36.

101 Do właściciela browaru w Miedziance należało gospodarstwo rolne o powierzchni 8 ha; *Die Brauereien und Mälzereien* 1942, s. 452.

Ryc. 25 – plan sytuacyjny browaru w Chojnowie, stan z końca lat czterdziestych.

browarnego. Z zamiarów tych zrezygnowano już rok później¹⁰². W wyniku ogólnych porozumień wszystkie nieruchomości ziemskie należące do zakładów podlegającym Zjednoczeniu w początkach 1949 roku odłączono i przekazano Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych¹⁰³. Zachowano jedynie place i grunty niezbędne do prowadzenia działalności produkcyjnej.

102 W wyniku ustaleń pomiędzy Ministerstwem Rolnictwa, PNZ i PZPF w Zabrzu majątek ziemski Goświnowice został przekazany na rzecz Państwowych Nieruchomości Ziemskich, zarząd okręgowy w Opolu. Jak wynika z protokołu konferencji odbytej 4 kwietnia 1947 roku, PZPF zastrzegło, że majątek może zostać oddany pod warunkiem zwrotu poniesionych nakładów. Z kolei PNZ zaproponowało, by majątek został oddany PZPF w dzierżawę. Zjednoczenie postawiło jednak warunek, by zagwarantować mu co najmniej sześcioletni okres użytkowania w związku z koniecznością poniesienia wielomilionowych inwestycji. Ostatecznie 20 kwietnia sporządzono bilans likwidacyjny i przekazano majątek ziemski na rzecz PNZ, oddział okręgowy w Opolu; AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 5, k. 2.

103 Np. okólnik CZPPF w Bydgoszczy z dnia 17 stycznia 1949 roku w sprawie Likwidacji gospodarstw rolnych użytkowanych przez Przemysł dla celów aprowizacyjnych; AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5399, k. 7.

Oprócz gospodarstw rolnych w rękach Zjednoczenia znajdował się ogromny majątek w postaci nieruchomości po byłych browarach. W części wykorzystywano go na organizację hurtowych składów i rozlewni piwa, jednak w obszernych budynkach pozostawało wiele niewykorzystanych pomieszczeń. Niekiedy użyczano je innym zjednoczeniom lub spółdzielniom na składy i magazyny, rzadziej do celów produkcyjnych. W części zamkniętych browarów znajdowało się wyposażenie techniczne. Część sprzętu starano się zagospodarować, przekazując go do innych zakładów, jednak w wielu miejscach zdezelowane maszyny i urządzenia stały do początku lat pięćdziesiątych. Utrzymywanie nieczynnych zakładów w znaczący sposób obciążało budżet Zjednoczenia. Problem ten uporządkowała uchwała Prezydium Rządu z 8 marca 1952 roku *w sprawie zarządu nieruchomości państwowych zbędnych do wykonywania zadań planowych dotychczasowych użytkowników*¹⁰⁴ oraz wydane w ślad za nią zarządzenie Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego z 1 października 1952 roku¹⁰⁵. Przygotowano kompletną listę niewykorzystywanych obiektów, jednak zdecydowano o zatrzymaniu niektórych z nich (chodziło o zakłady przewidziane do uruchomienia w bliżej nieokreślonej przyszłości, a także wykorzystywane w jakiejś części na cele przemysłu piwowarskiego)¹⁰⁶. Pod koniec 1952 roku przystąpiono do przekazywania nieruchomości na rzecz właściwych rad narodowych. Odbywało się to na podstawie kolejno wydawanych zarządzeń¹⁰⁷. Zasadniczo proces ten zakończył się przed końcem 1953 roku.

Wartościowe wyposażenie techniczne zagospodarowywano tzw. przezutami. Spisując inwentarze i sporządzając bilanse otwarcia nieczynnych browarów, wskazywano najcenniejsze elementy wyposażenia, które

104 MP, nr 25, 1952, poz. 313.

105 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Warszawie, sygn. 5, k. 210, 243-244, 293, 302; AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 30, nlb.

106 Dzięki temu z dyspozycji Zjednoczenia pozostały np. obiekty w Bytomiu i Zabrze, które czasowo wydierżawiono na inne cele, by po kilkunastu latach zdecydować o ich odbudowie.

107 Np. na podstawie zarządzenia zewnętrznego nr 95 z 28 listopada 1952 roku przekazano: ZPP-S w Elblągu – browar Rudolf Ullrich w Elblągu; ZPP-S w Zielonej Górze – browary w Zielonej Górze (ul. Pionierska 2), Szprotawie (ul. Browarna 1) i Wschowie (ul. Głogowska 17); ZPP-S w Olsztynie – browar w Barczewie (ul. Młynarska 3); ZPP-S we Wrocławiu – browary we Wrocławiu (ul. Nowy Targ 39, Grabiszyńska 184, Grabowska 5/6, Browarna); Jeleniogórskie ZPP-S we Lwówku Śląskim – browar w Jeleniej Górze (ul. Jelenia 2); ZPP-S w Polczynie-Zdroju – browar w Czarnem; ZPP-S w Bielsku-Białej – nieruchomość w Hażlach; ZPP-S w Zabrzu – nieruchomość w Chorzowie (ul. Powstańców 20); AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 51, k. 45.

należało zabezpieczyć i przenieść do innych zakładów. Uruchamiając browar „Piastowski”, korzystano z maszyn i urządzeń pozyskanych z innych wrocławskich zakładów. Przeniesiono tam zapewne linię rozlewną z browaru Haselbacha, o której pisano: *Budynek rozlewni piwa do butelek nowoczesny, nie ucierpiał zupełnie od działań wojennych – jest to najlepsza butelkownia w browarach polskich*¹⁰⁸. W pomieszczeniach po dawnym browarze Haase przy ul. Krakowskiej we Wrocławiu urządzono warsztaty remontowe, gromadząc w nich przydatne elementy wyposażenia technicznego z okolicznych browarów. Podobne warsztaty zorganizowano w nieczynnym browarze w Zabrze (lokując tam również garaże, warsztaty samochodowe oraz magazyny środków pomocniczych).

Elementami wyposażenia technicznego z nieczynnych browarów wzmocniono potencjał wielu zakładów na terenie Polski. O browarze w Stargardzie pisano: *Obiekt zniszczony przez działania wojenne w 30% nie nadaje się do odbudowy, część urządzeń w drodze przerzutów wywieziona do innych browarów*¹⁰⁹. W podobny sposób zagospodarowano część wyposażenia z browaru Bergschloss w Szczecinie: *Działalności powojennej nie prowadzono, część maszyn i urządzeń przedstawiającą pewną wartość wywieziono za zgodą władz nadrzędnych do innych zakładów piwowarskich w drodze przerzutów. Przydatność obiektu – tylko piwnice, których część dzierżawi Centrala Rybna w Szczecinie, na resztę reflektuje Centrala Mięsna w Szczecinie*¹¹⁰. Browar w Radkowie wzmocniono urządzeniami z zakładów w Słonem, Słupcu i Kłodzku¹¹¹. Maszyny i urządzenia z zamkniętego browaru w Głucholazach przekazano do kilkunastu Zakładów Piwowarsko-Słodowniczych (m.in. w Żywcu, Głubczycach, Zwierzyńcu i Ciechanowie), zakładów owocowo-warzywnych, wytwórni win „Pomona” w Przemyśle i Spółdzielni „Samopomocy Chłopskiej”. Do browaru w Ciechanowie trafił kompletny kocioł warzelny z osprzętem¹¹². Wyposażenie z browaru w Miastku wywieziono m.in. do zakładów w Kościerzynie, Bydgoszczy, Koszalinie (automatyczna maszyna do obciążu piwa) i Słupsku. Do miodosytni w Kościerzynie trafiły kufy składowe¹¹³. Wyposażenie browaru w Grodkowie przekazano m.in. do zakładów w Kłodzku (kadź filtracyjna z osprzętem), Niemodlinie (tanki i kufy składowe), Grybowie (aparat izobaryczny), Zarszynie (polerownica

108 AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piast” we Wrocławiu, sygn. 147, k. 5.

109 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5388, k. 2-4.

110 Tamże, sygn. 26/5302, k. 3-4.

111 Tamże, sygn. 26/5339, k. 21.

112 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 153, k. 2.

113 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5826.

słodu) i Cieszynie (aparat do mycia masy filtracyjnej), a także do słodowni w Głubczycach¹¹⁴. Zmieniając profil tego zakładu (utworzono w nim rozlewnię piwa z browaru „Piastowskiego” we Wrocławiu), nie tylko wywieziono z niego część wyposażenia, ale także sprowadzono inny, przydatny do nowej funkcji: na terenie Browaru w Grodkowie znajduje się hurtownia piwa od dnia 1 stycznia 1948 r., przeniesiona wraz z urządzeniem biurowym i innymi ruchomościami z ul. Krakowskiej do nieczynnego browaru. Posiadając urządzenia z b. rozlewni Maksa Fischera oraz otrzymane z przerzutów (a zatem nie pochodzące z n. zakładu) hurtownia nie stanowi części składowej browaru, zajmując tylko podwórze i [niektóre] budynki¹¹⁵. Warzelnia browaru w Głogowie została przekazana Grudziądzkim Zakładom Piwowarsko-Słodowniczym, a 17 nowoczesnych tanków zasililo browar w Częstochowie¹¹⁶.

Wiele wartościowego sprzętu uległo zniszczeniu wskutek opieszałości lub nietrafionych decyzji. Znamienna jest historia związana z odbudową browaru w Warszawie¹¹⁷. Przystępując do prac, zdecydowano o wymianie zniszczonej warzelni na zachowane w dobrym stanie urządzenia z Braniewa. Już na wstępie popełniono kosztowny błąd, zakładając, że montaż braniewskiej warzelni wymagać będzie pogłębienia piwnic o dwa metry (a nie rozbudowy pomieszczenia, w którym znajdowała się stara warzelnia). Wygenerowało to nieplanowane koszty, a w rezultacie uzyskano niewłaściwe rozmieszczenie urządzeń w ciasnym pomieszczeniu. Poza tym wskutek częstych zmian wykonawców robót znaczna część armatury braniewskiej została zniszczona lub rozkradziona, w następstwie czego powstały dodatkowe koszty i potrzeba zastępowania brakujących części nietypowymi doróbkami niskiej jakości lub podobnymi częściami zabieranymi z innych browarów. W rezultacie planowane koszty wzrosły z 20 do 32 mln zł w 1952 (w międzyczasie zmieniono założoną wydajność z 250 na 300 tys. hl rocznej produkcji, aczkolwiek czasowo zrezygnowano z odbudowy słodowni) i 49 mln zł w 1955 roku. Do końca kwietnia 1954 roku zakończono pierwszą fazę robót, a 1 maja ruszył obciąż butelkowy piwa obcej produkcji, gdyż warzelnię uruchomiono dopiero w lipcu. W sierpniu własne piwo trafiło do sprzedaży¹¹⁸.

114 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 29, k. 27-28, 74-76.

115 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5385, k. 3.

116 AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 26, nlb; Złotkowski 2014, s. 197.

117 Decyzja o odbudowie browaru w Warszawie zapadła pod koniec 1950 roku. Zakładano wznowienie produkcji w pierwszym kwartale 1953 roku i całkowity koszt odbudowy w wysokości 20 mln złotych; Browary Warszawskie 1997, bez paginacji.

118 Tamże.

Przekazywanie zbędnych nieruchomości na rzecz właściwych rad narodowych wiązało się z ostateczną likwidacją wyposażenia technicznego pozostałego jeszcze w niektórych budynkach. Wydano w związku z tym stosowną instrukcję: *Znajdujące się w niektórych wyżej wymienionych nieruchomościach maszyny i urządzenia przydatne dla potrzeb przemysłu piwowarsko-słodowniczego, przekazujące Zakłady zabezpieczą i wyłączą z przekazania, a następnie w porozumieniu z Głównym Mechanikiem Centralnego Zarządu zdemontują je w celu wykorzystania ich w innych zakładach piwowarsko-słodowniczych. Główny Mechanik Centralnego Zarządu przedstawi do akceptacji Naczelnemu Inżynierowi wnioski w sprawie rozdysponowania zdemontowanych maszyn i urządzeń oraz dopilnuje by zainteresowane Zakłady mogły je zdemontować w nieprzekraczalnym terminie do dnia 31-go marca 1953 roku. Urządzenia nieprzydatne do produkcji piwowarsko-słodowniczej miały być przekazywane wraz z nieruchomościami [właściwym terytorialnie prezydium rad narodowych], jak też wraz z urządzeniami przeznaczonymi na złomowanie¹¹⁹. Wkrótce w okólnikach rozsyłanych przez Centralny Zarząd do wszystkich browarów w Polsce ukazał się spis urządzeń do ewentualnego zagospodarowania¹²⁰.*

Ostatni akt wyzbywania się majątku nieprodukcyjnego należącego do zakładów przemysłu piwowarsko-słodowniczego odegrał się w pierwszej połowie 1956 roku, kiedy to w związku z kolejną reorganizacją zarządko przekazywanie na rzecz CRS „Samopomoc Chłopska” hurtowni piwa. Wiele z nich funkcjonowało w dawnych browarach. W ręce spółdzielców trafiły m.in. hurtownie w Słonem, Szczytnej, Wschowie, Miastku, Grodkowie, Człuchowie, Ząbkowicach Śląskich, Dzierżonowie, Strzelinie, Opolu, Łęborku, Stargardzie i Świebodzinie¹²¹.

Bilans końcowy

Pierwsze dwa lata (1945-1946) po wojnie charakteryzowały się dużą dynamiką wydarzeń. Na potrzeby wojsk sowieckich uruchomiono co najmniej 16 browarów (zapewne było ich więcej, jednak nie potrafimy tego

119 AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 51, k. 45.

120 AP Kraków, oddz. Bochnia, Państwowe Zakłady Przemysłowe „Okocim” w Okocimiu, sygn. 70, nlb.

121 Był to element wyzbywania się sieci dystrybucji piwa ze struktur przemysłu piwowarskiego; AP Malbork, Elbląskie Zakłady Piwowarskie w Elblągu, sygn. 207, k. 290-291.

udokumentować¹²². Większość z nich jeszcze w 1945 roku przekazano stronie polskiej (w jednym nie kontynuowano już produkcji). W sposób samorządny, siłami spółdzielców, osób prywatnych, a nieco później Zjednoczenia, uruchomiono kolejne 33 browary. W sumie w tym czasie pracę wznowiło 49 zakładów. Umowną cezurę stanowi koniec okresu pionierskiego i objęcie większości browarów przez Zjednoczenia terenowe. Miało to miejsce pod koniec 1945 roku, jednak z uwagi na fakt, że otwarcie niektórych zakładów trwało dłużej, niż planowano (niezbędne remonty), okres ten należy rozciągnąć do końca 1946 roku. W późniejszym czasie uruchomiono 14 browarów, jednak wśród nich znalazły się zakłady otwarte wcześniej, które z różnych przyczyn dość szybko zamknięto (Wrocław „Mieszczański” – przesunięty do „zimnej rezerwy” po krótkim użytkowaniu, Bytom – częściowo zdemontowany przez Sowieców już po przekazaniu stronie polskiej, Głubczyce – uruchomiony przez Rosjan i pozostawiony w stanie „zimnej rezerwy” przez stronę polską). Do browarów uruchomionych przez stronę polską w późniejszym okresie należy zaliczyć dwa browary pozostające w administracji radzieckiej (Świebodzice do 1951 i Legnica do 1956 roku). W ogólnym rozrachunku uruchomiono 58 browarów, aczkolwiek w rękach polskich funkcjonowało ich 57¹²³.

Tab. 29 – browary otwarte: do końca 1946 roku i w latach 1946-1989 oraz browary zamknięte: do końca 1949 roku, do poł. 1989 roku i po poł. 1989 roku.

Rejon	Otwarte		Zamknięte		
	do końca 1946 roku	w latach 1947-1989	do końca 1949 roku	do poł. 1989 roku	po poł. 1989 roku
zabrzański	15	3	9	2	3
wrocławski (w rękach Armii Radzieckiej)	17 (2)	7	6	4	12
bydgoski I (tylko Armia Czerwona)	11 (1)	–	4	1	3
bydgoski II	2	4	–	–	4
WM Gdańsk	1	–	–	–	1
Razem	49	14	19	7	23

122 Można domniemywać, że wykorzystywano produkcyjnie browar w Opolu, który następnie zdemontowano i wywieziono do ZSRR.

123 W katalogu (tom 2 niniejszego opracowania) podano liczbę 57 otwartych browarów – domyślnie oznacza ona zakłady otwarte przez stronę polską; Dryja 2023b, s. 17.

Do końca 1949 roku zamknięto 19 browarów, z czego 17 trwale. Dwa zakłady uruchomione w 1945 roku (Wrocław „Mieszczański” i Bytom) zamknięto przed 1949 rokiem i następnie ponownie uruchomiono. W latach 1950-1989 z różnych względów zamknięto kolejne siedem browarów. W okresie transformacji ustrojowej 33 zakłady wciąż prowadziły produkcję, jednak w przeciągu kilku lat 23 z nich upadły i zostały zamknięte. Do dziś na ziemiach północnych i zachodnich działa 10 browarów poniemieckich. Po 1989 roku większość z nich czasowo zawieszała produkcję (Braniewo, Lwówek Śląski, Połczyn-Zdrój, Racibórz, Witnica i Zabrze) i tylko cztery działały nieprzerwanie (Elbląg, Głubczyce, Namysłów i Szczecin). W 2022 roku zakończył pracę browar w Koszalinie, z kolei w najbliższym czasie zapowiadane jest otwarcie odnowionego zakładu w Szczytnie¹²⁴.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku otwarto kilka niewielkich browarów restauracyjnych i przemysłowych, jednak większość z nich już nie istnieje. Do dziś działają browary: „Amber” w BielkóWKu, „Spiż” we Wrocławiu i „Kormoran” w Olsztynie. Już w XXI wieku, na fali „piwnej rewolucji”, na dawnych ziemiach poniemieckich otwarła się spora liczba browarów rzemieślniczych, kontynuujących regionalne tradycje piwowarskie.

124 Tamże.

Rozdział VI

Produkcja i spożycie

W pierwszym powojennym dziesięcioleciu odnotowano bardzo szybki wzrost produkcji i spożycia piwa. Najbardziej optymistyczne prognozy opracowane w 1946 roku przewidywały wzrosty po nie więcej niż 20% rocznie i uzyskanie konsumpcji *per capita* na poziomie 7 litrów po zakończeniu realizacji planu trzyletniego. Próg 10 litrów wydawał się niemożliwy do osiągnięcia w dającej się przewidzieć perspektywie¹. Tymczasem już w 1954 roku produkcja zwiększyła się 3,5-krotnie w stosunku do przedwojennej, co przełożyło się na 4,5-krotny wzrost spożycia (z uwagi na powojenny uszczerbek populacyjny)². Bardzo szybko rosła produkcja na Ziemiach Zachodnich i Północnych, które – co wydaje się zaskakujące – zaczęły przodować w konsumpcji produktów przemysłu browarniczego. Trend wzrostowy okazał się trwały. Racjonalna polityka realizowana w pierwszych latach powojennych, polegająca na koncentracji produkcji w największych zakładach, o dużych potencjałach produkcyjnych, jak również pozostawienie w stanie „zimnej rezerwy” kilku zakładów, spowodowały, że przemysł browarniczy wciąż posiadał znaczne zapasy mocy produkcyjnych. Przemysłaną decyzją była odbudowa browarów w Warszawie i Białymstoku. Trafnie przewidziano też możliwość odbudowy niektórych zakładów zniszczonych w różnym stopniu podczas wojny, które pozostawiono do dyspozycji Zjednoczenia. Konieczność taka nastąpiła już w latach sześćdziesiątych. Pozwoliło to na zaspokojenie zapotrzebowania na piwo w regionie górnośląskim (Bytom, Zabrze), północno-wschodnim (Biskupiec, Braniewo) i pogranicza dolnośląsko-lubuskiego (Nowa Sól, Żary).

1 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie, sygn. 577, nlb.

2 Przyjęto porównanie do 1954 roku, gdyż rok później produkcja nieco spadła (co tłumaczono wyjątkowo niekorzystnymi warunkami klimatycznymi). W 1956 roku, jak i w kolejnych latach, nadal odnotowywano znaczący trend wzrostowy.

Produkcja w latach 1945-1946

W 1945 roku na ziemiach poniemieckich otwarto pierwsze browary. Wiele z nich uruchomiono na potrzeby wojska sowieckiego. Z tego okresu nie dysponujemy żadnymi danymi statystycznymi, w związku z czym nawet przybliżony szacunek wielkości produkcji przez Armię Czerwoną nie jest możliwy³. Sytuacja stabilizowała się wraz z przejmowaniem zakładów przez stronę polską. Pomimo poważnych luk źródłowych możliwe są orientacyjne obliczenia, obrazujące skalę ówczesnej produkcji. Niektóre z informacji budzą poważne wątpliwości, gdyż występują w nich rażące rozbieżności. Część publikowanych na bieżąco wyników prawdopodobnie zawyżano, przyjmując dane szacunkowe, co wynikało z problemów komunikacyjnych i braku ujednoliconego systemu księgowo-sprawozdawczego. Faktyczny poziom produkcji, korygowany wstecz, okazywał się na ogół niższy od prognozowanego.

Przykładem mogą być informacje statystyczne dotyczące produkcji w rejonie bydgoskim. Publikowane cyklicznie cząstkowe dane (za okres od marca do listopada) wykazywały produkcję przekraczającą 190 tys. hl (zob. tab. 30). Według bardziej wiarygodnych informacji całościowych (zapewne już skorygowanych) browary podległe Zjednoczeniu wyprodukowały do końca roku niemal 180 tys. hl⁴. Jak możemy domniemywać, wskazane rozbieżności wynikają po części z łączenia informacji o produkcji i sprzedaży, a te w pierwszym roku działalności były rzecz jasna rozbieżne (nie posiadano zapasów z roku poprzedniego)⁵. W pierwszych miesiącach

3 Mówiąc o wielkości produkcji w 1945 roku i latach następnych, mamy na myśli zakłady pozostające w zarządzie polskim (państwowym, spółdzielczym i do pewnego momentu prywatnym).

4 Również te dane mogą być nieco zawyżone. W innym sprawozdaniu czytamy bowiem: *Plany Zjednoczenia w Bydgoszczy zakładały wyprodukowanie 150 tys. hl piwa do końca 1945 roku, i – jak podkreślano w sprawozdaniu z 12 grudnia – plan ten został wykonany. Podkreślano natomiast: Jak wiadomo, objęło Zjednoczenie browary w stanie zdewastowanym skutkiem działań wojennych, a niektóre – mianowicie największe – zniszczone i wymagające kosztownej odbudowy. Wszędzie brakowało surowca, paliwa, pasów, lodu i naczyń transportowych. Zaledwie 5 małych browarów objęliśmy w stanie zdolnym do natychmiastowego uruchomienia. Wobec nie uzyskania niezbędnych kredytów, postanowiliśmy uruchomić te zdolne do uruchomienia browary, a cały ich dochód obrócić dla dokonania inwestycji najpierw w browarach mniej poszkodowanych, a potem stopniowo we wszystkich pozostałych. Owoce takiej polityki finansowej jest to, że w chwili obecnej są czynne wszystkie browary woj. poznańskiego, pomorskiego i gdańskiego w liczbie 36 oraz 2 słodownie przemysłowe; AP Szczecin, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Szczecinie, sygn. 345, k. 31.*

5 Zwykle zapasy z roku poprzedzającego równoważą wysokość zapasów pozostawionych na rok następny.

starano się więc produkować więcej, niż wynikałoby to z realnego zapotrzebowania (by uniknąć wypuszczania na rynek zbyt młodego piwa), jednak nie zawsze było to możliwe⁶. W 1946 rok wkraczano z zapasem nieco ponad 20 tys. hl, który przy wzrastającym zapotrzebowaniu wciąż nie był zadawalający (zob. tab. 30). Zrozumiały był więc nacisk na szybkie uruchomienie zakładów największych (Gdańsk, Szczecin, Elbląg), zdolnych do szybkiego zrównoważenia produkcji ze sprzedażą.

Z uwagi na wciąż trwające działania wojenne obowiązywał przepis, by 70% produkcji sprzedawać na rzecz wojska, milicji i stołówek robotniczych. Pozostałe 30% rozprowadzone miało być między konsumentów prywatnych. Jesienią sytuacja ustabilizowała się na tyle, że zaczęto wprowadzać planową politykę sprzedaży polegającą na ścisłej współpracy z wybranymi punktami sprzedaży hurtowej⁷.

Tab. 30 – wykonanie planu produkcyjnego i sprzedaży piwa przez Zjednoczenie w Bydgoszczy w 1945 roku, w hl⁸.

	Plan	Wykonanie	Procent
Produkcja	193 385	199 210	103
Sprzedaż	175 000	179 906	102

Należy pamiętać, że Zjednoczenie w Bydgoszczy w pierwszej kolejności uruchamiało browary z terenu Wielkopolski. Na ziemiach „nowych” jako jeden z pierwszych otwarto browar w Gdańsku (w czerwcu sprzedawano już własne piwo), w którym do końca roku wyprodukowano około 38 tys. hl piwa⁹. W browarach położonych na ziemiach „nowych” podległych Zjednoczeniu (bez dawnego Wolnego Miasta Gdańska) wyprodukowano około 16 tys. hl piwa. W tym samym okresie produkcja sektora spółdzielczego na tym terenie wyniosła około 12,9 tys. hl, a browary prywatne wypuściły

6 Cykl produkcyjny powinien trwać około 6-8 tygodni, jednak presja odbiorców powodowała, że piwo wydawano wcześniej. To z kolei nie pozwalało na zbudowanie odpowiednich zapasów. Musimy też pamiętać, że początek produkcji wypadł w okresie letnim (i na początku jesieni), kiedy zapotrzebowanie na piwo jest największe. O ówczesnych problemach pisano tak: *Zjednoczenie nasze* [w Bydgoszczy] *usiłowało od początku pokierować polityką sprzedaży tak, aby jak najszybciej osiągnąć pewien zapas piwa odleżanego. W większości jednak przypadków nie udało się wprowadzić w życie tej kardynalnej zasady gospodarki piwnej. Konsument niezwykle liczny, jakim było wojsko tak polskie jak i radzieckie, nie chciał w ogóle słyszeć odpowiedzi, że piwa nie ma. Piwo musiało być; Czubałski 1946, s. 6.*

7 Tamże.

8 „Biuletyn Piwowarski”, nr 1(5), 1946, s. 7.

9 Kronika 1995, s. 82.

na rynek nie więcej niż 250 hl piwa ciemnego dolnej fermentacji (zapewne w typie Einfachbier). Globalna produkcja nie przekroczyła więc 30 tys. hl (zob. tab. 31).

Tab. 31 – szacunkowa wielkość produkcji w browarach na ziemiach „nowych”, znajdujących się na terenie rejonu bydgoskiego (bez dawnego Wolnego Miasta Gdańska) w 1945 roku, w rozbiciu na browary z sektora państwowego, spółdzielczego i prywatnego, w hl.

Zjednoczenie	Spółdzielnie	Prywatne	Razem
16 000	12 900	250	29 150

W miarę dokładne dane produkcyjne zachowały się z rejonu zabrzańskiego. Browary działające na tym terenie w 1945 roku wyprodukowały około 110 tys. hl piwa, z czego 78 tys. hl przypadło na browar nr 1 w Tydachach¹⁰. 11 działających na ziemiach „nowych” browarów wyprodukowało blisko 6 300 hl piwa (zob. tab. 32). W spółdzielczym browarze w Nowej Rudzie udało się uwarzyć 1 353,23 hl. Brak nam informacji o skali produkcji w browarze w Strzelcach Opolskich, który został uruchomiony przez prywatnego przedsiębiorcę. Była to wielkość symboliczna, którą możemy oszacować na nie więcej niż 100 hl.

Tab. 32 – wielkość produkcji w browarach na ziemiach „nowych”, podległych Zjednoczeniu w Zabrzu w 1945 roku, w hl. Produkcję browaru w Paczkowie podano szacunkowo.

	Piwo jasne	Piwo słodowe	Miesiąc uruchomienia
Bytom	400	–	maj
Głucholazy	53,20	–	grudzień
Kluczbork	83,00	–	listopad
Kłodzko	2 406,63	–	wrzesień
Niemodlin	449,60	–	wrzesień
Paczków	150	–	lipiec
Racibórz	419,20	–	październik
Radków (Gródek)	1 234,96	–	czerwiec
Słupiec (Szlagowo)	400,80	–	wrzesień
Szczytna Śląska (Rucewo)	497,99	–	sierpień
Zabrze, ul. Damrota 1	–	194,60	październik
Razem	6 095,38	194,60	
	6 289,98		

10 Po wojnie browar Książęcy oznaczono nr 1, a Obywatelski – nr 2 (ten wznowił produkcję piwa dopiero w 1950 roku); tamże, s. 93, 98.

Browary w rejonie zabrzańskim uruchamiano stopniowo, poczynając od maja 1945 roku (browar w Bytomiu został niemal natychmiast zamknięty z powodu decyzji o demontażu urządzeń). W czerwcu, lipcu i sierpniu uruchomiono po jednym zakładzie. We wrześniu pracę podjęły trzy dalsze, w październiku – dwa, w listopadzie – jeden, w grudniu pierwszą warkę ugotowano w browarze w Głuchołazach (zob. tab. 33).

Tab. 33 – szacunkowa wielkość produkcji w browarach na ziemiach „nowych”, znajdujących się na terenie rejonu zabrzańskiego, w rozbiciu na browary z sektora państwowego, spółdzielczego i prywatnego, w hl.

Zjednoczenie	Spółdzielnie	Prywatne	Razem
6 095,38	1353,23	100	7 548,61

Najmniej dokładne informacje zachowały się o produkcji w browarach położonych w rejonie wrocławskim. Jedyne precyzyjne dane pochodzą z browaru w Górze Śląskiej. Uwarzono tam łącznie 162 hl piwa, jednak wszystkie warki okazały się zepsute i piwo wylano do kanału. Można szacunkowo i bardzo niedokładnie podać, że w 11 browarach należących do Zjednoczenia wyprodukowano około 14 400 hl piwa¹¹. Prace podjęto też w spółdzielczym browarze w Miedziance. 2 listopada w tankach znajdowało się 86,52 hl piwa lekkiego, prowadzono też produkcję słodu¹². Pozwala to przypuszczać, że do końca 1945 roku wyprodukowano nie więcej niż 200-300 hl piwa.

Na terenie dawnych Prus Wschodnich w 1945 roku otwarto tylko jeden browar w Kętrzynie, prowadzony przez spółdzielnię „Społem”. Wyprodukowano w nim około 2 tys. hl piwa¹³.

Podsumowując, w 1945 roku w uruchomionych na Ziemiach Zachodnich i Północnych browarach wyprodukowano około 91 300 hl piwa, z czego 41,6% przypadło na browar w Gdańsku. Zestawienie tej wielkości z produkcją globalną na obecnym etapie badań nie jest możliwe¹⁴.

11 Szacunek ten obarczony jest marginesem błędu sięgającym około 20%.

12 Szczerepa 2021, s. 118-119.

13 Kronika 1995, s. 133.

14 Dla lat 1944 i 1945 nie dysponujemy żadnymi oficjalnymi danymi statystycznymi. W 1945 roku w najwcześniej wyzwolonych częściach kraju produkcja rozwijała się w dynamiczny sposób, np. browar w Łańcucie uwarzył 11 173,5 hl piwa; Dryja 2020, s. 97. Oszacowanie produkcji piwowarskiej w tych latach nie jest niemożliwe, wymaga jednak szczegółowych badań źródłowych.

Z 1946 roku nie opublikowano szczegółowych danych statystycznych, znamy jedynie ogólne dane szacunkowe¹⁵. Obliczenia wykonane na potrzeby Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych wykazały produkcję na poziomie około 1,2 mln hl. Wielkość tę powielano w kolejnych analizach i opracowaniach, możemy więc uznać ją za w pełni prawdopodobną. Obejmuje ona produkcję sektora państwowego, spółdzielczego i prywatnego.

Szczegółowe dane statystyczne zachowały się dla rejonu zabrzańskie-go. W browarach znajdujących się na tym terenie wyprodukowano blisko 264 tys. hl, z czego prawie 112 tys. hl przypadło na browar w Tychach. Większość asortymentu (92,2%) stanowiło piwo jasne (zapewne wyłącznie lekkie). W dziewięciu browarach produkowano piwo słodowe (7,7% asortymentu). Browary w Tychach i Będzinie wypuściły na rynek symboliczne ilości porteru (0,1%). W dziewięciu browarach położonych na ziemiach „nowych” wyprodukowano blisko 33 tys. hl¹⁶. W skali zabrzańskiego Zjednoczenia było to zaledwie 12,47% ogólnej produkcji, jednak w stosunku do 1945 roku wielkość ta oznaczała wzrost o 523,3%. Najlepsze wyniki osiągnęły browary w Kłodzku i Raciborzu, jednak granicy 10 tys. hl nie udało się jeszcze osiągnąć (zob. tab. 34).

Tab. 34 – produkcja w browarach podległych Zjednoczeniu w Zabrze w 1946 roku, w hl.

	Piwo jasne	Piwo słodowe	Porter	Razem
Tychy (dawny Książęcy)	111 927,49	15 294,87	79,84	127 302,20
Będzin „Korona”	12 238,42	1 259,08	–	13 497,50
Kraków	18 540,50	–	–	18 540,50
Będzin „Gambrinus”	17 050,70	723,95	–	17 774,65
Cieszyn	11 931,74	1 283,02	95,83	13 310,59
Rybnik	12 099,00	–	–	12 099,00
Kłodzko	8 087,52	912,11	–	8 999,63
Bielsko	8 438,72	564,18	–	9 002,90
Racibórz	7 534,00	–	–	7 534,00
Zarszyn	7 261,60	–	–	7 261,60
Tarnobrzeg	8 452,20	–	–	8 452,20
Radków	2 102,99	–	–	2 102,99
Głuchołazy	4 293,45	–	–	4 293,45
Grybów	3 808,10	–	–	3 808,10

15 W literaturze przedmiotu można znaleźć informację, że dane produkcyjne za 1946 rok są nieznane; *Kronika* 1995, s. 15.

16 W stosunku do 1945 roku ubyłły dwa browary: w Bytomiu i Paczkowie.

	Piwo jasne	Piwo słodowe	Porter	Razem
Szczytna Śląska	2 864,67	31,21	–	2 895,88
Szlagowo (Słupiec)	1 350,77	21,00	–	1 371,77
Niemodlin	2 731,00	–	–	2 731,00
Zabrze, ul. Damrota 1		335,64	–	335,64
Kluczbork	2 650,00	–	–	2 650,00
Razem	243 362,87	20 425,06	175,67	263 963,60

W browarach państwowych (lub pozostających w zarządzie państwowym) wyprodukowano 1 025 428,01 hl piwa, co stanowiło 85,5% wielkości ogólnej. Odsetek piwa jasnego lekkiego sięgnął 96,9%. Na rynek wypuszczono też pewne ilości piwa pełnego (0,9% wielkości ogólnej), słodowego (2,1%) i portera (0,1%). Produkcję piwa słodowego rozpoczęto w lutym, pierwsze warki portera ugotowano zaś w kwietniu. Po czteromiesięcznej przerwie we wrześniu wznowiono produkcję tego piwa¹⁷.

Pierwotne plany przewidywały wyprodukowanie w browarach państwowych 1,1 mln hl piwa¹⁸. Z powodu ograniczeń surowcowych, na przełomie marca i kwietnia, plany te zweryfikowano, zakładając wyprodukowanie 700 tys. hl. Decyzja była nagła i dość niespodziewana, jednak nie odbiła się znacząco na wielkości produkcji. W czerwcu z ograniczeń zrezygnowano, zamykając rok niewielkim deficytem (do wykonania planu zabrakło niespełna 75 tys. hl – zob. tab. 35)¹⁹. W ciągu roku objawiły się jednak inne negatywne zjawiska, które doprowadziły do przejściowego wyhamowania obrotu piwem w okresie letnim. Ich podłożem były gwałtowne i niekontrolowane skoki inflacyjne.

17 Biorąc pod uwagę długi czas leżakowania portera (od pół roku wzwyż), był on dostępny w sprzedaży dopiero w 1947 roku.

18 „Biuletyn Piwowarski”, nr 4/5(8/9), 1946, s. 26.

19 Zakłady należące do Zjednoczenia wyprodukowały ponadto 12 521,18 ton słoju, 2 614 061 hl lemoniady i 350 482 hl wody sodowej; AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie, sygn. 577, nlb.

Tab. 35 – produkcja piwa w browarach podległych Zjednoczeniom terenowym w 1946 roku, w rozbiciu na podstawowy asortyment: piwo jasne (9% ekstraktu), słodowe, pełne i porter, w ujęciu miesięcznym i zbiorczo, w hektolitrach²⁰.

	Piwo jasne	Piwo słodowe	Piwo pełne	Porter	Razem
Styczeń	74 749,26	0	656,38	0	75 405,64
Luty	70 851,89	2 089,57	1411	0	74 352,46
Marzec	80 763,99	649,48	540	0	81 953,47
Kwiecień	100 367,72	3 169,39	0,85	0,32	103 538,28
Maj	106 905,33	3 833,04	216	0	110 954,37
Czerwiec	119 236,05	2 192,35	110	0	121 538,4
Lipiec	106 591,81	971,98	746	0	108 309,79
Sierpień	97 962,62	1 897,88	605,30	0	100 465,8
Wrzesień	61 856,88	1 512,77	1 751,60	219,65	65 304,90
Październik	47 539,72	911,62	1 197,06	490,59	50 138,99
Listopad	55 126,68	2 454	1381	200,88	59 162,56
Grudzień	71 675	2 010	476	326	74 487
Razem	993 626,95	21 692,08	9 091,19	1 237,44	1 025 647,66

W jednej z analiz zwrócono uwagę na inne przeszkody w rozwoju produkcji. W pierwszej kolejności wskazano na braki chmielu, który z uwagi na zniszczenia własnych upraw sprowadzano z zagranicy. Nierytmiczność dostaw groziła przerwami w produkcji. Na obszarach wschodnich mocną konkurencją dla sektora państwowego były browary spółdzielcze i prywatne, wytwarzające w tym czasie około 15% produkcji krajowej²¹. Zwracano uwagę na *nieszczególne warunki bezpieczeństwa i trudności z dowozem* (przez co piwo ulegało zepsuciu). Sytuacja poprawiła się wraz z uruchomieniem dużej hurtowni w nieczynnym browarze w Białymstoku. Lekkie zahamowanie sprzedaży w czerwcu tłumaczono nasyceniem rynku, optymistycznie widząc w tym pierwsze pozytywne efekty centralnego planowania.

20 Tamże.

21 Dane w tym zakresie nie są do końca zgodne. Na sektor państwowy przypadało około 85% produkcji, a sektorowi spółdzielczemu przypisywano 15% – należy przyjąć, że chodziło o zsumowaną produkcję sektora spółdzielczego i prywatnego.

Rozwój produkcji w latach 1947-1955

W 1946 roku prognozowano wzrost produkcji o około 50% w perspektywie najbliższych 3 lat, przy czym ze względów surowcowych w roku 1947 można przewidywać zwiększenie produkcji o 10%, zaś w latach następnych – po 20%. Konsumpcja na głowę ludności, uwzględniając przyrost naturalny, wyniosłaby niespełna 7 litrów²². W dalszej perspektywie przewidywano utrzymanie trendu wzrostowego, nie określając jednak konkretnych wartości. Ta odważna wówczas deklaracja okazała się zachowawcza i znacząco niedoszacowana. W 1947 roku wzrost wyniósł 27,42%, a w 1949 roku nastąpiło podwojenie produkcji (w stosunku do roku 1946). Szybki wzrost obserwowano też w kolejnych latach, z krótkotrwałym zahamowaniem w roku 1955 (zob. tab. 36).

Wzrost produkcji przekładał się na wysokość przeciętnego spożycia *per capita*, z zastrzeżeniem, że postępowało ono wolniej z uwagi na szybki wzrost liczby ludności. W 1949 roku wynosiło ono 10,38 l, w 1950 – 13,95, a w 1954 roku zbliżyło się do poziomu 20 l na głowę przeciętnego mieszkańca. Był to już dość wysoki poziom – stosując nieco inny przelicznik, możemy stwierdzić, że „statystyczna” osoba dorosła (powyżej 16 roku życia) wypijała półlitrowy kufel lub butelkę piwa co 3-4 dni (zob. tab. 37).

O wiele bardziej nietrafiona okazała się inna prognoza, zakładająca przebudowę struktury spożycia napojów alkoholowych. Wydaje mi się, że przy umiejętnej reklamie i propagandzie piwo mogłoby w pewnej mierze zastąpić konsumpcję napojów alkoholowych wysokoprocentowych, z pożytkiem dla zdrowia ludności. Piwo w Polsce do pierwszej wojny światowej było napojem dość popularnym i dopiero niewłaściwa polityka monopolowa przechyliła szalę na korzyść wódki²³.

22 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie, sygn. 577, nlb.

23 Tamże.

Tab. 36 – produkcja piwa w latach 1946-1955. W kolejnych wierszach podano: wielkość produkcji (w hl), zmianę w stosunku do roku poprzedniego (w procentach), zmianę w stosunku do 1946 roku (w procentach).

1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
1 200 000	1 529 000	1 615 000	2 532 200	3 459 000	3 790 000	4 231 000	4 977 900	5 246 400	5 169 800
–	+27,42	+5,52	+56,79	+36,6	+9,57	+11,64	+17,65	+5,4	-1,8
–	+27,42	+34,58	+111,02	+188,25	+215,83	+252,58	+314,83	+337,2	+330,82

Tab. 37 – spożycie piwa w przeliczeniu na głowę przeciętnego mieszkańca w latach 1946-1955, w litrach. W dolnym wierszu podano zmianę w stosunku do roku poprzedniego (w procentach).

1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
5,02	6,45	6,79	10,38	13,95	14,98	16,4	18,93	19,58	18,94
–	+27,5	+5,27	+52,87	+34,39	+7,38	+9,48	+15,43	+3,43	-3,27

Niestety wzrost produkcji i spożycia piwa zbiegł się w czasie z narażającymi problemami alkoholowymi. Ogólne zwiększenie spożycia napojów wysokowych (w przeliczeniu na czysty spirytus) do 1951 roku było jeszcze stosunkowo niewielkie: w 1938 roku wynosiło ono 1,5 litra *per capita*, w 1951 roku – 2,8 litra. W późniejszym okresie nastąpiło gwałtowne przyspieszenie tego procesu. Wzrastającej konsumpcji piwa towarzyszyła coraz niższa kultura jego spożycia. „Bitwa o handel” doprowadziła do zamknięcia większości prywatnych restauracji, barów i miejsc wyszynku. Na wielu obszarach pojawiły się swoiste białe plamy oznaczające całkowity brak takich przybytków. Niejako w zamian piwo zaczęto sprzedawać w bufetach (również kolejowych) i osławionych budkach z piwem. Dodajmy, że jest to zjawisko wykraczające poza zakres tematyczny niniejszej pracy, a zarazem dobrze przeanalizowane w literaturze²⁴.

W okresie międzywojennym spożycie piwa wykazywało znaczne różnicowanie regionalne. Najmniej piwa spożywano w województwach wschodnich, najwięcej – w pasie zachodnim (Śląsk i Wielkopolska). Duże różnice występowały pomiędzy miastem i wsią. Przed wybuchem wielkiego kryzysu przeciętny rolnik konsumował około 4,85 l piwa rocznie, jednak w sezonie 1932/33 wielkość ta obniżyła się do zaledwie 1,24 l²⁵. W województwach poleskim, nowogrodzkim czy wołyńskim spożycie piwa wśród ludności wiejskiej było tak niskie, że w zasadzie mieściło się w granicach błędu statystycznego.

Zmiana granic i związane z tym ruchy migracyjne diametralnie zmieniły ten stan rzeczy. Ziemie Zachodnie i Północne zasiedlano repatriantami ze wschodu. Sporą część przesiedleńców stanowili mieszkańcy dawnych województw centralnych (lubelskie, warszawskie, wschodnia część Kielecczyzny). Taka struktura ludnościowa mogła stanowić poważną barierę w rozwoju konsumpcji. Patrzone na to jednak z innej perspektywy: Plan na rok 1946, który z dotychczasowych wyników daje podstawę do twierdzenia, że będzie wykonany, przewiduje produkcję i konsumpcję 1 200 000 hl, tj. ok. 5 litrów na głowę ludności. Należy jednak liczyć się ze zwiększeniem konsumpcji piwa w miarę poprawy zarobków robotniczych i ogólnego dobrobytu. Przecież najmniejsza konsumpcja piwa była w tzw. Polsce B, które to tereny przeszły obecnie do ZSRR, zaś odzyskane tereny zachodnie stanowiły o głównym zbycie piwa. Wprawdzie najpoważniejsi konsumenci – Niemcy opuścili lub w najbliższym czasie opuszczą

24 Zob. np.: Kosiński 2008.

25 „Biuletyn Związku Browarów i Słodowni w Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 56(266), 1935. Dane za: Z badań nad opłacalnością gospodarstw włościańskich, Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach.

te tereny, tym nie mniej zostanie tam pokaźna liczba Polaków, którzy będą pili więcej piwa, niż średnio przedwojenny obywatel polski, zaś nowi osadnicy w krótkim czasie przejmą miejscowe zwyczaje również pod względem picia piwa. Innym czynnikiem pozytywnie wpływającym na wielkość spożycia piwa była postępująca urbanizacja: Procentowo ludność miast jest obecnie większa, a ta ludność przede wszystkim decyduje o zbycie piwa. Kluczowa miała okazać się cena: dostosowana do zarobków szerokich mas pracujących. Przemysł piwowarski, który w rękach Państwa skupił ok. 90% produkcji [faktycznie 85%], potrafi obecnie utrzymać cenę na poziomie dostosowanym do zarobków robotniczych. Planowana produkcja i zbyt, regulowana przez Państwo, wyeliminuje dziką konkurencję, którą prowadziły największe browary i która nie pozwalała rozwinąć się małym browarom, dla opanowania miejscowego rynku zbytu²⁶.

Najbardziej kontrowersyjna teza dotyczyła przejmowania zwyczaju picia piwa od Niemców, stopniowo opuszczających tereny Ziemi Odzyskanych. Faktycznego spożycia wśród tej grupy w okresie powojennym nie da się określić, gdyż nie dysponujemy w tym względzie żadnymi danymi statystycznymi. Z pewnością ludność niemiecka była mocno spauperyzowana, stawki pracowników niemieckich kształtowały się zaś na najniższym możliwym poziomie. Były to czynniki mocno ograniczające konsumpcję piwa. Zagadnienie to wydaje się na tyle interesujące, że powinno stać się przedmiotem szerszych badań w przyszłości.

Tab. 38 – spożycie piwa w Polsce w 1947 roku w przeliczeniu na 1 mieszkańca, w rozbiciu na województwa, w litrach²⁷.

krakowskie	8,9	warszawskie	5,3
śląskie	8,5	lubelskie	4,6
wrocławskie	8,3	poznańskie	4,4
olsztyńskie	7,8	łódzkie	3,9
gdańskie	7,7	pomorskie	3,6
szczęcińskie	6,9	kieleckie	2,8
rzeszowskie	6,6	białostockie	1,8

W 1947 roku w strukturze spożycia piwa zarysował się wyraźny podział regionalny. Różnica pomiędzy przodującym województwem krakowskim a Białostoczną była niemal pięciokrotna. Poniżej średniej wynoszącej 6,45 l *per capita* znalazły się województwa: warszawskie, lubelskie, poznańskie, łódzkie, pomorskie, kieleckie i białostockie (wszystkie zaliczane do

26 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie, sygn. 577, nlb.

27 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

ziem „starych”). Konsumpcją powyżej średniej charakteryzowały się województwa krakowskie i rzeszowskie oraz wszystkie na ziemiach „nowych”: śląskie, wrocławskie, olsztyńskie, gdańskie i szczecińskie (zob. tab. 38). Jeszcze większe różnice występowały pomiędzy dużymi miastami a prowincjalnymi ośrodkami powiatowymi o charakterze rolniczym. Podczas gdy w Szczecinie konsumowano niemal 24 l piwa, to przeciętny mieszkaniec Łukowa wypijał zaledwie 0,01, a Bielska Podlaskiego i Suwałk – 0,1 l (zob. tab. 39).

Różnice te udało się częściowo zniwelować w kolejnych latach. W sposób wyraźny podniesiono poziom konsumpcji w pasie wschodnim (w województwach białostockim i lubelskim). Najniższe spożycie notowano w Polsce centralnej (województwa kieleckie i częściowo łódzkie oraz warszawskie). Już w 1946 roku zauważono oczywistą współzależność: *rozmieszczenie przemysłu w terenie, aczkolwiek bardzo nierównomierne, uwarunkowane jest jednak zdolnością konsumpcyjną terenu, tzn. większe nasilenie jest w okręgach konsumujących najwięcej piwa [...]*²⁸. Z zasady tej starano się wyciągać praktyczne wnioski. Ożywienie konsumpcji w województwach wschodnich nastąpiło po odbudowie browaru w Białymstoku. Uruchamiając browary w Olsztynie, Biskupcu i Braniewie, podtrzymano wzrostowy trend w północno-wschodniej części kraju. Dla zaspokojenia potrzeb aglomeracji górnośląskiej otwarto browary w Bytomiu i Zabrze. Uruchomienie zakładu w Warszawie zaspokoiło potrzeby stolicy, pozostawiając nierozwiązany problem niskiej konsumpcji w centralnej części kraju. Sytuacji nie zmieniło otwarcie browaru w Łomży (1968 rok). Uległa ona częściowej zmianie dopiero po wybudowaniu dużego zakładu w Warce (1975 rok).

Tab. 39 – spożycie piwa w Polsce w 1947 roku w przeliczeniu na 1 mieszkańca, w dużych miastach (lewa kolumna) i powiatach na prowincji (prawa kolumna), w litrach²⁹.

Szczecin	23,8	Łuków	0,01
Legnica	20,7	Bielsk Podlaski	0,1
Warszawa	17,9	Suwałki	0,1
Katowice	17,8	Radzyń Podlaski	0,3
Kraków	17,7	Garwolin	0,4
Olsztyn	17,2	Nieszawa	0,5
Malbork	15,5	Rypin	0,5
Gdynia	15,4	Jędrzejów	0,5

28 AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie, sygn. 577, nlb.

29 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

Tab. 40 – produkcja piwa na ziemiach „nowych” w latach 1947, 1949-1951, 1953-1955 (w hl), w rozbiciu na rejony (z wyodrębnieniem dawnego Wolnego Miasta Gdańska)³⁰. W wierszach poniżej podsumowania podano kolejno: procentowy wzrost liczony w stosunku do 1946 roku, produkcję globalną (ogólnopolską), odsetek piwa wyprodukowanego w browarach na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

	1947	1949	1950	1951	1953	1954	1955
Rejon zabrzański	55 622 57 622	56 156 73 156	60 921	79 105 149 105	13 327 184 327	54 867 297 867	192 543
Rejon wrocławski	142 107 177 607	323 998 327 998	436 344	502 826 508 826	312 678 640 678	669 854 691 854	649 517
Rejon bydgoski I	74 732 104 732	125 110 192 110	327 669	172 562 417 526	336 314 511 314	546 474	537 373
Rejon bydgoski II	89 240	147 421	198 338	110 621 200 621	262 188	291 182	284 983
WM Gdańsk	46 624	109 374	134 749	166 038	0 185 000	194 433	192 509
Razem	475 825	850 059	1 158 021	1 442 116	1 783 507	2 021 810	1 856 925
Wzrost	–	+78,65	+143,37	+203,08	+274,82	+324,91	+290,25
Globalnie	1 529 999	2 532 200	3 459 000	3 790 000	4 977 900	5 246 400	5 169 800
Procent	31,1	33,6	33,5	38,1	35,8	38,6	35,9

³⁰ Wartość u góry komórki oznacza realnie wyliczoną wielkość, pogrubiona u dołu – wartość skorygowaną (oczekiwaną). W przypadku posiadania pełnych danych wartość u góry komórki została pogrubiona. W przypadku braku informacji o wysokości produkcji w danym roku przyjmowano wartość będącą średnią pomiędzy latami sąsiednimi. Przyjęte uzupełnienia: 1947 – rejon zabrzański: Łądek-Zdrój 2000 hl; rejon wrocławski: Brzeg 10000 hl, Miedzianka 2000 hl, Nowa Ruda 1500 hl, Sobótka -Górka 20000 hl, Ziębice 2000 hl; rejon bydgoski I: Ślupsk 20000 hl, Trzcianka 10000 hl, 1948 – rejon zabrzański: Łądek-Zdrój 2000 hl, Nowa Ruda 15000 hl; rejon wrocławski: Miedzianka 5000 hl; rejon bydgoski I: Ślupsk 35000 hl, Szczecinek 12000 hl, Trzcianka 10000 hl, Witnica 10000 hl. 1951 – rejon zabrzański: Kłodzko 25000 hl, Nowa Ruda 25000 hl, Racibórz 20000; rejon wrocławski: Miedzianka 6000 hl; rejon bydgoski I: Szczecin 140000 hl, Ślupsk 50000 hl, Polczyn-Zdrój 55000 hl; rejon bydgoski II: Kętrzyn 25000 hl, Szczecino 65000 hl. 1953 – rejon zabrzański: Radków 13000 hl, Racibórz 30000 hl, Nowa Ruda 25000 hl, Kłodzko 28000 hl, Głubczyce 75000 hl; rejon wrocławski: Ziębice 12000 hl, Wrocław 240000 hl, Sobótka-Górka 62000 hl, Miedzianka 6000 hl, Góra Śląska 8000 hl; rejon bydgoski I: Zielona Góra 65000 hl, Szczecinek 30000 hl, Polczyn-Zdrój

W 1947 roku z browarów położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych pochodziło nieco ponad 31% piwa wyprodukowanego w Polsce. W kolejnych latach wskaźnik ten pisał się powoli w górę, by w 1954 roku osiągnąć 38,6%. W 1947 roku wyprodukowano niespełna pół miliona, w rok później przekroczono 850 tys., by w 1950 roku znacząco przekroczyć 1 milion hl piwa (zob. tab. 40).

Dystrybucja

W latach 1944-1946 rozwijał się trójsektorowy system obrotu towarowego. W początkowym okresie handel zdominowali przedsiębiorcy prywatni i szybko rozwijający się sektor spółdzielczy³¹. Od 1945 r. stopniowo pod wyraźnym wpływem PPR zaczął kształtować się sektor państwowy. Początkowo tworzyły go centrale zbytu powołane do obsługi znacjonalizowanego przemysłu oraz przedsiębiorstwo hurtowe Państwowa Centrala Zbytu. W 1946 roku na ogólną liczbę 157,8 tys. placówek handlu detalicznego aż 89% znajdowało się w rękach prywatnych. W hurcie odsetek ten sięgał 80%. Wiodące partie dążyły do zmiany tego stanu rzeczy. PPS popierała taką organizację handlu, w której główna rola przypadałaby spółdzielczości. Krytyczna wobec tej koncepcji była PPR, zdecydowanie forsująca model państwowy³².

W planie trzyletnim problematykę handlu wewnętrznego potraktowano marginalnie, co w domyśle oznaczało utrzymanie modelu trójsektorowego. Już w trakcie realizacji tego planu problem ten stał się jednym z kluczowych elementów politycznych i gospodarczych. W obliczu trudności gospodarczych, które ujawniły się w pierwszej części 1947 roku, PPR wystąpiła z programem reformy rynku wewnętrznego³³. Symbolem nowej

80000 hl; Wolne Miasto Gdańsk: 185000 hl. 1954 – rejon zabrzański: Radków 15000 hl, Nowa Ruda 30000 hl, Kłodzko 30000 hl, Głubczyce 78000 hl; rejon wrocławski: Ziębice 16000 hl, Miedzianka 6000 hl.

31 Kaliński 1970, s. 15.

32 Kaliński 1977, s. 193-194.

33 Kaliński 1970, s. 55-77.

*Ryc. 26 – rozlew piwa do beczek za pomocą aparatu izobarycznego.
Browar w Polczynie-Zdroju, koniec lat czterdziestych.*

polityki stało się zdanie wypowiedziane przez Hilarego Minca w trakcie manifestacji pierwszomajowej w Katowicach: Wygraliśmy bitwę o produkcję, wygramy bitwę o handel. Sformułowany przez PPR program „bitwy o handel” został przedstawiony w liście skierowanym 7 maja 1947 r. przez KC PPR do Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS, zawierającym ocenę ówczesnej sytuacji gospodarczej kraju. Ubocznym wątkiem było zrzucenie winy za popełnione błędy w polityce gospodarczej (nadmierna emisja pieniądza i brak towarów) na spekulantów, które to pojęcie zaczęto rozciągać na wszystkich przedstawicieli handlu prywatnego³⁴.

„Bitwa o handel” doprowadziła do zasadniczych zmian strukturalnych w obrocie towarowym. Rola sektora prywatnego wyraźnie zmalała. W ciągu dwóch lat liczba prywatnych placówek hurtowych spadła o niemal $\frac{2}{3}$,

34 Kaliński 1977, s. 196-197.

detalicznych zaś – prawie o połowę. Przy ciągle niedostatecznym tempie rozwoju sieci handlu uspołecznionego prowadziło to do pogorszenia warunków kupna towarów i do zakłóceń w dystrybucji³⁵.

W przemyśle piwowarskim system dystrybucji opierał się na sektorze prywatnym co już w 1946 roku budziło głęboki niepokój Zjednoczenia. W przypadku browarów państwowych zaledwie 30% produkcji zbywano poprzez własną sieć dystrybucyjną. Organizacja obrotu hurtowego przez Zjednoczenia terenowe przebiegała opornie i w zasadzie wyhamowała w ciągu 1946 roku. Wśród powodów wskazywano na wadliwy system płac, oparty na sztywnych stawkach, i brak powiązania pomiędzy wynagrodzeniem a osiągniętym obrotem. Drugi z wymienianych powodów miał wymiar polityczny i związany był z naciskiem ze strony miejscowych władz administracyjnych i przedstawicieli partii w kierunku oddawania drobnych hurtowni i rozlewni osobom prywatnym. W rejonie śląsko-dąbrowskim liczba państwowych rozlewni w 1945 roku zmniejszyła się z około 60 do zaledwie 14 (pozostałe oddano osobom prywatnym – zob. tab. 41). Rozwiązanie widziano w reorganizacji systemu płac, wiążącej osiągnięty obrót z wynagrodzeniem załogi. Odpowiedni projekt opracowano w oddziale bydgoskim i rozesłano do konsultacji dyrektorom we wszystkich rejonach, jednak tak daleko idące zmiany nie leżały w gestii Zjednoczenia. Brak rozwiniętego systemu dystrybucyjnego negatywnie odbijał się na finansach Zjednoczenia i poszczególnych zakładów. Oceniano, że na pokrycie normalnych zysków handlowych rozchodzi się zaledwie około 3% tego zysku. Obecnie rozchodzi się znaczne sumy na zakup beczek i butelek. Część dochodu aparatu handlowego wyzyskuje się w celu nabywania surowców dla browarów, które na razie nie mają odpowiednich środków obrotowych³⁶.

Tab. 41 – liczba hurtowni i rozlewni piwa w ujęciu własnościowym, obsługujących rejon śląsko-dąbrowski w Zabrzu w 1946 roku (stan na 1 stycznia i 31 grudnia). W dolnym rzędzie podano wzrost (w liczbach i procentach) wyliczony dla każdego sektora oraz zbiorczo³⁷.

	Państwowe	Spółdzielcze	Prywatne	Razem
1 stycznia 1946	14	2	125	141
31 grudnia 1946	14	8	201	223
Wzrost	0	6 (400%)	76 (160,8%)	82 (158,15%)

35 Tamże, s. 203.

36 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 68.

37 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 5, k. 6.

Ryc. 27 – linia do rozlewu piwa w butelki funkcjonująca przy browarze w Polczynie-Zdroju. Koniec lat czterdziestych.

W ówczesnym systemie dystrybucji wyróżniano sprzedaż prowadzoną bezpośrednio z browaru, realizowaną poprzez własną sieć hurtową oraz zewnętrzną. Zdecydowaną większość piwa zbywano w beczkach, co wynikało z ogólnej struktury spożycia. Punkty dystrybucyjne, łączące funkcje składów hurtownych i rozlewni, prowadziły sprzedaż w terenie, obsługując detalistów (sklepy, bary, restauracje). Małe i średnie browary zwykle nie posiadały własnych linii rozlewczych (a jeśli już, to o niewielkiej wydajności), jedyną formą utrwalania piwa była zaś filtracja, prowadzona bezpośrednio przed rozlewem do beczek. Na montaż skomplikowanych linii rozlewczych i pasteryzację piwa mogły pozwolić sobie jedynie browary największe³⁸.

³⁸ Należy zaznaczyć, że taki system dystrybucji nie był niczym nadzwyczajnym. W okresie międzywojennym zarówno w Polsce, jak i w krajach ościennych wyglądał on bardzo podobnie. Duże browary budowały sieć sprzedaży, opierając się na prywatnych hurtownikach, którym powierzano do obsługi z góry ustalony rejon.

Sprzedaż prowadzona bezpośrednio z browaru miała marginalne znaczenie. Dystrybucję opierano na składach hurtowych, przy czym jako własne traktowano te zarządzane przez Zjednoczenia terenowe. Zdecydowana większość rozlewni znajdowała się w rękach prywatnych, niewielką część prowadził sektor spółdzielczy. Dobry pogląd na organizację sieci sprzedaży w drugiej połowie 1945 roku daje sprawozdanie rejonu bydgoskiego: *Akcja nawiązywania stosunków umownych między Zjednoczeniem a hurtowniami zbiegła się w czasie z przejściem polityki sprzedażnej do drugiego, bardziej już unormowanego okresu, jaki rozpoczął się mniej więcej w połowie lata. Należy tu podkreślić przede wszystkim, że początkowo niewiele jedynie browarów oceniło należycie założenia naszych zarządzeń odnośnie sprzedaży piwa hurtownikom. Naszym celem było z jednej strony unormowanie hurtowej sprzedaży przez wpływanie na rozwijającą się sieć hurtowni i rozlewni, z drugiej zaś – osiągnięcie korzyści materialnych dla poszczególnych browarów i Zjednoczenia. Ustaliliśmy zasadę, że piwo wolno sprzedawać jedynie tym hurtownikom, którzy mogą wylegitymować się zawartą z nami umową. Klauzule umowy zobowiązywały hurtowników do dostarczania browarowi jęczmienia na korzystnych dla nas warunkach i do wpłacania składek na rzecz Zjednoczenia w wysokości 1,5% od każdorazowej ceny kupna, loco browar. Niestety, jak już powiedziałem, wiele browarów czy to nie zdawało sobie sprawy z korzyści jakie można było w ten sposób osiągnąć, czy też nie chciało sobie zadać trudu zmuszenia hurtowników do podpisania umowy. Obecnie można powiedzieć, że kwestia umów traktowana jest w sposób należyty. Od 1.X.45 zrezygnowaliśmy z klauzuli jęczmiennej. Ostatnio ustalony cennik piwa przewiduje dla hurtowników, związanych z nami umową poważny rabat,*

Rozgraniczano je w taki sposób, by poszczególni handlowcy nie konkurowali ze sobą. Podpisując umowę, nakładano na przedsiębiorcę szereg warunków, w tym posiadanie odpowiedniego lokalu połączonego z lodownią, urządzeń rozlewczych czy przeszkolonego personelu. Obciąż do butelek odbywał się w składach hurtowych, przedsiębiorca nakładał zaś etykiety, dostarczone przez browar. Były one ujednolicone, lecz informowały klienta, w którym składzie hurtowym dokonano rozlewu. Jeśli nastąpiło to w fabryce, na etykiecie pojawiał się napis: *własny obciąż browaru*. Taki system dystrybucji przynosił browarom większe zyski, gdyż zwalniał je od budowy niezwykle kosztownych linii rozlewczych i obniżał koszty dystrybucji. Zaczęło się to zmieniać wraz z ewolucją nawyków konsumentów, coraz chętniej sięgających po piwo butelkowe. Wprowadzenie aparatów do pasteryzacji wydłużało okres trwałości i podnosiło jakość oferowanego piwa. Na takie rozwiązania mogły pozwolić sobie jednak tylko największe browary. Miało to też oczywisty wpływ na system dystrybucji. Przykładowo browar Okocim od około 1910 roku zaczął dostarczać do składów piwo butelkowane w browarze i stopniowo zaczął zakazywać obciążu przez osoby postronne. Dystrybucja piwa z małych browarów wciąż odbywała się tradycyjnym sposobem. Rzecz jasna browary samodzielnie kształtowały swoją politykę cenową, w związku z czym zysk rozkładał się w miarę równomiernie pomiędzy producentem, hurtownikiem i sprzedawcą detalicznym; Joza 2018, Dryja 2023c.

Ryc. 28 – transport piwa z browaru w Polczynie-Zdroju (koniec lat czterdziestych). Na pierwszym planie tradycyjna platforma konna załadowana piwem butelkowym, dowożonym do odbiorców położonych w bezpośredniej bliskości browaru. W tle samochód stojący przy rampie załadowniczej, zaopatrujący składy hurtowe i rozlewnie położone w większej odległości.

który powinien ostatecznie spowodować, że nie będziemy mieli na naszym terenie hurtowni „dzikich”³⁹.

Do końca 1945 roku rynki zbytu pozostawały otwarte. Stawiało to w niekorzystnej pozycji najmniejsze browary, posiadające w okolicy silną konkurencję. Taka sytuacja miała miejsce w Kluczborku, położonym na pograniczu trzech Zjednoczeń terenowych (bydgoskiego, łódzkiego i dolnośląskiego). W sprawozdaniu za 1945 rok pisano: Z tych powodów przenikają na nasz rejon piwa powyższych Zjednoczeń. W szczególności pojawiają się na tut. rynku piwa browarów wieluńskiego, krotoszyńskiego i poznańskiego. Również należy się z tym liczyć, że po uruchomieniu browaru w Namysłowie i piwa z tego browaru będą przenikać na nasz teren. Konkurencja z piwami wymienionymi jest utrudniona, ponieważ browary te posiadają o wiele lepsze wyposażenie techniczne. Jedynie interwencja Zjednoczenia będzie mogła uporządkować rynki zbytu⁴⁰.

39 Czubalski 1946, s. 6.

40 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 47, k. 2.

Z początkiem 1946 roku browary objęto elementami gospodarki planowej. Odgórnie wyznaczono limity produkcji i sprzedaży, realizowane w kolejnych miesiącach⁴¹. Poszczególnym zakładom wyznaczono rejony sprzedaży w taki sposób, by nie konkurowały między sobą. Część browarów skarżyła się, że przyznane im rejony nie odpowiadają historycznie ukształtowanym rynkom zbytu, w związku z czym ponoszą one stratę, nie mogąc sprzedać swych wyrobów. Korektę przeprowadzono jeszcze w drugiej połowie roku, a rejony wyznaczone w 1947 roku spotkały się z ogólną aprobatą. Wspomniany wyżej browar w Kluczborku obsługiwał powiaty kluczborski i oleski za pośrednictwem dwóch hurtowni, na terenie miasta prowadząc sprzedaż bezpośrednią⁴². Ograniczenie konkurencji ze strony innych browarów pozwoliło na wykonanie planu i zwiększenie zatrudnienia. W konsekwencji zakład uzyskał minimalną rentowność i mógł wykonać niewielkie prace inwestycyjne⁴³. Niefortunnym rozwiązaniem okazało się wprowadzenie od 1 kwietnia 1946 roku Central Zaopatrzenia i Zbytu, działających jako niezależna struktura powoływana równolegle przy każdym browarze. Z tego pomysłu szybko zrezygnowano (zob. rozdz. IV, *Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego...*).

We wrześniu 1946 roku w ramach Central Zaopatrzenia i Zbytu funkcjonowały 83 składy fabryczne. Na terenie całego kraju działało zaledwie 19 hurtowni państwowych i 17 sklepów branżowych (określanych jako reklamowe). W rejonie łódzko-kieleckim otwarto ich 9 (wszystkie w Łodzi), pozostałe znajdowały się na terenie Zjednoczenia w Bydgoszczy. W analizach wewnętrznych podkreślano, że sprzedaż opiera się na bardzo licznych hurtowniach prywatnych, jednak *Zjednoczenie nie ma danych co do liczebności i dyslokacji ich sieci*⁴⁴.

41 Browary zaczęły pracować na podstawie ujednoliconych arkuszy kalkulacyjnych, z narzuconymi kosztami i sztywno ustalonymi marżami. Browary, szczególnie małe, rzadko mieściły się w ustalonych parametrach, wobec czego własne koszty wytworzenia określonej jednostki produktu (hektolitra) niejednokrotnie przekraczały ustaloną cenę handlową. Browary nieposiadające własnych linii rozlewczych całość produkcji sprzedawały w beczkach bezpośrednio do hurtowni. Dalszy zysk z rozlewu do butelek i dystrybucji do detalicznych odbiorców trafiał w ręce właścicieli rozlewni.

42 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze, sygn. 77, k. 1-6.

43 Wprowadzenie rejonów zbytu znacząco ograniczyło konkurencję, jednak (w 1946 roku) nie zlikwidowało jej całkowicie. Niewielkie ilości „obcego” piwa przenikały za pośrednictwem detalicznej sieci sprzedaży, znajdującej się w rękach prywatnych. Proces ten dotyczył przede wszystkim dużych miast i ośrodków przemysłowych i zapewne był niezauważalny w rejonie kluczborskim.

44 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, k. 67.

Ryc. 29 – budka z piwem Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejonu Zachodniego w Bydgoszczy, prawdopodobnie połowa 1946 roku.

Ciekawe inicjatywy podejmowało Zjednoczenie Rejonu Zachodniego. Z okazji obchodów 600-lecia Bydgoszczy wiosną 1946 roku w kilku punktach miasta zorganizowano pawilony reklamowe. Między innymi w pawilonie przy al. 1 Maja Nr 79, poza szeregiem wystawionych wykresów, map zbytu piwa itp., będzie wyświetlany film wąskotaśmowy naukowo-propagandowy na temat produkcji piwa i plantacji chmielu. Rzecz jasna główną funkcją owych pawilonów był wyszynk piwa z browarów państwowych, sprzedawanego z bardzo niewielką marżą handlową⁴⁵. Sukces tego przedsięwzięcia skłonił kierownictwo Zjednoczenia do organizacji plenerowych punktów sprzedaży, którym nadano ujednoliconą formę architektoniczną w postaci beczki (wykorzystując w tym celu wyeksploatowane kufy leżakowe)⁴⁶. W taki sposób narodziły się osławione w późniejszym czasie budki z piwem. Wiodącym projektem reklamowym była budowa pawilonu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego w Sopocie. Nadano mu lekką formę architektoniczną.

45 „Biuletyn Piwowarski”, nr 4/5 (8/9), 1946, s. 26.

46 Nie był to pomysł nowy. Już w okresie międzywojennym browar w Cieszynie posiadał tak zaaranżowany kiosk ze swoimi wyrobami na przełęczu Kubalonka.

Ryc. 30 – pocztówka reklamowa Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego z wizerunkiem pawilonu w Sopocie.

Przed wejściem do lokalu znajdował się gustownie urządzony ogródek. Serwowano „Eksport Bałtycki” i inne wyroby browaru w Gdańsku. Przybywający do lokalu goście mogli wysłać rodzinom lub znajomym kartkę pocztową, na której umieszczono hasło reklamowe: *Przy szklance piwa człek dopiero żyje, nie widzi biedy i tylko radość ma*⁴⁷ (ryc. 30).

Wraz z reorganizacją struktur i powstaniem Centralnego Zarządu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego i oddziałów terenowych pod koniec 1946 roku przyjęto zasadę, że jedynym dysponentem wyrobów zależnych fabryk jest Wydział Zbytu podległy Dyrekcji Handlowej oddziałów. Tym samym organizacja sprzedaży spoczywała w całości w rękach Dyrekcji Handlowych, które były zobowiązane podejmować inicjatywy w kierunku rozprzestrzenienia sieci sprzedaży na cały teren sobie podległy⁴⁸. W analizach i korespondencji wewnętrznej podkreślano, że *Działalność Wydziału Zbytu opiera się na punktach sprzedaży przy browarach, na postronnych rozlewniach*

47 Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Fotografie różne, nlb.

48 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

oraz na współpracy z prywatnymi rozlewniami. Rolę sektora prywatnego akcentowano wielokrotnie, nie brakowało więc opinii, że Ciężar zagadnienia zbytu przemysłu piwowarskiego spoczywa we współpracy Wydziału Zbytu z prywatnymi rozlewniami.

W 1947 roku wzmocniono nieco własną pozycję, organizując składy hurtowe połączone z rozlewniami w nieczynnych browarach, a także w zakładach właśnie zamkniętych. Dobrym przykładem może być browar w Słupcu unieruchomiony we wrześniu 1947 roku i przekształcony w swoistą filię browaru w Radkowie (na potrzeby którego produkował sód oraz rozlewał i dystrybuował piwo). Funkcjonowanie rejonów zbytu przyznanych poszczególnym browarom powiązano z wyznaczeniem hurtowni obsługujących dany rejon, którym przyznawano roczne limity dostaw. W większości były to hurtownie prywatne, można jednak powiedzieć, że Wydziały Zbytu przejęły kontrolę nad siecią dystrybucyjną – zdecydowano bowiem o liczbie rozlewni (a pośrednio o ich rozmieszczeniu w terenie), asortymencie (przyporządkowując dla każdego punktu wyroby z konkretnego browaru) i obrotach (poprzez określenie limitów). W drugiej połowie 1947 roku na terenie województwa szczecińskiego działalność prowadziło 77 hurtowni, z których 5 należało do sektora państwowego, 6 – do spółdzielczego, a 66 pozostawało w rękach prywatnych. Były one równomiernie rozmieszczone w terenie, przy czym w samym Szczecinie funkcjonowało ich aż 14 (należy jednak pamiętać, że w tym mieście konsumowano najwięcej piwa w skali kraju). Bez wyjątku były to przedsiębiorstwa prywatne. Dzienna zdolność rozlewcza wszystkich zakładów wynosiła około 730 hl (niemal 200 tys. hl w skali roku). Należy przypuszczać, że wykorzystywano ją co najwyżej w połowie (zob. tab. 42)⁴⁹.

Tab. 42 – rozlewnie na terenie woj. szczecińskiego (zapewne 2. poł. 1947 roku). Liczba – w górnym wierszu: ogólnie, w dolnym w kolejności: prywatne-spółdzielcze-państwowe. Przy nazwie miejscowości podano w nawiasie dzienną zdolność rozlewu w litrach. Ob. – obecnie⁵⁰.

Powiat	Liczba	Miejscowości
Białogard	5 3-1-1	Białogard (700), Świdwin (300), Połczyn-Zdrój (500), Połczyn-Zdrój (500), Połczyn-Zdrój (10 000 – przy browarze)
Bytów	1 0-0-1	Bytów (500 – rozlewnia browaru Koszalin)
Choszczno	2 2-0-0	Choszczno (154), Choszczno (77)

49 Nie znamy ogólnej sprzedaży piwa w woj. szczecińskim w tym okresie, jak również proporcji pomiędzy sprzedażą piwa w beczkach i butelkach.

50 AP Szczecin, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 3930, k. 36-41.

Powiat	Liczba	Miejscowości
Chojna	3 3-0-0	Dolsko (4 000), ? (2 500), Chojna (2 000)
Drawsko Pomorskie	2 2-0-0	Drawsko (1500, ob. 300), Złocieniec (1000, ob. 200)
Gryfino	2 2-0-0	Gryfino (500), Dębce (500)
Koszalin	4 4-0-0	Koszalin (800), Koszalin (500), Koszalin (700), Bobolice (961)
Kołobrzeg	2 2-0-0	Kołobrzeg (600), Karlino (600)
Kamień Pomorski	2 2-0-0	Kamień Pomorski (750), Kołczewo (150)
Myślibórz	3 3-0-0	Myślibórz (200), Myślibórz (100), Barlinek (500)
Miastko	1 0-0-1	Miastko (600 – rozlewnia browaru Kościerzyna)
Nowogard	4 3-0-?	? (150), ? (600), Golczewo (300), Nowogard (700)
Stargard Szczeciński	3 2-0-1	Stargard Szczeciński (1 000), Stargard Szczeciński (500), Stargard Szczeciński (600)
Szczecinek	7 6-1-0	Barwice (500), Czaplinek (500), Okonek (300), Szczecinek (400), Szczecinek (500), Szczecinek (300), Szczecinek (2 500 – przy browarze)
Słupsk	6 4-2-0	Słupsk (5 000 – przy browarze), Ustka (500), Ustka (800), Słupsk (300), Słupsk (1 500), Słupsk (800)
Sławno	4 3-1-0	Sławno (2 000), Sławno (2 000), Sławno (w trakcie uruchomiania), Sławno (2 000)
Szczecin miasto	14 14-0-0	2 500 + 2 000 + 1 000 + 1 000 + 500 + 600 + 1 000 + 800 + 500 + 500 + 1 500 + 1 200 + 1 200 + 400
Wałcz	6 5-1-0	Wałcz (1 500), Wałcz (500), Wałcz (500), Wałcz (550), Tucznio (800), Jastrowie (100)
Wolin	4 4-0-0	Świnoujście (800), Świnoujście (600), Międzyzdroje (600), Wolin (500)
Złotów	2 2-0-0	Złotów (1 000), Złotów (500)

W latach 1945-1950 wzrost obiegu pieniądza zarówno gotówkowego, jak i bezgotówkowego był funkcją polityki gospodarczej rządu, a nie polityki pieniężnej NBP. Wzrost obiegu pieniądza następował dość szybko przede wszystkim w 1946 r. Przy końcu roku w obrocie znajdowało się ponad 60 miliardów złotych, co stanowiło dwukrotność wartości z grudnia 1945 roku⁵¹. Wskaźnik wzrostu cen surowców piwowarskich (w pierwszej kolejności jęczmienia, ale

51 Jezierski, Leszczyńska 2001, s. 451-452.

też chmielu i materiałów pomocniczych) wyniósł pomiędzy kwietniem a grudniem 3,7, a między pierwszym kwartałem (uśrednione dane) a końcem roku – aż 5,39⁵².

Tym samym w początkach kwietnia 1946 roku zbiegły się trzy niekorzystne czynniki:

- decyzja o ograniczeniu produkcji, a tym samym korekta planów sprzedaży, w związku z czym na rynek trafiło mniej piwa, niż zakładano;
- pierwsze wyraźne wzrosty cen surowców, na które Zjednoczenie reagowało z opóźnieniem, chcąc utrzymać narzucony poziom cen;
- zmiana systemu sprzedaży hurtowej wymuszona wprowadzeniem central handlowych.

Po raz pierwszy od zakończenia wojny na rynku objawiły się braki w zaopatrzeniu w piwo. Szczególnie dotkliwy przebieg tego procesu obserwowano w Krakowie. Było to tym bardziej zaskakujące, iż rejon ten obsługiwał browar w Okocimiu, posiadający niewykorzystane moce produkcyjne. W marcu browar sprzedał 12 900 hl, przy końcu kwietnia na konto maja wydali 3 200 hl. W maju otrzymał browar ostry zakaz sprzedawania piwa poza kontyngentem i w Krakowie okazał się brak piwa, którego cena wynosiła 30 – 40 – 70 a nawet 100 zł za litr⁵³.

Problem wzrostu cen dyskutowano w marcu 1946 roku podczas cyklicznego spotkania kierowników browarów rejonu zabrzańskiego. Stwierdzono, że niezbędna jest podwyżka cen piwa. Obawiano się jednak, że spowoduje to wzrost cen detalicznych, a to zahamuje sprzedaż, co niekorzystnie odbije się na kondycji finansowej zakładów. Dyrekcja Zjednoczenia uspakajała jednak: *browar sprzedaje po 17 zł za litr, rozlewnia po 21 zł, restaurator sprzedaje po zł około 60. Przy tej rozpiętości cen podwyżka ceny piwa ze strony browaru nie powinna się w ogóle odbić na cenie pobieranej od konsumenta. W maju cena loco browar wynosiła 20 zł, jednak doliczano do niej 1 zł dla browaru i 2 zł dla Zjednoczenia, tak więc faktyczna cena piwa jasnego została ustalona na poziomie 23 zł za litr (piwo ciemne kosztowało 30,50 zł)⁵⁴. Wzrost cen przekroczył więc 35%. Tym samym błędna okazała się kalkulacja, że podniesienie kosztów produkcji nie będzie miało znaczenia dla kieszeni konsumenta. Sygnalizowano, że w katowickich restauracjach cena za szklankę piwa (zapewne 0,25 l) dochodzi do 25 zł, przy niezmiennym cenie*

52 Dryja 2020, s. 74.

53 Piwo z browaru bielskiego oferowano po 5 tys. zł za hl. Dowożono też piwo okocimskie, skupowane w innych rejonach, które oferowano restauratorom po 6 tys. zł za hl (normatywna cena wynosiła w tym czasie 2 tys. zł); Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie, sygn. 3135, k. 2.

54 AP Wrocław, oddz. Kamieniec Żąbkowski, sygn. 13, k. 22, 37.

Ryc. 31 – budka z piwem Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejonu Zachodniego w Bydgoszczy, prawdopodobnie połowa 1946 roku.

browaru (sic!). Kontrolowana przez rząd prasa rozpisywała się o paskarstwie w handlu piwem. Dziennik „Pionier” w marcu 1946 roku alarmował: Dzięki uruchomieniu własnego browaru „Społem” w Miedzianej Górze w powiecie jeleniogórskim, na rynku znajduje się wystarczająca ilość piwa. Browar „Społem” zadawała się minimalnymi zyskami, sprzedając piwo w cenie 28 zł litr. Z tym większym zdziwieniem należy stwierdzić, że cena piwa w handlu detalicznym w każdej restauracji wynosi aż 30 zł za szklankę. Byłoby pożądane, aby zainteresowały się tym właściwe władze powołane do kontroli cen, bowiem pobieranie tak wysokich cen za piwo jest niczym nieuzasadnione. Każdy kierownik lokalu rozrywkowego i restauracji może nabyć dowolną ilość piwa po ustalonej wyżej cenie i po doliczeniu godziwego procentu, udostępnić je szerokim rzeszom obywateli⁵⁵.

Nie precyzowano przy tym, na jakim poziomie powinna kształtować się owa „godziwa cena”. Badania przeprowadzone w 1938 roku wykazały, że cena hurtowa ustalona przez browar ulega co najmniej podwojeniu w sprzedaży detalicznej prowadzonej w lokalach gastronomicznych (zob. tab. 43). W 1946 roku sytuacja kształtowała się mniej korzystnie dla klienta. Jeszcze przed wzrostami cen różnica ta była niemal trzykrotna,

55 „Pionier. Dziennik Dolno-Śląski”, 60, 1946, s. 4.

w okresie ich wzrostu – nawet czterokrotna. Mieliśmy jednak do czynienia z rynkiem trapionym typowymi dla okresu powojennego trudnościami. Droga beczki piwa z browaru do przeciętnej restauracji była znacznie dłuższa niż w okresie międzywojennym. Decydowała o tym większa liczba pośredników, wyższe koszty transportu i trudności administracyjne. Na to nałożyły się niekontrolowane ruchy inflacyjne, wymuszające wzrost cen towarów i usług.

Tab. 43 – uśrednione ceny piwa w 1938 roku: hurtowa w browarze, koszt piwa w lokalach I, II i III kategorii (przy uwzględnieniu wszystkich kosztów), cena sprzedaży w lokalu – dla 1 hektolitra, w złotych. W nawiasach kwadratowych podano cenę za szklankę 0,25 litra⁵⁶.

	Cena hurtowa w browarze	Lokale I kategorii		Lokale II i III kategorii	
		koszt	sprzedaż	koszt	sprzedaż
Gatunek I	60-64	126	140 [0,30-0,35]	109	120 [0,25-0,30]
Gatunek II	40-50	96	–	83	96 [0,20-0,25]

Polityka Zjednoczenia polegała na utrzymywaniu jak najniższych cen piwa, w czym widziano klucz do wzrostu konsumpcji, a tym samym produkcji. Wraz z wprowadzeniem gospodarki planowej browarom narzucono zestandaryzowane arkusze kalkulacyjne i ujednolicone ceny sprzedaży. Preferowało to największe browary, w znaczącym stopniu wykorzystujące swoje moce produkcyjne. Bardzo dobrze obrazuje to porównanie kosztów produkcji 1 litra piwa jasnego w 1947 i 1948 roku. Z uwagi na znaczące ruchy cen w 1947 roku przyjęte do obliczeń ceny uśredniono. Zgodnie z polityką Zjednoczenia efektywna cena zbytu pod koniec 1947 i w 1948 roku wynosiła 44 zł. O ile w 1947 roku największe browary uwzględnione w zestawieniu osiągnęły realny zysk (nawet powyżej 20%), o tyle w 1948 roku produkcja browaru w Okocimiu przynosiła nieznaczną stratę, zakład w Tychach mógł wykazać się zaś niewielkim zyskiem w wysokości 9,25% (zob. tab. 44).

Koszty produkcji i cena zbytu pozostawały pod kontrolą Zjednoczenia, jednak jego wpływ na ceny detaliczne był w latach 1945-1947 mocno ograniczony. Próby porozumienia się z organizacjami reprezentującymi

⁵⁶ Dane uśrednione na podstawie ankiety Ministerstwa Przemysłu i Handlu; „Biuletyn Związku Browarów i Słodowni w Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 14(384) z 30 czerwca 1938, s. 75-76.

restauratorów nie powiodły się⁵⁷. Jednym z narzędzi kształtowania cen była organizacja własnej sieci sprzedaży, to rozwijało się jednak nad wyraz opornie. Zmiany przyniosła „bitwa o handel”, która wyeliminowała z rynku większość prywatnych sklepów, barów i restauracji. Od mniej więcej 1949 roku wysokość cen w obrocie detalicznym była narzucana przez państwo. Pomimo jednoznacznie negatywnej oceny zachodzących procesów należy podkreślić, że kontrola cen detalicznych przyczyniła się do szybkiego wzrostu konsumpcji i rozwoju produkcji piwowarskiej. Przemysł browarniczy nie należał bowiem do obszaru wiecznych deficytów i posiadał realne możliwości rozwoju.

Tab. 44 – porównanie kosztów produkcji 1 litra piwa jasnego, według arkusza kalkulacyjnego (na 100 hl), z 1947 (obliczenie teoretyczne na podstawie danych historycznych) i 1948 roku. Cena jednostkowa obejmuje: materiały, robociznę, zysk 10% oraz podatek obrotowy. Cena efektywna zbytu została ustalona na 44 zł. W ostatniej rubryce podano różnicę pomiędzy ceną rozliczeniową zbytu a ceną efektywną zbytu. Dane w zł⁵⁸.

		Cena jednostkowa	Cena rozliczeniowa fabryczna [+ akcyza]	Cena rozliczeniowa zbytu [+ narzut 6,5%]	Cena efektywna zbytu [rachunek różnic cen MPiH = 44]
Okocim	1947	26,05	34,28	36,50	+7,50
	1948	32,90	41,60	44,30	-0,30
Łódź	1947	24,04	32,04	34,12	+9,88
	1948	29,40	38,20	40,68	+3,32
Tychy	1947	23,07	31,39	33,43	+10,57
	1948	28,70	37,50	39,93	+4,07

W rezultacie „bitwy o handel” nastąpiły również wyraźne zmiany w strukturze własnościowej działu obsługującego przemysł piwowarski. Kilkukrotnie zmniejszyła się liczba prywatnych przedsiębiorstw. W części zostały one zamknięte, w większości trafiły w ręce organizacji spółdzielczych (głównie „Samopomocy Chłopskiej”), dzięki czemu sektor spółdzielczy zwiększył wyraźnie swój stan posiadania⁵⁹. W połowie 1950 roku bezpośrednia sprzedaż piwa z browarów wynosiła zaledwie 12,6%, większość

57 Czubalski 1946, s. 6.

58 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

59 Wydaje się, że bardzo niewielka liczba rozlewni spółdzielczych powstała w wyniku planowych inwestycji. Lwią część stanowiły zakłady odebrane osobom prywatnym. Jako powód zamknięcia wykorzystywano np. rzekome nieuwzględnienie rozlewni w planach Zjednoczenia. Tak stało się w przypadku rozlewni Pawła Kinela w Białej Krakowskiej w 1948 roku; Dryja 2017, s. 214.

dystrybucji odbywała się za pośrednictwem sieci hurtowni. W rękach państwa znajdowało się 99 takich przedsiębiorstw, podczas gdy sektor spółdzielczy posiadał ich 590, w posiadaniu osób prywatnych pozostawało ich zaś wciąż 288 (zob. tab. 45). Państwo kontrolowało 44,6% sprzedaży do punktów detalicznych (sklepów, restauracji, barów, kiosków spożywczych), w rękach spółdzielców pozostawało 38,2%, sektor prywatny odpowiadał natomiast wciąż za 17,2% (zob. tab. 46). Proporcje te miały wkrótce ulec zmianie, planowano bowiem przejęcie około 80% hurtowni prywatnych, zapewne z zamiarem włączenia ich w struktury nowo tworzonych przedsiębiorstw wielozakładowych lub przekazania na rzecz sektora spółdzielczego. Pozostałe rozlewnie prywatne przewidywano do stopniowej likwidacji⁶⁰.

Tab. 45 – liczba hurtowni obsługujących przemysł piwowarsko-słodowniczy w ujęciu własnościowym. Stan na 1 września 1950 roku⁶¹.

Państwowe	Spółdzielcze	Prywatne	Razem
99	590	288	977

Nierównomierne rozlokowanie browarów na terenie kraju powodowało rozliczne problemy z dystrybucją ich produktów. Dość powiedzieć, że aż w 11 jednostkach administracyjnych (województwach i miastach wydzielonych) produkcja nie zaspokajała potrzeb mieszkańców, posiłkowano się więc produktami z ościennych terenów. Rzecz jasna większe browary wysyłały swoją produkcję do kilku województw, np. Okocim do ośmiu, Tychy do sześciu, zakład wrocławski zaś do trzech (dane z poł. 1950 roku). Za sytuację patologiczną uważano wysyłanie piwa z browarów położonych w tzw. województwach deficytowych w inne rejony kraju (w szczególności te dobrze zaopatrzone w wyroby lokalne). Piwa specjalne, jak porter, Grodzisk i niektóre gatunki z browaru w Połczynie-Zdroju, dystrybuowano na terenie całego kraju. Ocenia się, że około 66% sprzedaży prowadzono na terenie własnego województwa, a 34% wysyłano do tzw. województw deficytowych⁶².

Do 1 grudnia 1950 roku obowiązywała trójstopniowa struktura organizacyjna (Centralny Zarząd, oddziały terenowe, poszczególne zakłady), w której Państwowe Hurtownie Piwa (PHP) podlegały Wydziałom Zbytu

60 Plany przejmowania hurtowni z sektora prywatnego mieli również spółdzielcy; AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

61 Tamże.

62 Tamże.

poszczególnych oddziałów. Formalnie więc zakłady produkcyjne oraz hurtownie posiadały taki sam status organizacyjny, przy czym Wydziały Zbytu decydowały o przypisaniu browarom poszczególnych punktów handlu hurtowego (niekiedy hurtownia obsługiwała więcej niż jeden browar). Zmiana nastąpiła wraz z kolejną reorganizacją, polegającą na likwidacji oddziałów terenowych, z równoczesnym utworzeniem przedsiębiorstw jedno- i wielozakładowych. Uzyskano dwustopniowy podział administracyjny (I szczebel – przedsiębiorstwo, II szczebel – Centralny Zarząd). Nowy model nie przewidywał wydzielenia zbytu i hurtu piwa w formie odrębnych przedsiębiorstw. Zakładano, że Podstawową komórką organizacyjną przemysłu piwowarsko-słodowniczego winno być przedsiębiorstwo wielozakładowe, w którego skład winny wchodzić browary, państwowe hurtownie oraz punkty detalicznej sprzedaży, położone w rejonie danego przedsiębiorstwa. (...) W zakładzie produkcyjnym, w przedsiębiorstwie rejonowym oraz CZPF dział handlowy winien być właściwie rozbudowany, ponieważ w przemyśle piwowarskim dystrybucja piwa ma decydujące znaczenie dla sprawnej działalności całego przemysłu⁶³.

Struktura PHP była jednoznacznie zdefiniowana. Na jej czele stał kierownik, odpowiedzialny bezpośrednio przed dyrektorem przedsiębiorstwa. Kierownikowi podlegali mistrz lub brygadierzy (w zależności od wysokości obciążu piwa lub produkcji wód gazowych). Wprowadzono dwa zasadnicze piony działalności: butelkowy obciąż piwa i sprzedaż gotowych wyrobów⁶⁴.

Tab. 46 – struktura sprzedaży piwa w miesiącach styczeń-czerwiec w 1950 roku (w hektolitrach i procentach). Podano sumaryczny procentowy udział sektorów: państwowego, spółdzielczego i prywatnego⁶⁵.

	Ilość w hl	Procent	Procent
Sprzedaż bezpośrednia z browarów	194 521,8	12,6	Państwowe: 44,6
Państwowe Hurtownie Piwa (PHP)	507 722,3	32	
Spółdzielnie „Społem”	365 026	23,1	Spółdzielcze: 38,2
Spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”	195 834,7	12,4	
Inne spółdzielnie	44 887,6	2,7	
Hurtownie prywatne	270 117,8	17,2	17,2
Razem	1 578 110,2	100	100

63 Tamże.

64 Tamże.

65 Tamże.

W 1950 roku niedobór naczyń transportowych był wciąż dotkliwy. Braki oceniano aż na 40% całego zapotrzebowania⁶⁶. Produkcja beczek nie nadążała za szybko rosnącą konsumpcją. Podobne niedobory dotyczyły butelek, których krajowe huty dostarczały za mało. W obiegu wciąż pozostawały butelki poniemieckie, w tym te z wytłoczonymi znakami ochronnymi browaru⁶⁷. Przewidując wzrost produkcji do 4 milionów hl w 1951 roku, nadzieję upatrywano w usprawnieniu dystrybucji, związanym z powołaniem do życia przedsiębiorstw wielozakładowych (rejonowych), w których *gestii będzie cały aparat dystrybucyjny rejonu – państwowy, spółdzielczy i prywatny*⁶⁸.

W połowie lat pięćdziesiątych zdecydowano o przekazaniu sieci dystrybucyjnej w ręce CRS „Samopomoc Chłopska” lub innych spółdzielni. Proces ten zachodził stopniowo, na podstawie kolejnych zarządzeń Ministra Przemysłu Rolnego i Spożywczego. Już w 1954 roku Elbląskie ZP-S przekazały na rzecz Spółdzielni Inwalidów im. Waryńskiego w Elblągu kioski piwne i ich urzędnienia⁶⁹. W 1956 roku w ręce spółdzielców spod znaku „Samopomocy Chłopskiej” trafiły rozlewnie, w tym również te zorganizowane w nieczynnych browarach (Słone, Szczytna Śląska, Wschowa, Miastko, Grodków i Człuchów)⁷⁰. W niedługi czas później przekazano kolejne obiekty – m.in. w Ząbkowicach Śląskich, Dzierżoniowie, Strzelinie, Opolu, Lęborku, Stargardzie i Świebodzinie⁷¹. Tym samym ze struktur przemysłu piwowarsko-słodowniczego wyłączono (z niewielkimi wyjątkami) ostatnie obiekty nieprodukcyjne (po wcześniejszym przekazaniu władzom samorządowym obiektów zbędnych z punktu widzenia wykonywanej działalności).

Stopniowej przebudowie ulegała struktura spożycia, w której coraz istotniejszą rolę odgrywało piwo butelkowe. Dawny model organizacyjny, oparty na dystrybucji poprzez sieć hurtowni (pełniących równocześnie funkcję lokalnych rozlewni), nie mógł sprostać wymaganiom rynku. Ten oczekiwał bowiem nie tylko produktu w odpowiednim opakowaniu, ale też o dłuższym terminie trwałości. Rozwiązaniem były w pełni zautomatyzowane linie do rozlewu piwa w butelki, wraz z myjkami tych opakowań

66 Tamże.

67 Firmowych poniemieckich butelek z zamknięciem patentowym używano w browarze w Szczecinie do poł. lat sześćdziesiątych; *Od Bohrischa do Bosmana* 2008, s. 14.

68 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

69 AP Malbork, Elbląskie Zakłady Piwowarskie w Elblągu, sygn. 207, paginacja nieciągła (w części Braniewo).

70 Tamże, sygn. 207, k. 290-291.

71 Tamże.

Ryc. 32 – pawilon Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego otwarty w trakcie Wystawy Ziem Odzyskanych w 1948 roku.

i urządzeniami do pasteryzacji. Przemysł krajowy takich urządzeń nie wytwarzał, trzeba było sprowadzać je z zagranicy. Opóźniło to proces unowocześniania systemu dystrybucji. Pierwsze zautomatyzowane agregaty zainstalowano w 1959 r. w Browarze w Żywcu (4500 but/h) wraz z automatycznym pasteryzatorem. Potem stopniowo wyposażano browary w Gdańsku (2 linie), Szczecinie (2 linie), Łodzi, Okocimiu – w linie 6000 but/h. Kolejno w Warszawie wprowadzono do eksploatacji linię do rozlewu na gorąco (9000 but/h)⁷². Browary małe pracowały wedle starego systemu organizacyjnego, gdyż na ich modernizację brakowało środków finansowych (zresztą instalowanie relatywnie drogiego urządzeń do rozlewu i pasteryzacji uważano za działanie nieuzasadnione ekonomicznie). Następował nieuchronny proces starzenia się i dekapitalizacji środków technicznych (inne działy modernizowano w równie niewystarczającym stopniu). Było to jednym z powodów upadku tych zakładów w okresie transformacji ustrojowej po 1989 roku.

72 Kronika 1995, s. 28.

Asortyment

Odradzający się przemysł piwowarski dotknęły ograniczenia typowe dla okresu powojennego. Braki surowcowe były co prawda nieporównywalnie mniej dotkliwe niż po zakończeniu Wielkiej Wojny, niemniej jednak pewne ograniczenia były niezbędne. Warzono więc piwa o obniżonej zawartości ekstraktu w brzeczce podstawowej – sporadycznie do 5%, częściej do 7% – jednak bardzo szybko standardem stało się piwo o ekstrakcie 9%⁷³. Formalnie wciąż obowiązywała ustawa o opodatkowaniu piwa z 1931 roku. W myśl jej zapisów wyróżniano piwo pełne (o ekstrakcie od 9 do 12,99%), dubeltowe (o ekstrakcie od 13 do 19,99%) i mocne (20% i powyżej). Warzenie piwa o ekstrakcie poniżej 9% mogło odbywać się tylko za zgodą ministra skarbu. Ze zrozumiałych względów przepis ten nie miał praktycznego zastosowania. Należy zauważyć, że polskie prawodawstwo nie знаło pojęcia piwa lekkiego. Warzono więc piwa *słabe*⁷⁴ (nazywane niekiedy *półpełnymi*) i pełne, gdyż za takie należało uznawać wyroby o zawartości ekstraktu na poziomie 9%. Zjednoczenie w Bydgoszczy okólnikiem nr 1 z 10 października 1945 roku zarządziło produkcję piwa o zawartości 9% we wszystkich podległych mu browarach. W rozporządzeniu zaznaczono, że *nie dotyczy to piwa grodziskiego, które ma zachować dotychczasową normę*⁷⁵. Można przyjąć, że mniej więcej w tym samym czasie podobne standardy wprowadzono we wszystkich browarach, nie tylko państwowych, ale również spółdzielczych i prywatnych. Trudno nie powiązać tego faktu z odradzaniem się izb skarbowych i powrotem do egzekwowania zapisów ustawy z 1931 roku.

Dekretem z 13 listopada 1945 roku zmieniono niektóre zapisy wcześniejszej ustawy. Nieznacznie skorygowano definicję piwa (dopuszczając

73 Podatek od półproduktu, czyli od brzeczki chmielonej, wymierzanej po ugotowaniu i ostudzeniu, oparty jest na pomiarze zawartości cukru, popularnie nazywany gęstością lub ekstraktem. Możliwość takiego obliczania zobowiązania podatkowego pojawiła się dzięki pracom prof. Carla Ballinga z Pragi. Udoskonalili on przyrząd nazywany cukromierzem, umożliwiając określenie stężenia cukru w roztworze. Przyrząd ten wprowadzono do powszechnego użytkowania najpierw w cukrowniach, a następnie browarach. (...) Balling wprowadził opracowaną przez siebie skalę, wedle której 1 stopień oznacza zawartość 1% cukru (wagowo), czyli 10 g cukru na 1 kg roztworu. Należy jednak zaznaczyć, że wprowadzenie tego urządzenia w piwowarstwie ograniczała duża zawartość związków niecukrowych, mających znaczący wpływ na gęstość badanego roztworu. Powodowało to błąd odczytu, tym większy, im większa jest zawartość niecukrów w brzeczce. Podany przez Ballinga przelicznik (dziś znany jako tzw. mały wzór) został przez niego wkrótce doprecyzowany (tzw. wielki wzór). W późniejszych latach skala ta była kilkakrotnie modyfikowana. Korektę wprowadził Adolf Brix, a następnie Fritz Plato. Należy jednak zaznaczyć, że skale Ballinga (oBlg), Brix (oBx) i Plato (oP) różnią się od siebie dopiero na 5. i 6. miejscu po przecinku; Dryja 2021b, s. 146.

74 Określenie wynikające z interpretacji ustawy w części dotyczącej piwa grodziskiego.

75 „Biuletyn Piwowarski”, nr 2, 1945, s. 10.

Ryc. 33 – wnętrze pawilonu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego otwartego w trakcie Wystawy Ziem Odzyskanych w 1948 roku. Widoczne stoiska serwujące piwo z browarów państwowych, powyżej gabloty z wyrobami poszczególnych zakładów i plansze reklamowe.

użycie kukurydzy lub innego zboża, cukru i substancji barwiących), ustalając nowe definicje: piwa lekkiego (o ekstrakcie od 7 do 9,99%), pełnego (od 10 do 14,99%) i mocnego (15% i powyżej). Wyznaczono też odpowiednie stawki podatkowe. Do czasu odbudowy przemysłu browarniczego ze zniszczeń wojennych standardem stało się piwo jasne lekkie o zawartości ekstraktu 9%. Inne gatunki piw warzono sporadycznie i w niewielkich ilościach.

Zjednoczenie w Bydgoszczy w październiku 1945 roku zarejestrowało w Urzędzie Patentowym nazwy podstawowych produktów:

- „Eksport Bałtycki” – dla piwa pełnego jasnego produkowanego na Pomorzu i w Gdańsku;
- „Zdrój Wielkopolski” – dla piwa pełnego jasnego produkowanego w Poznaniu;
- „Imperator” – dla piwa ciemnego pełnego;
- „Karamel” – dla piwa słodowego;
- „Kryształ” – dla piwa półpełnego 6%⁷⁶.

76 „Biuletyn Piwowarski”, nr 3, 1945, s. 16.

Była to ciekawa inicjatywa, mająca na celu podkreślenie regionalnego pochodzenia produktów. Z pewnymi modyfikacjami nazwy te stosowano w browarach podległych Zjednoczeniu w Bydgoszczy (np. browar w Gdańsku produkował piwo o nazwie „Eksport Gdański”, browar w Poznaniu – „Zdrój Obywatelski”)⁷⁷. Upowszechniły się nazwy „Imperator” i „Karamel”, wyparte wraz z zastąpieniem dotychczasowej, dość swobodnej nomenklatury (tzw. etykiety PPF) przez ujednolicone na terenie całego kraju nazwy: „Zdrój” (dla piw lekkich), „Specjalne” (zasadniczo dla piw słodowych) i „Pełne” (tzw. standardy).

Fenomenem okresu pionierskiego było kontynuowanie lokalnej tradycji produkcji piw ciemnych dolnej fermentacji (Einfachbier). Z sytuacją taką mieliśmy do czynienia w browarze w Lubsku, w którym piwowarem był przedwojenny właściciel Johann Wallmüller. Zza Nysy Łużyckiej sprowadzili go dwaj polscy najemcy tego zakładu. Delegat Zjednoczenia w Bydgoszczy tak opisał stosowaną w nim technologię: Browar Piwa Słodowego (taką ma nazwę urzędową) jest browarem bardzo starym. Posiada jeden kocioł warzelny o pojemności 2100 litrów i dodatkową kadź zacierną. Nie ma zupełnie kuf składowych, beczki, w których odbywa się refermentacja, służą jednocześnie jako kufy skladowe. Browar nie posiada aparatu do rozlewu do beczek transportowych, [piwo] przelewa się z górnego otworu beczki szlauchem⁷⁸. Piwo w podobnym stylu wytwarzano

Ryc. 34 – wnętrze pawilonu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego otwartego w trakcie Wystawy Ziem Odzyskanych w 1948 roku. Widoczne jedno ze stoisk serwujących piwo z browarów państwowych.

77 Przykładowe nazwy piw: Browar Pomorski w Bydgoszczy – „Eksport Bałtycki” i „Karamel”; browar w Gdańsku – „Eksport Gdański”, „Karamel” i „Imperator”; browar w Półczynie-Zdroju – „Zdrój Półczyński” i „Karamel”; browar w Szczecinie – „Imperator”, „Zdrój Szczeciński”, „Karamel”, „Fermenta Export Beer”; browar w Elblągu – „Zdrój Elbląski”, „Eksport Bałtycki”, „Karamel”.

78 AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 1172, k. 18.

w browarze w Dzierżoniowie. W trakcie wizytacji zapisano: *Produkują w browarze piwo słodowe o złym smaku, co w pierwszym rzędzie powoduje zbyt ciepła temperatura w leżakowni (łodu browar nie posiada ani kompresora do sztucznego chłodzenia)*⁷⁹. Za kufy składowe służyło 8 beczek o pojemności 300 l każda. Ponieważ wybiecie warzelni wynosiło około 38 hl, część produkcji musiała trafiać bezpośrednio do beczek. Browar uruchomiono niewątpliwie siłami niemieckich pracowników. Uruchomiony i działający przez około 3 miesiące browar w Paczkowie przystosowany był do wyłącznej produkcji piwa prostego (Einfachbier). Browar posiadał bardzo prymitywne wyposażenie techniczne. Warzelnia składała się z miedzianego kotła warzelnego o pojemności 10 hl oraz drewnianej kadzi filtracyjnej z sitem miedzianym o pojemności 195 l, odchmielacza żelaznego, rur miedzianych, uzupełnionych o drewniane wanienki, konwie i balie. Brzeczkę chłodzono na prostym chłodniku skonstruowanym z drewna i obitym blachą. Zakład posiadał zaledwie dwie sosnowe kadzie fermentacyjne (6,14 i 10,83 hl) oraz dwie kufy składowe po 200 litrów⁸⁰. Również tu część produkcji trafiała bezpośrednio do beczek. Firmę zarejestrowano pod nazwą Browar Piwa Pojedynczego w Paczkowie⁸¹. Do typowego Einfachbier mogło nawiązywać piwo „Pionier” produkowane przez Józefa Bukowskiego w browarze w Gorzowie Wielkopolskim⁸². W opisie niewielkiego browaru w Zabrzu znajduje się informacja: *Podczas niemieckiego zarządu produkowano piwo słodowe pojedyncze o zawartości ekstraktu 2%, które rozwożono w sprzedaży ulicznej beczkowozami. (...) Po przeprowadzeniu remontów przystąpiono z dniem 3.X.45 r. do produkcji piwa słodowego o zawartości powyżej 7% ekstraktu*⁸³. Firmę zarejestrowano jako Browar Piwa Słodowego. O nawiązaniu do przedwojennej tradycji może świadczyć obecność wciąż używanych beczkowozów (7 szt.), służących zapewne do rozwoju młodego piwa po ulicach miasta⁸⁴. Produkcja tego typu piw utrzymała się do około poł. 1947 roku (browary w Dzierżoniowie i Zabrzu) i nie była już kontynuowana. Dawne piwo proste (Einfachbier) zastąpiono piwem słodowym

79 AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piast” we Wrocławiu, sygn. 147, k. 9.

80 Dryja 2023b, s. 97.

81 AAN, Ministerstwo Aproprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 840, k. 112.

82 AP Gorzów Wielkopolski, Urząd Akcyzowy w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 57, k. 8.

83 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 62, k. 1-2.

84 Tamże, sygn. 62, k. 13-18.

produkowanym w nieco innej technologii⁸⁵. Reklamowano je hasłem: *Pijcie piwo słodowe, najzdrowsze ze wszystkich piw, produkowane na naturalnym cukrze*⁸⁶.

W 1946 roku uwarzono niewielkie ilości piwa pełnego o zawartości ekstraktu 12%. Jego udział w ogólnej produkcji systematycznie wzrastał, jednak dopiero w połowie lat pięćdziesiątych piwo pełne uzyskało dominującą pozycję na rynku. W tym samym czasie pojawiło się piwo typu koźlak. Szczególny rozgłos zdobył koźlak z browaru w Zielonej Górze. Niekiedy nazywano go zielonogórskim porterem. W 1947 roku podobny produkt wprowadził do oferty handlowej browar w Połczynie-Zdroju (scharakteryzowany jako piwo ciemne, o zawartości 15% ekstraktu), a w 1948 roku –

browar w Koszalinie. Browar w Elblągu w 1946 roku wypuścił pierwszy porter, wkrótce podobną produkcję podjęto w dużych browarach w Gdańsku, Szczecinie i we Wrocławiu. Szczególnie szeroką ofertą piw specjalnych mógł pochwalić się ostatni z wymienionych: *Proces technologiczny w browarze wrocławskim nadzorowali piwowarzy lwowscy, którzy po wojnie osiedli we Wrocławiu. Im też w pewnej mierze piwowarzy wrocławscy zawdzięczają wzbogacenie wiedzy o technologii warzenia piw ciemnych, która zaowocowała w późniejszym okresie*⁸⁷. Należy zaznaczyć, że piwa specjalne stanowiły niewielki odsetek produkcji. Nawet te minimalne ilości z trudem znajdowały

Ryc. 35 – reklama Państwowego Browaru „Piastowskiego” we Wrocławiu, 1947 rok.

85 Piwo słodowe posiadało zróżnicowane parametry, np. pochodzące z browaru w Połczynie-Zdroju miało 7% ekstraktu. W tym samym czasie browar w Łańcutu produkował piwo słodowe o zawartości 11% ekstraktu. Zob. opis postępowania technologicznego przy produkcji piwa słodowego (karmelowego); Dryja 2020, s. 377.

86 Ulotka reklamowa browaru w Białymstoku. Identycznymi hasłami posługiwały się wówczas wszystkie browary podległe CZPPF-owi; Fiedoruk 2017, s. 147.

87 Kaczmarek 1994, s. 166.

nabywców. Decydowały o tym cena i przyzwyczajenie konsumentów do piwa jasnego.

Z uwagi na centralizację przemysłu piwowarskiego i ujednolicenie asortymentu wprowadzono powszechnie obowiązujące normy produkcyjne. Doprowadziło to do normalizacji procesów technologicznych. Niektóre browary modyfikowały je nieznacznie do własnych potrzeb. Ogólnie proces wyrobu piwa wyglądał podobnie do opisanego dla browaru w Zielonej Górze: stosowano system zacierania z jedną dekokcją (nazywany jednopanwiowym). System podwójnej dekokcji stosowano przy produkcji piwa pełnego i specjalnego piwa „Koźlak”. Proces gotowania brzezki trwał 2-2,5 godziny, chmiel zaś dodawano w trzech dawkach. Stosowano nowoczesny system chłodzenia brzezki, w pierwszym etapie obniżając temperaturę w zamkniętym aparacie chłodniczym do 60-65 stopni, następnie chłodząc ją na stojącym aparacie ociekowym. Fermentacja burzliwa trwała 9-11 dni, leżakowanie piwa lekkiego zaś od 5 do 6 tygodni. Pasteryzowano jedynie piwo słodowe po dodaniu cukru w celu powstrzymania wtórnej fermentacji⁸⁸. Podstawowym sposobem utrwalania piwa była filtracja (powszechnie stosowano filtry ramowe z płytami wypełnionymi ziemią okrzemkową), gdyż w aparaty pasteryzacyjne wyposażona była jedynie wąska grupa największych browarów.

Zagadnienia jakości

Jednym z pierwszych zadań podjętych przez Zjednoczenie w Bydgoszczy była organizacja laboratorium badawczego. Za jego organizację odpowiadali Maksymilian Chmielewski z Chodorowa i bakteriolog inż. Henryk Brzeziński z Poznania. Ośrodek zorganizowano około połowy 1945 roku. Funkcjonował on pod oficjalną nazwą Laboratorium Badawczo-Kontrolne Przemysłu Fermentacyjnego w Bydgoszczy. Powyższe Laboratorium zyskało w krótkim czasie znaczny rozgłos: odwiedzali je i służyli światłą radą nieżyjący już prof. dr Eugeniusz Pijanowski i adiunkt Paweł Wojcieszak; pomagali też w organizowaniu powyższego Laboratorium prof. dr Józef Janicki, prof. dr Władysław Tilgner i inni. Laboratorium utrzymywało żywy kontakt z podległymi Zakładami, wpływając skutecznie na stałe podwyższanie ich poziomu produkcyjnego. Od pierwszej chwili swej działalności Laboratorium pracowało wg

88 AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 46, k. 17.

kompleksowego programu; dbano o jakość i wydajność produkcji, o poziom magazynowania, o higienę zakładów i ludzi w nich zatrudnionych i o zdrowie robotników zatrudnionych w chłodnych i wilgotnych pomieszczeniach⁸⁹. Efektem prac laboratorium był szereg opracowań o charakterze szkoleniowym, publikowanych w kolejnych numerach „Biuletynu Piwowarskiego” (zob. aneks 9). Po wybudowaniu nowej siedziby Zjednoczenia przy ul. Dworcowej w Bydgoszczy laboratorium znalazło tam stałą siedzibę⁹⁰.

Z laboratorium w Bydgoszczy korzystali m.in. pracownicy Politechniki Warszawskiej, która utraciła swoje zaplecze badawcze. Powstały tu prace dyplomowe pod kierunkiem adiunkta Zakładu Technologii Fermentacji i Produktów Spożywczych inż. Pawła Wojcieszaka⁹¹. Głównym zadaniem laboratorium była jednak kontrola podległych Zjednoczeniu browarów. W ciągu pierwszych trzech miesięcy 1946 roku dokonano lustracji sanitarnej 14-tu obiektów: browarów i słodowni, oraz oględzin lekarskich 780 pracowników. Ogólny poziom browarów pod względem sanitarnym – dobry. Przy ocenie brano pod uwagę okres powojenny. Wszelkie mankamenty, które dziś, na skutek trudności ekonomicznych są tolerowane, za pół roku lub rok winny być traktowane inaczej. W wielu browarach przeprowadza się remont, który podniesie niewątpliwie znacznie poziom higieny. Najważniejszym mankamentem pod względem sanitarnym są zaobserwowane w większości obiektów: 1. nieodizolowanie czyszczarek jęczmienia i śrutowników od otoczenia, 2. brak należytego porządku w warsztatach pomocniczych, ślusarniach i stolarniach⁹².

W dwóch ostatnich miesiącach 1945 roku przeprowadzono blisko 500 analiz, głównie gotowego piwa, przesyłanego z różnych browarów naszego okręgu. Wprawdzie badania te ograniczały się przeważnie do oznaczenia trwałości piwa gotowego, jednak dało to już nam całokształt stanu biologicznego browarów w nowym, pookupacyjnym okresie organizacji. Stwierdzono, że głównym powodem obniżenia trwałości piwa są zakażenia dzikimi drożdżami, przeważnie eliptycznymi i Pastorianusami kwasu mlekowego i sarcinami. Wynikało to z braku drożdży hodowlanych czystej kultury, w związku

89 Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Przemysł Fermentacyjny w latach 1945-1949, nlb.

90 Przy Zjednoczeniu powołano Biuro Projektowania i Budowy, na czele którego stali architekt inż. Stanisław Wojciechowski i konstruktor inż. Władysław Pawlak, obaj z Wilna. Biuro odpowiadało za prace remontowe browarów w Poznaniu, Grudziądzu, Elblągu i in., a także za budowę siedziby Zjednoczenia przy ul. Dworcowej w Bydgoszczy; Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Przemysł Fermentacyjny w latach 1945-1949, nlb.

91 Np. prace studentów Wydziału Chemicznego Eugenii Badetko i Zofii Ostaszewskiej-Lewickiej; „Biuletyn Piwowarski”, nr 8 (12), 1946, s. 6.

92 „Biuletyn Piwowarski”, nr 4/5(8/9), 1946, s. 25.

z czym używano drożdży przywożonych z innych browarów, wykorzystując ponad normę posiadane zasoby. Produkcja w tym okresie [poł. 1945 roku] cechowała się wytwarzaniem niskostopniowych piw. Piwa te były doskonałym podłożem dla rozwoju mikroorganizmów, wywołujących różnorakie schorzenia⁹³. Mechanizm zakażeń opisano w innym raporcie: Nasze jasne piwa leżakowe są szczególnie czułe i bardzo prędko otrzymują słabą mgiełkę i zmianę zapachu. Zaobserwowano wypadek, że browar, który ważył 10,5% piwo leżakowe, po tym jak sprowadził zakażone drożdże z innego browaru został w straszliwy sposób dotknięty sarcyngą⁹⁴.

Własnego laboratorium nie posiadało Zjednoczenie w Zabrzu. Badania zlecano więc na zewnątrz (prawdopodobnie w Krakowie, Wrocławiu i Bydgoszczy)⁹⁵. Problem ten rozwiązano po wchłonięciu rejonu krakowskiego po reorganizacji pod koniec 1946 roku. Przejęto m.in. dobrze wyposażone laboratorium. Chodziło najprawdopodobniej o placówkę utworzoną przy Wyższej Szkole Przemysłowej w Krakowie dzięki staraniom prof. Andrzeja Krzemienieckiego, który w okresie międzywojennym utworzył krótko funkcjonującą Państwową Szkołę Pivowarską⁹⁶. Podczas wspomnianej reorganizacji struktur zalecono, by laboratoria podporządkować bezpośrednio oddziałom (był pomysł, by podlegały one centrali w Warszawie), muszą bowiem być narzędziem pomocnym Oddziałowi w administrowaniu zakładami i kierowaniu ich produkcją⁹⁷.

Ryc. 36 – reklama piwa „Zdrój Szczeciński” Pilzator z Państwowego Browaru w Szczecinie, 1947 rok.

93 Brzeziński 1945, s. 7.

94 Mickiewicz 1946, s. 19.

95 Jeszcze w połowie 1946 roku placówkę taką zamierzano utworzyć; AP Wrocław, oddz. Kamieniec Ząbkowicki, sygn. 13, k. 51.

96 „Przemysł Pivowarski”, nr 28-29-30, 1926, s. 218-220; tamże, nr 31, 1926, s. 226-228.

97 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

*Ryc. 37 – praca w laboratorium należącym do browaru
w Polczynie-Zdroju. Koniec lat czterdziestych.*

Należy przypomnieć, że laboratoria wyposażone w podstawowy sprzęt funkcjonowały przy większości ówczesnych browarów. Lepiej wyposażone jednostki organizowano przy browarach dużych. Mogły one świadczyć usługi na rzecz mniejszych zakładów, gdyż zatrudniano w nich personel fachowy. Nie inaczej było we Wrocławiu: W browarze [Piaśtowskim] jest urządzenie laboratorium, kontrolujące produkcję. Laboratorium postawione na wysokim poziomie naukowym⁹⁸. Na bazie tej placówki utworzono laboratorium obsługujące browary z rejonu wrocławskiego.

Różnorakie nieprawidłowości i kłopoty z utrzymaniem jakości sygnalizowano po przeprowadzanych inspekcjach. O wyrobach z Boguszowa pisało: Browar posiada wyjątkowo dobrą wodę do piwa – bardzo miękką, co sprzyja dobremu smakowi produktu. Piwo jednak nie jest zupełnie przeźroczyste, co wskazuje na mankamenty w browarze. Należy piwo zbadać w laboratorium i odnaleźć przyczynę nieklarowności⁹⁹. Podobne zalecenie sformułowano odnośnie

98 AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piast” we Wrocławiu, sygn. 147, k. 6.

99 Tamże, sygn. 147, k. 8.

do browaru w Sobótce-Górcie: *Piwo produkowane przez browar ma smak zły i nie jest klarowne, prawdopodobnie zainfekowane, należy zbadać w laboratorium przyczynę infekcji*¹⁰⁰. Badania prowadzone w 1946 roku nie napawały optymizmem. Próby z prawie wszystkich browarów z rejonu wrocławskiego (z wyjątkiem Boguszcza i Sobótki -Górki) wykazywały infekcje bakteriami kwasu mlekowego. W browarze w Nowej Soli stwierdzono *poważne siarczyny*, wszystkie zaś piwnice zarażone były sarcyną. Browar Ratuszowy we Wrocławiu wykazywał zakażenie kwasem mlekowym i bakteriami *pediococcus*. Przy okazji stwierdzono też, że drożdże dostarczane z browaru Piastowskiego nie zawsze pracowały właściwie. Podobny sygnał otrzymano z browaru Wiarus. W wyniku przeprowadzonej kontroli przyznano, że *przekazywane drożdże są już przepracowane, ale wolne od zanieczyszczeń, w związku z czym Muszą przyzwyczaić się do nowych warunków*. Alarmująco przedstawiało się piwo wyprodukowane w Górze Śląskiej, gdyż wykazywało infekcję kwasem octowym, kwasem mlekowym i sarcyną. Najwięcej zakażeń powstawało na drodze pomiędzy systemem chłodzenia brzeczki a fermentownią. Poważne zakażenia występowały również w piwnicach fermentacyjnych¹⁰¹ i leżakowych¹⁰².

Wiele zaniedbań wynikało z niedostatecznej wiedzy technicznej kierowników i pracowników niższego szczebla. Szczególnie rażące były zaniedbania w warzelni i popełniane przy produkcji błędy: *Kadź zacierowa, kocioł zacierowy i kocioł warzelny nie zawsze są utrzymywane w należytej czystości. Termometry, którymi się posługuje na warzelni bezwzględnie muszą być sprawdzone, na niektórych browarach nie były one sprawdzane od kilku lat. (...) Zdarzyło się w niektórych browarach, że szereg warek nie zostało należycie scukrowane. Pożądane jest aby proces scukrowania odbył się pod nadzorem kierownika technicznego, który jest odpowiedzialny za jakość produkowanego piwa. Kierownik techniczny odpowiada nie tylko za stronę techniczną browaru, ale i za biologiczne procesy produkcji*¹⁰³. Browar w Głuchołazach posiadał wadliwe cukromie-

100 Tamże.

101 O piwnicach fermentacyjnych w 1946 roku pisano: *Temperatura pomieszczeń [fermentacji] powinna być utrzymana od 6 do 10 stopni C, stwierdzono w niektórych przypadkach temperaturę pomieszczeń od 10 do 14 stopni C. Wodę na drożdżach zarodowych należy zmieniać co najmniej dwa razy dziennie a nie w ciągu dwóch dni raz, jak stwierdzono w niektórych browarach*; AP Wrocław, oddz. Kamieniec Ząbkowicki, sygn. 13, k. 58.

102 O piwnicach leżakowych w 1946 roku pisano: *Stwierdzono, że w piwnicach nie utrzymuje się odpowiedniej temperatury. Temperatura w piwnicach ma być utrzymywana od 1 do 3 stopni C. Bardzo często obciąga się jeden tank w ciągu kilkunastu dni, co na jakość piwa wpływa ujemnie*; AP Wrocław, oddz. Kamieniec Ząbkowicki, sygn. 13, k. 58.

103 AP Wrocław, oddz. Kamieniec Ząbkowicki, sygn. 13, k. 58.

rze, co wykazała analiza piwa (zawartość ekstraktu odbiegała znacząco od deklarowanej, tj. ustalonej w browarze)¹⁰⁴.

Negatywnie oceniano też stan słodowni. Dużym problemem był niedostatek jęczmienia browarnego dobrej jakości. Stwierdzono, że w ubiegłej kampanii [1945 roku] jęczmień nakupywany do produkcji był bardzo niskiego gatunku i nadawała się on raczej na pokarm dla zwierząt i ptactwa jak na produkcję słodu. Celem uniknięcia tych błędów w kampanii bieżącej przy zakupie jęczmienia trzeba przede wszystkim zwrócić uwagę na to, aby jęczmień był jednolity, gruby, koloru jasno-słomkowego, nie stęchnięty i nie wyrosnięty. Również baczna uwagę należy zwrócić na to, aby jęczmień nie był zarażony szkodnikami zbożowymi, a przede wszystkim wołkiem¹⁰⁵. Niska jakość jęczmienia przekładała się na niewłaściwe parametry słodu. W efekcie uzyskiwano mniej trwałe piwo, o gorszych walorach smakowych.

Negatywnym zjawiskom starano się zapobiegać m.in. poprzez podnoszenie kwalifikacji zawodowych. Organizowano kursy i praktyki. W marcu 1946 roku na zjeździe dyrektorów Zjednoczeń Piwowarsko-Słodowniczych w Warszawie powołano do życia Komisję Egzaminacyjną dla pracowników przemysłu piwowarsko-słodowniczego, nieposiadających dokumentu uprawniającego do pełnienia zawodu. Zjednoczenie w Bydgoszczy organizowało regularne kursy dla osób chcących podnosić swoje kwalifikacje zawodowe¹⁰⁶. W związku z tym: *Jeden z najlepiej urządzonych browarów w miejscowości zdrojowiskowej w Półczynie, przeznaczony został na browar naukowy. Uruchomione przez nas laboratoria stoją stale w kontakcie z majstrami piwowarskimi, który to kontakt daje naszym majstrom bardzo dużą możliwość dokształcania się*¹⁰⁷.

Pod koniec lat czterdziestych planowano, by nieczynny browar w Świebodzinie przekazać na potrzeby Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Łodzi w celach doświadczalnych. Pomysł ten uznano jednak za mało realny z uwagi na zbyt przestarzałe urządzenia i zbyt wysoki nakład kosztów. Przeprowadzona analiza wykazała, że do tego celu lepiej nadawałby się nieczynny browar w Zbąszynku lub w Nowym Tomysłu. Ostatecznie do realizacji tego przedsięwzięcia nie doszło¹⁰⁸.

Ważnym elementem kształcenia kadr było powołanie fachowego czapospisma, którego inicjatorem był dyrektor Zjednoczenia w Bydgoszczy

104 Tamże, sygn. 13, k. 39.

105 Tamże, sygn. 13, k. 58.

106 „Biuletyn Piwowarski”, nr 3(7), 1946, s. 12.

107 Belerski 1946, s. 4.

108 AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 21, k. 10-22.

Marian Belerski. „Biuletyn Piwowski” zaczął ukazywać się we wrześniu 1945 roku. W październiku 1946 roku pismo zmieniło tytuł na „Przemysł Fermentacyjny”, wydawany pod patronatem Centrali w Warszawie. Miesięcznik wychodził do połowy 1949 roku¹⁰⁹. Inną inicjatywę Belerski opisał następująco: *Przystąpiliśmy do druku podręczników piwowskich, przy pomocy których będziemy w możności zwiększyć wiedzę fachową naszych majstrów, pomocników piwowskich i wykształcić nowych fachowców*¹¹⁰. W 1946 roku ukazało się *Piwowarstwo w zarysie*, opracowane na podstawie klasycznego dzieła Karla Henniesa i Roberta Spannera¹¹¹. W 1947 roku wyszła druga pozycja *Kontrola fabrykacji piwa*, na podstawie podręcznika N. Bułhako-wa¹¹². Działalność wydawniczą kontynuowano z powodzeniem w latach pięćdziesiątych.

109 Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Przemysł Fermentacyjny w latach 1945-1949, nlb.

110 Belerski 1946, s. 4.

111 Hennies, Spanner 1942; *Piwowarstwo w zarysie* 1946.

112 *Kontrola* 1947.

Podsumowanie

Proces odbudowy przemysłu piwowarskiego po wojnie należy ocenić pozytywnie¹. Zakończył się on sukcesem, którego skala przerosła najśmielsze prognozy i oczekiwania. Złożyło się na to wiele czynników, po części omówionych powyżej. Umiejętnie wykorzystano posiadane atuty i uwarunkowania zewnętrzne. Potencjał browarnictwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych odegrał w tym procesie niepoślednią rolę. W 1946 roku opracowano i przyjęto strategię z powodzeniem wdrażaną w kilku następnych latach. Oparto ją na oczywistym fakcie skupienia w zarządzie państwowym większości zakładów, w tym bez wyjątku wszystkich o charakterze kluczowym. Co prawda dopuszczono możliwość funkcjonowania sektora spółdzielczego (a do pewnego momentu nawet prywatnego), jednak o ograniczonych możliwościach produkcyjnych i w znacznym stopniu podporządkowanego polityce centralnej. W pierwszej kolejności postawiono na rozwój browarów dużych i średnich. Starano się zapewnić im odpowiednie rynki zbytu w taki sposób, by w krótkim czasie mogły osiągnąć górne pułapy swych możliwości produkcyjnych. Zrezygnowano natomiast z inwestowania w zakłady małe, o przestarzałej technologii, generujące wysokie koszty jednostkowe. Części z nich postanowiono w ogóle nie uruchamiać, produkcję zaś w części pozostałych – wygasić (w tym przypadku chodziło głównie o zakłady uruchamiane „samorzutnie” jeszcze przed powstaniem struktur branżowych). Proces ten rozpoczął się zasadniczo już pod koniec 1945 roku². W kolejnych latach zamknięto kilkanaście zakładów, w ich miejsce uruchamiając składy hurtowe połączone z rozlewniami, pracujące na potrzeby dużych browarów, które rozszerzały tym samym swoje rynki zbytu.

Do połowy 1946 roku przeprowadzono szczegółową inwentaryzację stanu posiadania na ziemiach przyłączonych do Polski, wskazując

1 W przedstawionej ocenie świadomie zrezygnowano z analizy kontekstu politycznego.

2 Np. zakład w Paczkowie a także browar nr 1 w Chojnicach; Dryja 2023a.

i zabezpieczając zakłady, których nie opłacało się uruchamiać, nawet jeśli istniała taka możliwość³. Część z nich pozostawiono w tzw. zimnej rezerwie, zakładając ich uruchomienie w przyszłości (stało się to dużo szybciej, niż przewidywano), część zdemontowano, przenosząc elementy wyposażenia do innych browarów na terenie całej Polski.

Dzięki przyjętej przez Zjednoczenie strategii osiągnięto szereg korzyści:

- Zminimalizowano wysokość niezbędnych środków finansowych (których brak był wyjątkowo dotkliwy), inwestując jedynie w browary, które w niewielkim stopniu ucierpiały w wyniku działań wojennych i tym samym nie wymagały wysokich nakładów. W początkowym okresie dochody z otwieranych browarów w całości inwestowano w uruchamianie kolejnych, dzięki czemu proces ten przebiegał sprawnie i w możliwie najkrótszym czasie.
- Potencjał funkcjonujących browarów wzmacniano, przenosząc wyposażenie z nieczynnych zakładów (poczynając od urządzeń technicznych warzeln i kotłowni, poprzez kadzie fermentacyjne, kufy leżakowe, aparaty chłodzące, kończąc na drobnych elementach armatury etc.). Działania takie możemy nazwać inwestycjami niskonakładowymi o charakterze wsobnym⁴.
- W racjonalny sposób wykorzystany został potencjał szczupłej kadry fachowej⁵.
- Poprzez budowę sieci regionalnych rozlewni i hurtowni piwa stworzono rynki zbytu dla średnich i dużych browarów. Dzięki temu relatywnie szybko osiągnięto wysoki poziom wykorzystania ich mocy produkcyjnych, co miało korzystny wpływ na obniżenie kosztów produkcji i wzrost jakości.
- Odgórna kontrola kosztów i niewielkie narzuty pozwoliły na utrzymanie relatywnie niskiego poziomu cen, co przyczyniło się do szybkiego wzrostu konsumpcji.

3 Wydaje się, że do takich możemy zaliczyć dwa duże browary wrocławskie (Hassego i Engelhardta). Co prawda ucierpiały one podczas działań wojennych, jednak ich odbudowa była jak najbardziej możliwa. Ich potencjał był jednak zbyteczny, we Wrocławiu działały już bowiem cztery browary (wkrótce trzy z nich unieruchomiono).

4 Trudno ocenić, w jakim stopniu zwiększono dzięki temu możliwości produkcyjne funkcjonujących browarów, był to jednak wskaźnik dość znaczny. W szczególności chodzi tutaj o wyposażenie piwnic fermentacyjnych i leżakowych, systemy chłodzenia i rozlewu, ale również zespoły warzelne (np. warzelnię z unieruchomionego browaru w Głuchołazach przeniesiono do browaru w Ciechanowie). Niewątpliwie jest to kwestia wymagająca dalszych badań.

5 Dopiero z końcem 1949 roku zaczęto kierować do browarów inżynierów technologów z tzw. nakazami pracy. Byli to absolwenci uczelni w Łodzi, Warszawie, Poznaniu i Lublinie; *Kronika przemysłu piwowarskiego*, s. 32.

Tab. 47 – spożycie piwa w przeliczeniu na głowę przeciętnego mieszkańca w latach 1950-2010 (w odstępach dziesięcioletnich, dane w litrach). W dolnym wierszu podano zmianę w stosunku do poprzedniej dekady (w procentach).

1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
13,9	22,8	31,6	30,4	30,5	66,9	90,2
–	+64,03	+38,60	-3,80	+0,33	+119,34	+34,83

Chociaż przyjęta formuła działania zaczęła wyczerpywać się na początku lat pięćdziesiątych, zarysowane zjawiska okazały się trwałe. Wyhamowanie wzrostowych trendów nastąpiło dopiero w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, w związku z narastającym kryzysem ekonomicznym (zob. tab. 47). Podjęte jeszcze w latach czterdziestych działania należy ocenić więc jako sensowne i racjonalne. Ważnym czynnikiem było zaangażowanie się w prace Zjednoczenia grupy fachowców wykształconych i zdobywających umiejętności zawodowe w okresie międzywojennym. Wykorzystano doświadczenia z lat 1919-1920, unikając szeregu popełnionych wówczas błędów⁶.

6 W ocenie Związku Piwowarów w Polsce w roku 1919 otwarto się zbyt wiele browarów. Braki surowcowe limitowały produkcję do 30% stanu przedwojennego, chłonność rynku była zaś znikoma. Ledwo co uruchomione browary masowo upadały; „Przegląd Piwowarsko-Słodowniczy”, nr 1, 1936, s. 40.

Aneks 1

Wykaz browarów spółdzielczych i prywatnych, dokument niedatowany. Zapewne 1. poł. 1946 roku. Do zestawienia browarów prywatnych zakradły się błędy, które wskazano na końcu zestawienia.

Browary spółdzielcze

Browary „Społem”:

- Miedziana Góra [Miedzianka], roczna zdolność produkcyjna 8 400 hl.
- Brzeg, roczna zdolność produkcyjna 17 100 hl.
- Nowa Ruda, roczna zdolność produkcyjna 24 000 hl.
- Łańcut, roczna zdolność produkcyjna 19 200 hl.
- Biskupiec, roczna zdolność produkcyjna 50 000 hl.
- Szczytno, roczna zdolność produkcyjna 50 000 hl.
- Rastembork [Kętrzyn], roczna zdolność produkcyjna 27 000 hl.

Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”:

- Zwierzyniec, roczna zdolność produkcyjna 18 000 hl.
- Jatutów, roczna zdolność produkcyjna 4 800 hl.
- Kluczkowice, roczna zdolność produkcyjna 9 000 hl.
- Zaczernie, roczna zdolność produkcyjna 24 000 hl.
- Węgierka, roczna zdolność produkcyjna 4 400 hl.
- Strzyżów, roczna zdolność produkcyjna 3 600 hl.
- Zemsz [Lubsko], roczna zdolność produkcyjna 1 800 hl.

Browary innych spółdzielni:

- Czarnków, Spółdzielnia „Robotnik” Czarnków, roczna zdolność produkcyjna 15 000 hl.

- Trzcianka, Spółdzielnia „Robotnik” Czarnków, roczna zdolność produkcyjna 12 000 hl.
- Sarnaki, roczna zdolność produkcyjna 9 500 hl.
- Wyrzysk, roczna zdolność produkcyjna 4 000 hl.
- Słupsk, Browarnicza Spółdzielnia „Praca” Słupsk, roczna zdolność produkcyjna 20 000 hl.
- Szczecinek, Spółdzielnia Spożywców „Robotnik” Szczecinek, roczna zdolność produkcyjna 50 000 hl.

Browary prywatne

Browary prywatne czynne:

- Ciechanów, roczna zdolność produkcyjna 21 000 hl.
- Bojanowo, roczna zdolność produkcyjna 40 000 hl.
- Radom, roczna zdolność produkcyjna 21 600 hl.
- Ostrowiec [Świętokrzyski], roczna zdolność produkcyjna 24 000 hl.
- Lublin [Vetter], roczna zdolność produkcyjna 25 000 hl.
- Lublin [Jeleń], roczna zdolność produkcyjna 9 000 hl.
- Wyszaków, roczna zdolność produkcyjna 12 000 hl.
- Kielce, roczna zdolność produkcyjna 5 000 hl.
- Piotrków [Trybunalski], roczna zdolność produkcyjna 7 000 hl.
- Skierniewice, roczna zdolność produkcyjna 14 300 hl.
- Sieradz, roczna zdolność produkcyjna 5 000 hl.
- Żnin, roczna zdolność produkcyjna 7 200 hl.
- Czersk, roczna zdolność produkcyjna 2 400 hl.
- Janów Lubelski, roczna zdolność produkcyjna 3 500 hl.
- Chełm, roczna zdolność produkcyjna 6 000 hl.
- Dzików Stary, rocznej zdolności produkcyjnej nie określono.
- Szczyrzyc, roczna zdolność produkcyjna 6 000 hl.
- Trzemeszno, roczna zdolność produkcyjna 5 000 hl.
- Gorzów Wielkopolski, roczna zdolność produkcyjna 12 000 hl.
- Poznań [Lackowski], roczna zdolność produkcyjna 6 000 hl.
- Konin, roczna zdolność produkcyjna 19 000 hl.
- Września, roczna zdolność produkcyjna 8 000 hl.
- Myślecinek, roczna zdolność produkcyjna 5 000 hl.
- Osiek, rocznej zdolności produkcyjnej nie określono.
- Szydłowiec, roczna zdolność produkcyjna 10 000 hl.
- Popkowice, roczna zdolność produkcyjna 3 000 hl.
- Wolsztyn, roczna zdolność produkcyjna 9 600 hl.

- Przemyśl, roczna zdolność produkcyjna 12 000 hl.
- Zamość, roczna zdolność produkcyjna 4 000 hl.
- Zduńska Wola, roczna zdolność produkcyjna 5 000 hl.

Browary prywatne nieczynne:

- Radomsko.
- Trojanów k. Sochaczewa, roczna zdolność produkcyjna 2 000 hl.
- Chorzów.

W zestawieniu zostały uwzględnione również: browar Trubaków (poprawnie: Trubaków), czyli wykazany wcześniej browar Chełm oraz Oświęcim (zapewne Osiek) i Kraśnik (zapewne Popkowice).

Źródło:

AAN Warszawa, Ministerstwo Przemysłu Rolnego
i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

Aneks 2

Statut Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego

Rozdział I

Przepisy ogólne. Nazwa, siedziba, terytorium, cel i ogólne zasady działalności.

Par. 1. Zjednoczenie jest związkiem przedsiębiorstw i zakładów państwowych oraz będących pod zarządem państwowym, wykonujących przemysł spożywczy branży browarniczej, słodowniczej oraz wód gazowych, i nosi nazwę „Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego”. Zjednoczenie podlega Ministerstwu Aproprowizacji i Handlu.

Par. 2. Siedzibą Zjednoczenia jest m.st. Warszawa.

Par. 3. Terenem działalności jest cały teren Rzeczypospolitej Polskiej.

Par. 4. Zjednoczenie posiada osobowość prawną i podlega wpisowi do rejestru handlowego. Wpisaniu podlegają: nazwa, siedziba, przedmiot, imiona i nazwiska osób uprawnionych do reprezentowania Zjednoczenia.

Par. 5. Celem Zjednoczenia jest koordynowanie działalności gospodarczej złączonych z nią przedsiębiorstw i zakładów w ramach planu ustalonego przez Ministra Aproprowizacji i Handlu.

W szczególności działalność Zjednoczenia obejmuje:

- a/ projektowanie planu działalności gospodarczej zarówno co do produkcji, jak i inwestycji,
- b/ nabywanie i rozdział surowców, materiałów pomocniczych i urządzeń technicznych oraz sprzedaż gotowych wyrobów,
- c/ wyznaczanie dla poszczególnych przedsiębiorstw i zakładów ilości wyprodukowanego towaru, który ma być wydany państwu po cenach sztywnych,
- d/ doskonalenie jakości wytworów i metod produkcji,
- e/ regulowanie warunków pracy i płacy w ramach obowiązujących przepisów,
- f/ popieranie szkolenia technicznego i badań naukowych,

g/ kontrolowanie złączonych przedsiębiorstw i zakładów pod względem:

1. wykonywania planu produkcji i inwestycji,
2. polityki ekonomicznej cen i płac,
3. rachunkowości,
4. odprowadzania towarów na wolny rynek,
5. jakości produkcji i stosowania racjonalnych metod produkcji,
6. warunków pracy.

Par. 6. Zarówno Zjednoczenie, jak i połączone z nim przedsiębiorstwa i zakłady są prowadzone według zasad gospodarki handlowej na podstawie odrębnych planów gospodarczych i finansowych.

Par. 7. Dla realizacji zadań Zjednoczenie ma prawo nabywać i dzierżawić majątek nieruchomy, nabywać i zbywać majątek ruchomy oraz we własnym imieniu zaciągać zobowiązania, nabywać prawa majątkowe, zawierać wszelkiego rodzaju umowy i transakcje handlowe. Do nabycia majątku nieruchomego potrzebna jest zgoda Ministerstwa Apropowizacji i Handlu. Nabyty przez Zjednoczenie majątek nieruchomy jest własnością Skarbu Państwa i Zjednoczenie zatrzymuje go w swoim użytkowaniu.

Par. 8. Zjednoczenie ma prawo dokonywać krótkoterminowych operacji kredytowych. O ile kwota kredytu przekracza złotych 1 000 000, potrzebna jest zgoda Ministra Apropowizacji i Handlu. Za zgodą Ministerstwa Apropowizacji i Handlu oraz Ministra Skarbu może Zjednoczenie podejmować również długoterminowe operacje kredytowe. Operacje kredytowe, które obciążać mają majątek nieruchomy, mogą być dokonywane tylko na podstawie upoważnień ustawowych.

Par. 9. Zjednoczenie użytkuje i zarządza majątkiem nieruchomym przydzielonym mu protokółarnie w imieniu Skarbu Państwa. Majątek ruchomy wyodrębniony protokółarnie z ogólnego majątku Skarbu Państwa i przydzielony Zjednoczeniu stanowi własność Zjednoczenia.

Par. 10. Za zobowiązania zaciągnięte przez Zjednoczenie niezależnie od odpowiedzialności Zjednoczenia jego majątkiem jest odpowiedzialny Skarb Państwa do wysokości swego majątku nieruchomego użytkowanego i zarządzanego przez Zjednoczenie.

Par. 11. Zjednoczenie ma prawo za zgodą Ministra Apropowizacji i Handlu, a odnośnie do przedsiębiorstw podległych Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych – za zgodą tegoż Ministerstwa, tworzyć rejonowe oddziały Zjednoczenia, obejmujące przedsiębiorstwa i zakłady znajdujące się na pewnej części terytorium państwa. Zakres i tryb działania kierownictwa oddziału ustala Dyrekcja Zjednoczenia w osobnym regulaminie, zatwierdzonym przez Ministerstwo Apropowizacji i Handlu w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych.

Par. 12. We wszystkich wypadkach przewidzianych niniejszym statutem Zjednoczenie kieruje się ogólnymi przepisami prawa, a w szczególności przepisami dekretu z dnia... [pozostawiono niewypełnione miejsce]¹.

Rozdział II

Rachunkowość.

Par. 13. Najpóźniej w ciągu 2 miesięcy od dnia ogłoszenia niniejszego statutu Zjednoczenie sporządzi bilans otwarcia, rozróżniając w nim majątek państwowy, majątek opuszczony i porzucony. Bilans ten będzie zatwierdzony przez Ministra Apropowizacji i Handlu.

Par. 14. Rokiem operacyjnym i bilansowym będzie rok kalendarzowy.

Par. 15. Sprawozdania roczne zatwierdza po wysłuchaniu wniosków komisji rewizyjnej Minister Apropowizacji i Handlu w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych. Należy je złożyć w ciągu miesiąca po zakończeniu roku operacyjnego. Bilans, rachunek strat i zysków oraz podział czystego zysku Zjednoczenia zatwierdza Minister Apropowizacji i Handlu oraz Rolnictwa i Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Skarbu. Bilans oraz rachunek strat i zysków przedłoży Dyrekcja do zatwierdzenia w ciągu 3 miesięcy po zakończeniu roku operacyjnego.

Rozdział III

Dochody Zjednoczenia.

Par. 16. Dochody Zjednoczenia stanowią:

1. opłaty wnoszone przez przedsiębiorstwa i zakłady złączone w Zjednoczeniu w wysokości ustalonej przez Dyрекję Zjednoczenia i zatwierdzonej przez Ministra Apropowizacji i Handlu w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych,
2. dochody z majątku własnego i danego do użytkowania oraz transakcji handlowych,
3. [dochody] z dotacji Skarbu Państwa.

Rozdział IV

Władze Zjednoczenia.

Dyrekcja

Par. 17. Dyrekcja Zjednoczenia składa się z dyrektora naczelnego mianowanego i zwalnianego przez Ministra Apropowizacji i Handlu, wicedyrektora naczelnego mianowanego i zwalnianego przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych oraz ich zastępców: dyrektora administracyjno-handlowego

1 Nie jest jasne, o który dekret chodzi.

i dyrektora technicznego, których mianuje i zwalnia Minister Aprowizacji i Handlu na wniosek dyrektora naczelnego.

Par. 18. Dyrekcja pełni swe czynności na zasadzie regulaminu nadanego przez Ministra Aprowizacji i Handlu w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych i jest odpowiedzialną za prowadzenie spraw Zjednoczenia ze starannością sumiennego kupca. W szczególności należy do właściwości Dyrekcji:

a/

1. prowadzenie wszelkich spraw Zjednoczenia i jego rachunkowości,
2. układanie planu gospodarczego, budżetu, bilansów rocznych, rachunku strat i zysków oraz składanie sprawozdań na żądanie władz,
3. przyjmowanie i zwalnianie pracowników Zjednoczenia oraz ustalanie ich wynagrodzenia w ramach obowiązujących przepisów,
4. zastępowanie Zjednoczenia wobec osób trzecich oraz władz sądowych, administracyjnych i sądowych,
5. wydawanie wiążących poleceń i wskazówek przedsiębiorstwom i zakładom wchodzącym w skład Zjednoczenia oraz wykonywanie nadzoru i kontroli nad ich działalnością pod względem handlowym, administracyjnym i technicznym,

b/ przedstawianie Ministrowi Aprowizacji i Handlu, względnie odnośnie [do] przedsiębiorstw podległych Ministrowi Rolnictwa i Reform Rolnych także temu Ministrowi, wniosków co do powołania i zwalniania kierowników oddziałów rejonowych Zjednoczenia,

c/ przedstawianie Centralnemu Zarządowi Przemysłu Fermentacyjnego wniosków co do powoływania i zwalniania kierowników poszczególnych jednostek gospodarczych, wchodzących w skład Zjednoczenia. W stosunku do przedsiębiorstw podległych Ministrowi Rolnictwa i Reform Rolnych wnioski te będą zatwierdzane w porozumieniu z tym Ministerstwem.

Par. 19. Do ważności zobowiązań Zjednoczenia wymagane są pod nazwą Zjednoczenia podpisy dwóch członków Dyrekcji lub jednego jej członka łącznie z prokurentem. Członkowie Dyrekcji nie są urzędnikami państwowymi. Wynagrodzenie członków Dyrekcji oraz charakter ich stosunku zostaną uregulowane zarządzeniem Ministra Aprowizacji i Handlu.

Komisja Rewizyjna

Par. 20. Komisja Rewizyjna w składzie 5 członków, z których 4 powołuje Minister Aprowizacji i Handlu, a jednego powołuje Minister Rolnictwa i Reform Rolnych, przeprowadza badanie rocznego sprawozdania bilansu, rachunku zysków i strat oraz doraźną kontrolę rachunkową i kasową Zjednoczenia. Komisja Rewizyjna przedkłada sprawozdania ze swych

czynności Ministrowi Aproprowizacji i Handlu, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Skarbu. Zjednoczenie może podlegać kontroli specjalnej, wyznaczonej przez Ministra Aproprowizacji i Handlu lub Ministra Skarbu niezależnie od kontroli wykonywanej przez Najwyższą Izbę Kontroli Państwa. Do czasu zorganizowania Najwyższej Izby Kontroli Państwa, kontrolę przeprowadza Biuro Kontroli przy Prezydium Krajowej Rady Narodowej.

Par. 21. Członkowie Komisji Rewizyjnej otrzymują wynagrodzenie z funduszków Zjednoczenia. Zasady obliczania tego wynagrodzenia ustali rozporządzenie Ministra Skarbu.

Rozdział V

Likwidacja Zjednoczenia.

Par. 22. Likwidacja Zjednoczenia następuje na podstawie rozporządzenia Ministra Aproprowizacji i Handlu w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych. Sposób likwidacji oraz przekazanie majątku pozostałego po Zjednoczeniu zostaną unormowane tymże zarządzeniem.

Rozdział VI

Przepisy końcowe.

Par. 23. Zmiany niniejszego statutu mogą być dokonywane w drodze zarządzenia Ministra Aproprowizacji i Handlu oraz Rolnictwa i Reform Rolnych w porozumieniu z Prezesem Rady Ministrów i Ministrem Skarbu.

Par. 24. Statut Zjednoczenia podlega ogłoszeniu w „Monitorze Polskim”².

Źródło:

AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego
w Warszawie, sygn. 108, k. 8-12.

2 Statutu nie odnaleziono w „Monitorze Polskim” (MP 1946, 1947).

Aneks 3

Wykaz zakładów podległych Zjednoczeniu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego. Stan na dzień 1 lipca 1946 roku.

Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego – Centrala, Warszawa, Al. Jerozolimskie 43, oraz sześć biur rejonowych (zgodnie z poniższym wykazem). Skróty: p – piwo, s – słód, l – lemoniada, ws – woda sodowa. Adresy niektórych zakładów nie zostały podane.

- I. Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejon Zachodni, Bydgoszcz, ul. Zbożowy Rynek 9.
 1. Państwowy Browar nr 1 Bydgoszcz, ul. Ustronie 7 – (p-l-ws).
 2. Państwowy Browar nr 2 Bydgoszcz, ul. Zbożowy Rynek 9 – (p-s-l-ws).
 3. Państwowe Zjednoczone Browary Chojnice – (p-l-ws).
 4. Państwowy Browar Elbląg, ul. 3-go Maja 71 – (p).
 5. Państwowy Browar nr 1 Gdańsk-Wrzeszcz, ul. Kilińskiego 1/5 – (p-l-ws).
 6. Państwowa Rozlewnia Piwa Gorzów [Wielkopolski], ul. Pocztowa 45 – (l-ws).
 7. Państwowe Browary Grodziskie Grodzisk Wielkopolski – (p-s-l-ws).
 8. Państwowy Browar w Grudziądzu – (p-s-l-ws).
 9. Państwowy Browar Gubin, ul. Piwna – (p).
 10. Państwowa Rozlewnia Piwa Inowrocław, ul. Dworcowa 14 – (l-ws).
 11. Państwowy Browar Kobylepole – (p-l-ws).
 12. Państwowy Browar Koronowo, ul. Tucholska 12 – (p-l-ws).
 13. Państwowy Browar Kościerzyna, ul. Na Rowie 2 – (p-s-l-ws).
 14. Państwowy Browar Koszalin, ul. Spółdzielcza 8 – (p).
 15. Państwowy Browar Krotoszyn, ul. Słodowa 15 – (p-s-l-ws).
 16. Państwowy Browar Leszno, Nowy Rynek 17 – (p-l-ws).
 17. Państwowy Browar Łębork, ul. Dąbrowskiego 9 – (l).
 18. Państwowa Słodownia Malbork, ul. Żeromskiego 32 – (s).

19. Państwowy Browar Ostrów Wielkopolski, ul. Armii Czerwonej 66 – (p-s).
20. Państwowy Browar Połczyn-Zdrój – (p-s-l-ws).
21. Państwowy Browar Poznań, ul. Półwiejska 25 – (p-l-ws).
22. Państwowa Słodownia Poznań, ul. Sucha 18 – (s).
23. Państwowy Browar Sępólno [Krajeńskie], Stary Rynek 21 – (p-s-l-ws).
24. Państwowy Browar Starogard [Gdański], ul. Tczewska 7/9 – (p-s-l-ws).
25. Państwowa Rozlewnia Starogród [Stargard] – (l).
26. Państwowy Browar Szczecin, ul. Chmielewskiego 16 – (p).
27. Państwowa Słodownia Szubin – (s).
28. Państwowy Browar Śmigiel, ul. Armii Czerwonej 29 – (p-s-l-ws).
29. Państwowy Browar Nowy Tomysł – (p).
30. Państwowa Rozlewnia Toruń, ul. Sobieskiego 56 – (l-ws).
31. Państwowy Browar Witnica, ul. Wasilewskiej 1 – (p-l).
32. Państwowy Browar Zbąszyń, ul. Rybaki 3 – (p-l-ws).
33. Państwowy Browar Zielona Góra – (p-l-ws).

II. Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejon Dolnośląski, Wrocław, ul. J. Stalina 204/208.

1. Państwowy Browar nr 1 Wrocław, ul. J. Stalina 204 – (p-l).
2. Państwowy Browar nr 2 Wrocław, ul. Huben 44 – (p).
3. Państwowy Browar nr 3 Namysłów – (p-s-l-ws).
4. Państwowy Browar nr 4 Sobótka-Górka – (p-s).
5. Państwowy Browar nr 5 Wrocław, ul. Kleczkowska 33 – (l-ws).
6. Państwowy Browar nr 6 Zakrzew – (s).
7. Państwowy Browar nr 7 Wałbrzych, ul. Stalina 44 – (p-s).
8. Państwowy Browar nr 8 Nowa Sól – (p-s-l).
9. Państwowy Browar nr 9 Wrocław, ul. Ruska 28 – (p).
10. Państwowy Browar nr 10 Lwówek Śląski – (p-s).
11. Państwowy Browar nr 12 Strzegom – (s-l).
12. Państwowy Browar nr 13 Góra Śląska – (l).
13. Państwowy Browar nr 14 Wrocław, ul. Ruska 65 – (p).
14. Państwowy Browar nr 17 Boża Góra, ul. Browarna 8 – (p-s-l-ws).
15. Państwowy Browar nr 18 Dzierżoniów – (p-s-l-ws).
16. Państwowy Browar nr 19 Łukowice Górne [Witoszów Górny] – (p).
17. Państwowy Browar nr 20 Piotrowice Polskie [Stoszowice] – (p-s-l).
18. Państwowy Browar nr 21 Ziębice – (p-s-l-ws).
19. Państwowy Browar nr 22 Ząbkowice Śląskie – (s).
20. Państwowy Browar nr 24 Chojnów, ul. Grodzka 32 – (l).

III. Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejon Śląsko-Dąbrowski, Zabrze, ul. Sienkiewicza 28.

1. Państwowe Browary Tychy, ul. Mikołowska 146 – (p-s).
2. Państwowy Browar „Zamkowy” Cieszyn, ul. Bednarska – (p-s-beczki).
3. Państwowy Browar Bielsko, ul. Cieszyńska 78/80 – (p).
4. Państwowy Browar „Korona” Będzin, ul. Małachowskiego 17 – (p-s).
5. Państwowy Browar „Gambrinus” Będzin, ul. Czeladzka 14 – (p-s).
6. Państwowy Browar Rybnik, ul. Zamkowa 3 – (p-s-l-ws).
7. Państwowy Browar Racibórz, ul. Zamkowa 2 – (p-s-l).
8. Państwowy Browar Zabrze, ul. ks. Damrota 1 – (p-l-ws).
9. Państwowy Browar Kluczborek [Kluczbork], pl. Zamkowy 3 – (p-l).
10. Państwowy Browar Niemodlin, ul. Armii Czerwonej 14 – (p-s).
11. Państwowy Browar Głuchołazy, ul. Stalina 7 – (p).
12. Państwowy Browar Kłodzko [Kłodzko], ul. Wrocławska 2 – (p-s).
13. Państwowy Browar Rucewo [Szczytina Śląska], ul. Wolności 1 – (p-s).
14. Państwowy Browar Gródek [Radków], ul. Basenowa 24 – (p).
15. Państwowy Browar Szlagowo [Słupiec] – (p-s).

IV. Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejon Łódzki, Łódź, ul. Pomorska 34/36.

1. Państwowe Browary nr 1 Łódź, Pomorska 34/36 – (p-s-kwas węglowy).
2. Państwowy Browar nr 2 Łódź, ul. Orla 25 – (p-l-ws-ocet).
3. Państwowy Browar nr 3 Łódź, ul. Napiórkowskiego 28 – (p-l).
4. Państwowa Słodownia Kutno, ul. Przemysłowa 8 – (s).
5. Państwowy Browar Jędrzejów, ul. Strażacka 1 – (p-s-l-ws).
6. Państwowy Browar Częstochowa, ul. Armii Ludowej 18/22 – (p-s-l-ws).
7. Państwowy Browar Łódź, ul. Sędziowska 15 – (p-l).
8. Państwowy Browar Wieluń, ul. Piłsudskiego 10 – (p-s).
9. Państwowy Browar Tomaszów Mazowiecki, ul. Browarna 9/13 – (l-ws).
10. Państwowy Browar Zduńska Wola, ul. Belwederska 12 (p-l).

V. Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejon Krakowski, Kraków, ul. Kopernika 6.

1. Państwowy Browar „Żywiec”, oddz. Kraków, ul. Zbożowa 2 – (l-ws).
2. Państwowy Browar Tarnów, ul. Narutowicza 46 (w remoncie).
3. Państwowy Browar Grybów – (p-s).
4. Państwowe Zakłady Przemysłowo-Rolne Okocim – (p-s).

5. Państwowe Zakłady Przemysłowe i Browarnicze Żywiec – (p-s-l).
6. Państwowy Browar Kraków, ul. Lubicz 17 – (p-s-l).
7. Państwowy Browar Tarnobrzeg – (p).
8. Państwowy Browar Zarszyn – (p-s).

VI. Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Region Centralny, Warszawa, Al. Jerozolimskie 43.

1. Państwowy Browar Ciechomice – (p-l).
2. Państwowy Browar Suwałki – (p-l).

Źródło:

AAN Warszawa, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego
w Warszawie, sygn. 108, bez paginacji.

Aneks 4

Zarządzenie Ministra Aproprowizacji i Handlu z dnia 30 września 1946 roku w sprawie utworzenia Centralnego Zarządu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego

Par. 1. Z dniem 1 października 1946 roku tworzy się Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego, zwany w dalszych paragrafach „Centralny Zarząd”.

Par. 2. Siedzibą Centralnego Zarządu jest m.st. Warszawa, terenem działalności – obszar całego państwa.

Par. 3. Centralny Zarząd przejmuję zakres działania:

- a/ Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego,
- b/ Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Winiarskiego, wraz z wszystkimi ich Rejonowymi Zjednoczeniami.

Par. 4. Zadaniem Centralnego Zarządu jest:

- a/ zarząd i nadzór nad wszystkimi przedsiębiorstwami przemysłowymi i handlowymi, znajdującymi się obecnie w Zarządzie Państwowych Zjednoczeń Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego i Winiarskiego,
- b/ reprezentacja wobec władz i urzędów,
- c/ opracowanie planu produkcji, inwestycji w ramach planu państwowego,
- d/ organizacja i nadzór nad zbytem gotowej produkcji,
- e/ realizacja zatwierdzonych i obowiązujących planów gospodarczych,
- f/ organizacja zaopatrzenia w surowiec i materiały pomocnicze,
- g/ wydawanie opinii o projektach ustaw, dekretów i rozporządzeń w dziedzinie gospodarczej,
- h/ wydawanie ogólnych zarządzeń w zakresie administracji przedsiębiorstw i technicznym.

Par. 5.

1. Centralny Zarząd posiada osobowość prawną i podlega wpisowi do rejestru handlowego.
2. Wpisowi podlegają: nazwa, siedziba, przedmiot przedsiębiorstwa, imiona i nazwiska osób uprawnionych do podpisywania zobowiązań oraz

ograniczenia w tym przedmiocie, a także wzmianki o ograniczeniach władz przedsiębiorstwa.

3. Wpis Centralnego Zarządu nastąpi na podstawie niniejszego zarządzenia oraz zawiadomienia o nominacji władz Centralnego Zarządu.

Par. 6. Centralny Zarząd prowadzony jest według zasad gospodarki handlowej.

Par. 7. Bilans, rachunek strat i zysków oraz podział czystego zysku Centralnego Zarządu zatwierdza Minister Apropowizacji i Handlu w porozumieniu z Ministerstwem Skarbu. Projekt bilansu oraz rachunek strat i zysków należy złożyć Ministrowi Apropowizacji i Handlu do zatwierdzenia w ciągu 3 miesięcy po ukończeniu roku operacyjnego.

Par. 8.

1. Centralny Zarząd użytkuje i zarządza majątkiem nieruchomym pozostającym obecnie w zarządzie i użytkowaniu Państwowych Zjednoczeń Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego i Winiarskiego oraz ich Rejonowych Zjednoczeń w imieniu Skarbu Państwa.
2. W ramach planu gospodarczego i finansowego zatwierdzonego przez Ministra Apropowizacji i Handlu w porozumieniu z ministrem Skarbu Centralny Zarząd może nabywać majątek nieruchomy na własność Skarbu Państwa, zatrzymując go w swym użytkowaniu.
3. Majątek ruchomy, pozostający obecnie w użytkowaniu i zarządzie Państwowych Zjednoczeń Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego i Winiarskiego oraz ich Rejonowych Zjednoczeń, przekazuje się Centralnemu Zarządowi.
4. Centralny Zarząd może we własnym imieniu nabywać i zbywać majątek ruchomy tudzież zaciągać zobowiązania.

Par. 9. Centralny Zarząd ma prawo dokonywać operacji kredytowych krótkoterminowych, zaś długoterminowych – tylko za zezwoleniem Ministra Apropowizacji i Handlu oraz [Ministra] Skarbu.

Par. 10.

1. Za zobowiązania zaciągnięte przez Centralny Zarząd niezależnie od odpowiedzialności jego majątkiem odpowiedzialny jest Skarb Państwa do wysokości majątku nieruchomego, stanowiącego własność Skarbu Państwa, a użytkowanego i zarządzanego przez Centralny Zarząd.
2. Zarządzenie Ministra Apropowizacji i Handlu określi wysokość kapitału zakładowego.

Par. 11.

1. Na czele Centralnego Zarządu stoi Dyrekcja. Dyrekcja Centralnego Zarządu składa się z naczelnego dyrektora, zastępcy naczelnego dyrektora i dyrektorów mianowanych przez Ministra Apropowizacji i Handlu.

Zakres kompetencji poszczególnych członków Dyrekcji określi regulamin, zatwierdzony przez Ministra Apropowizacji i Handlu.

2. Organem rewizyjnym i kontrolującym jest Komisja Rewizyjna, składająca się z trzech osób, powołanych przez Ministra Apropowizacji i Handlu.
3. Wynagrodzenia członków Dyrekcji i Komisji Rewizyjnej ustali Minister Apropowizacji i Handlu.

Par. 12. Minister Apropowizacji i Handlu wykonuje nadzór nad Centralnym Zarządem i przeprowadza kontrolę przez swych delegatów oraz może powołać inne organy kontrolne.

Par. 13. Centralny Zarząd upoważniony jest do tworzenia oddziałów na terenie całego państwa. Na czele oddziałów stoją dyrektorzy mianowani przez Centralny Zarząd i zatwierdzeni przez Ministra Apropowizacji i Handlu.

Par. 14.

1. Do ważności zobowiązań Centralnego Zarządu wymagane są podpisy pod nazwą „Centralny Zarząd” dyrektora naczelnego, względnie zastępcy dyrektora naczelnego i jednego z dyrektorów lub prokurentów.
2. Korespondencję niezawierającą zobowiązań podpisuje jeden z dyrektorów lub prokurentów.

Par. 15. Członkowie Dyrekcji i wszyscy pracownicy Centralnego Zarządu nie są urzędnikami państwowymi.

Par. 16. Likwidacja Centralnego Zarządu następuje na podstawie zarządzenia Ministra Apropowizacji i Handlu w porozumieniu z Ministrem Skarbu.

Par. 17. Zarządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia z mocą obowiązującą od dnia 1 października 1946 roku.

Minister
/-/ J. Sztachelski

Źródło:
AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego
w Warszawie, sygn. 108, k. 80-82.

Aneks 5

Zarządzenie nr 3 CZPPF oddział w Bydgoszczy z 10 marca 1947 roku – spis przedsiębiorstw podległych

1. Państwowy Browar Bydgoski w Bydgoszczy, ul. Ustronie 7, dyrektor Józef Nowakowski.
Filia Browaru – Pawilon w Bydgoszczy, ul. Dworcowa 43.
2. Państwowy Browar Pomorski w Bydgoszczy, ul. Zbożowy Rynek 9, dyrektor Henryk Błazewski.
Filia Browaru – Pawilon w Bydgoszczy, al. 1 Maja 79.
3. Państwowe Zjednoczone Browary w Chojnicach, dyrektor Jan Porębski.
Filia Browarów – Państwowa Rozlewnia Piwa w Człuchowie.
4. Państwowe Browary w Elblągu, dyrektor Józef Ziętkiewicz.
Filie Browarów:
Państwowa Rozlewnia Piwa – Wytwórnia Beczek Braniewo (Browar).
Państwowa Rozlewnia Piwa w Lidzbarku [Warmińskim] (Browar).
Państwowa Rozlewnia Piwa w Malborku.
Państwowa Rozlewnia Piwa w Nowym Dworze [Gdańskim] (Browar).
Państwowa Rozlewnia Piwa w Olsztynie (Browar).
Browar nieczynny w Bisztynku.
Browar nieczynny w Wartenborku [Barczewo].
5. Państwowe Zjednoczone Browary w Gdańsku, dyrektor inż. Eugeniusz Smoliński.
Filie Browarów:
Pawilon i Hurtownia Piwa, Win i Octu w Nowym Porcie (Browar).
Pawilon Wajdeloty.
Pawilon w Sopocie.
Pawilon i Hurtownia Win i Octu w Gdyni.
Państwowa Hurtownia i Rozlewnia Piwa, Win i Octu w Lęborku (Browar).

6. Państwowe Browary i Słodownia w Grodzisku Wielkopolskim, dyrektor Zygmunt Jankiewicz.
7. Państwowe Browary w Grudziądzu, dyrektor Ludwik Roskosz.
Filie Browarów:
 Browar nieczynny w Nidzicy.
 Słodownia w Świeciu.
8. Państwowa Rozlewnia i Hurtownia Piwa, Wina i Octu w Inowrocławiu, kierownik Stanisław Grzelak.
9. Państwowy Browar w Kobyłepolu, dyrektor Jerzy Sobolewski.
10. Państwowa Rozlewnia Piwa i Słodownia w Koronowie, dyrektor Franciszek Dyduch.
11. Państwowy Browar w Kościerzynie, dyrektor Konstanty Nowakowski.
Filia Browaru – Państwowa Rozlewnia Piwa w Miastku (Browar).
12. Państwowy Browar w Koszalinie, dyrektor Roman Stawicki.
13. Państwowy Browar w Krotoszynie, dyrektor inż. Stanisław Kossaczewski.
14. Państwowy Browar w Lesznie, dyrektor Ludwik Kaczmarek.
15. Państwowa Słodownia w Malborku, dyrektor Kazimierz Brzózny.
16. Państwowa Słodownia Eksportowa i Hurtowy Skład Piwa w Nowym Stawie (Nytych), dyrektor Kazimierz Brzózny, zastępca dyrektora Stanisław Żółkiewski.
17. Państwowy Browar w Nowym Tomysłu, dyrektor Stanisław Janiszewski.
Filia Browaru – Państwowa Rozlewnia Piwa w Świebodzinie (Browar).
18. Państwowy Browar w Ostrowie Wielkopolskim, dyrektor Ludwik Jędrzejak.
19. Państwowy Browar w Połczynie-Zdroju, dyrektor Aleksander Stromenger.
20. Państwowy Browar w Poznaniu, dyrektor Józef Dygas.
21. Państwowa Słodownia Pneumatyczna w Poznaniu-Wschód, dyrektor Józef Dygas.
22. Państwowy Browar w Sępólnie [Krajeńskim], dyrektor Józef Daro.
23. Państwowy Browar w Starogardzie [Gdańskim], dyrektor Józef Dzierżewski.
24. Państwowa Słodownia w Szubinie, dyrektor Marian Kopczyński.
25. Państwowe Browary w Szczecinie, dyrektor Alfons Tretkowski.
Filie Browarów:
 Państwowa Rozlewnia Piwa w Stargardzie (Browar).
 Państwowa Rozlewnia Piwa i Hurtownia Win i Octu w Szczecinie (dawn. Browar „Elisium”).
26. Państwowy Browar w Śmiglu, dyrektor Leonard Bartkowski.

27. Państwowa Rozlewnia i Hurtownia Piwa, Wina i Octu w Toruniu, kierownik [?] Władysław.
28. Państwowy Browar w Zbąszyniu, dyrektor Tadeusz Babski.
29. Państwowe Browary w Zielonej Górze, dyrektor Bronisław Borowczyk. Filia Browarów – Państwowa Rozlewnia Piwa w Gubinie (Browar).
30. Państwowa Kujawska Wytwórnia Win w Kruszwicy, dyrektor inż. Stanisław Madej.
31. Państwowa Lubuska Wytwórnia Win w Zielonej Górze, dyrektor Jerzy Zamościk.
32. Państwowa Wytwórnia Win „Likwovin” w Poznaniu, dyrektor Stefan Styło.
33. Państwowa Wytwórnia Soków i Hurtownia Win w Ostrowie Wielkopolskim, dyrektor Stefan Niezgodzicki.
34. Państwowa Wytwórnia Win i Soków Owocowych w Wolsztynie, dyrektor Adam Antkowiak.
35. Państwowa Wytwórnia Win i Soków Owocowych w Nakle n. Notecią, dyrektor Franciszek Krzanowski.
36. Państwowa Wytwórnia Octu w Runowie Krajeńskim, dyrektor Sylwester Szczupak.
37. Państwowa Wytwórnia Octu w Koszalinie, dyrektor Franciszek Ciesiołka.
38. Państwowa Wytwórnia Octu i Musztardy w Tczewie, dyrektor Stanisław Smurzyński.
39. Państwowa Wytwórnia Octu Winnego w Grudziądzu, dyrektor inż. Józef Mickiewicz.
40. Państwowa Hurtownia Win i Octu w Poznaniu, dyrektor Zenon Dzierłowski.

Źródło: AP Malbork, Elbląskie Zakłady Piwowskie
w Elblągu, sygn. 33, k. 83-84.

Aneks 6

Wykaz zakładów pracy podległych Centralnemu Zarządowi Przemysłu Fermentacyjnego administrowanych przez Oddział Północny – Bydgoszcz. Stan na 1 listopada 1949 roku.

1. Państwowy Browar Bydgoski w Bydgoszczy, ul. Ustronie 7.
2. Państwowy Browar Pomorski w Bydgoszczy, ul. Zbożowy Rynek 9.
3. Państwowy Browar w Grudziądzu, ul. gen. Sikorskiego 35/39.
4. Państwowa Słodownia w Koronowie, ul. Tucholska 15.
5. Państwowa Słodownia w Sępólnie Krajeńskim, pl. Wolności 21.
6. Państwowa Słodownia w Chojnicach, ul. Angowicka 26.
7. Państwowa Słodownia w Szubinie, ul. św. Marcina 15.
8. Państwowy Browar w Elblągu, ul. 3-go Maja 71.
9. Państwowy Browar w Gdańsku, ul. Kilińskiego 15.
10. Państwowy Browar w Starogardzie [Gdańskim], ul. Szewska 7/9.
11. Państwowa Słodownia w Malborku, ul. Żeromskiego 32.
12. Państwowa Słodownia Eksportowa w Nowym Stawie, ul. Mickiewicza 27.
13. Państwowa Słodownia w Kościerzynie, ul. Miodowa 2.
14. Państwowy Browar w Koszalinie, ul. Spółdzielcza 8.
15. Państwowy Browar w Połczynie-Zdroju, ul. Żymirskiego 1.
16. Państwowy Browar w Szczecinku, ul. Żukowa 54.
17. Państwowy Browar w Słupsku, ul. Kilińskiego 26.
18. Państwowy Browar w Bojanowie, ul. Lipowa 309.
19. Państwowy Browar w Grodzisku Wielkopolskim, ul. Kolejowa 10.
20. Państwowy Browar w Krotoszynie, ul. Słodowa 15.
21. Państwowy Browar w Ostrowie Wielkopolskim, ul. Armii Czerwonej 68.
22. Państwowy Browar w Kobyłepolu.
23. Państwowy Browar w Poznaniu, ul. Półwiejska 25.
24. Państwowy Browar w Wolsztynie, ul. Cmentarna 13.
25. Państwowy Browar w Zielonej Górze, ul. Kozuchowska 36/59.
26. Państwowa Słodownia w Śmiglu, ul. Mickiewicza 21.

27. Państwowa Słodownia Pneumatyczna w Poznaniu, ul. Sucha 18.
28. Państwowa Słodownia w Lesznie, Nowy Rynek 17.
29. Państwowy Browar w Szczecinie, ul. Chmielewskiego 16.
30. Państwowy Browar w Witnicy, ul. Wasilewskiej 25/6.
31. Państwowy Browar w Kętrzynie, ul. Traugutta 6/8.
32. Państwowy Browar w Szczytnie, ul. Mickiewicza 5.
33. Państwowa Słodownia w Biskupcu, ul. Warszawska 23.
34. Państwowa Wytwórnia Win „Likwovin” w Poznaniu, ul. Wierzbowa 5.
35. Państwowa Wytwórnia Win i Soków Owocowych w Nakle n. Notecią, ul. Dąbrowskiego 52.
36. Państwowa Wytwórnia Win i Soków Owocowych w Wolsztynie, ul. Armii Czerwonej 9.
37. Państwowa Lubuska Wytwórnia Win w Zielonej Górze, ul. Daszyńskiego.
38. Państwowa Kujawska Wytwórnia Win w Kruszwicy, ul. Poznańska 3/5.
39. Państwowa Wytwórnia Win i Soków w Ostrowie Wielkopolskim, ul. Partyzancka 10/14.
40. Państwowe Zakłady Fermentacyjne w Olsztynie, ul. Wojska Polskiego 20.
41. Państwowa Hurtownia Piwa w Toruniu, ul. Browarna 5.
42. Państwowa Hurtownia Piwa w Inowrocławiu, ul. Dworcowa 14.
43. Państwowa Hurtownia Piwa w Kruszwicy, Rynek 43.
44. Państwowa Hurtownia Piwa w Kcyni, Rynek 9.
45. Państwowa Hurtownia Piwa w Wyrzysku, ul. Bydgoska 134.
46. Państwowa Hurtownia Piwa w Gdyni, ul. Czerwonych Kosynierów 61.
47. Państwowa Hurtownia Piwa w Nowym Dworze [Gdańskim], ul. 3-go Maja 4.
48. Państwowa Hurtownia Piwa w Lęborku, ul. Dąbrowskiego 8.
49. Państwowa Hurtownia Piwa w Nowym Porcie, ul. Starowiśłana.
50. Państwowa Hurtownia Piwa w Wejherowie, ul. Klasztorna 11.
51. Państwowa Hurtownia Piwa w Sobieszewie, Wyspa Bąsak.
52. Probiernia Piwa „Wrzeszcz” we Wrzeszczu, Gdańsk-Wrzeszcz, ul. Wajdeloty 13.
53. Państwowa Hurtownia Piwa w Braniewie, ul. Ogrodowa 10.
54. Państwowa Hurtownia Piwa w Lidzbarku Warmińskim, ul. Bartoszycka 17.
55. Państwowa Hurtownia Piwa w Człuchowie, ul. Kaczochy 11.
56. Państwowa Hurtownia Piwa w Miastku, ul. Kowalska 40.
57. Państwowa Hurtownia Piwa w Starogardzie Gdańskim, ul. Północna 15.
58. Państwowa Hurtownia Piwa w Wałczu, ul. Sienkiewicza 6.
59. Państwowa Hurtownia Piwa w Kamieniu Pomorskim, ul. Świerczewskiego 1.
60. Państwowa Hurtownia Piwa w Pyrzycach, ul. Dworcowa 36.

61. Państwowa Hurtownia Piwa w Dąbiu Szczecińskim, ul. Długa 6.
62. Państwowa Hurtownia Piwa w Szczecinie, ul. Baden-Powella 43.
63. Państwowa Hurtownia Piwa w Ustce, ul. Stalina 59.
64. Państwowa Hurtownia Piwa w Sławnie, ul. Kopernika.
65. Państwowa Hurtownia Piwa we Wschowie, ul. Kazimierza Wielkiego 2.
66. Państwowa Hurtownia Piwa w Gorzowie Wielkopolskim, ul. Pocztowa 45.
67. Państwowa Hurtownia Piwa w Gubinie, ul. Piwna 1.
68. Państwowa Hurtownia Piwa w Zbąszyniu, ul. Rybaki 3.
69. Państwowa Hurtownia Piwa w Nowym Tomyślu, ul. Wojska Polskiego 10.
70. Państwowa Hurtownia Piwa w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 28.
71. Państwowa Hurtownia Piwa w Świebodzinie, ul. 3-go Maja 1.
72. Państwowa Słodownia w Świeciu, ul. Wodna 1 (nieczynna).
73. Państwowy Browar w Barczewie, ul. Młynarska 3 (nieczynny).
74. Państwowy Browar w Bisztynku, ul. Browarna 10 (nieczynny).
75. Państwowy Browar w Nidzicy, ul. Browarna (nieczynny).
76. Państwowa Wytwórnia Octu w Koszalinie, ul. Leśna 7.
77. Państwowy Browar w Świebodzinie, Rynek 19 (nieczynny).
78. Państwowy Browar w Zielonej Górze, ul. Pionierska (nieczynny).
79. Państwowy Browar w Drezdenku, ul. Marszałkowska 24 (nieczynny).
80. Państwowy Browar „Elisium” w Szczecinie, ul. Niemcewicza 14 (nieczynny).
81. Państwowy Browar w Szczecinie, ul. Chmielewskiego 14 (nieczynny).
82. Państwowa Hurtownia Piwa w Toruniu, ul. Podmurna 54/56 (nieczynna).
83. Państwowa Hurtownia Piwa w Ostródzie, ul. Olsztyńska 11 (nieczynna).
84. Państwowa Hurtownia Piwa w Kowalewie, ul. Nowa 2 (nieczynna).
85. Państwowa Hurtownia Piwa w Bydgoszczy, ul. Raclawicka 9 (nieczynna).
86. Państwowa Hurtownia Piwa w Bydgoszczy, ul. Pomorska 68 (nieczynna).
87. Państwowa Hurtownia Piwa w Chojnicach, ul. Angowicka 8/10.
88. Państwowa Hurtownia Piwa w Krynicy Morskiej (nieczynna).
89. Państwowa Hurtownia Piwa w Zalewie, ul. Rybacka (nieczynna).
90. Państwowa Hurtownia Piwa w Tolkmicku (nieczynna).
91. Państwowy Browar w Czarnkowie, ul. Browarna 1.
92. Państwowy Browar w Trzciance, ul. Chełmońskiego 5.
93. Państwowy Browar w Nowem, ul. Kościuszki 2 (nieczynny).
94. Państwowy Browar Świdwin (nieczynny).
95. Państwowy Browar w Gubinie, ul. Łużycka 1 (nieczynny).
96. Państwowa Hurtownia Piwa w Brodnicy, Mały Rynek (nieczynna).

Źródło: AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego
w Warszawie, sygn. 382, nlb.

Aneks 7

Stan organizacyjny w poł. 1950 roku (zapewne od 1 lipca do 30 listopada). Już w tym okresie były to struktury płynne, zmieniano nazwy, przesuwno składniki (np. Człuchów, Wałcz).

- I. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Żuławy” w Elblągu, ul. 3-go Maja 71.
 1. Browar w Elblągu.
 2. Słodownia w Malborku.
 3. HP (Hurtownia Piwa) w Malborku.
 4. HP w Nowym Dworze [Gdańskim].
 5. HP w Braniewie.
 6. HP w Lidzbarku Warmińskim.
 7. Browar Nowy Dwór [Gdański] (nieczynny).
 8. Browar Braniewo (nieczynny).
 9. HP Krynica Morska (nieczynna).
 10. HP Tolkmicko (nieczynna).
- II. Gdańskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Gdańsku, ul. Kilińskie-go 15.
 1. Browar w Gdańsku.
 2. Browar w Starogardzie [Gdańskim].
 3. Słodownia w Nowym Stawie.
 4. Słodownia w Kościerzynie.
 5. HP w Nowym Porcie.
 6. HP w Sobieszewie.
 7. HP w Gdyni, ul. Czerwonych Kosynierów.
 8. HP w Gdyni, ul. Świętojańska.
 9. HP w Wejherowie.
 10. HP w Kościerzynie.
 11. HP w Lęborku.
 12. HP w Gdańsku.

III. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Słowianin” w Słupsku, ul. Kilińskiego 26.

1. Browar w Koszalinie.
2. Browar w Słupsku.
3. HP w Ustce.
4. HP w Sławnie.
5. HP w Miastku.

IV. Szczecińskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Szczecinie, ul. Chmielewskiego 16.

1. Browar w Szczecinie, ul. Chmielewskiego 16.
2. Browar w Witnicy.
3. HP w Szczecinie, ul. Niemcewicza 14.
4. HP w Szczecinie, ul. Krzywoustego.
5. HP w Dąbiu [Szczecińskim].
6. HP w Stargardzie.
7. HP w Gorzowie Wielkopolskim.
8. Browar w Szczecinie, ul. Niemcewicza 14 (nieczynny).
9. Browar w Szczecinie, ul. Chmielewskiego 6 (nieczynny).

V. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Zdrój” w Połczynie-Zdroju, ul. Żymirskiego 10.

1. Browar w Połczynie-Zdroju.
2. Browar w Szczecinku.
3. HP w Świdwinie.
4. Browar Świdwin (nieczynny).

VI. Wielkopolskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Poznaniu, ul. Półwiejska 25.

1. Browar w Poznaniu, ul. Półwiejska 25.
2. Browar w Kobylepolu.
3. Browar w Grodzisku [Wielkopolskim].
4. Browar w Poznaniu, ul. Kościelna 23.
5. Browar w Wolsztynie.
6. Browar w Miłosławiu.
7. Browar we Wrześni.
8. Słodownia w Poznaniu.
9. Słodownia w Śmigłu.
10. HP w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 28.
11. HP w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 32.
12. HP w Poznaniu, ul. Śniadeckich 12.

13. HP w Nowym Tomysłu.
14. HP w Zbąszyniu.
15. HP w Śmiglu.
16. HP w Wolsztynie.
17. HP w Gnieźnie.
18. Browar w Koninie (nieczynny).

VII. Lubuskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Zielonej Górze, ul. Kożuchowska 56.

1. Browar w Zielonej Górze, ul. Kożuchowska 56.
2. HP w Gubinie.
3. HP w Świebodzinie.
4. HP w Żarach.
5. HP w Żaganiu.
6. HP w Nowej Soli.
7. Browar w Zielonej Górze, ul. Pionierów (nieczynny).
8. Browar w Świebodzinie (nieczynny).
9. Browar w Nowej Soli (nieczynny).
10. Browar w Kożuchowie (nieczynny).
11. Browar w Gubinie (nieczynny).

VIII. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Czarnkowie, ul. Browarna 1.

1. Browar w Czarnkowie.
2. Słodownia nr 26 w Trzciance.
3. HP w Trzciance.
4. HP w Pile.
5. HP w Wałczu.
6. Browar w Drezdenku (nieczynny).

IX. Bydgoskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Bydgoszczy, ul. Dworcowa 43.

1. Browar w Bydgoszczy, ul. Ustronie 7.
2. Browar w Bydgoszczy, ul. Zbożowy Rynek 9.
3. Browar w Żninie.
4. Słodownia nr 13 w Szubinie.
5. Słodownia nr 18 w Chojnicach.
6. Słodownia nr 28 w Koronowie.
7. Słodownia nr 23 w Sępólnie.
8. HP w Koronowie.
9. HP w Wyrzysku.

10. HP w Toruniu.
11. HP w Aleksandrowie [Kujawskim].
12. HP w Inowrocławiu.
13. HP w Kruszwicy.
14. HP w Kcyni.
15. HP w Chojnicach.
16. HP w Sępólnie.
17. HP w Człuchowie.

X. Grudziądzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Grudziądzu, ul. Sikorskiego 39.

1. Browar w Grudziądzu.
2. Browar w Nowem (nieczynny).
3. Słodownia w Świeciu (nieczynna).
4. HP w Brodnicy (nieczynna).
5. HP w Kowalewie (nieczynna).

XI. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Bojanowo” w Bojanowie, ul. Lipowa 309.

1. Browar w Bojanowie.
2. Browar w Górze Śląskiej, ul. Żymirskiego.
3. Słodownia nr 19 w Lesznie.
4. HP w Lesznie.
5. HP we Wschowie.
6. Browar w Górze Śląskiej, ul. Mickiewicza 27 (nieczynny).

XII. Ostrowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Ostrowie Wielkopolskim, ul. Armii Czerwonej 68.

1. Browar w Ostrowie Wielkopolskim.
2. Browar w Krotoszynie.

XIII. Mazurskie Zakłady Piwowarskie w Olsztynie, al. Wojska Polskiego 20.

1. Browar w Olsztynie.
2. Browar w Suwałkach.
3. Browar w Szczytnie.
4. Słodownia w Biskupcu.
5. Browar w Bisztynku (nieczynny).
6. Browar w Barczewie (nieczynny).
7. Browar w Nidzicy (nieczynny).
8. HP w Ostródzie (nieczynna).
9. HP w Zalewie (nieczynna).

XIV. Łódzkie Zjednoczone Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Łodzi, ul. Nowotki 34/36.

1. Browar „Łódzki Zdrój” w Łodzi, ul. Nowotki 34/36.
2. Browar „Trybunalski” w Łodzi, ul. Sędziwska 19.
3. Browar „Popularny” w Łodzi, ul. Orla 9.
4. Browar Skierniewice.
5. Słodownia nr 7 w Kutnie.
6. HP Łódź.
7. HP Tomaszów Mazowiecki.
8. Browar w Sieradzu (nieczynny).

XV. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Warta” w Częstochowie, ul. Armii Ludowej 16.

1. Browar w Częstochowie.
2. HP Częstochowa.
3. HP Wieluń.

XVI. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Lubicha” w Jędrzejowie, ul. Strażacka 1.

1. Browar w Jędrzejowie.
2. Słodownia nr 11 w Jędrzejowie.

XVII. Radomskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Radomiu, ul. Limanowskiego 29.

1. Browar w Radomiu.

XVIII. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Ostrowcu Świętokrzyskim, ul. Siennieńska 78.

1. Browar w Ostrowcu Świętokrzyskim.

XIX. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Dojlidy” w Białymstoku.

1. HP Białystok.
2. Browar Dojlidy (nieczynny).
3. Browar w Drozdowie (nieczynny).

XX. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Zwierzyniec” w Zwierzyńcu.

1. Browar w Zwierzyńcu.
2. Browar w Zamościu.
3. HP w Zamościu.

XXI. Zjednoczone Lubelskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Lublinie,
ul. Kunickiego 106.

1. Browar „Jeleń” Lublin, ul. Kunickiego 106.
2. Browar „Lubelski” Lublin, ul. Bernardyńska 15.
3. Browar w Kluczkowicach.
4. Słodownia w Lublinie, ul. Misjonarska 10.
5. HP w Białej Podlaskiej.
6. Browar „Trubaków” w Chełmie (nieczynny).
7. Browar w Popkowicach.

XXII. Dolnośląskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Namysłowie,
ul. Oleśnicka 1/4.

1. Browar w Namysłowie.
2. HP w Kluczborku.

XXIII. Piastowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze we Wrocławiu,
ul. Stalina 204.

1. Browar „Piastowski” we Wrocławiu.
2. Browar Sobótka-Górka.
3. Fabryka Beczek i Warsztat Naprawczy we Wrocławiu, ul. Krakowska 98.
4. Słodownia w Niemczy.
5. HP Wrocław.
6. HP Strzegom.
7. HP Środa Śląska.
8. Browar [Mieszczański] we Wrocławiu (nieczynny).
9. Browar w Wołowie (nieczynny).
10. Browar w Zakrzewie (nieczynny).
11. Browar w Strzegomiu (nieczynny).
12. Słodownia w Środzie Śląskiej (nieczynna).

XXIV. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Chojnowie, ul. Grodzka 32.

1. Browar w Chojnowie.
2. Słodownia nr 3 w Chojnowie.
3. HP Legnica.
4. Browar Barść (nieczynny).
5. Browar Żagań (nieczynny).
6. Browar Szprotawa (nieczynny).
7. Browar Głogów (nieczynny).
8. Browar w Ścinawie (nieczynny).
9. Browar Chocianów (nieczynny).

10. Browar Bolesławiec (nieczynny).
11. Browar Chojnów (nieczynny).
12. Browar Legnica (nieczynny).

XXV. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Piwosz” we Lwówku Śląskim, ul. Traugutta 10.

1. Browar we Lwówku [Śląskim].
2. HP w Jeleniej Górze.
3. Browar Złotoryja (nieczynny).
4. Browar Małomice (nieczynny).
5. Browar Gryfów Śląski (nieczynny).
6. Browar Jelenia Góra (nieczynny).
7. HP Jelenia Góra (nieczynny).

XXVI. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Przodownik” w Wałbrzychu.

1. Browar w Wałbrzychu.
2. Browar w Boguszowie
3. Browar w Miedziance.
4. Browar w Witoszowie Górnym.
5. Słodownia nr 1 w Strzegomiu.
6. HP w Świdnicy.
7. HP w Dzierżoniowie.
8. Słodownia w Ciechanowicach (nieczynna).

XXVII. Zakłady Piwowarskie „Śnieżka” w Kłodzku, ul. Okrzei 2.

1. Browar w Kłodzku.
2. Browar w Nowej Rudzie.
3. Browar w Ziębicach.
4. Browar w Radkowie.
5. Słodownia w Szczytnej Śląskiej.
6. HP w Szczytnej Śląskiej.
7. HP w Kłodzku.
8. HP w Słupcu.
9. HP w Ząbkowicach Śląskich.
10. Browar Łądek-Zdrój (nieczynny).
11. Browar w Ziębicach (nieczynny).

XXVIII. Brzeskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Brzegu, ul. Nowe Domy 13.

1. Browar w Brzegu.

2. Browar w Niemodlinie.
3. Słodownia w Brzegu.
4. HP Wiązów.
5. HP Grodków.
6. HP Opole.

XXIX. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Zespół” w Głubczycach, ul. Sobieskiego 28.

1. Browar w Głubczycach.
2. Browar w Raciborzu.
3. Słodownia nr 1 w Głubczycach, ul. Sobieskiego 28.
4. Słodownia nr 2 w Głubczycach, ul. I Armii 16.
5. Słodownia nr 3 w Głubczycach, ul. Świerczewskiego 12.
6. Słodownia w Goświnowicach.
7. HP w Głubczycach.
8. HP w Prudniku.
9. HP w Goświnowicach.
10. HP w Głuchołazach.
11. Browar w Prudniku (nieczynny).
12. Słodownia w Branicy [Branicach] (nieczynna).

XXX. Tyskie Zjednoczone Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Tychach.

1. Browar w Tychach.
2. Browar „Obywatelski” w Tychach.
3. Browar w Rybniku.
4. Browar w Siemianowicach Śląskich.
5. Browar w Zabrze.
6. Warsztaty Naprawcze w Zabrze.
7. HP w Katowicach.
8. HP w Toszku.
9. HP w Gliwicach.
10. HP w Bytomiu.
11. HP w Radzionkowie.
12. HP w Zabrze.
13. HP w Chorzowie.
14. HP w Lipinach [Śląskich].
15. HP w Oświęcimiu.
16. HP w Kętach.
17. Browar w Gliwicach (nieczynny).

XXXI. Będzińskie Zjednoczone Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Będzinie, ul. Czeladzka 14.

1. Browar w Będzinie, ul. Czeladzka 14.
2. Browar w Będzinie, ul. Małachowskiego 17.
3. Browar w Sosnowcu.

XXXII. Cieszyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Cieszynie, ul. Bednarska.

1. Browar Cieszyn.
2. Browar Bielsko.
3. HP w Skoczowie.
4. HP w Białej Krakowskiej.

XXXIII. Krakowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Krakowie, ul. Lubicz 17.

1. Browar Kraków.
2. HP Kraków, ul. św. Jana 5.
3. HP Kraków, ul. Zbożowa 2.

XXXIV. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Światowid” w Tarnobrzegu, ul. Browarniana.

1. Browar Tarnobrzeg.
2. HP Sandomierz.
3. HP Nisko.
4. HP Rozwadów.

XXXV. Łańcuckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Łańcucie, ul. Cetnarskiego 37.

1. Browar Łańcut.
2. Browar Przemyśl.
3. Browar Zarszyn.
4. HP w Rzeszowie.

XXXVI. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Żywiec” w Żywcu.

1. Browar w Żywcu.

XXXVII. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze „Okocim” w Okocimiu.

1. Browar Okocim.
2. Browar Grybów.
3. Słodownia Tarnów.

4. HP w Bochni.
5. HP w Brzesku.
6. HP w Tarnawie.

XXXVIII. Warszawskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Warszawie,
ul. Ceglana 4/6.

1. Browar w Ciechomicach.
2. Browar w Ciechanowie.
3. Browar w Skierniewicach.
4. Browar w Wyszkowie.
5. HP w Warszawie.
6. HP w Aninie.

XXXIX. Siarkownia Chmielu w Lublinie, ul. Bonifraterska 24.

Źródło:

AAN Warszawa, Ministerstwo Przemysłu Rolnego
i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

Aneks 8

Struktura Centralnego Zarządu Przemysłu Fermentacyjnego (stan na dzień 1 grudnia 1950 roku)

1 grudnia 1950 roku wprowadzono podział przemysłu piwowarskiego na przedsiębiorstwa wielooddziałowe, podporządkowane bezpośrednio CZPF w Warszawie. Utworzono 48 przedsiębiorstw przemysłu piwowarsko-słodowniczego (zajmujących się bezpośrednio produkcją piwa i sło-du) oraz Siarkownię Chmielu z siedzibą w Lublinie (ul. Bonifraterska 24). Ponadto pod CZPF podlegały wytwórnie winiarskie (łącznie 18 zakładów).

Rozporządzenie ustanawiające zakłady ujęte w pozycjach 1-16 nie zachowało się (znamy jedynie ich nazwy, strukturę wewnętrzną zrekonstruowano na podstawie innych dokumentów). Wykaz przedsiębiorstw z pozycji 17-48 zachował się w kompletnym, pierwotnym układzie.

I. Elbląskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Elbląg, ul. 3 Maja 71.

1. Browar w Elblągu.
2. Słodownia w Malborku.
3. Browar w Braniewie (nieczynny).
4. Browar w Nowym Dworze (nieczynny).
5. HP w Braniewie.
6. HP w Malborku.
7. HP w Nowym Dworze [Gdańskim].
8. HP Krynica Morska (nieczynna).
9. HP Tolkmicko (nieczynna).

II. Gdańskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Gdańsk, ul. Kielińskiego 15.

1. Browar w Gdańsku.
2. Browar w Starogardzie [Gdańskim].

3. Słodownia w Kościerzynie.
4. Słodownia w Nowym Stawie.
5. HP w Nowym Porcie.
6. HP w Sobieszewie.
7. HP w Gdyni, ul. Czerwonych Kosynierów.
8. HP w Gdyni, ul. Świętojańska.
9. HP w Wejherowie.
10. HP w Kościerzynie.
11. HP w Lęborku.
12. HP w Gdańsku.

III. Koszalińskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Koszalin, ul. Spółdzielcza 8.

1. Browar w Koszalinie.
2. HP w Ustce.
3. HP w Sławnie.
4. HP w Miastku.

IV. Szczecińskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Szczecin, ul. Chmielewskiego 16.

1. Browar w Szczecinie, ul. Chmielewskiego 16.
2. Browar w Szczecinie, ul. Niemcewicza 14 (nieczynny).
3. Browar w Szczecinie, ul. Chmielewskiego 6 (nieczynny).
4. HP w Szczecinie, ul. Niemcewicza 14.
5. HP w Szczecinie, ul. Krzywoustego.
6. HP w Dąbiu Szczecińskim.
7. HP w Stargardzie.

V. Połczyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Połczyn-Zdrój, ul. Żymierskiego 10.

1. Browar w Połczynie-Zdroju.
2. Browar w Szczecinku.
3. Browar Świdwin (nieczynny).
4. HP w Świdwinie.
5. HP w Człuchowie.
6. HP w Wałczu.

VI. Poznańskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Poznań, ul. Półwiejska 2.

1. Browar w Poznaniu, ul. Półwiejska 42.

2. Browar w Kobylepolu.
3. Browar w Grodzisku Wielkopolskim.
4. Browar w Wolsztynie.
5. Browar w Poznaniu „Lackowski”, ul. Kościelna 23.
6. Browar w Miłosławiu.
7. Browar we Wrześni.
8. Słodownia Pneumatyczna w Poznaniu.
9. Słodownia w Śmiglu.
10. Browar w Koninie (nieczynny).
11. HP w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 28.
12. HP w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 32.
13. HP w Poznaniu, ul. Śniadeckich 12.
14. HP w Nowym Tomyślu.
15. HP w Zbąszyniu.
16. HP w Śmiglu.
17. HP w Wolsztynie.
18. HP w Gnieźnie.

VII. Zielonogórskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Zielona Góra, ul. Kozuchowska 56.

1. Browar w Zielonej Górze, ul. Kozuchowska 65.
2. Browar w Zielonej Górze, ul. Pionierska (nieczynny).
3. Browar w Świebodzinie.
4. Browar w Nowej Soli.
5. Browar w Kozuchowie.
6. Browar w Gubinie.
7. Browar w Żaganiu.
8. Browar w Szprotawie.
9. Browar w Głogowie.
10. HP w Gubinie.
11. HP w Świebodzinie.
12. HP w Żarach.
13. HP w Żaganiu.
14. HP w Nowej Soli.
15. HP we Wschowie.

VIII. Czarnkowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Czarnków, ul. Browarna 1.

1. Browar w Czarnkowie, ul. Browarna 1.
2. Słodownia w Trzciance.

3. HP w Trzciance.
4. HP w Pile.
5. HP w Chodzieży.
6. HP w Wieleniu.

IX. Bydgoskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Bydgoszcz,
ul. Dworcowa 43.

1. Browar nr 1 w Bydgoszczy, ul. Ustronie 7.
2. Browar nr 2 w Bydgoszczy, ul. Rynek Zbożowy 9.
3. Browar w Żninie.
4. Browar w Trzemesznie.
5. Słodownia w Chojnicach, ul. Angowicka 8.
6. Słodownia w Koronowie, ul. Tucholska 15.
7. Słodownia w Szubinie, ul. św. Marcina 15.
8. Słodownia w Sępólnie, pl. Wolności.
9. HP w Koronowie.
10. HP w Wyrzysku.
11. HP w Toruniu.
12. HP w Aleksandrowie [Kujawskim].
13. HP w Inowrocławiu.
14. HP w Kruszwicy.
15. HP w Kcyni.
16. HP w Chojnicach.
17. HP w Sępólnie.

X. Grudziądzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Grudziądz,
ul. Sikorskiego 59.

1. Browar w Grudziądzu.
2. Browar w Nowem (nieczynny).
3. Słodownia w Świeciu (nieczynna).
4. HP w Brodnicy (nieczynna).
5. HP w Kowalewie (nieczynna).

XI. Bojanowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Bojanowo,
ul. Lipowa 309.

1. Browar w Bojanowie.
2. Słodownia w Lesznie, Nowy Rynek 17.
3. Browar w Górze Śląskiej, ul. Żymirskiego 9.
4. Browar w Górze Śląskiej, ul. Mickiewicza 27 (nieczynny).
5. HP w Lesznie.

XII. Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Olsztyn, ul. Wojska Polskiego 20.

1. Browar w Kętrzynie, ul. Traugutta 6/8.
2. Browar w Szczytnie, ul. Mickiewicza 5.
3. Słodownia w Biskupcu, ul. Piwna 6.
4. Browar w Bisztynku (nieczynny).
5. Browar w Barczewie (nieczynny).
6. Browar w Nidzicy (nieczynny).
7. Browar w Ostródzie (nieczynny).
8. Browar w Zalewie (nieczynny).
9. Browar w Olsztynie (nieczynny).
10. HP w Olsztynie.
11. HP w Lidzbarku Warmińskim.

XIII. Ostrowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Ostrów Wielkopolski, ul. Armii Czerwonej 63.

1. Browar w Ostrowie Wielkopolskim, ul. Armii Czerwonej 68.
2. Browar w Krotoszynie, ul. Słodowa 15.

XIV. Suwalskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Suwałki, ul. Świerczewskiego 65.

1. Browar w Suwałkach.

XV. Słupskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Słupsk, ul. Kilińskiego 26.

1. Browar w Słupsku.
2. HP w Miastku.

XVI. Witnickie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Witnica, ul. Wasilewskiej 25.

1. Browar w Witnicy.
2. Browar w Drezdenku (nieczynny).
3. HP w Gorzowie Wielkopolskim.

XVII. Łódzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Łódź, ul. Nowotki 34/36.

1. Browar nr 1 w Łodzi, ul. Nowotki 34/46.
2. Browar nr 2 w Łodzi, ul. Orla 25.
3. Browar nr 3 w Łodzi, ul. Sędziowska 15.
4. Słodownia w Kutnie, ul. Przemysłowa 8.

5. HP w Łodzi, ul. Nowotki 34/36.
6. HP w Tomaszowie Mazowieckim, ul. Browarna 9.
7. Wytwórnia Octu w Łodzi, ul. Orla 25.
8. Browar w Sieradzu (nieczynny).

XVIII. Skierniewickie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Skierniewice, ul. Jagiellońska 34.

1. Browar w Skierniewicach.

XIX. Częstochowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Częstochowa, ul. Armii Ludowej 18.

1. Browar w Częstochowie.
2. HP w Częstochowie, ul. Focha 38.
3. HP w Wieluniu, ul. 1 Maja 9.
4. Browar w Wieluniu (nieczynny).

XX. Radomskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Radom, ul. Limanowskiego 29.

1. Browar w Radomiu, ul. Limanowskiego 29.

XXI. Ostrowieckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Ostrowiec Świętokrzyski, ul. Siemieńska 78.

1. Browar w Ostrowcu Świętokrzyskim, ul. Siemieńska 78.

XXII. Jędrzejowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Jędrzejów, ul. Strażacka 1.

1. Browar w Jędrzejowie, ul. Strażacka 1.
2. Słodownia w Jędrzejowie – Wincentynów.

XXIII. Białostockie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Białystok – Dojlidy.

1. HP w Białymstoku – Dojlidy.
2. Browar w Białymstoku – Dojlidy (w odbudowie).
3. Browar w Drozdowie (nieczynny).

XXIV. Zwierzynieckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Zwierzyniec.

1. Browar w Zwierzyńcu.
2. Browar w Zamościu, ul. Listopadowa 28.
3. HP w Zamościu, ul. Czerwonego Krzyża 10.
4. HP w Biłgoraju.

XXV. Lubelskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Lublin, ul. Kunickiego 106.

1. Browar „Jeleń” w Lublinie, ul. Kunickiego 106.
2. Browar Lubelski w Lublinie, ul. Bernardyńska 15.
3. Słodownia w Lublinie, ul. Misjonarska 10.
4. Browar w Kluczkowicach.
5. HP w Białej Podlaskiej, ul. Terespolska 13.
6. Browar w Chełmie – Trubaków (nieczynny).
7. Browar w Popkowicach (nieczynny).

XXVI. Wrocławskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Wrocław, ul. Krakowska 102.

1. Browar „Piastowski” we Wrocławiu, ul. Stalina 204.
2. Browar w Sobótce-Górcie.
3. Słodownia w Strzegomiu, ul. Stalina 70.
4. Słodownia w Niemczy, ul. Wrocławska 36.
5. Fabryka Kwasu Mlekowego we Wrocławiu, ul. Hubska 44.
6. Fabryka Beczek i Warsztaty Naprawcze we Wrocławiu, ul. Krakowska 98.
7. HP we Wrocławiu, ul. Tęczowa 7.
8. HP w Strzegomiu, Rynek 31.
9. HP w Środzie Śląskiej, ul. Stalina 14.
10. HP w Wiązowie, ul. Wolności.
11. HP w Zakrzewiu (Zakrzowie).
- 12-24. 13 browarów nieczynnych we Wrocławiu, wymienionych w zarządzeniu wewnętrznym nr 158, par. B, punkt 38 do 50 (nie odnaleziono).
25. Browar w Wołowie (nieczynny).
26. Browar w Zakrzewiu (nieczynny).
27. Browar w Środzie [Śląskiej] (nieczynny).
28. Browar w Ścinawie (nieczynny).

XXVII. Chojnowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Chojnów, ul. Grodzka 32.

1. Browar w Chojnowie, ul. Grodzka 32.
2. Słodownia w Chojnowie, ul. Minca 7.
3. HP w Legnicy.
4. Browar w Złotoryi (nieczynny).
5. Browar w Chojnowie (nieczynny).
6. Browar w Chocianowie (nieczynny).
7. Browar w Legnicy (nieczynny).

XXVIII. Jeleniogórskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Lwówek Śląski, ul. Traugutta 10.

1. Browar we Lwówku [Śląskim], ul. Traugutta 10.
2. Browar w Miedziance.
3. HP w Jeleniej Górze.
4. Browar w Gryfowie [Śląskim] (nieczynny).
5. Browar w Jeleniej Górze (nieczynny).
6. Browar w Bolesławcu (nieczynny).
7. HP w Świeradowie.
8. HP w Jeleniej Górze.

XXIX. Wałbrzyskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Wałbrzych, ul. Stalina 44.

1. Browar w Wałbrzychu, ul. Stalina 44.
2. Browar w Witoszowie Górnym.
3. Browar w Boguszowie, ul. Browarna 6.
4. HP w Świdnicy, ul. Wrocławska 8.
5. HP w Dzierżoniowie, ul. Batalionów Chłopskich 6.
6. Słodownia w Ciechanowicach (nieczynna).
7. Słodownia w Ciechanowicach – oddana do użytku w 1952 roku, już po zorganizowaniu przedsiębiorstwa.
8. Browar i Słodownia w Świebodzicach – przejęte od Armii Czerwonej już po zorganizowaniu przedsiębiorstwa.

XXX. Kłodzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Kłodzko, ul. Okrzei 2-6.

1. Browar w Kłodzku, ul. Okrzei 2-6.
2. Browar w Radkowie, ul. Basenowa 24.
3. Browar w Nowej Rudzie, ul. Poczтовая 8.
4. Browar w Ziębicach, ul. Browarna 1.
5. Słodownia w Szczytnie [Szczytnej] Śl., ul. Wolności 1.
6. HP w Szczytnie [Szczytnej] Śl., ul. Wolności 1.
7. HP w Ząbkowicach Śląskich, ul. Kłodzka 1a.
8. HP w Słonym k. Kudowy.
9. HP w Słupcu.
10. Browar w Łądku-Zdroju (nieczynny).
11. Browar w Ziębicach (nieczynny).

XXXI. Brzeskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Brzeg, ul. Nowe Domy 13.

1. Browar w Brzegu, ul. Nowe Domy 13.

2. Browar w Niemodlinie, ul. Armii Czerwonej 11.
3. Słodownia w Brzegu, ul. Łokietka 45.
4. HP w Opolu, ul. Marianańska 2.
5. HP w Grodkowie, ul. Królowej Jadwigi 14.

XXXII. Namysłowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Namysłów, ul. Oleśnicka 1/4.

1. Browar w Namysłowie, ul. Oleśnicka 1-4.
2. HP w Kluczborku, pl. Zamkowy.

XXXIII. Głubczyckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Głubczyce, ul. Sobieskiego 28.

1. Słodownia nr 1 w Głubczycach, ul. I Armii 16.
2. Słodownia nr 2 w Głubczycach, ul. Sobieskiego 28.
3. Słodownia nr 3 w Głubczycach, ul. Świerczewskiego 12.
4. Słodownia w Goświnowicach, ul. Polna 1.
5. Browar w Głubczycach, ul. Wodna 1.
6. Browar w Raciborzu, ul. Zamkowa 2.
7. HP w Głubczycach, ul. Wodna 1.
8. HP w Głubczycach, ul. Stalina 7.
9. HP w Goświnowicach, ul. Polna 1.
10. HP w Prudniku, ul. Prażyńska 2.
11. Browar w Prudniku (nieczynny).
12. Słodownia w Branicy [Branicach] (nieczynna).

XXXIV. Tyskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Tychy, ul. Mikołowska 146.

1. Browar nr 1 w Tychach, ul. Mikołowska 146.
2. Browar nr 2 w Tychach, ul. Browarniana 5.

XXXV. Zabrskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Zabrze, ul. Sienkiewicza 28.

1. Browar w Zabrze, ul. Damrota 1.
2. Browar w Rybniku, ul. Zamkowa 3.
3. Browar w Siemianowicach Śląskich, ul. Browarna 1.
4. Warsztaty Naprawcze w Zabrze, ul. Wolności 327.
5. HP w Katowicach, ul. Gliwicka 1.
6. HP w Bytomiu, ul. Webera 3.
7. HP w Zabrze, ul. Wolności 214.
8. HP w Radzionkowie, ul. Wojciecha 3.

9. HP w Chorzowie, ul. 3-go Maja 25.
10. HP w Lipinach Śląskich, ul. Armii Czerwonej 6.
11. HP w Gliwicach, ul. Sobieskiego 1/3.
12. HP w Toszku, ul. Wolności 5.
13. Browar w Gliwicach (nieczynny).
14. Browar i Słodownia w Toszku (nieczynne).
15. Browar w Zabrze, ul. Wolności 327 (nieczynny).

XXXVI. Będzińskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Będzin, ul. Czeladzka 14.

1. Browar nr 1 w Będzinie, ul. Czeladzka 14.
2. Browar nr 2 w Będzinie, ul. Małachowskiego 17.
3. Browar w Sosnowcu, ul. Browarna.

XXXVII. Cieszyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Cieszyn, ul. Bednarska.

1. Browar w Cieszynie, ul. Bednarska.
2. Browar w Bielsku, ul. Cieszyńska 7.
3. HP w Skoczowie, ul. Mickiewicza 471.

XXXVIII. Krakowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Kraków, ul. Lubicz 17.

1. Browar w Krakowie, ul. Lubicz 17.
2. HP w Krakowie, ul. św. Jana 5 i ul. Zbożowa 2.

XXXIX. Tarnobrzskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Tarnobrzeg, ul. Browarniana 16.

1. Browar w Tarnobrzegu, ul. Browarniana 16.
2. HP w Sandomierzu, ul. Krakowska 24.
3. HP w Rozwadowie, ul. Kochanowskiego 3.
4. HP w Nisku, ul. Świerczewskiego 6.

XL. Łańcuckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Łańcut, ul. Cetnarskiego 37.

1. Browar w Łańcucie, ul. Cetnarskiego 37.
2. HP w Rzeszowie, Rynek 27.

XLI. Przemyśkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Przemyśl-Ostrów.

1. Browar w Przemyślu-Ostrowie.

XLII. Zarszyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Zarszyn.

1. Browar w Zarszynie.

XLIII. Żywieckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Żywiec.

1. Browar w Żywcu.
2. HP w Oświęcimiu, ul. Kolejowa 11.
3. HP w Kętach, Rynek 194.
4. HP w Białej Krakowskiej, ul. Żywiecka 17.

XLIV. Okocimskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Okocim.

1. Browar w Okocimiu.
2. Browar w Grybowie, ul. Siatkowa 27.
3. Słodownia w Tarnowie, ul. Narutowicza 46.
4. HP w Bochni, ul. Kościuszki 13.
5. HP w Brzesku, ul. Jasna 1.
6. HP w Tarnowie, ul. Narutowicza 46.

XLV. Ciechomickie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Ciechomice.

1. Browar w Ciechomicach.

XLVI. Ciechanowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Ciechanów, ul. Kilińskiego 6.

1. Browar w Ciechanowie, ul. Kilińskiego 8.

XLVII. Wyszowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Wyszów, ul. I Armii 52.

1. Browar w Wyszowie, ul. I Armii 52.

XLVIII. Warszawskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze, siedziba: Warszawa, ul. Ceglana 4/6.

1. HP w Warszawie, ul. Ceglana 4/6 i ul. Lubelska 19.
2. HP w Aninie.
3. Browar Haberbusch i Schiele (w odbudowie).

XLIX. Siarkownia Chmielu w Lublinie, ul. Bonifratska 24.

Źródło: AN Kraków, oddz. Bochnia,
Browar Okocim, sygn. 70; AAN, Ministerstwo Przemysłu
Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, bez paginacji.

Aneks 9

Zamieszczony poniżej tekst jest fragmentem (wstępem) monograficznego opracowania „Przemysł Fermentacyjny w latach 1945-1949. Przyczynek do historii prasy technicznej” autorstwa Mariana Belerskiego, planowanego do wydania w serii Wydawnictwa Czasopism Technicznych NOT w 1976 roku. Marian Belerski był jednym z redaktorów tej serii, a zarazem autorem kilku broszur. Z niewiadomych względów powyższe opracowanie nie ukazało się drukiem, w archiwum rodzinnym zachował się jednak maszynopis. Niezwykle cenną częścią tego opracowania jest wstęp, w którym Marian Belerski opisał pierwsze miesiące pracy Zjednoczenia w Bydgoszczy. Jest to prawdopodobnie jedyna bezpośrednia relacja świadka tych wydarzeń. Przypisy są integralną częścią oryginalnego tekstu.

OD AUTORA

W lutym 1945 roku udało mi się zbiec z oflagu w Grossborn i skrócić w ten sposób pobyt w niewoli niemieckiej. Wkrótce znalazłem się w Warszawie, gdzie natychmiast przystąpiłem do pracy zawodowej. Poruczono mi, jako wieloletniemu organizatorowi i technologowi przemysłu fermentacyjnego, szczególnie browarniczego i słodowniczego, zabezpieczenie zakładów tych gałęzi przemysłu na terenie ówczesnych województw: pomorskiego, poznańskiego, olsztyńskiego, gdańskiego i szczecińskiego. Działalność swoją rozpocząłem od Bydgoszczy, którą obrałem siedzibą przyszłego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarskiego i Fermentacyjnego.

Pomimo posiadania dostatecznie szerokich pełnomocnictw natrafiałem w początkowej fazie swej pracy na duże trudności; wojna jeszcze trwała, przez co poruszanie się w tym czasie w terenie było bardzo utrudnione.

Zabezpieczenie mienia opuszczonego i poniemieckiego

Pierwszą moją czynnością po przybyciu 20 lutego 1945 roku do Bydgoszczy było objęcie w zarząd państwowy dwóch poniemieckich browarów tamże się znajdujących i wyznaczenie odpowiedzialnych kierowników, których zadaniem w pierwszej fazie było zinwentaryzowanie mienia i uruchomienie zakładów.

W lokalu jednego z powyższych browarów przy Zbożowym Rynku w Bydgoszczy założyłem biuro Zjednoczenia, do którego zaangażowałem pierwszych pracowników: księgowego i biurową siłę pomocniczą.

Zdobywszy samochód /trzykołowy/, rozpocząłem w pierwszych dniach marca 1945 roku przejmowanie w zarząd państwowy obiektów znajdujących się na obszarze Pomorza i Gdańska. W miarę przesuwania się działań wojennych dalej na zachód przejmowałem zakłady znajdujące się w środkowym i północnym zachodzie kraju¹.

Praca ta była w tym czasie wprawdzie niebezpieczna i żmudna, ale w efekcie bardzo owocna. Szansa szabrowania opuszczonego mienia była minimalna. W każdym prawie obiekcie zastałem ludzi, którzy podawali się za pracowników danego zakładu: dozorców, administratorów itd. W miarę możliwości wykorzystano tych ludzi do dokonania inwentaryzacji, do zebrania bliższych informacji o zakładzie i ich właścicielach. Były pomiędzy tymi ludźmi osoby wywiezione w czasie okupacji na roboty przymusowe. Przy pomocy miejscowych władz wojskowych i administracyjnych wyznaczałem tymczasowe kierownictwa, którym przekazywałem pieczę nad przejętymi w zarząd obiektami.

Niektóre zakłady były zajęte przez wojska radzieckie; w celu przejęcia ich i uruchomienia interweniowałem często w sztabach wojskowych, a nawet u marszałka K. Rokos[s]owskiego. Tą drogą przejąłem Zakłady Winiarskie w Zielonej Górze wraz ze znacznymi zapasami surowców, półfabrykatów i gotowej produkcji. Z zapasów moszczy porzeczkowych wyprodukowaliśmy w 1945 roku pierwsze wina.

Bezpośrednio od wojska przejęto jeszcze szereg innych zakładów. Niektóre były zdadne do natychmiastowego uruchomienia jak np. Browary w Zielonej Górze, które zagospodarował doskonały technolog Bronisław Borowczyk z Poznania. Podobnie uruchomiono Browary w Połczynie-Zdroju, dokąd skierowałem wytrawnych fachowców Aleksandra Stromen-gera ze Żnina i Longina Szwejkowskiego z Wilna.

1 Była to akcja wyprzedzająca obowiązywanie ustawy z dnia 3 stycznia 1946 roku o nacjonalizacji przemysłu w Polsce.

Wybitnego fachowca pozyskałem w osobie inż. Stanisława Ziętkiewicza, zatrudnionego przed drugą wojną światową w Zakładach Słodowniczo-Browarniczych w Busku na wschód od Lwowa. Inż. Ziętkiewicz przeznaczony został na kierownika odbudowy, a następnie dyrektora Zakładów Słodowniczo-Browarniczych w Elblągu.

Koncepcja organizacyjna

Pierwszy etap prac organizatorskich zakończył się w kwietniu 1945 roku. Do końca tego miesiąca zinventaryzowano przejęte w zarząd państwowy mienie i opracowano koncepcję organizacyjną Zjednoczenia², którego zostałem naczelnym dyrektorem. Przedstawiona i przyjęta przez ministerstwo koncepcja organizacyjna³ sprowadzała się do zasady, że Zjednoczenie jest przedsiębiorstwem państwowym, o pełnej autonomii gospodarczej, a zakłady produkcyjne wchodzące w skład Zjednoczenia miały być oddziałami przedsiębiorstwa. Było to przedsiębiorstwo wydzielone z administracji państwowej i posiadające osobowość prawną. Na podstawie takiego statusu sporządzony został bilans otwarcia przedsiębiorstwa. W tej działalności organizacyjnej pomocnymi byli radca prawny dr Stanisław Janicki, księgowi Zygmunt Szepelski i Hieronim Merdas, wszyscy wówczas zamieszkali w Bydgoszczy. Zespół ten przeprowadził odpowiednie badania, dokonał analizy sześciu możliwych wariantów statusu organizacyjnego przedsiębiorstwa państwowego, w wyniku której wybrano i zatwierdzono wyżej przedstawioną koncepcję prawno-organizacyjną⁴.

Pozyskanie kadr

Do największych trudności w organizacji pięćdziesięciozakładowego przedsiębiorstwa zaliczyć należy dobór kadr kierowniczych wszystkich

- 2 Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy rozpoczęło faktycznie swoją pracę w kwietniu 1945 roku. Formalny akt erekcyjny wydany został przez Ministra Aprowizacji i Handlu w dniu 3 września 1945 roku; „Biuletyn Piwowarski”, nr 1, 1945 rok, s. 8.
- 3 M. Belerski, *Przedsiębiorstwo państwowe w świetle obecnej praktyki*; „Przemysł Fermentacyjny”, nr 1, 1946 rok, s. 2.
- 4 Zarządzenie Ministerstwa Aprowizacji i Handlu z dnia 30 września 1946 roku powołujące do życia Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego; „Przemysł Fermentacyjny”, nr 10, 1946 rok, s. 8.

stopni. Dobre stosunki koleżeńskie z dawnych lat wiele mi w tym pomogły. Zastępca mój do spraw winiarstwa inż. St. Madej objął obowiązki organizacji produkcji w zakładach winiarskich w Kruszwicy.

Sprawami techniki browarniczej i słodowniczej zajmował się inż. Edward Stamm z Poznania. Organizacją zaplecza badawczego Zjednoczenia /Laboratorium Badawczo-Kontrolne Przemysłu Fermentacyjnego w Bydgoszczy/ zajęli się inż. przemysłu żywnościowego Maksymilian Chmielewski z Chodorowa i bakteriolog inż. Henryk Brzeziński z Poznania.

Powyższe Laboratorium zyskało w krótkim czasie znaczny rozgłos: odwiedzali je i służyli światłą radą nieżyjący już prof. dr Eugeniusz Pijanowski i adiunkt Paweł Wojcieszak; pomagali też w organizowaniu powyższego Laboratorium prof. dr Józef. Janicki, prof. dr Władysław Tilgner i inni.

Laboratorium utrzymywało żywy kontakt z podległymi zakładami, wpływając skutecznie na stałe podwyższanie ich poziomu produkcyjnego.

Od pierwszej chwili swej działalności Laboratorium pracowało wg kompleksowego programu; dbano o jakość i wydajność produkcji, o poziom magazynowania, o higienę zakładów i ludzi w nich zatrudnionych i o zdrowie robotników zatrudnionych w chłodnych i wilgotnych pomieszczeniach. Świadczą o tym między innymi publikacje zamieszczone w „Biuletynie Piwowarskim” i „Przemysłe Fermentacyjnym”. Niektóre z nich wymienia się poniżej:

- Z. Sławiński, *Magazynowanie jęczmienia, słodu i chmielu* /1, 2, 3/1945/,
- H. Brzeziński, *Znaczenie kontroli biologicznej w przemyśle piwowarskim* /4/1945/,
- J. Pawłowski, *Zagadnienia sanitarne w przemyśle piwowarskim* /6/1945/,
- N. Kocurek, *Wołek zbożowy i jego zwalczanie* /9/1946/,
- A. Tomaszewska, *Środki dezynfekujące w produkcji win i moszczów* /11/1946/.

Organizatorami działów planowania w Centrali i podległych zakładach byli nieżyjący już koledzy mgr Mieczysław Czubalski, mgr Benedykt Krzywiec, obaj z Warszawy.

Odbudowa, instalacje, remonty

Jak już wspomniano, znaczną część przejętych zakładów trzeba było w wyniku zniszczeń z powodu działań wojennych odbudowywać, remontować i uzupełniać w instalacje technologiczne i energetyczne. Największe prace budowlano-montażowe przeprowadzono w Zakładach Browarniczych w Elblągu, w dwu zakładach browarniczych i słodowniczych w Gdańsku,

w Browarach Grudziądzkich, w Browarze Poznańskim, w Zakładach Browarniczych Kobylepole i Szczecińskich Zakładach Słodowniczo-Browarniczych, ul. Dworcowa. Nadto trzeba było wybudować biurowiec dla Centrali w Bydgoszczy /ul. Dworcowa/ i oddziału w Poznaniu /pl. Wolności/, dom wypoczynkowo-sanatoryjny w Połczynie-Zdroju i domki czasowe w Mielnie.

W celu sprawnego przeprowadzenia prac remontowo-budowlanych i instalacyjnych powołałem do życia biuro projektowania i budowy; na czele tego biura stanęli architekt inż. Stanisław Wojciechowski i konstruktor inż. Władysław Pawlak, obaj z Wilna. Dzięki powyższemu organizacyjnemu zabiegowi udało się w krótkim czasie zrealizować olbrzymi, jak na owe czasy, plan inwestycyjny. Roboty rozpoczęły się z nastaniem wiosny 1945 roku. W ciągu tego roku odbudowano łącznym kosztem 6 mln złotych browary w Poznaniu, Grudziądzu, Gdańsku oraz słodownię w Kobylepolu i Malborku. Następowaly uroczyste otwarcia tych zakładów. Browary Poznańskie święciły równocześnie swój jubileusz 50-lecia i uruchomienie produkcji po odbudowie.

Cała akcja inwestycyjna została w całości ukończona już w 1946 roku. Ruszyła produkcja w browarach w Elblągu i Szczecinie. W tym czasie wybudowano kilkukondygnacyjny budynek biurowy przy ul. Dworcowej w Bydgoszczy, do którego przeniesiono Laboratorium Badawczo-Kontrolne.

Organizacja finansów

Zarówno wspomniana działalność inwestycyjna, jak i akcja zaopatrzeniowa /owoce, jęczmień, chmiel, opakowania itd./ wymagały znacznych zasobów gotówkowych.

Będąc wyposażony w odpowiednie pełnomocnictwa, udałem się we wrześniu 1945 roku do dyrektora Banku Gospodarstwa Krajowego w Bydgoszczy dr Kazimierza Studentowicza, któremu przedstawiłem schemat organizacyjny formalnie powołanego już Zjednoczenia, bilans otwarcia i plan produkcyjno-gospodarczy i zaproponowałem otwarcie kierowanemu przeze mnie przedsiębiorstwu kredytu w wysokości 60 mln złotych. Już na pierwszym posiedzeniu uzyskałem przyrzeczenie udzielenia Zjednoczeniu kredytu w wysokości 40 mln złotych, który uległ następnie podwojeniu.

I drugi etap działalności był udany.

Czemu to zawdzięczałem?

O tym pisałem z końcem 1945 roku⁵.

„Jeśli można się poszczycić takimi osiągnięciami, jest to rzecz oczywista przede wszystkim zasługą pracowników, którzy na pierwsze wezwanie stanęli do pracy nie pytając – za ile”. Trzeba to jeszcze raz podkreślić: entuzjazm pracy przy odbudowie i uruchomieniu gospodarki narodowej był w owych pierwszych latach powojennych – olbrzymi.

Źródło:

Archiwum Tadeusza Belerskiego,
teczka: „Przemysł Fermentacyjny w latach 1945-1949” – maszynopis.

5 W broszurze pt. „Jubileusz Państwowego Browaru w Poznaniu” /zob. załączniki/.

Aneks 10

Do Ministerstwa Aproprowizacji i Handlu

Memoriał pracowników w sprawie zamknięcia małych browarów o zdolności produkcyjnej około 2000 hl rocznie.

Polska, obejmując Ziemie Odzyskane, zastała: miasta i wsie niezaludnione, leżące w gruzach, role nieobsiane, przemysł zniszczony lub zdewastowany przez „szabrowników”.

Mimo ogromu strat iniszczeń Rząd nas świadomy ciążących na nim odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń i ufny w pomoc całego społeczeństwa, śmiało przystąpił do zrealizowania przyjętego zobowiązania. Zaludnił obszary, zaorał ugory, uruchomił przemysł i konsekwentnie przystąpił do ich zagospodarowywania i całkowitego zespolenia z macierzą.

Jaką do tego celu przywiązywał wagę świadczą wypowiedzi czołowych osobistości naszego Rządu, świadczy ogłoszona Danina Narodowa i świadczą odgłosy dochodzące nas z zagranicy, nie zawsze życzliwie do nas nastawione.

Pierwsi pionierzy na terenie Dolnego Śląska, przybysze zza Bugu, zniszczeni warszawiacy i inni szukający nie doraźnego zysku, ale twardej i uczciwej pracy sekundowali zamierzeniom i zarządzeniom Rządu.

Sami z siebie, nie czekając na rozkazy z góry, przystępowali do uprzątnięcia gruzów i nie mając znikąd pomocy, bo liczyć musieli tylko na własne siły, remontowali budynki, montowali maszyny i urządzenia i uruchamiali przemysł. Nie porywali się na zadania przerastające ich siły, ale uruchamiali te obiekty, które im, jako fachowcom w tej dziedzinie, były znane.

Uruchomione już obiekty przemysłowe zostały później wcielone do poszczególnych Zjednoczeń branżowych i w początkowej działalności tychże Zjednoczeń były dla nich podstawą bytu.

W miarę przejmowania pod swą administrację coraz większych obiektów od wojsk sowieckich i rozszerzania terenu swej działalności i wobec

podziału przemysłu na trzy sektory: państwowy, spółdzielczy i prywatny, zainteresowanie dyrekcji Zjednoczeń przesunęło się na obiekty kluczowe, a małe potraktowane zostały po macoszemu. Skutkiem tego obiekty małe nie posiadają do tej pory środków transportowych, w następstwie czego wytwory, surowce i materiały pomocnicze muszą transportować ręcznym wózkiem.

Były wprowadzić Zjednoczenia, które idąc po linii intencji rządowych, nie zaważały się zatrzymać pod swoją administracją tylko przedsiębiorstwa kluczowe, przeznaczając średnie dla spółdzielczości, a małe wydzierzawiając tym, którzy przyczynili się do ich uruchomienia.

Centrala Zjednoczenia, do której my należymy, do zagadnienia przedsiębiorstw małych podeszła inaczej, motywując małą rentownością obiektów, przestarzałymi urządzeniami, niehigienicznymi warunkami, dużymi wkładami do ich unowocześnienia, niskimi gatunkami wyrobów – postanowiła je po prostu zamknąć.

Tymczasem spożycie piwa w Polsce zamiast maleć, wprost przeciwnie wzrasta mimo przejściowych i nieustabilizowanych warunków życia. Że tak jest, zobrazuje to najlepiej poniższa tabelka.

Rok	Browarów czynnych	Produkcja w tys. hl	Spożycie na 1 osobę
1913	500	8 000	34
1923	247	1 349	3,79
1929	186	2 619	8,56
1933	170	1 027	3,16
1938	144	1 502	4,33
1946	120	1 200	5,1

Poza tym podkreślić jeszcze chcemy, że 46% budżetu pokrywa Państwo z opłat monopolowych i akcyzowych, czy więc wskazaną byłoby rzeczą dochody te zmniejszać?

Zdaniem naszym nad decyzją zamknięcia małych browarów zaciążyła obawa i zapędy kartelowe naszej Centrali w Warszawie. Prowadząc nieudolną politykę sprzedaży i bojąc się konkurencji sektora spółdzielczego i prywatnego, oraz związaną z tym obniżką cen za piwo, zamiast walczyć o konsumenta i wzmocnić spożycie piwa w Polsce, skostniała w biurokracyzmie i w nadmiernych „przerostach” stwarza dla siebie takie wygodne warunki, że nie ona do konsumenta, lecz konsument do niej ma przyjść, a wtedy dopiero można stawiać warunki.

Zarzuty nasze nie są gołosłowne, ale poparte są obecną działalnością naszej Centrali.

Czy Centrala bada nastroje pracowników, czy analizuje rozmaite przejawy życia gospodarczego oraz chłonność rynku Ziemi Odzyskanych? Czy działalnością swoją przyczyniła się do wzmożenia produkcji i spożycia? Na wszystkie te pytania odpowiedzieć musimy – zdecydowanie – nie.

Zamiast podniesienia produkcji następuje jej sztuczne hamowanie, zamiast wzmożenia potencjału gospodarczego – obniżenie i wyraźnie widoczne faworyzowanie browarów kluczowych (dochodzi nawet do takiego absurdu, że zamyka się browary duże czynne, a zamyśla się uruchomić w nich fabrykę kwasu mlekowego, choć jest cały szereg obiektów i dziś stoją one nieczynne).

Zamiast docierać bezpośrednio do spożywców – robi się to pośrednio przez prywatnych rozlewników, restauratorów i drobnych sklepikarzy, co podnosi cenę, a zysk zagarnia spekulant, tymczasem stołówki pracownicze napoju tego wcale nie posiadają, choć do nich w pierwszym rzędzie powinien dotrzeć napój zdrowy, odżywczy.

Jeszcze raz podkreślić musimy to, że Centrala nasza ufna w dogmatyczność swych przesłanek, z góry już przewidziała wynik i usuwa zawczasu niewygodnych konkurentów.

Po co budować i zawracać sobie głowę kłopotliwą administracją różnych obiektów, najlepiej mieć kilka dużych zakładów, wykonujących bez trudu planowaną produkcję, utraćć lepiej rywali, a że z tego powodu Państwo będzie miało mniejsze dochody, więcej budynków, maszyn i urządzeń ulegnie dewastacji, a ludzi pozbawi się pracy i siedzib – niech innych głowa o to boli. Wszyscy pracownicy umysłowi małych browarów zostali zwolnieni z pracy, wprowadzie za uprzednim wypowiedzeniem, lecz [bez] podania jakichkolwiek przyczyn i dalszego zainteresowania się ich losem.

Przy takim ustawicznym eksperymentowaniu niedługo doczekamy się odwrotnej emigracji do centralnych województw, gdyż trudno naszym ludziom, przywykłym do życia gospodarczego, być wędrownymi cyganami.

Czyż taka ustawiczna chwiejność i brak zdecydowania dźwignie rolnictwo, uprzemysłowi kraj, zadowoli osadników, wzbudzi przedsiębiorczość, ożywi zapał do pracy, wzmoże produkcję – śmiemy wątpić.

Patrząc bezstronnie na zamierzania i poczynania naszej Centrali, która już czynne, dające dochód zakłady zamyka, nie pozwala uruchomić obiektów wyremontowanych dużymi nakładami pieniędzy, stwierdzić musimy, że postępowanie takie wywołało falę rozgoryczenia i niepochlebne komentarze, nie tylko u zainteresowanych zespołów pracowników, ale i u miejscowego społeczeństwa, na próżno starającego się dociec przyczyny krzywdzącej decyzji i lekceważenia postulatów Rządu.

Nas zainteresowanych dziwi i mocno boli takie nieobywatelskie stanowisko dyrekcji i Centrali. Jesteśmy zbyt mali, aby zainteresowało się nami Państwo, nie chcemy, aby dyrekcja eksperymentowała na naszej skórze, odmawiała nam racji istnienia.

Chcemy przyszłość naszą ująć w swoje ręce. Nie sprostamy zadaniu, sami sobie będziemy winni i do nikogo rościć nie będziemy z tego powodu pretensji.

Nie możemy zrozumieć obawy dyrekcji, albowiem wydzierzawiając obiekty, i tak będzie nas miała w ręku, gdyż Centrala, a nie my, posiada niezbędne do produkcji surowce i ona dyktować nam będzie ceny.

Uważamy, że odrobina dobrej woli i szczere chęci rozwiązać mogą tę sprawę ku zadowoleniu obu zainteresowanych stron.

Ziemie Odzyskane są tak obszerne, tyle wymagają samozaparcia siebie i tyle twórczości i owocnej pracy, że starczy jej nie tylko na odcinkach kluczowych, spółdzielczych, ale i inicjatywa prywatna też swoją cegiełkę winna dorzucić.

Dlatego też prosimy o wydzierzawienie nam tych obiektów, a korzyści z tego czerpać będziemy nie tylko my, ale i Państwo.

Przyszliśmy tu budować, aby światu pokazać naszą prężność i [z]dolności gospodarcze, a nie po to aby inicjatywę zabijać, a zapał do pracy hamować.

Stosując politykę karteli – Ziem Odzyskanych nie zagospodarujemy.

Z upoważnienia pracowników browaru Wiarus i browaru Ratuszowego we Wrocławiu

/dwa nieczytelne podpisy/
Wrocław, dnia 1 marca 1947 roku

Źródło:
AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, sygn. 577, nlb.

Aneks II

Uzupełnienie do tomu 2

Rejon bydgoski I
(Pomorze Zachodnie, Pomorze Środkowe i Ziemia Lubuska)

Nowe

Niemiecka nazwa miejscowości: Neuenburg.

Niemiecka nazwa zakładu: Vereinigte Brauereien Konschütz-Neuenburg, Rudolf Mierau (?)¹.

Uwagi: w Nowem funkcjonował jeden browar, został zamknięty około 1920 roku. W źródłach powojennych informacja na jego temat pojawia się raz. Jest on wymieniony w spisie zakładów podlegających CZPF oddział Północny w Bydgoszczy (stan na 1 listopad 1949 roku) jako: Państwowy Browar w Nowem, ul. Kościuszki 2 (nieczynny)².

1 Friedrich 2001, s. 104.

2 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382, nlb.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens (Archiwum GGB)

Zespół aktowy kart informacyjnych browarów z 1937 roku (z późniejszymi uzupełnieniami).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie [zespół 162]

Wydział Przetwórstwa Rolniczego i Kontraktacji [seria 2.6]

577 – Przemysł rolny – drożdżownie i browary. Zarządzenie, sprawozdania, notatki służbowe, opracowanie, korespondencja.

Wydział Administracji Funduszu Ziemi [seria 22.3]

3135 – Przemysł rolny – browary. Protokół, notatka, wykazy, korespondencja.

Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie – lata 1945-1947 [1949-1950] [zespół 173]

Departament Inspekcji b. Biuro Kontroli [seria 7]

259 – Kontrola browarów państwowych. Protokoły z inspekcji i przesłuchania świadków, sprawozdania.

Departament Przemysłu Spożywczego [seria 8]

281 – Działalność przedsiębiorstw piwowarsko-słodowniczych. Plany pracy, sprawozdania, raporty, korespondencja.

292 – Wykazy browarów na terenie województwa lubelskiego oraz na Śląsku Górnym, Opolskim i Dolnym.

326 – Przekazywanie, przejmowanie, dzierżawa przedsiębiorstw piwowarsko-słodowniczych. Korespondencja.

Biuro Podsekretarza Stanu dla Spraw Przemysłu Spożywczego [seria 9]

432 – Upaństwowienie browarów. Korespondencja.

Biuro Ekonomiczne Przemysłu Spożywczego [seria 10]

- 470 – Organizacja produkcji i zbytu wyrobów przemysłu piwowarsko-słodowniczego. Korespondencja, memoriał.
- 476 – Przydział nieruchomości, przejmowanie browarów. Protokoły, sprawozdanie i korespondencja.

Biuro Prawne [seria 1.2]

- 746 – Upaństwowienie gorzelni, browarów, wytwórni win, wód gazowych i octowni na terenie województwa białostockiego. Kwestionariusze.
- 777 – Upaństwowienie browarów, mleczarni, masarni, olejarni, piekarni i zakładów przemysłu spożywczego na terenie województwa lubelskiego. Kwestionariusze.
- 800 – Upaństwowienie browarów, wytwórni win, wód gazowych i octowni na terenie województwa pomorskiego. Kwestionariusze.
- 806 – Upaństwowienie browarów, wytwórni win, wód gazowych i octowni na terenie województwa poznańskiego. Kwestionariusze.
- 838 – Upaństwowienie browarów, masarni, młynów i innych zakładów przemysłu spożywczego na terenie województwa rzeszowskiego. Kwestionariusze.
- 840 – Upaństwowienie browarów, wytwórni wódek, win, wód gazowych i octowni na terenie województwa śląsko-dąbrowskiego. Kwestionariusze.

Ministerstwo Przemysłu i Handlu [zespół 195]

Wydział Przemysłu Prywatnego [seria 11.3]

- 2868 – Sprawozdania z działalności zrzeszeń przemysłu fermentacyjnego za 1947 i 1948 r.

Ministerstwo Ziem Odzyskanych w Warszawie [zespół 196]

Departament Administracji Publicznej [seria 3]

- 602 – Reklamacja fachowców niemieckich, zatrudnionych w przemyśle spożywczym, konserwowym i fermentacyjnym. Wykazy, zestawienia, zaświadczenia, korespondencja.

Departament Apropowizacji i Handlu [seria 8]

- 1642 – Spis przedsiębiorstw podlegających upaństwowieniu w województwie wrocławskim – przemysł: Fermentacyjny, Piwowarsko-Słodowy, Konserwowy, Olejarski i inne.

Centralny Urząd Planowania w Warszawie [zespół 192]

Rynek produkcji. Przemysł. Organizacja przemysłu [seria 4.45]

- 1599 – Materiały dotyczące organizacji P.Z, Przem. Ziemniaczanego, P.Z.P. Młyńsko-Piekarniczego, P.Z.P. Olejarskiego, P.Z.P. Surogatów Kawowych,

Z.P. Winiarskiego, P.Z.P. Piwowarsko-Słodowniczego, Zjednoczenie Przemysłu Cukierniczego.

Grupy Operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu – grupa zespołów [zespół 292]

Materiały dotyczące działalności poszczególnych Grup Operacyjnych w terenie, korespondencja, dane szacunkowe przedsiębiorstw [seria 1.7]

62 – Grupa Operacyjna Prusy Wschodnie. Dane szacunkowe przedsiębiorstw. Przemysł spożywczy nr 1-149.

Sprawozdania, raport, protokoły [seria 2.9.1]

181 – Sprawozdania tygodniowe i protokoły pełnomocników powiatów: Białogród, Bytów, Choszczno, Człuchów, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

182 – Sprawozdania tygodniowe i protokoły pełnomocników powiatów: Drawsko, Gorzów, Gryfin, Gubin, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

Sprawozdania pełnomocników powiatowych [seria 2.15.1.5]

251 – Sprawozdania tygodniowe Pełnomocników Powiatów: Bolesławiec, Brzeg, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

252 – Sprawozdania tygodniowe Pełnomocników Powiatów: Bystrzyca, Głogów, Góra, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

254 – Sprawozdania tygodniowe Pełnomocników Powiatów: Kłodzko, Koźuchów, Legnica, Luboń, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

255 – Sprawozdania tygodniowe Pełnomocników Powiatów: Lubin, Lwówek, Milicz, Namysłów, Oława, Oleśnica, Rychbach, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

256 – Sprawozdania tygodniowe Pełnomocników Powiatów: Strzelin, Syców, Szprotawa, Środa, Świdnica, Trzebnica, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

258 – Sprawozdania tygodniowe Pełnomocników Powiatów: Ząbkowice, Zgorzelec, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

259 – Sprawozdania tygodniowe Pełnomocników Powiatów: Zielona Góra, Złotoryja, Żuraw, dane dotyczące stanu przemysłu oraz korespondencja.

Protokoły i akta zdawczo-odbiorcze [seria 2.15.1.6]

260 – Protokoły i akta zdawczo-odbiorcze przekazania agend Grup Operacyjnych przedsiębiorstw przemysłowych z powiatów: Bolesławiec, Bystrzyca, Jawor, Jelenia Góra, Delegaturom Ministerstwa Przemysłu, Zjednoczeniom oraz terenowym referatom przemysłowym.

Grupa Operacyjna Bolesławiec [seria 2.15.2.1]

309 – Ogólne dane dotyczące stanu przemysłu.

Grupa Operacyjna Brzeg, Namysłów [seria 2.15.2.2]

314 – Protokoły zdawczo-odbiorcze przedsiębiorstw przekazanych Zjednoczeniom i Referatom Przemysłu, Apropowizacji i Handlu.

315 – Akta zdawczo-odbiorcze od władz rosyjskich Nr 1-53 [po] przekazaniu Delegaturze Ministerstwa Przemysłu.

Grupa Operacyjna Kłodzko [seria 2.15.2.7]

368 – Dane dotyczące stanu przemysłu, spisy przedsiębiorstw.

Grupa Operacyjna Kozuchów – Nowa Sól [seria 2.15.2.8]

380 – Dane dotyczące stanu przemysłu, spisy przedsiębiorstw. Inwentarz.

381 – Akta zdawczo-odbiorcze przedsiębiorstw od władz radzieckich. Spisy przedsiębiorstw objętych przez władze radzieckie oraz przekazanych władzom polskim.

Grupa Operacyjna Rychbach (Dzierżoniów) [seria: 2.15.2.16]

420 – Ogólne dane dotyczące stanu przemysłu. Spisy przedsiębiorstw.

424 – Formularze rejestracyjne sił fachowych zatrudnionych i niezatrudnionych. Lit. A-Z.

Grupa Operacyjna Wołów, Głogów, Góra [seria 2.15.2.23]

485 – Sprawozdania tygodniowe.

Grupa Operacyjna Ząbkowice [seria: 2.15.2.25]

502 – Sprawy przedsiębiorstw. Wykazy, inwentarze, korespondencja w sprawie uruchomienia.

Grupa Operacyjna Złotoryja (Złotoryja) [seria 2.15.2.28]

532 – Protokoły i akta zdawczo-odbiorcze przekazania przedsiębiorstw przemysłowych Zjednoczeniom oraz referatowi przemysłowemu.

Grupa Operacyjna Głębczyce [seria 2.16.2.2]

589 – Spisy miejscowości powiatu. Dane dotyczące stanu przemysłu. Spisy przedsiębiorstw.

590 – Akta zdawcze odbiorcze przedsiębiorstw przejmowanych od władz radzieckich.

Grupa Operacyjna Grodków [seria 2.16.2.5]

600 – Sprawozdania, raporty, plany pracy. Dane dotyczące stanu przemysłu. Spisy przedsiębiorstw.

Grupa Operacyjna Paczków [seria 2.16.2.12]

625 – Sprawozdania, raporty.

630 – Dane dotyczące stanu przemysłu. Spisy przedsiębiorstw według branż.

Grupa Operacyjna Strzelce [seria 2.16.2.16]

646 – Sprawozdania. Protokół likwidacyjny. Dane dotyczące stanu przemysłu.

Ministerstwo Finansów w Warszawie [zespół 318]

Przemysł rolno-spożywczy [seria 23.13]

26/5302 – Brauerei Bergschloss Szczecin. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5309 – Browar Łądek-Zdrój, pow. Bystrzyca. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5318 – Browar Walter i Klaus Danm [Daum] Szczytno. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5339 – Leonard Waas – Browar Radków, pow. Kłodzko. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5377 – Bergschlossbrauerei und Malzfabrik A.G. – K.L. Wilhelm Brandt, Zielona Góra. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5385 – Brauerei – Maks Scheffler, Grodków. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5388 – Brauerei E.G. Kuppermann A.G. w Stargardzie, ul. Klasztorna 15. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5391 – Brauerei Reichenbach – Max Oswald, Dzierżoniów. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5399 – Browar – August Riedel /Selma Riedel/, Chojnice. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5403 – Browar – Otto Lehmann, Trzcianka. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5421 – Browar i Wytwórnia Wód Gazowych Olsztyn, al. Wojska Polskiego 20. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5423 – Browar Kętrzyn, Kętrzyn, ul. Traugutta 6/8. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5435 – Browar Schultheiss S.A., Zabrze, ul. Wolności 325. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5436 – Browar Schultheiss, Opole, ul. Mariacka 2. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5448 – C. Fuhrmann Brauerei, Połczyn-Zdrój, ul. Żymierskiego 10, pow. Białogard. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

26/5580 – Gorkauer Sozietätsbrauerei, Wałbrzych. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

- 26/5592 – Haselbach Brauerei S.A., Świebodzice, ul. Browarowa 1. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.
26/5751 – Neusalzer Brauhaus Georg Preuss Nowa Sól, ul. Arciszewskiego 8. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.
26/5826 – Rummelsberger Brauhaus – Paul Kurzan, Miastko. Orzeczenie, protokoły z załącznikami.

Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie [zespół 343]

Samodzielny Oddział Organizacyjny [seria 1.4]

- 108 – Organizacja Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego. Zarządzenie, schematy organizacyjne, wykazy podległych przedsiębiorstw, sprawozdania z inspekcji, korespondencja.

Najwyższa Izba Kontroli w Warszawie [zespół 356]

Wydział 4 [seria 7.4]

- 2339 – Kontrola Zakładów Piwowarsko-Słodowniczych „Zdrój” w Połczynie-Zdroju. Sprawozdanie Delegatury NIK, protokół, wystąpienie, korespondencja.

Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie [zespół 386]

Departament Organizacji [seria 3]

- 382 – Organizacja, etaty, działalność centralnych zarządów, zarządów, zjednoczeń, przedsiębiorstw Ministerstwa 1946-1955. Uchwała Kolegium, zarządzenia, instrukcje, protokół z posiedzenia Komisji dla reorganizacji przemysłu piwowarsko-słodowniczego, plany, opracowania, tezy, wnioski, uwagi, wykazy zakładów, wykaz browarów na terenach Ziemi Odzyskanych, zestawienia, schematy organizacyjne i objaśnienia do nich, mapa.
463 – Organizacja Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego. Zarządzenia, protokoły, notatki służbowe, korespondencja.
464 – Organizacja, etaty Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego. Pismo ogólne, korespondencja.

Wydział II Zaopatrzenia Inwestycji [seria 6.2]

- 702 – Plan nakładów inwestycyjnych (krajowych, z importu) na maszyny, urządzenia i inwentarz Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego na 1955 r. [Zestawienia zbiorcze].

Wydział III Budżetowy [seria 7.3]

- 1088 – Budżety Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego na 1952 r. Protokół, uzupełnienia, zestawienia, korespondencja.

Ministerstwo Przemysłu Spożywczego i Skupu w Warszawie [zespół 780]

Wydział Administracyjny [seria 10.2]

- 14 – Przejmowanie nieruchomości przez przemysł piwowarsko-słodowniczy A-Z. Zezwolenie, protokół zdawczo-odbiorczy, plan sytuacyjny, korespondencja.

Centralny Zarząd Przemysłu Owocowo-Warzywnego w Warszawie [zespół 1017]
Wydział Organizacyjno-Prawny [seria 2]

- 2/2 – Przyjęcie przez Centralny Zarząd Przemysłu Owocowo-Warzywnego Kujawskich Zakładów Winiarskich w Kruszwicy, protokoły zdawczo-odbiorcze, załączniki.
- 2/3 – Przyjęcie przez Centralny Zarząd Przemysłu Owocowo-Warzywnego firm „Likwowin”, „Goldenryng” oraz wytwórni Win Karpińskiego w Poznaniu, protokoły zdawczo-odbiorcze, załączniki.
- 2/4 – Przyjęcie przez Centralny Zarząd Przemysłu Owocowo-Warzywnego Lubuskich Zakładów Winiarskich w Zielonej Górze, protokoły zdawczo-odbiorcze, załączniki.
- 2/7 – Przyjęcie przez Centralny Zarząd Przemysłu Owocowo-Warzywnego Państwowych Zakładów Przemysłu Fermentacyjnego w Legnicy na ulicy Górniczej, Głogowskiej, Fabrycznej, Sadowej, protokół zdawczo-odbiorczy kompletny.
- 2/10 – Przyjęcie przez Centralny Zarząd Przemysłu Owocowo-Warzywnego Włocławskich Zakładów podległych Centralnemu Zarządowi Przemysłu Fermentacyjnego, protokoły zdawczo-odbiorcze, załączniki.
- 2/30 – Przyjęcie przez Centralny Zarząd Przemysłu Owocowo-Warzywnego Zakładów Winiarskich „Pomorza” [Pomonia] w Przemysłu, protokół zdawczo-odbiorczy, załączniki.

Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Warszawie [zespół 1018]

- 5 – Przejmowanie nieruchomości przez Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, plan sytuacyjny, odpis z księgi wieczystej, protokół zdawczo-odbiorczy, zezwolenie, korespondencja.

Polska Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie [zespół 1400]
Wydział Ekonomiczny [seria 11]

- 295/XI/294 – Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego – Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Ziemniaczanego – Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Surogatów Kawowych i Namiastek Spożywczych – Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Olejarskiego.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN)

sygn. IPN By 070/1195 - Akta śledcze dot. Belerski Marian.

Archiwum Narodowe w Krakowie (AN Kraków)

Archiwum Götza-Okocimskiego [zespół 634]

- 343 – Plakaty-reklamówki z zestawieniami statystycznymi browaru okocimskiego i krakowskiego.
- 478 – Sprawozdania miesięczne z produkcji.
- 599 – Browar Okocim i Zakłady Przemysłowe. Statystyka sprzedaży piwa.
- 600 – Browar Okocim. Zestawienia ilościowe i jakościowe sprzedaży piwa.
- 866 – Zestawienie sprzedaży piwa browarów Okocim, Tychy, L.T.A.B., Żywiec i Haberbusch w l. 1930-1934.

Archiwum Narodowe w Krakowie, oddział Bochnia (AN Kraków, oddz. Bochnia)

Browar Okocim [zespół 234]

- Państwowe Zakłady Przemysłowe „Okocim” w Okocimiu [seria 4]
- 70 – Instrukcje i zarządzenia Centralnego Zarządu Przemysłu Fermentacyjnego.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (AP Bydgoszcz)

Państwowy Bank Rolny Oddział w Grudziądzu [zespół 838]

- Wydział V Kredytów Krótkoterminowych [seria 5]
- 1851 – Browar Pomorski Józefa Chronowskiego w Toruniu, kredyt na skup jęczmienia.

Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy [zespół 1345]

- 1002 – Protokół zdawczo-odbiorczy przejęcia w zarząd i użytkowanie Browaru i Słodowni „H. Reimer” Szczecinek.
- 1005 – Protokół zdawczo-odbiorczy przejęcia Browaru Słodowni i Rozlewni Piwa w Trzciance.
- 1011 – Akta prawne Państwowego Browaru w Zielonej Górze.
- 1012 – Akta prawne Browaru w Połczynie Zdrój [wł. w Połczynie-Zdroju].
- 1014 – Akta prawne Państwowych Browarów w Szczecinie.
- 1172 – Akta prawne Browaru w Gubinie.

Archiwum Państwowe w Gdańsku (AP Gdańsk)

Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Starogardzie Gdańskim [zespół 1663]

- Referat Administracji Nieruchomości [seria 11]
- 132 – Browar w Starogardzie Gdańskim: sprawa przejęcia przez gminę miejską Starogard Gdański.

Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim (AP Gorzów Wielkopolski)

Urząd Akcyzowy w Gorzowie Wielkopolskim [zespół 61]

Dział Akcyzowo-monopolowy [seria 2]

57 – Sprawy sprzedaży piwa.

58 – Sprzedaż piwa.

Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Gorzowie Wielkopolskim [zespół 114]

Ref. Likwidacji Ruchomości 1945-1956 [seria 3.2]

68 – Sprawy dot. Browaru i Fabryki Wody Sodowej Józefa Bukowskiego, Gorzów Wlkp., ul. Wasilewskiej 45-46.

Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Drezdenku [zespół 302]

Zarząd Miejski [seria 1]

16 – Sprawy organizacji browaru.

Archiwum Państwowe w Jeleniej Górze (AP Jelenia Góra)

Browary Karkonoskie w Lwówku Śląskim [zespół 525]

81 – Bilans roczny własny. Bilans roczny Browarów „Lwówek” w Lwówku Śląskim.

Archiwum Państwowe w Katowicach, oddz. Gliwice (AP Katowice, oddz. Gliwice)

Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze [zespół 291]

Bilanse Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze [seria 1]

2 – Bilans zamknięcia oraz rachunek wyników na dzień 31.12.1945 r. Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego – Rejon Śląsko-Dąbrowski w Zabrze.

5 – Bilans zamknięcia oraz rachunek wyników na dzień 31.12.1946 r. Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze.

15 – Bilans zamknięcia oraz rachunek wyników na dzień 31.12.1947 r. Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Fermentacyjnego Zabrze.

Plany i bilanse zakładów podległych Zjednoczeniu [seria 2]

20 – Bilans zamknięcia na dzień 31.12.1948 r. Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrze.

29 – Plany finansowe na rok 1950 Zakładów nieczynnych – zbiorcze.

37 – Bilans na dzień 31.12.1945 r. wraz z inwentarzem i sprawozdaniem z działalności w 1945 r. Browaru w Bytomiu.

44 – Bilans Państwowego Browaru w Gródku na dzień 31.12.1945 wraz z rachunkiem wyników, inwentarzem i sprawozdaniem z działalności od dnia 17.06.1945 r.

- 47 – Bilans zamknięcia na dzień 31.12.1945 wraz z załącznikami Państwowego Browaru w Kluczborku.
- 49 – Bilans Państwowego Browaru w Kłodzku na dzień 31.12.1945 r.
- 52 – Bilans zamknięcia na dzień 31.12.1945 r. wraz ze sprawozdaniem z działalności za rok 1945 Państwowego Browaru w Niemodlinie.
- 53 – Bilans zamknięcia na dzień 31.12.1945 r. wraz z załącznikami Państwowego Browaru w Raciborzu.
- 55 – Bilans sporządzony na dzień 31.12.1945 r. wraz z inwentarzem i sprawozdaniem z działalności objęcia Browaru w Rucewie w dniu 08.07.1945 r.
- 58 – Bilans Gospodarstwa Rolnego Browaru Państwowego w Słonym, sporządzony na dzień 31.12.1945 r. wraz ze spisem inwentarza rolnego i sprawozdaniem z działalności za rok 1945.
- 62 – Bilans zamknięcia na dzień 31.12.1945 r. wraz z załącznikami Browaru Piwa Słodowego i Wytwórni Wód Gazowych w Zabrze.
- 63 – Bilans zamknięcia na dzień 31.12.1946 r. Państwowego Browaru „Korona” w Będzinie.
- 64 – Bilans zamknięcia na dzień 31.12.1946 r. Państwowego Browaru „Gambrinus” w Będzinie.
- 65 – Bilans zamknięcia na dzień 31.12.1946 r. Państwowego Browaru w Bielsku.
- 66 – Bilans zamknięcia oraz rachunek wyników na dzień 31.12.1946 r. Państwowej Wytwórni Win w Bystrzycy.
- 67 – Bilans zamknięcia i rachunek wyników za rok 1946 Państwowej Hurtowni Piwa i Wytwórni Wód Gazowych w Chorzowie.
- 68 – Bilans zamknięcia i rachunek wyników na dzień 31.12.1946 r. Państwowego Browaru w Cieszyńcu.
- 69 – Bilans Państwowej Fabryki Octu i Musztardy w Gliwicach, sporządzony na dzień 31.12.1946 r.
- 70 – Bilans zamknięcia oraz rachunek wyników na dzień 31.12.1946 r. Państwowego Browaru w Głuchołazach.
- 72 – Bilans zamknięcia oraz rachunek wyników i kalkulacji za rok 1946 Państwowego Browaru i Wytwórni Wód Gazowych w Goświnowicach.
- 73 – Bilans zamknięcia oraz rachunek wyników za rok 1946 Państwowego Browaru i Wytwórni Wód Gazowych w Goświnowicach.
- 74 – Bilans majątku ziemskiego w Goświnowicach za rok 1946.
- 75 – Bilans na dzień 31.12.1946 r. Państwowej Hurtowni Piwa i Fabryki Wód Gazowych w Grodkowie.
- 76 – Bilans zamknięcia za rok 1946 Browaru Paszowego i Słodowni Franciszka Paszka pod zarządem Państwowym w Grzybowie.
- 77 – Bilans Państwowego Browaru w Kluczborku na dzień 31.12.1946 r.
- 84 – Bilans zamknięcia za rok 1946 Państwowego Browaru w Radkowie.
- 86 – Bilans Hurtowni Piwa i Wytwórni Wód Gazowych w Opolu za rok 1946.

- 109 – Bilans zamknięcia i rachunek wyników na dzień 31.12.1947 r. Państwowego Browaru w Głucholazach.
119 – Bilans zamknięcia za rok 1947 Państwowego Browaru w Niemodlinie.
226 – Bilans zamknięcia i rachunek wyników na dzień 31.12.1949 r. Państwowego Browaru w Niemodlinie.

Archiwum Państwowe w Kielcach, oddział Sandomierz

Państwowy Browar w Tarnobrzegu [zespół 622]

- 27 – Produkcja (korespondencja dotycząca planów rocznych, produkcji, sprzedaży finansowych).

Archiwum Państwowe w Lesznie

Bojanowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Bojanowie, pow. rawicki [zespół 217]

- 8 – Bilans zamknięcia oraz spis inwentarzowy na dzień 31 grudnia 1946 r. browaru „Góra Śląska”.

Archiwum Państwowe w Lublinie (AP Lublin)

Archiwum Kleniewskich z Kluczkowic i Opola [zespół 75]

Akta Władz [seria 1]

- 5 – Protokół zdawczo-odbiorczy w sprawie przejęcia browaru w Kluczkowicach na rzecz Centr. Zarządu Przem. Fermentacyjnego.

Związek Samopomocy Chłopskiej Zarząd Wojewódzki w Lublinie [zespół 807]

- 653 – Akta dotyczące browarów będących w posiadaniu ZSch.

Państwowe Nieruchomości Ziemskie Zarząd Okręgowy w Lublinie [zespół 808]

Referat Przemysłu Rolnego [seria 5]

- 418 – Materiały dotyczące przekazania browaru w Tarnobrzegu na rzecz Centralnego Zarządu Przemysłu Fermentacyjnego w Warszawie.

Archiwum Państwowe w Malborku (AP Malbork)

Elbląskie Zakłady Piwowarskie w Elblągu [zespół 72]

Organizacja jednostki [seria 2]

- 33 – Historia Browaru w Elblągu. Materiały uzupełniające – opracowanie.

Gospodarka i administracja [seria 12]

- 207 – Protokoły zdawczo-odbiorcze jednostek podległych – browarów, słodowni, hurtowni piwa w Nowym Dworze Gdańskim, Malborku, Braniewie, Elblągu (browar nr 2), Zalewie, Olsztynie, Mrągowie za lata 1952-1967.

Archiwum Państwowe w Olsztynie (AP Olsztyn)

Wojewódzka Komisja dla Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Olsztynie [zespół 520]

Przedsiębiorstwa wciągnięte do wykazu i podlegające upaństwowieniu [seria 9]

1322 – Browar. Szczytно.

Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie [zespół 522]

25 – Bilanse otwarcia Państwowego Browaru w Kętrzynie, Państwowego Browaru w Biskupcu.

51 – Nieruchomości. Akta nieczynnego Browaru w Barczewie.

53 – Nieruchomości. Akta nieczynnego Browaru w Nidzicy.

54 – Protokoły zdawczo-odbiorcze z przekazywania Oddziałów i Działów O.Z.P.S.

60 – Akta weryfikacyjne Browaru „Społem” w Szczytynie. [Dokumentacja techniczna Browaru].

Archiwum Państwowe w Opolu (AP Opole)

Starostwo Powiatowe w Kluczborku [zespół 686]

Referat Przemysłu [seria 8]

423 – Browar państwowy w Kluczborku – potwierdzenie zgłoszenia.

Starostwo Powiatowe w Koźlu [zespół 587]

Referat Rolnictwa [seria 14]

674 – Akta dotyczące browaru w Reńskiej Wsi.

Archiwum Państwowe w Przemyślu (AP Przemyśl)

Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Przemyślu [zespół 49]

Akta przedsiębiorstw z terenu powiatu przemyskiego [seria 4]

510 – Akta Browaru Parowego „Wiktoria” w Ostrowie k. Przemyśla.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie (AP Rzeszów)

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie [zespół 43]

Oddział Finansów Rolnych [seria 7.27]

14294 – Browar parowy w Łańcucie, była własność Alfreda Potockiego /przekazanie Centr. Zarządowi Przem. Fermentacyjnego – prot. zdawczo-odbiorczy spisany przez Kierow. Urzędu Ziemskiego w Łańcucie/.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie, oddział w Sanoku (AP Rzeszów, oddz. Sanok)

Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Sanoku [zespół 138]

42 – Opis nieruchomości – akta browaru – Zarszyn.

Archiwum Państwowe w Szczecinie (AP Szczecin)

Urząd Wojewódzki Szczeciński [zespół 317]

Oddział Usług Handlowych [seria 11.5]

3930 – Wykazy przemysłu gastronomicznego i rozlewu piwa w województwie szczecińskim.

Oddział Przemysłu Spożywczego [seria 11.7]

3984 – Browar w Szczecinku.

Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Szczecinie [zespół 386]

Wydział Przemysłu i Handlu [seria 7]

345 – Przejęcie browarów szczecińskich.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu (AP Wrocław)

Urząd Wojewódzki Wrocławski [zespół 331]

Oddział Studiów i Programowania Prac [seria 17.2]

XVIII/34 – Przemysł piwowarsko-słodowniczy – wykazy, ankiety, plany.

Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu [zespół 338]

Wydział Likwidacyjny [seria 2]

237 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu browarniczego dla Nr. ewid. 562-568.

303 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu spożywczego dla Nr. ewid. 726-730.

304 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu spożywczego dla Nr. ewid. 732-743.

305 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu spożywczego dla Nr. ewid. 745-757.

306 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu spożywczego dla Nr. ewid. 759-764.

307 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu spożywczego dla Nr. ewid. 765-767.

308 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu spożywczego dla Nr. ewid. 768.

309 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu spożywczego dla Nr. ewid. 769-778.

322 – Bilanse otwarcia remanentów i spisy inwentarza przedsiębiorstw państwowych przemysłu spożywczego dla Nr. ewid. 787.

391 – Protokół zdawczo-odbiorczy przedsiębiorstwa: Browar „Boża Góra” w Boguszowie dla Nr. ewid. 810.

450 – Protokół zdawczo-odbiorczy przedsiębiorstwa: Browary w Nowej Rudzie.

Browary Dolnośląskie „Piaśt” S.A. we Wrocławiu [zespół 2091]

Dział Organizacji i Płac [seria 3.1]

- 147 – Sprawozdanie z inspekcji browarów i słodowni podległych Państwowemu Zjednoczeniu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, położonym w Rejonie Dolnośląskim w czasie od dn. 3 VII do 16 VII 1946 r.

Dział Księgowości Finansowej [seria 3.2]

- 282 – Bilans Zakładów Nieczynnych sporządzony na dn. 31 XII 1950 r.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, (AP Wrocław, oddz. Kamieniec Ząbkowicki)

Kłodzkie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze Przemysłu Terenowego w Kłodzku [zespół 107]

- 13 – Protokoły posiedzeń kierowników i dyrektorów browarów 1946 r.

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (AP Zielona Góra)

Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze [zespół 1184]

Organizacja [seria 1]

- 15 – Ankiety historii Browarów Gubin, Nowa Sól, Witnica, Wolsztyn, Zielona Góra, Żary.
19 – Przekazanie nieruchomości i Browarów nieczynnych w Zielonej Górze Zielonogórskim Zakładom Piwowarsko-Słodowniczym w Zielonej Górze.
26 – Przekazanie obiektu po byłym Browarze w Gubinie przez Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego dla Wojewódzkiego Związku Spółdzielni Pracy w Nowej Soli.
30 – Protokoły zdawczo-odbiorcze przekazania Browaru w Nowej Soli na rzecz Zielonogórskich Zakładów Piwowarsko-Słodownicznych.
46 – Akta weryfikacyjne Państwowego Browaru w Zielonej Górze.

Bilanse [seria 9]

- 181 – Akta weryfikacyjne Państwowego Browaru w Zielonej Górze.

Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Zielonej Górze [zespół 436]

Dział Likwidacyjny [seria 2]

- 41 – Państwowy Browar w Zielonej Górze.

Archiwum Tadeusza Belerskiego

Teczki: Materiały ze śledztwa II; Sąd Wojewódzki; Sąd Najwyższy; Przemysł Fermentacyjny w latach 1945-1949; Fotografie różne.

Źródła drukowane i opracowania

Adamski 1994a

J. Adamski, *Browar nad wodami Strzyży*, [w:] *Z dziejów browarów Gdańska i Pomorza*, red. C. Skonka, Gdańsk 1994, s. 14-23.

Adamski 1994b

J. Adamski, *Gdański browar podczas walk w 1945 roku*, [w:] *Z dziejów browarów Gdańska i Pomorza*, red. C. Skonka, Gdańsk 1994, s. 24.

Adamski 1994c

J. Adamski, *Ocalić od zapomnienia*, [w:] *Z dziejów browarów Gdańska i Pomorza*, red. C. Skonka, Gdańsk 1994, s. 32-37.

Bamforth 2008

Ch. Bamforth, *Grape vs. Grain: A Historical, Technological, and Social Comparison of Wine and Beer*, Cambridge 2008.

Baniecki 2014

A. Baniecki, *Przemysł spożywczy w powiecie bolesławieckim w latach 1945-1949*, „Rocznik Bolesławiecki”, t. 7, 2014, s. 8-26.

Baziur 2003

G. Baziur, *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945-1947*, Warszawa 2003.

Belerski 1945a

M. Belerski, *Browarnictwo w nowej Polsce*, „Biuletyn Piwowski”, nr 1, 1945, s. 1-2.

Belerski 1945b

M. Belerski, *Plany produkcyjne przemysłu piwowarskiego*, „Biuletyn Piwowski”, nr 2, 1945, s. 1-3.

Belerski 1945c

M. Belerski, *Na marginesie trzyletniego planu gospodarczego*, „Biuletyn Piwowski”, nr 4, 1945, s. 2-5.

Belerski 1946

M. Belerski, *Osiągnięcia przemysłu piwowarskiego Rejonu Zachodniego i perspektywy na przyszłość*, „Biuletyn Piwowski”, nr 4/5(8/9), 1946, s. 2-5.

Belerski 2023

T. Belerski, *Rodzinne tajemnice*, Warszawa 2023.

Boczkowski 1919

C. Boczkowski, Sposoby opodatkowania piwa. Odczyt wypowiedziany na posiedzeniu zjazdu właścicieli browarów, odbytem w Warszawie w dniu 17 i 18 stycznia 1919 roku, Warszawa 1919 (odb. z „Przeglądu Technicznego”).

Braniewski 2009

E. Braniewski, Piwowarstwo Lwówka Śląskiego, Lwówek Śląski 2009.

Die Brauereien und Mälzereien 1939

Die Brauereien und Mälzereien im Deutschen Reich 1938/39. Handbuch der Wirtschaftsgruppe Brauerei und Mälzerei und des Reichsinnungsverbandes des Brauer- und Mälzerhandwerks. 40 Auflage, Berlin 1939.

Die Brauereien und Mälzereien 1940

Die Brauereien und Mälzereien im Deutschen Reich 1939/40. Handbuch der Wirtschaftsgruppe Brauerei und Mälzerei und des Reichsinnungsverbandes des Brauer- und Mälzerhandwerks. 40 Auflage, Berlin 1940.

Die Brauereien und Mälzereien 1941

Die Brauereien und Mälzereien im Deutschen Reich 1940/41. Handbuch der Wirtschaftsgruppe Brauerei und Mälzerei und des Reichsinnungsverbandes des Brauer- und Mälzerhandwerks. 40 Auflage, Berlin 1941.

Die Brauereien und Mälzereien 1942

Die Brauereien und Mälzereien im Deutschen Reich 1941/42. Handbuch der Wirtschaftsgruppe Brauerei und Mälzerei und des Reichsinnungsverbandes des Brauer- und Mälzerhandwerks. 40 Auflage, Berlin 1942.

Browary Warszawskie 1997

Browary Warszawskie „Królewskie” S.A., red. H. Habros, opr. M. Płaczekiewicz, Warszawa 1997.

Brzeziński 1945

H. Brzeziński, Znaczenie kontroli biologicznej w przemyśle piwowarskim, „Biuletyn Piwowarski”, nr 4, 1945, s. 5-7.

Brzeziński 2012

R. Brzeziński, O karczmach, zajazdach, gospodach... Lokale gastronomiczne i noclegowe oraz ludzie z nimi związani w powiecie dzierzoniowskim przed rokiem 1945, Wrocław 2012.

Chmiel 1965

Chmiel, praca zbiorowa, red. T. Fleszyński i in., Warszawa 1965.

Chmielarstwo 1961

Chmielarstwo, praca zbiorowa, J. Arcisz i in., Warszawa 1961.

Chrobak 2007

P. Chrobak, *Tradycje głuchołaskiego piwowarstwa*, [w:] *Kolej i przemysł – dwa historyczne źródła rozwoju społecznego i kulturowego pogranicza. Materiały z konferencji pod patronatem Burmistrza Głuchołaz i Starosty Prudnickiego, Głuchołazy 2007*, s. 31-41.

Chyra-Rolicz 2002

Z. Chyra-Rolicz, *Spółdzielczość w Polsce powojennej (1944-1990)*, „Dzieje Najnowsze”, R. 34, 2002, s. 103-120.

Czarnuch 2013

Z. Czarnuch, *Posmakuj Witnicy. Opowieści o sztuce warzenia piwa w ogóle, a piw lubuskich w szczególności*, Witnica 2013.

Czubalski 1946

M.F. Czubalski, *Sprzedaż piwa w rejonie bydgoskim*, „Biuletyn Piwowarski”, nr 2(6), 1946, s. 5-6.

Danowska 2006

M. Danowska, *Architektura dawnego browaru zielonogórskiego – pamiątka miejsca i estetyka alternatywna*, „Rocznik Lubuski”, t. 32, cz. 1, 2006, s. 37-50.

Dawidejt-Dropek 2018

E. Dawidejt-Dropek, *Dokumenty z Archiwum Państwowego w Opolu dotyczące pobytu w 1945 r. wojsk radzieckich w Nysie*, „Rocznik Ziemi Zachodnich”, t. 2, 2018, s. 440-570.

Desz [wł. Belerski] 1955

M. Desz [wł. M. Belerski], *Materiałoznawstwo piwowarskie*, Warszawa 1955.

Dominiczak 1968

H. Dominiczak, *Początki władzy ludowej na obszarach obecnego województwa zielonogórskiego w 1945 r.*, „Polska Ludowa. Materiały i Studia”, t. 7, 1968, s. 161-181.

Dryja 2017

S. Dryja, *Browar parowy w Osieku. Zarys dziejów*, Kraków 2017.

Dryja 2020

S. Dryja, *Browary województwa rzeszowskiego w latach 1944-1951*, Kraków 2020.

Dryja 2021a

S. Dryja, Józef Howorka – właściciel browaru „Nowa Bawaria” w Chełmie-Trubakowie (1928-1949), „Historia Slavorum Occidentis”, nr 1(28), 2021, s. 118-138.

Dryja 2021b

S. Dryja, Podatek akcyzowy od piwa w II Rzeczypospolitej na tle ogólnej kondycji przemysłu piwowarskiego, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 82, 2021, s. 143-176.

Dryja 2021c

S. Dryja, Ekonomiczny aspekt funkcjonowania zakładu rzemieślniczego w Krakowie pod koniec XVI i w pierwszej połowie XVII wieku na przykładzie przedsiębiorstwa piwowarsko-karczmarzkiego, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 69(1), 2021, s. 39-55.

Dryja 2022

S. Dryja, Państwowy browar w Głuchołazach w latach 1945-1948. Przyczynek do historii browarnictwa na Śląsku, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, R. 77(1), 2022, s. 77-114.

Dryja 2023a

S. Dryja, Browary w Chojnicach i Człuchowie po II wojnie światowej (1945-1958), „Tabularium Historiae”, t. 11, 2023.

Dryja 2023b

S. Dryja, Browary Ziem Zachodnich i Północnych w latach 1945-1951, t. 2, Katalog, Kraków 2023.

Dryja 2023c

S. Dryja, Reprezentacje browarów w Okocimiu, Żywcu i Osieku na rejon wadowicki w dwudziestoleciu międzywojennym, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny”, s. 53-78, 2023.

Dryja 2024

S. Dryja, *The Beer Brewing Industry in Galicia on the Eve of the Great War*, „Trimarium. The History and Literature of Central and Eastern European Countries”, nr 2(6), 2024, s. 9-36.

Dryja, Sławiński 2019

S. Dryja, S. Sławiński, *Mała encyklopedia piwowarska Krakowa i Kazimierza w wieku XVI i pierwszej połowie wieku XVII*, Kraków 2019.

Dulczewski 1964

Z. Dulczewski, *Spółeczne aspekty migracji na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1964.

Dylkowski 1978

W. Dylkowski, *Browarnictwo*, Warszawa 1978.

Encyklopedia 2001

Encyklopedia Wrocławia, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2001.

Fiedoruk 2017

A. Fiedoruk, *W białostockich karczmach, zajazdach i restauracjach*, Białystok 2017.

Friedrich 2001

M. Friedrich, *Brauerei-Verzeichnis Polen*, Heidelberg 2001.

Gach 2007

Z. Gach, *X wieków piwa w Gdańsku*, Gdańsk 2007.

Gawryszewski 2005

A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Monografie, t. 5; Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, Warszawa 2005.

Hennies, Spanner 1942

K. Hennies, R. Spanner, *Die Brauerei im Bild*, Nürnberg 1942.

Hlávaček, Lhotský 1970

F. Hlávaček, A. Lhotský, *Piwowarstwo*, tłum. W. Gutek, Warszawa 1970.

Hnatyszyn 2015

P. Hnatyszyn, *Browar Obywatelski w Zabrze*, [w:] *W kręgu kultury i przemysłu. Studia z dziejów Zabrze w XX wieku*, red. Z. Gołasz, Katowice 2015, s. 193-204.

Holub i in. 2023

P. Holub, M. Starec, M. Tichý, *Příběh dalešického piva*, Dalešice 2023.

Illustriertes 1925

Illustriertes Brauerei-Lexikon, herausgegeben von F. Hayduck, Erster Band A-H, Berlin 1925.

Janicki 1949

J. Janicki, *Jęczmień browarny*, Warszawa 1949.

Jankowski 1987

S. Jankowski, *Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu (1944-1945)*, „Kwartalnik Historyczny” R. 94(4), 1987, s. 63-93.

Jezierski, Leszczyńska 2001

A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2001.

Jędrzejewski 2012

S. Jędrzejewski, *Piwo to napój niezbędny. Przemysł piwowarski na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Kraków 2012.

Jędrzejewski 2018

S. Jędrzejewski, *Jeszcze jedna bombka eksportowego. Piwo we Lwowie 1840-1939*, Kraków 2018.

Joza 2018

P. Joza, *Historie pivní lahve v Čechách. Pivovarnictví a obchod*, Praha 2018.

Jubileusz 1945

Jubileusz Państwowego Browaru w Poznaniu, Poznań 1945.

Kaczmarek 1994

T. Kaczmarek, *Księga piw i browarów polskich*, Warszawa 1994.

Kalendarz I 1954

Kalendarz Przemysłu Spożywczego, red. J. Hattowski, Warszawa 1954.

Kaliński 2017

D. Kaliński, *Czerwona Zaraza. Jak naprawdę wyglądało wyzwolenie Polski?*, Kraków 2017.

Kaliński 1970

J. Kaliński, *Bitwa o handel 1947-1948*, Warszawa 1970.

Kaliński 1977

J. Kaliński, *Plan odbudowy gospodarczej 1947-1949*, Warszawa 1977.

Kaliński 1984

J. Kaliński, *Lubelski Kongres Spółdzielczy*, „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy”, R. 4, 1984, s. 3-27.

Kinstler 1987

M. Kinstler, *Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu. Dolny Śląsk, kwiecień-wrzesień 1945*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław 1987.

Kiriczek, Lurie 1951

P. Kiriczek, I. Lurie, *Słownik w browarze*, tłum. S. Eliasz, Warszawa 1951.

Kirschke 2012

K. Kirschke, P. Kirschke, *Rewitalizacja Browaru Piastowskiego we Wrocławiu*, [w:] *Nie tylko trony. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Ernestowi Niemczukowi*, red. J.L. Dobesz, A. Gryglewska, M.M. Rudnicka-Bogusz, Wrocław 2012, s. 313-330.

Kociszewski 1995

J. Kociszewski, *Integracja gospodarcza ziem zachodnich i północnych z Polską. 1945-1960*, „Słupskie Studia Historyczne”, nr 4, 1995, s. 183-204.

Kolibabkowie 1997

J. i A. Kolibabkowie, *Pionierzy browaru w Zielonej Górze (1945-1948)*, „Pionierzy. Czasopismo Społeczno-Historyczne”, nr 3, 1997, s. 16-20.

Kontrola 1947

Kontrola fabrykacji piwa, według N. Bułhakowa opracował inż. M.W. Chmielewski, Bydgoszcz 1947.

Kosiński 2008

K. Kosiński, *Historia pijaństwa w czasach PRL*, Warszawa 2008.

Kosiorek 1955

H. Kosiorek, *Przechowywanie jęczmienia i słodu*, Warszawa 1955.

Kronika 1995

Kronika przemysłu piwowarskiego, cz. 1: lata 1945-1980, (praca zbiorowa, teksty: J. Komornicki i in.), Warszawa 1995.

Kwilecki 1989

A. Kwilecki, *Migracje pionierskie na Ziemiach Odzyskanych*, „Rocznik Lubuski” t. 15, 1989, s. 21-46.

Lewandowski 2012

P. Lewandowski, *Życie codzienne mieszkańców Gorzowa w 1945 roku*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, nr 19, 2012, s. 137-173.

Lintner 1950

C.J. Lintner, *Technologia browarnictwa*, tłum. P. Wojcieszak, Warszawa 1950.

Macholak 1998

J. Macholak, *Browar Szczeciński 1945-1998*, [w:] 150 lat Browaru Szczecińskiego. Tradycja i współczesność, red. R. Gaziński, P. Gut, K. Kozłowski, Szczecin 1998.

Majer 2018

T.T. Majer, *Kształtowanie się modelu zarządu Ziem Odzyskanych w latach 1944-1945*, „*Studia Prawnoustrojowe*”, nr 42, 2018, s. 389-402.

Mały Rocznik 1938

Mały Rocznik Statystyczny 1938, red. E. Szturm de Sztrem, Warszawa 1938.

Meussdoerffer, Zarnkow 2014

F. Meussdoerffer, M. Zarnkow, *Das Bier. Eine Geschichte von Hopfen und Malz*, München 2014.

Mickiewicz 1946

J. Mickiewicz, *Infekcja sarcynowa a stopień odfermentowania*, „*Biuletyn Piwowarski*”, nr 4/5(8/9), 1946, s. 18-19.

Mikołajczak 2022

M. Mikołajczak, *Na froncie dyplomacji. Znaczenie konferencji sojuszniczych w latach 1943-1947*, Gdańsk 2022.

Mitura 1986

Z. Mitura, *Zmiany w strukturze organizacyjnej spółdzielczości spożywców regionu lubelskiego w okresie PRL*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia*”, t. 20, 1986, s. 355-378.

Musiał 2012

B. Musiał, *Wojna Stalina. 1939-1945. Terror, grabież, demontaże*, Poznań 2012.

Nowoczesna Encyklopedia 1938a

M. Arcta *Nowoczesna Encyklopedia Ilustrowana*, cz. 1, Warszawa 1938.

Nowoczesna Encyklopedia 1938b

M. Arcta *Nowoczesna Encyklopedia Ilustrowana*, cz. 2, Warszawa 1938.

Od Bohrischa do Bosmana 2008

Od Bohrischa do Bosmana. 160 lat szczecińskiego browaru (praca zbiorowa, teksty: T. Kaczmarek, L. Siwecki), Szczecin 2008.

Osękowski 2015

- C. Osękowski, *Specyfika „Ziem Odzyskanych” po II wojnie światowej. Analiza problemu*, [w:] *„Ziemie Odzyskane” po drugiej wojnie światowej*, red. C. Osękowski, G. Strauchold, Zielona Góra 2015, s. 7-20.

Pajączkowski 1988

- S. Pajączkowski, *Rola spółdzielczości pracy w zagospodarowaniu i rozwoju Ziem Odzyskanych*, [w:] *Spółdzielczość pracy na Ziemiach Zachodnich i Północnych 1945-1985. Materiały z konferencji Olsztyn, 5-6 września 1985*, Olsztyn 1988, s. 14-25.

Piwowarstwo w zarysie 1946

- Piwowarstwo w zarysie, według książki Henniesa i Spannera *Die Brauerei im Bild*, Bydgoszcz 1946.

Płoski 2000

- A. Płoski, *Nidzicki „Browar Zamkowy”*, „*Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski*”, R. 2, 2000, s. 150-157.

Płoski 2001

- A. Płoski, *Tradycje piwowarskie Szczytna*, „*Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski*”, R. 3, 2001, s. 112-130.

Płoski 2002

- A. Płoski, *Browarnictwo południowych Mazur*, „*Rocznik Mazurski*”, t. 6, 2002, s. 104-116.

Płoski 2003

- A. Płoski, *I w Biskupcu piwo warzono*, „*Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski*”, R. 5, 2003, s. 114-127.

Płoski 2008

- A. Płoski, *Nowy–stary browar. Przyczynek do historii szczycieńskiego piwowarstwa*, „*Rocznik Mazurski*”, t. 12, Szczytno 2008, s. 155-166.

Płoski 2014

- A. Płoski, *Browarnictwo regionu Warmii i Mazur*, [w:] *Technika w dziejach cywilizacji – z myślą o przyszłości*, red. S. Januszewski, t. 10, Wrocław 2014, s. 27-41.

Płoski, Błazewicz 2008

- A. Płoski, P. Błazewicz, *Był sobie browar*, „*Kalendarz Olsztyna 2008*”, R. 10, 2008, s. 220-229.

Podręcznik 1904

Podręcznik statystyki Galicji wydany przez Krajowe Biuro Statystyczne, red. T. Pilat, t. 7(2), Lwów 1904.

Podręcznik 1908

Podręcznik statystyki Galicji wydany przez Krajowe Biuro Statystyczne, red. T. Pilat, t. 8(2), Lwów 1908.

Puś 1997

W. Puś, *Rozwój przemysłu w Królestwie Polskim 1870-1914*, Łódź 1997.

Rabin, Forget 1998

D. Rabin, C. Forget, *The Dictionary of Beer and Brewing*, Boulder 1998.

Rocznik Statystyczny 1914

Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego. Rok 1913, w opracowaniu Biura Pracy Społecznej, red. W. Grabski, Warszawa 1914.

Rocznik statystyki 1898

Rocznik statystyki Galicji wydany przez Krajowe Biuro Statystyczne (Oddział Statystyki, Przemysłu i Handlu), red. T. Rutowski, R. 5 (1894-1897), Lwów 1898.

Różański 1987

H. Różański, *Śladem wspomnień i dokumentów (1943-1948)*, Warszawa 1987.

Rybak 1953

I. Rybak, *Beczki do piwa i ich konserwacja*, Warszawa 1953.

Rymar 2005

D.A. Rymar, *Ukształtowanie się Ziemi Lubuskiej jako jednostki administracyjnej w świetle sprawozdań pełnomocników rządu (luty-lipiec 1945)*, „Rocznik Lubuski”, t. 31, 2005, s. 11-30.

Rymar 2020

D.A. Rymar, *Życie gospodarcze Gorzowa Wielkopolskiego w latach 1945-1990 i jego pozostałości w Archiwum Państwowym w Gorzowie*, [w:] *Gorzów... Z dziejów gospodarczych miasta i regionu*, red. J.T. Finster, Gorzów Wielkopolski 2020, s. 151-171.

Rynkiewicz-Domino, Gliniecki 2012

W. Rynkiewicz-Domino, T. Gliniecki, *Browar w Elblągu. Tradycyjnie od 1872 roku*, Elbląg 2012.

Skobelski 2015

- R. Skobelski, *Specyfika polityki gospodarczej państwa na „Ziemiach Odzyskanych” w latach 1945-1970*, [w:] *„Ziemie Odzyskane” po drugiej wojnie światowej*, red. C. Osękowski, G. Strauchold, Zielona Góra 2015, s. 45-58.

Sobociński 2002

- W. Sobociński, *Szkice z dziejów browarów wrocławskich w XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, [w:] *Piwo we Wrocławiu. Od średniowiecza po czasy współczesne*, red. H. Okólska, Wrocław 2002, s. 89-112.

Sowa 2011

- A.L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944-1991*, Kraków 2011.

Springer 2011

- F. Springer, *Miedzianka. Historia znikania*, Wołowiec 2011.

Sroka 2013

- P. Sroka, *Browarnictwo na ziemi kłodzkiej w latach 1945-1950*, „Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej”, nr 12, 2013, s. 111-130.

Statistisches Jahrbuch 1938

- Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, Jg. 57 (1938), Berlin 1938.

Stromenger 1970

- A. Stromenger, *Człowiek z zakalcem*, Warszawa 1970.

Szczepańczyk 1992

- C. Szczepańczyk, *Związek Samopomocy Chłopskiej w latach 1944/5-1956/57*, Kielce 1992.

Szczerepa 2021

- W. Szczerepa, *Zarys dziejów piwowarstwa w Kotlinie Jeleniogórskiej*, Jelenia Góra 2021.

Szymański 2021

- M. Szymański, *Starania instytucji państwowych, samorządowych i spółdzielczych o przejęcie browarów na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1949 na przykładzie Szczecina, Słupska i Szczecinka*, „Zapiski Historyczne”, t. 86, 2021, s. 99-122.

Świtalski 1970

- Z. Świtalski, *Struktura organizacyjna spółdzielczości polskiej w latach 1944-1968*, [w:] *Spółdzielczość w Polsce Ludowej 1944-1968. Wybór dokumentów*, red. Z. Świtalski, Warszawa 1970.

Tołłoczko 1948

S. Tołłoczko, *Przemysł Ziem Odzyskanych*, „Śląsk. Miesięcznik Kulturalny”, R. 3(8/10), 1948, s. 26-60.

Trudne Gorzowskie 2001

Trudne Gorzowskie początki. Z dziejów gorzowskich instytucji (teksty źródłowe z lat 1945-1948), opr. D.A. Rymar, „Biblioteczka Nadwarciańskiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego”, Gorzów Wielkopolski 2001.

Unger 2004

R. Unger, *Beer in the Middle Ages and the Renaissance*, Philadelphia 2004.

Urbanek 2010

A. Urbanek, *Historia piwowarstwa w Brzegu i okolicach*, Norymberga–Brzeg 2010.

Urbanek 2015

A. Urbanek, *Browary akcyjne Wrocławia 1869-1945*, Norymberga–Opole 2015.

Urbanek 2022

A. Urbanek, *Die Geschichte des Glogauer Brauwesens*, „Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens”, Jahrbuch 2022, s. 42-58.

Wilk 2002

A. Wilk, *Browary we Wrocławiu w latach 1945-2002*, [w:] *Piwo we Wrocławiu. Od średniowiecza po czasy współczesne*, red. H. Okólska, Wrocław 2002, s. 135-146.

Wawoczny 2011

G. Wawoczny, *Tajemnice zamku i browaru w Raciborzu*, Racibórz 2011.

Wierzbicki 2018

P. Wierzbicki, *Podchmielona historia Warszawy*, Warszawa 2018.

Wrzolek 1946

J. Wrzolek, *Przemysł piwowarsko-słodowniczy na tle planu trzyletniego*, cz. 1, „Przemysł Fermentacyjny”, nr 10(14), 1946, s. 4-8.

Zamorski 1989

K. Zamorski, *Ludność Galicji w latach 1875-1910*, red. H. Madurowicz-Urbańska, Kraków 1989, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji*.

Złotkowski 2014

D. Złotkowski, *Dzieje browaru w Częstochowie w XIX-XX w.*, Radomsko 2014.

Żurawski 2003

K. Żurawski, *Bohrisch, Elysium, Bergschloss...* Historia szczecińskich browarów do roku 1945, Zeszyty Szczecińskie nr 10, Szczecin 2003.

Prasa

„Biuletyn Piwowski”, nr 3(7) z marca 1946 roku; nr 4/5(8/9) z kwietnia-maja 1946 roku.

„Biuletyn Związku Browarów i Słodowni w Rzeczypospolitej Polskiej”, z lat 1935, 1936, 1937, 1938 i 1939.

„Pionier. Dziennik Dolno-Śląski”, nr 57 z 8 marca 1946 roku.

„Pionier. Dziennik Dolno-Śląski”, nr 60 z 12 marca 1946 roku.

„Przemysł Piwowski”, nr 28-29-30 z 24 lipca 1926 roku; nr 31 z 31 lipca 1926 roku.

„Śląsk. Miesięcznik Kulturalny”, nr 3(8/10) z 1948 roku.

„Trybuna Dolnośląska”, nr 105 z 20-21 czerwca 1946 roku.

„Ziemia Gorzowska”, nr 8 z 26 sierpnia 1945 roku.

Monitor Polski (MP)

MP, nr 104, 1949, poz. 1211, lp. 126

MP, nr 55, 1950, poz. 630.

MP, nr 51, 1951, poz. 678.

MP, nr 25, 1952, poz. 313.

Dzienniki Ustaw, dzienniki urzędowe

Deutsches Reichsgesetzblatt

1918, nr 98, poz. 6405, s. 863-885; 1922, nr 31, poz. 444, 445; 1923, nr 55, poz. 557;

1925, nr 39, poz. 244.

Dziennik Ustaw (Dz.U.):

Dz.U. 1924, nr 65, poz. 635.

Dz.U. 1929, nr 72, poz. 548.

Dz.U. 1931, nr 99, poz. 762.

Dz.U. 1938, nr 34, poz. 292.

Dz.U. 1938, nr 78, poz. 533.

Dz.U. 1944, nr 2, poz. 8.

Dz.U. 1944, nr 4, poz. 17.

Dz.U. 1944, nr 5, poz. 22.

Dz.U. 1944, nr 11, poz. 59.

Bibliografia

- Dz.U. 1945, nr 3, poz. 13.
- Dz.U. 1945, nr 11, poz. 57.
- Dz.U. 1945, nr 17, poz. 92.
- Dz.U. 1945, nr 17, poz. 97.
- Dz.U. 1945, nr 18, poz. 101.
- Dz.U. 1945, nr 27, poz. 162.
- Dz.U. 1946, nr 3, poz. 17.
- Dz.U. 1946, nr 3, poz. 23.
- Dz.U. 1946, nr 13, poz. 87.
- Dz.U. 1946, nr 28, poz. 177.
- Dz.U. 1946 nr 71 poz. 389
- Dz.U. 1947, nr 16, poz. 62.
- Dz.U. 1947, nr 29, poz. 123.
- Dz.U. 1947, nr 31 poz. 130.
- Dz.U. 1947, nr 53, poz. 285.
- Dz.U. 1948, nr 30, poz. 199.
- Dz.U. 1948, nr 52, poz. 414.
- Dz.U. 1949, nr 7, poz. 43.
- Dz.U. 1950, nr 28, poz. 255.
- Dz.U. 1950, nr 37, poz. 344.
- Dz.U. 1950, nr 49, poz. 439.

„Dziennik Urzędowy Ministerstwa Apropowizacji i Handlu”, nr 5 z 15 kwietnia 1946 roku, poz. 30; nr 12 z 31 sierpnia 1946 roku, poz. 77.

Spis rycin

- Ryc. 1 – emblematy browarów umieszczone w witrażach pawilonu Przemysłu Piwowarskiego na Wystawie Ziem Odzyskanych w 1948 roku. Od lewej: browar w Sobótce-Górcie, browar w Gdańsku, browar w Ziębicach, browar „Piaśkowski” we Wrocławiu, browar we Lwówku Śląskim.
Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/37903167>.
- Ryc. 2 – wnętrze warzelni browaru w Połczynie-Zdroju, koniec lat czterdziestych. Po lewej stronie widoczny jest filtr zacierowy (używany zamiast kadzi filtracyjnej). W tyle po prawej – kocioł warzelny.
Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/20874588>.
- Ryc. 3 – plan Wrocławia z naniesioną lokalizacją wybranych browarów (liniami pogrubionymi obwiedziono granice działki katastralnej, w obrębie której znajdował się zakład). Oznaczono: 1 – Brauerei drei Kronen Julius Menzel, 2 – Brauerei zur Schwarzen Krähe, 3 – Brauerei zum Weissen Hause, 4 – Brauerei zur Goldenen Marie, 5 – Brauerei zum Birnbaum. Rekonstrukcja autora wykonana na podkładzie mapy „Wrocław – plan katastralny centrum miasta w latach 1902-1912”, oprac. R. Eysymontt, A. Zabłocka-Kos, T. Dzieniszewska (wersja elektroniczna).
- Ryc. 4 – plan Wrocławia z naniesioną lokalizacją wybranych browarów (liniami pogrubionymi obwiedziono granice działki katastralnej, w obrębie której znajdował się zakład). Oznaczono: 6 – Grenzhaus Brauerei, 7 – Brauerei zum Grossen Meerschiff, nast. Państwowy Browar nr 9 „Wiarus”, 8 – Brauerei zum Goldenen Hecht, nast. Państwowy Browar nr 14 „Ratuszowy”. Rekonstrukcja autora wykonana na podkładzie mapy „Wrocław – plan katastralny centrum miasta w latach 1902-1912”, oprac. R. Eysymontt, A. Zabłocka-Kos, T. Dzieniszewska (wersja elektroniczna).
- Ryc. 5 – plan Wrocławia z naniesioną lokalizacją wybranych browarów (liniami pogrubionymi obwiedziono granice działki katastralnej, w obrębie której znajdował się zakład). Oznaczono: 9 – Brauerei zum Schwarzen Adler, 10 – Brauerei Alter Weinstock. Rekonstrukcja autora wykonana na podkładzie mapy „Wrocław – plan katastralny centrum miasta w latach 1902-1912”, oprac. R. Eysymontt, A. Zabłocka-Kos, T. Dzieniszewska (wersja elektroniczna).

- Ryc. 6 – browar w Poznaniu, stan po zakończeniu działań wojennych (u góry) oraz po zakończeniu odbudowy w październiku 1945 roku.
Źródło: Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Album browar Poznań, nlb.
- Ryc. 7 – zniszczenia wojenne w browarze w Poznaniu, jesień 1945 roku.
Źródło: Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Album browar Poznań, nlb.
- Ryc. 8 – plan sytuacyjny zabudowań gospodarstwa rolnego Goświnowice, koniec lat czterdziestych.
Źródło: AAN, Ministerstwo Przemysłu Spożywczego i Skupu w Warszawie, sygn. 14, nlb.
- Ryc. 9 – naprawa beczek w bednarni browaru w Połczynie-Zdroju. Koniec lat czterdziestych.
Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/20874588>.
- Ryc. 10 – reklama prasowa placówek przemysłowych należących do spółdzielni „Społem”, wśród których wyróżniono 6 browarów.
Źródło: „Śląsk”, nr 3, 1948.
- Ryc. 11 – pawilon Spółdzielni Spożywców „Społem” na Wystawie Ziem Odzyskanych w 1948 roku we Wrocławiu. Uwagę zwraca ogródek, w których stoliki i siedziska wykonano z beczek piwnych.
Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/37903171>.
- Ryc. 12 – Marian Belerski, dyrektor Zjednoczenia w Bydgoszczy w latach 1945-1948.
Źródło: Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Album browar Poznań, nlb.
- Ryc. 13 – schemat organizacyjny Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego (Centrala w Warszawie), wdrażany od początku 1946 roku.
Źródło: AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, nlb.
- Ryc. 14 – schemat organizacyjny dużego browaru, wprowadzony w związku z powołaniem Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, wdrażany od początku 1946 roku.
Źródło: AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, nlb.
- Ryc. 15 – schemat organizacyjny małego browaru, wprowadzony w związku z powołaniem Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego, wdrażany od początku 1946 roku.
Źródło: AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, nlb.
- Ryc. 16 – mapa przemysłu piwowarsko-słodowniczego, stan około poł. 1946 roku. Uwagę zwraca dysproporcja w liczbie browarów na ziemiach „nowych”, głównie na terenie Śląska (granicę wyróżniono cienką linią), nawet przy założeniu, że na ziemiach „starych” nie wrysowano browarów spółdzielczych i prywatnych (w sumie 39 zakładów).
Źródło: AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego, sygn. 382, nlb.
- Ryc. 17 – plan usytuowania browaru w Kętrzynie. Lata trzydzieste (na górze), koniec lat czterdziestych (na dole).

- Źródło: AP Olsztyn, Przedsiębiorstwo Państwowe Browar w Kętrzynie, sygn. 1; AAN, Ministerstwo Przemysłu Spożywczego i Skupu w Warszawie, sygn. 14, nlb.
- Ryc. 18 – mapa z zaznaczonymi punktami sprzedaży hurtowej państwowego przemysłu piwowarskiego w 1946 roku, z wyróżnieniem hurtowni własnych, składów fabrycznych oraz sklepów reklamowo-propagandowych.
- Źródło: AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108, nlb.
- Ryc. 19 – plan sytuacyjny browaru w Zielonej Górze, koniec lat czterdziestych.
- Źródło: AP Zielona Góra, Zakłady Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Zielonej Górze, sygn. 46, k. 17.
- Ryc. 20 – plan sytuacyjny browaru w Nowej Soli (ul. Arciszewskiego 8), koniec lat czterdziestych.
- Źródło: AP Zielona Góra, Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Zielonej Górze, sygn. 22, nlb.
- Ryc. 21 – linia do mycia beczek w browarze w Poznaniu, październik 1945 roku.
- Źródło: Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Album browar Poznań, nlb.
- Ryc. 22 – warzelnia browaru w Poznaniu, jedna z pierwszych warek ugotowanych po odbudowie, październik 1945 roku.
- Źródło: Archiwum Tadeusza Belerskiego,teczka: Album browaru Poznań, nlb.
- Ryc. 23 – plan sytuacyjny browaru spółdzielni „Społem” w Szczycinie. Na planie oznaczono: 1 – warzelnia i śrutownik, 2 – hala ekspedycyjna, 3 – rozlewnia piwa butelkowego, 4 – lokal mycia masy filtracyjnej, 5 – kotłownia, 6, 7, 8 – leżakownia, 9 – rozlewnia do beczek i pechownia, 10 – skład lodu, 11 – magazyn beczek, 12 – biura, warsztaty i stołówka, 13 – szopa (magazyn skrzynek na piwo), 14, 15 – garaże, brama i wartownia.
- Źródło: AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 60.
- Ryc. 24 – plan warzelni browaru w Zielonej Górze, stan około 1948 roku.
- Źródło: AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Zielonej Górze, sygn. 46, k. 2.
- Ryc. 25 – plan sytuacyjny browaru w Chojnowie, stan z końca lat czterdziestych.
- Źródło: AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego, sygn. 14211, nlb.
- Ryc. 26 – rozlew piwa do beczek za pomocą aparatu izobarycznego. Browar w Połczynie-Zdroju, koniec lat czterdziestych.
- Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/20874583>.
- Ryc. 27 – linia do rozlewu piwa w butelki funkcjonująca przy browarze w Połczynie-Zdroju. Koniec lat czterdziestych.
- Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/20874583>.
- Ryc. 28 – transport piwa z browaru w Połczynie-Zdroju (koniec lat czterdziestych). Na pierwszym planie tradycyjna platforma konna załadowana piwem butelkowym, dowożonym do odbiorców położonych w bezpośredniej bliskości browaru.

W tle samochód stojący przy rampie załadowniczej, zaopatrujący składy hurtowe i rozlewnie położone w większej odległości.

Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/20874584>.

Ryc. 29 – budka z piwem Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejonu Zachodniego w Bydgoszczy, prawdopodobnie połowa 1946 roku.

Źródło: Archiwum Tadeusza Belerskiego, teczka: Fotografie różne, nlb.

Ryc. 30 – pocztówka reklamowa Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego z wizerunkiem pawilonu w Sopocie.

Źródło: Archiwum Tadeusza Belerskiego, teczka: Fotografie różne, nlb.

Ryc. 31 – budka z piwem Państwowego Zjednoczenia Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego Rejonu Zachodniego w Bydgoszczy, prawdopodobnie połowa 1946 roku.

Źródło: Archiwum Tadeusza Belerskiego, teczka: Fotografie różne, nlb.

Ryc. 32 – pawilon Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego otwarty w trakcie Wystawy Ziem Odzyskanych w 1948 roku.

Źródło: <https://polska-org.pl/896232,foto.html?idEntity=551128>.

Ryc. 33 – wnętrze pawilonu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego otwartego w trakcie Wystawy Ziem Odzyskanych w 1948 roku. Widoczne stoiska serwujące piwo z browarów państwowych, powyżej gabloty z wyrobami poszczególnych zakładów i plansze reklamowe.

Źródło: <https://polska-org.pl/896232,foto.html?idEntity=551128>.

Ryc. 34 – wnętrze pawilonu Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego otwartego w trakcie Wystawy Ziem Odzyskanych w 1948 roku. Widoczne jedno ze stoisk serwujących piwo z browarów państwowych.

Źródło: <https://polska-org.pl/9033027,foto.html?idEntity=551128>.

Ryc. 35 – reklama Państwowego Browaru „Piastowskiego” we Wrocławiu, 1947 rok.

Źródło: „Przemysł Fermentacyjny”, nr 6, 1947, s. 25.

Ryc. 36 – reklama piwa „Zdrój Szczeciński” Pilzator z Państwowego Browaru w Szczecinie, 1947 rok.

Źródło: „Przemysł Fermentacyjny”, nr 6, 1947, s. 27.

Ryc. 37 – praca w laboratorium należącym do browaru w Połczynie-Zdroju. Koniec lat czterdziestych.

Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/20874583>.

Spis tabel

Tab. 1 – liczba browarów umieszczonych w katalogu, w rozbiciu na występujące w źródłach niemieckich i polskich, tylko niemieckich oraz tylko polskich, w podziale na powojenne rejony Zjednoczenia branżowego (z wyróżnieniem Wolnego Miasta Gdańska)	10
Tab. 2 – produkcja piwa (w mln hl) i spożycie <i>per capita</i> (w litrach) w krajach europejskich w 1937 roku	24
Tab. 3 – spożycie piwa w wybranych krajach europejskich w latach 1926-1929 i 1930-1933 (uśrednione dane z czterolecia) na głowę 1 mieszkańca, w litrach.....	26
Tab. 4 – browary w Niemczech w 1937 roku, w ujęciu wielkościowym. W zestawieniu uwzględniono zakłady o produkcji powyżej 20 hl (w kategorii od 0 do 20 hl wliczano piwowarów domowych).....	28
Tab. 5 – zestawienie browarów wrocławskich połączonych z własnym wyszynkiem. W kolejnych kolumnach podano rok powstania, pojemność kotła warzelnego i potencjalną wielkość produkcji (w hektolitrach). Opracowano na podstawie kart informacyjnych zakładów z 1937 roku, dane GGB	36
Tab. 6 – liczba browarów niemieckich funkcjonujących w latach 1937-1941, w rozbiciu na powojenne rejony Zjednoczenia z wyróżnieniem Wolnego Miasta Gdańska.....	36
Tab. 7 – zestawienie browarów z uwagi na stan zniszczeń, w podziale na zakłady bez większych zniszczeń, częściowo zniszczone, zniszczone oraz zdemontowane i wywiezione przez grupy demontażowe Armii Czerwonej.....	38
Tab. 8 – potencjał produkcyjny browarów zniszczonych w trakcie działań wojennych, w rozbiciu na poszczególne rejony z wyróżnieniem Wolnego Miasta Gdańska, w hektolitrach. Zestawiono na podstawie danych niemieckich z 1937 roku	44
Tab. 9 – wykaz browarów wywiezionych (lub najprawdopodobniej wywiezionych) przez armię sowiecką w 1945 roku. Podano pojemność kotła warzelnego i potencjał produkcyjny (w hl)	48
Tab. 10 – zbiory jęczmienia w Polsce w tonach w latach 1946-1955. W dolnym wierszu podano zmianę w stosunku do roku poprzedniego (w procentach)	54
Tab. 11 – ogólna powierzchnia chmielników w Polsce, w rozbiciu na uprawy plonujące oraz nowo założone [1] i zrekonstruowane [2], w latach 1938 i 1945-1950, w hektarach	56
Tab. 12 – liczba browarów uruchomionych lub przygotowywanych do uruchomienia w 1945 roku, przez armię sowiecką, samorzutnie, przez związki spółdzielcze,	

osoby prywatne i bezpośrednio przez Zjednoczenie, w rozbiciu na poszczególne rejon (z wyodrębnieniem Wolnego Miasta Gdańska).....	67
Tab. 13 – liczba browarów sektora spółdzielczego na ziemiach „starych” i „nowych”, w rozbiciu na spółdzielnie „Społem”, „Samopomoc Chłopska” i pozostałe	83
Tab. 14 – browary spółdzielcze na Ziemiach Zachodnich i Północnych, w rozbiciu na poszczególne rejon i związki spółdzielcze. W ostatniej kolumnie zestawiono potencjał produkcyjny tych zakładów (w hektolitrach), według danych niemieckich z 1937 roku i polskich z 1946 roku	85
Tab. 15 – zestawienie browarów oddanych w ręce prywatne, w których uruchomiono produkcję. W kolejnych rubrykach podano: miejscowość i nazwisko dzierżawcy, potencjalną wielkość produkcji (według danych z 1937 roku) w hektolitrach oraz ustalony okres dzierżawy (który nie jest równoznaczny z okresem produkcji piwa)	96
Tab. 16 – obsada personalna Państwowego Zjednoczenia Piwowarsko-Słodowniczego w Centrali i oddziałach terenowych, stan na dzień 20 marca 1946 roku	117
Tab. 17 – zakłady podległe Państwowemu Zjednoczeniu Piwowarsko-Słodowniczemu w poł. 1946 roku. Browary czynne podzielono na kategorie: I – o zdolności produkcyjnej powyżej 200 tys. hl, II – od 100 tys. do 200 tys. hl, III – od 25 tys. do 1 mln hl, IV – poniżej 25 tys. hl. Ponadto podano liczbę samodzielnych słodowni, rozlewni, a także browarów nieczynnych	121
Tab. 18 – struktura i stan posiadania Centralnego Zarządu Przemysłu Fermentacyjnego, w podziale na oddziały terenowe oraz zakłady czynne i nieczynne (browary, słodownie i wytwórnie win etc.). Stan na 1 marca 1950 roku	127
Tab. 19 – stan posiadania państwowego przemysłu piwowarsko-słodowniczego na dzień 1 września 1950 roku (zakłady czynne).....	131
Tab. 20 – zestawienie potencjału produkcyjnego browarów w 1938 i 1946 roku, z uwzględnieniem zmian granic. Kolejne kolumny oznaczają: 1 – zdolność produkcyjna w mln hl, 2 – produkcja w mln hl, 3 – stopień wykorzystania zdolności produkcyjnych. Brak danych dotyczących Kresów Wschodnich po 1945 roku.....	147
Tab. 21 – struktura własnościowa przemysłu piwowarskiego w 1946 roku, w rozbiciu na ziemię „nowe” i „stare”	150
Tab. 22 – struktura wielkościowa browarów, w rozbiciu na pozostające pod zarządem państwowym i pozostałe (browary małe do 15 tys. hl produkcji rocznej, browary średnie od 15 do 50 tys. i duże – powyżej 50 tys.).....	151
Tab. 23 – stawki podatku akcyzowego obowiązujące na podstawie dekretu z 3 lutego 1947 roku <i>Prawo akcyzowe</i>	156
Tab. 24 – założenia produkcji piwa w latach 1947-1949, ujęte w planie trzyletnim, w hektolitrach. Jako odniesienie podano dane produkcyjne z 1938 roku.....	159
Tab. 25 – założenia dotyczące produkcji piwa w skali miesięcznej, wybrane przykłady	167
Tab. 26 – założenia produkcji słodu w kwintalach w skali miesięcznej, wybrane przykłady	168
Tab. 27 – zakłady, w których wstrzymano lub planowano wstrzymanie produkcji w 1947 roku.....	169
Tab. 28 – zakłady przewidziane do likwidacji w 1948 roku	170

Tab. 29 – browary otwarte: do końca 1946 roku i w latach 1946-1989 oraz browary zamknięte: do końca 1949 roku, do poł. 1989 roku i po poł. 1989 roku	179
Tab. 30 – wykonanie planu produkcyjnego i sprzedaży piwa przez Zjednoczenie w Bydgoszczy w 1945 roku, w hl	183
Tab. 31 – szacunkowa wielkość produkcji w browarach na ziemiach „nowych”, znajdujących się na terenie rejonu bydgoskiego (bez dawnego Wolnego Miasta Gdańska) w 1945 roku, w rozbiciu na browary z sektora państwowego, spółdzielczego i prywatnego, w hl	184
Tab. 32 – wielkość produkcji w browarach na ziemiach „nowych”, podległych Zjednoczeniu w Zabrzu w 1945 roku, w hl. Produkcję browaru w Paczkowie podano szacunkowo.....	184
Tab. 33 – szacunkowa wielkość produkcji w browarach na ziemiach „nowych”, znajdujących się na terenie rejonu zabrzańskiego, w rozbiciu na browary z sektora państwowego, spółdzielczego i prywatnego, w hl.....	185
Tab. 34 – produkcja w browarach podległych Zjednoczeniu w Zabrzu w 1946 roku, w hl.....	186
Tab. 35 – produkcja piwa w browarach podległych Zjednoczeniom terenowym w 1946 roku, w rozbiciu na podstawowy asortyment: piwo jasne (9% ekstraktu), słodowe, pełne i porter, w ujęciu miesięcznym i zbiorczo, w hektolitrach.....	188
Tab. 36 – produkcja piwa w latach 1946-1955. W kolejnych wierszach podano: wielkość produkcji (w hl), zmianę w stosunku do roku poprzedniego (w procentach), zmianę w stosunku do 1946 roku (w procentach).....	190
Tab. 37 – spożycie piwa w przeliczeniu na głowę przeciętnego mieszkańca w latach 1946-1955, w litrach. W dolnym wierszu podano zmianę w stosunku do roku poprzedniego (w procentach).....	190
Tab. 38 – spożycie piwa w Polsce w 1947 roku w przeliczeniu na 1 mieszkańca, w rozbiciu na województwa, w litrach.....	192
Tab. 39 – spożycie piwa w Polsce w 1947 roku w przeliczeniu na 1 mieszkańca, w dużych miastach (lewa kolumna) i powiatach na prowincji (prawa kolumna), w litrach	193
Tab. 40 – produkcja piwa na ziemiach „nowych” w latach 1947, 1949-1951, 1953-1955 (w hl), w rozbiciu na rejony (z wyodrębnieniem dawnego Wolnego Miasta Gdańska). W wierszach poniżej podsumowania podano kolejno: procentowy wzrost liczony w stosunku do 1946 roku, produkcję globalną (ogólnopolską), odsetek piwa wyprodukowanego w browarach na Ziemiach Zachodnich i Północnych	194
Tab. 41 – liczba hurtowni i rozlewni piwa w ujęciu własnościowym, obsługujących rejon śląsko-dąbrowski w Zabrzu w 1946 roku (stan na 1 stycznia i 31 grudnia). W dolnym rzędzie podano wzrost (w liczbach i procentach) wyliczony dla każdego sektora oraz zbiorczo	197
Tab. 42 – rozlewnie na terenie woj. szczecińskiego (zapewne 2. poł. 1947 roku). Liczba – w górnym wierszu: ogólnie, w dolnym w kolejności: prywatne-spółdzielcze-państwowe. Przy nazwie miejscowości podano w nawiasie dzienną zdolność rozlewu w litrach. Ob. – obecnie	204
Tab. 43 – uśrednione ceny piwa w 1938 roku: hurtowa w browarze, koszt piwa w lokalach I, II i III kategorii (przy uwzględnieniu wszystkich kosztów), cena sprze-	

daży w lokalu – dla 1 hektolitra, w złotych. W nawiasach kwadratowych podano cenę za szklankę 0,25 litra	208
Tab. 44 – porównanie kosztów produkcji 1 litra piwa jasnego, według arkusza kalkulacyjnego (na 100 hl), z 1947 (obliczenie teoretyczne na podstawie danych historycznych) i 1948 roku. Cena jednostkowa obejmuje: materiały, robociznę, zysk 10% oraz podatek obrotowy. Cena efektywna zbytu została ustalona na 44 zł. W ostatniej rubryce podano różnicę pomiędzy ceną rozliczeniową zbytu a ceną efektywną zbytu. Dane w zł.....	209
Tab. 45 – liczba hurtowni obsługujących przemysł piwowarsko-słodowniczy w ujęciu własnościowym. Stan na 1 września 1950 roku	210
Tab. 46 – struktura sprzedaży piwa w miesiącach styczeń-czerwiec w 1950 roku (w hektolitrach i procentach). Podano sumaryczny procentowy udział sektorów: państwowego, spółdzielczego i prywatnego	211
Tab. 47 – spożycie piwa w przeliczeniu na głowę przeciętnego mieszkańca w latach 1950-2010 (w odstępach dziesięcioletnich, dane w litrach). W dolnym wierszu podano zmianę w stosunku do poprzedniej dekady (w procentach)	229

Summary

Breweries in Poland's West and North Territories in the years 1945-1951

Volume 1

The main goal of this study is an attempt to present, in the form of a monograph, the history of the brewing and malting industry in the early post-war years in territories by which Poland was expanded in 1945, commonly referred to as the Recovered Territories. Taking into account the propaganda undertones of the term, the present study will use "West and East Territories", a more neutral description, to refer to the aforementioned regions. It is important to note that the subject of the development of the brewing industry after the end of World War II is all but non-existent in Polish academic literature. Thus, the present monograph is intended to address this shortage.

The Catalogue (Volume 2 of this study) contains details of 230 breweries. A note on one additional facility was found after the study had been submitted for publication, increasing the number of the plants described in the catalogue to 231. A brewery was listed in the catalogue if its existence during World War II or shortly before the outbreak of the war could be confirmed. The data were sourced from information sheets kept in the archive Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens in Berlin, verified on the basis of industrial prospectuses "Die Brauereien und Mälzereien im Deutschen Reich" published in the years 1938-1942. Some plants had already been closed down when their details were recorded; still, they were included in this study. A second criterion required that the plants had to be mentioned in post-war documents, archival records stored in Polish archives, press releases, conservation or maintenance sources. Obviously,

only one requirement had to be met for a plant to be listed in the catalogue (i.e. its presence in German or Polish sources).

140 breweries are mentioned both in Polish and German sources. German sources report a further 59 breweries, whereas Polish documents contain information on additional 32 plants. It was determined that there were approximately 170 active breweries around 1938 in some of the former German territories adjoined to Poland after the war, as well as in the Free City of Danzig (Gdańsk). This means that about 61 plants were permanently or temporarily (seasonally) decommissioned at that time. A large group of breweries had already ceased to operate during the Great War or soon after it had ended. They are included in the catalogue, since ascertaining whether a given establishment was permanently closed down or if there was equipment which would enable its reopening was impossible in the majority cases.

The ratification of Poland's western border in 1945 meant that the country was enlarged by lands east of the Oder and the Lusatian Neisse (Nysa Łużycka). Compared to the territory of the Second Polish Republic seized by the Soviet Union in the east, the regained lands were much more industrialized, had a dense transportation network and several large industrial centres. However, the North and West Territories had been largely devastated in broadly defined military operations. Installations in many factories had been stripped down, transported across the Oder or to the Soviet Union, looted or simply destroyed.

It is estimated that 73% of the industry had been destroyed, which was higher than the mean for the entire country. In total, *6727 of 9255 of plants and businesses in the region had been destroyed*. The Red Army seized more factories as the front line shifted. They were requisitioned by the military and most of them started manufacturing items for the needs of the war machine. The Soviet military command exercised formal supervision over the entirety of the seized property.

In the early days, the procedures whereby Poland took ownership of industrial plants had yet to be defined or formalised. *The prevalent conditions [in former German territories] were completely new, so they required new practices to be developed and called for specific and necessary measures to take over and re-start the industry*. The situation was in a state of flux due to the ongoing war and the rapidly advancing front line.

The legal framework for Poland's acquisition of all factories was ultimately provided in an agreement concluded on 16 August 1945 as well as the detailed memorandum of 14 September drafted on its basis. The Soviet Union agreed to transfer to Poland all industrial plants which had

hitherto been in its possession. In return, the government of Poland committed to make available 90 industrial facilities, including mills, bakeries, agrifood industrial plants, distilleries, tanneries, grain elevators, breweries, shoe factories, storage areas and car service workshops on a free lease basis. The Russian command was supposed to return the facilities on lease when they were no longer deemed necessary, in the condition as recorded in the delivery and acceptance reports. The facilities outside of the agreement were meant to be treated as unlawfully used and had to be returned to the Polish government.

The mid-September 1945 may be considered a symbolic end of the pioneering period in the history of Poland's West and North Territories. This temporal delimitation is obviously symbolic. One may, however, highlight several key moments where the pioneering aspect was prominent, e.g. abolishing the Soviet wartime administration, organising a network of Polish civil authorities and stabilising the initially fluid administrative divisions, the acquisition of industrial plants seized by the Red Army, or the actual reactivation of various state institutions, as well as the actual placement of Polish population in a specific town or region.

In 1945, wartime losses and shifting borders led to dramatic ownership changes in the brewing and malting industry. Many studies emphasise the fact that Poland was expanded by well-developed Eastern Prussia, Lower Silesia and Pomerania in exchange for the weakly industrialised Eastern Borderlands. A comparison of pre-war brewing and malting potential in Germany and Poland and description of wartime damage helps evaluate the gains and losses.

In principle, none of the breweries described in this study can be said to have survived the war unscathed. Several establishments were taken over in a *fully operational* condition, i.e. in the course of production, with a stock of raw materials and finished beer. Nevertheless, the wasteful exploitation of resources had nearly always led to smaller or greater damage. Machines had been disassembled in search of missing parts or simply destroyed. Many documents mention smashed windows, damaged joinery (doors, stairs, floors), plumbing and electrical wiring ripped out of the walls, as well as other types of damage, which undoubtedly had not been caused by direct military operations. Accordingly, breweries wherein production could be restarted within a relatively short period (no longer than several weeks), without the need to carry out complex maintenance or overhauls, were categorised as those which had not suffered greater damage. This group included 83 plants. A partly damaged brewery was defined as a facility which could not be recommissioned within a short

time period and the reactivation of which involved considerable effort and financial outlays. 20 plants belonged to this second group. In some of those plants, maintenance work started immediately and was completed successfully after a few or dozen months of concentrated effort (e.g. breweries in Elbląg and Szczecin). At least 40 breweries had been almost completely destroyed. Therefore, their fate was sealed, as the manufacturing potential of active plants exceeded the needs of the market multiple times. In any case, no destroyed plant was expected to be rebuilt during those early post-war years, even in Warsaw and Białystok. Instead, the Polish capital and eastern territories were to be provided by a soon-to-be-built network of wholesalers supplied from the adjoining regions. The fast-growing consumption and transport costs forced the decision makers to reconsider their plans. The reconstruction of the breweries became part of the Six Year Plan and was completed by the mid 1950s.

Another issue here is the concept or “wartime losses”, which even the sources of the period fail to define consistently. By extension, wartime losses included such phenomena as the disassembly and transportation of equipment or parts thereof by German owners or military, damage directly caused by hostilities, destruction wrought by the Soviet army, machines taken apart and carried into the heartland of the Soviet Union, not to mention commonplace looting. Consequently, wartime losses could be significantly protracted along the timeline. Several years down the line, they were conflated into a bundle of indefinite incidents, becoming a catchphrase encapsulating and elucidating negative past events.

The process of the acquisition and reactivation of breweries on former German lands followed a path different to the one in the “old” territories of Second Polish Republic. In the first half of 1945, all efforts involved in the process could be described as spontaneous and chaotic. Early lists of breweries and their inventories were compiled by the representatives of the Operating Groups of the Economic Committee of the Council of Ministers [GO KERM]. The intention was to take over as many facilities from the military headquarters as possible and to restart production in those plants which were capable. At times, this process was spontaneous. In the absence of precise guidelines, many plants were transferred to local authorities, cooperative associations or even private operators. In some cases, production was relaunched with the involvement of the representatives of government or administration. In autumn 1945, the Board of the Brewing and Malting Industry began to take active part in the opening of breweries.

To summarise, a total of 50 breweries were opened (or saw work aimed at restarting production) by the end of 1945. In the early period, the pro-

cess was initiated mainly by the Soviet army itself. When the representatives of GO KERM and the Polish administration became involved, an incoherent process began, with breweries opened spontaneously through the effort of cooperative associations or even private individuals. As the structures of the brewing and malting industry settled in, regional boards came to the fore. They would take over active or defunct breweries – from the representatives of GO KERM and local administration, via Provisional State Administration or directly from the Soviet military command. Bottling plants and wholesale warehouses for products from other state-owned breweries were set up in some permanently decommissioned plants. A decision was also made to allocate some large breweries to the so-called “cold reserve” (to be recommissioned in the future).

The rules underlying the political system for the future Polish state were formulated in the Manifesto of the Polish Committee for National Liberation (PKWN) of 22 July 1944. As such, the Manifesto was a propaganda document which emphasised values such as liberty, equality and democracy, with no mention of the true nature of future changes which eventually led to the imposition of a regime based on the Soviet playbook. Lengthy paragraphs discussed the subject of future borders, making significant adjustments to the shape of the eastern frontier. As for the western border, the document called for a return *of the old Polish Pomerania and Opolian Silesia, East Prussia and the sea coast to Motherland, for Polish border posts on the Oder River!*

The three following legal acts were relevant for the brewing and malting industry: the Agricultural Reform Decree of 6 September 1944, the Abandoned and Derelict Property Act enacted 6 May 1945 and the 3 January 1946 Act on the Takeover of the Basic Sectors of National Economy by the State. Those acts provided legal basis for the acquisition of breweries and malthouses by the state and determined the shape of the industry in the first three post-war years. In addition, they lay the foundation for the division of the brewing and malting industry into three sectors. The national sector, managed by an industrial board controlled by the Minister of Supply and Commerce, played a leading role. Most breweries which had been acquired as a result of the agricultural reform and some plants on the former German territory were managed by the cooperative sector. Deprived of production capacity in excess of 15,000 hectolitres and heavily dependent on the supply of raw materials by state-owned organisations, the private sector had the weakest position.

The Board of the Brewing and Malting Industry was established on 30 May 1945, having unofficially existed since 9 March, at the Ministry of

Supply and Commerce. In practice, local structures did not have a uniform character. They were coordinated from Warsaw but in fact they depend mainly on the resourcefulness of people who performed the “field work”. A well-functioning brewing department existed at the Board of the Food Industry in Zabrze. Still, no details are available on its organisation. Wrocław had a similar structure, and very little is known, too, about its brewing department, except for later mentions of its poor organisation and long-term staff deficiencies. The situation in Bydgoszcz was quite different due to the local activity of the Board of the Brewing and Malting Industry of Poznań-Pomerania-Koszalin-Gdańsk Region set up by Marian Belerski. Practices developed in Bydgoszcz region were employed in the reorganisation which took place from September to November 1945. That period saw the appointment of six regional boards subordinate to the Central Office in Warsaw. In subsequent years, the Board was subject to two radial reorganisations. However, its fundamental structure remained unchanged until 1 December 1950. It was a time when multi-plant businesses were created, in line with Poland's economic policy. Such businesses were regarded as the basic organisational units of the planned economy *created [...] to meet the needs of the society in the area defined in the deed of incorporation*. Businesses were incorporated and expected to run according to the principle of economic accountability. They could be merged or closed down as decided by the authorities which supervised them. This was the basis for the establishment multi-plant enterprises, combined into organisations called “boards”, which were controlled by competent ministries. A total of 49 brewing and malting industry boards were created, supervising 338 plants, including the Hop Sulphuring Plant with its headquarters in Lublin.

The first decade after the war saw a spike in beer production and consumption levels. The most optimistic forecasts in 1946 expected the levels to rise by no more than 20% per year and a *per capita* consumption of 7 litres following the completion of the Three Year Plan. The 10-litre threshold seemed infeasible in the foreseeable future. Meanwhile, as early as 1954 the production increased 3.5-fold over the pre-war level, which translated into a 4.5-fold rise in consumption (due to the post-war decline in population). Beer production went up very quickly in the West and North Territories, whose population, perhaps surprisingly, became leading consumers of the beverage. This growing trend proved permanent. A rational policy followed in the early post-war years involved the concentration of production in the largest plants with highest capabilities, as well as moving several establishments to “cold reserve”, providing the

brewing industry with a high spare production capacity. The reconstruction of breweries in Warsaw and Białystok was a well-advised decision. It was also quite rightly expected that certain plants which had suffered various extent of damage in the war would also need to be rebuilt, having remained at the Board's disposal. This necessity arose as early as the 1960s. The reactivation of the plants helped meet the demand for beer in Upper Silesia (Bytom, Zabrze), Northeast (Biskupiec, Braniewo) and Lower Silesian-Lubusz borderlands (Nowa Sól, Żary).

The nascent brewing industry was constrained by limitations typical of the post-war period. Although raw material shortages were incomparably less severe than ones after the Great War, some degree of compromise was necessary. As a result, beers of reduced extract content in original wort, occasionally up to 5%, more often up to 7%, were brewed. Soon, however, beer with 9% extract content became standard. The Beer Taxation Act of 1931 was formally still in force. It defined the following types of beer by extract content: "full beer" (9 to 12.99%), "double beer" (13 to 19.99%) and "strong beer" (20% and more). Making beer with an extract content below 9% required the consent of the Minister of Treasury. For commonly known reasons, this limit did not have any practical application. It is essential to recognize that the concept of "light beer" was absent from Polish legislation. Accordingly, brewers made *weak* beer (occasionally referred to as *medium-bodied*) and "full beer", a term used to describe beer with 9% extract content. In Circular 1 dated 10 October 1945, the Board in Bydgoszcz decided to produce of beer with 9% content in all of its subordinate breweries. The order allowed for an *exception to Grodzisk beer, which shall maintain its existing standard*. We may thus assume that, around that time, similar standards were introduced in all breweries, not only state-controlled but also cooperative and private breweries. It would be difficult not to link this fact with the resurgence of tax chambers and return to the enforcement of the provisions of the Act of 1931. A decree of 13 November 1945 amended certain provisions of the act. The concept of beer was slightly refined (allowing for the use of maize or other grain, sugar and colourants); new extract ranges were also defined for light beer (7-9.99%), full (10-14.99%) and full beer (15% and higher). Additionally, new tax rates were determined. By the time the post-war reconstruction of the brewing industry was complete, light beer with 9% extract content had become standard. Other types of beer were brewed occasionally and in small volumes. In 1946, small quantities of full beer with 12% extract content were brewed. Its proportion in overall production was systematically growing. However, it was not until the mid-1950s that full beer

gained its leading position on the market. At these same time, "Kozłak" type of beer made its first appearance on the market. A local brand of Kozłak produced in a brewery in Zielona Góra attained particular recognition. This beer was sometimes called the "Zielona Góra porter". In 1947, a similar product became part of the commercial offer of a brewery in Połczyn-Zdrój (described as dark beer with 15% extract content), and later, in 1948, a brewery in Koszalin. The Elbląg brewery launched its first porter in 1946. Similar products soon began to be produced in large establishments in Gdańsk, Szczecin and Wrocław. It should be emphasised that special beers made up only a fraction of total production. Even those minimal quantities struggled to attract buyers. The reason behind this was the price as well as the consumer's attachment to light beer.

Overall, the process of the reconstruction of the brewing industry after the war should be seen in the positive light. It culminated with a success the scale of which exceeded all forecasts and expectations. A multitude of factors contributed to this; some of them have been discussed above. The breweries and their management skilfully played to their strengths, making judicious use of external conditions and resources. The potential of Polish breweries in North and West territories played a key role in the process. A strategy for the industry was developed in 1946 and successfully implemented throughout the following years. It entailed the concentration of the majority of plants, including all establishments of strategic importance, under state control. Although the cooperative (or, for some time, even private) sector was allowed to function, it had limited capacity and was largely subordinate to centralised supervision. Initially, the policy focused on the growth of large and medium-sized breweries. There were attempts to find market for their products so that they were able to reach the upper limits of their production capacity. This policy also meant no investments in small plants, which used obsolete technologies and generated high unit costs. Some of them were not recommissioned; other were to be phased out (this concerned mostly breweries which had been "spontaneously" reopened before the formal structures of the industry re-emerged). Generally, the process started as early as the end of 1945. In subsequent years, over a dozen plants were shut down and repurposed as wholesale warehouses combined with bottling plants providing services for large breweries, which at that time were expanding their markets. By summer 1946, a detailed ownership inventory was taken in Poland's newly adjoined territories, identifying and securing plants the opening of which was economically infeasible, even if theoretically possible.

A number of them were allocated as the so-called “cold reserve”, intended to be commissioned in the future (which happened sooner than originally expected), some were disassembled and their components were transported to other breweries all over Poland.

Following the above strategy brought the Board the following benefits:

- the amount of necessary funds (which were painfully lacking) was kept to a minimum and investments were limited to those breweries which had been only slightly damaged by hostilities and as such did not require considerable financial outlays. Initially, the entire income from commissioned breweries was used to open more brewing plants, thanks to which the process was carried out smoothly and in the shortest period possible;
- the capabilities of functional breweries were bolstered, transferring equipment from defunct establishments (from the machines installed in the brewing house and the boiler house, through brewing tanks, storage casks, cooling apparatuses, to small fittings, etc.). Those activities could be described as low-cost in-house investments;
- the potential of a meagre team of specialists was used reasonably;
- the construction of regional networks of breweries and beer wholesale stores created market for medium-sized and large breweries. This enabled them to reach high utilisation level of their production capacity, with beneficial effects such as lower production costs and increased quality;
- top-down cost control and low overheads meant that the prices could be kept relatively low, contributing to a rapid growth in consumption.

Even though the strategy outlived its purpose in the early 1950s, the phenomena described here proved permanent. Some growth trends started to decelerate as late as the mid-1970s due to the impending economic crisis. Therefore, steps taken already in the 1940s should be considered meaningful and rational. An important factor in the process was that teams of well-educated experts who had gained their qualifications in the interwar period became involved in the work performed by the Board. They used their experience from the years 1919-1920 while avoiding mistakes which had been made back then.

Keywords: brewery, history of the brewing industry, Poland’s West and North Territories, 1945-1951

Zusammenfassung

Brauereien auf den westlichen und nördlichen Gebieten in den Jahren 1945-1951

Band I

Das Hauptziel dieser Studie ist ein Versuch der monografischen Darstellung der Geschichte der Brauerei und Mälzerei in den ersten Nachkriegsjahren in den im Jahr 1945 an Polen angegliederten Gebieten, die allgemein als „Wiedergewonnene Gebiete“ bezeichnet sind. Aufgrund des propagandistischen Hintergrunds dieser Bezeichnung wurde der neutralere Begriff West- und Nordgebiete gewählt. Es ist hervorzuheben, dass Fragen im Zusammenhang mit der Entwicklung der Brauerei nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs in der polnischen wissenschaftlichen Literatur so gut wie nicht vorkommen. Die vorliegende Monografie soll daher diese Lücke füllen. Der bereits veröffentlichte Katalog (der zweite Band dieser Studie) enthält Anmerkungen zu 230 Brauereien. Bereits nach der Drucklegung der Studie wurde ein Hinweis auf einen weiteren Standort gefunden, so dass sich die Zahl der beschriebenen Brauereien auf 231 erhöhte. Die Grundlage für die Aufnahme in den Katalog war die Bestätigung der Betreibung (oder zumindest der Existenz) des Betriebs während oder kurz vor dem Ausbruch des Zweiten Weltkriegs. Die Hauptquelle hierfür sind die Daten aus den Informationsdatenblättern des Archivs der Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens in Berlin, verifiziert mit den Informationen aus den Branchenbüchern „Die Brauereien und Mälzereien im Deutschen Reich“ in den Jahren 1938-1942. Einige Betriebe wurden als inaktiv eingestuft, sind aber in dieser Studie enthalten. Das zweite Kriterium war die Suche nach jeglichen Erwähnungen in Nachkriegsdokumenten, in Akten, die in polnischen Archiven aufbewahrt

werden, in Pressevermerken oder in konservatorischen Quellen. Offensichtlich genügte eines dieser Kriterien (d. h. das Vorhandensein in deutschen oder polnischen Quellen), um in den Katalog aufgenommen zu werden. Sowohl in polnischen als auch in deutschen Quellen werden 140 Brauereien erwähnt. In deutschen Quellen werden weitere 59 Betriebe genannt, während in polnischen Dokumenten Informationen über weitere 32 Betriebe gefunden wurden. Es wurde festgestellt, dass um 1938 in dem nach dem Krieg an Polen angegliederten Teil der deutschen Gebiete und auf dem Gebiet der Freien Stadt Danzig (Gdańsk) noch etwa 170 Brauereien in Betrieb waren. Das bedeutet, dass etwa 61 Betriebe während dieses Zeitraums dauerhaft oder saisonal außer Betrieb waren. Eine große Anzahl von ihnen gab während oder kurz nach dem Großen Krieg ihre Tätigkeit auf. Sie wurden in den Katalog aufgenommen, weil es in den meisten Fällen nicht möglich war, die Frage zu klären, ob ein Betrieb endgültig geschlossen wurde oder ob am Standort Einrichtungen verblieben sind, die eine Wiederaufnahme des Betriebs ermöglichen würden. Die Festlegung der Westgrenzen Polens im Jahr 1945 bedeutete die Eingliederung der östlich der Oder und der Lausitzer Neiße gelegenen Gebiete des Dritten Reiches. Im Vergleich zu den von der Sowjetunion übernommenen Gebieten der Zweiten Republik Polen im Osten waren diese Gebiete viel besser industrialisiert, von einem dichten Kommunikationsnetz durchzogen und sie verfügten über mehrere großen Industriezentren. Diese Gebiete wurden durch die weit verbreiteten Kriegshandlungen erheblich beschädigt. Die Ausstattung vieler Betriebe wurde verwüstet, über die Oder bzw. in die Sowjetunion ausgeführt, geplündert oder einfach mutwillig zerstört. Es wird geschätzt, dass die durchschnittliche Zerstörung in der Industrie 73% übersteigt und höher als der auf nationaler Ebene berechnete Durchschnitt liegt. *Von den 9255 Betrieben und Geschäften auf diesem Gebiet wurden 6727 zerstört.* Mit dem Fortschreiten der Kriegsfront eroberte die Rote Armee weitere Industriebetriebe. Sie wurden vom Militär besetzt und einige von ihnen wurden für die Kriegsmaschinerie in Betrieb genommen. Die formelle Aufsicht über das gesamte beschlagnahmte Eigentum lag in den Händen der sowjetischen Militärkommandanten.

In der Anfangszeit waren die Formen der Übernahme von Industriebetrieben durch die polnische Regierung nicht definiert und in keiner Weise geregelt. Hier *[auf den postdeutschen Gebieten]* herrschten völlig neue Bedingungen, die die Erarbeitung von anderen Handlungskonzepten und die notwendigen und spezifischen Maßnahmen zur Übernahme und Einführung der Industrie erforderten. Die Situation war dynamisch, die Kämpfe dauerten an und die Frontlinie verschob sich schnell.

Die endgültige Grundlage für die Übernahme aller Industriebetriebe durch die polnische Regierung bildeten das Abkommen vom 16. August 1945 und die auf seiner Grundlage ausgearbeitete Detailvereinbarung vom 14. September. Die sowjetische Regierung verpflichtete sich, alle bisher in ihrem Besitz befindlichen Industriebetriebe an die polnische Regierung zu übergeben. Im Gegenzug erklärte sich die polnische Regierung bereit, 90 Industrieanlagen unentgeltlich zu verpachten, darunter Mühlen, Bäckereien, Einrichtungen der Agrar- und Lebensmittelindustrie, Brennerien, Gerbereien, Getreidesilos, Brauereien, Schuhfabriken, Lager und Reparaturwerkstätten des Fuhrparks. Die sowjetische Regierung sollte die gepachteten Einrichtungen zurückgeben, wenn sie diese nicht mehr benötigte, und zwar in einem solchen Zustand, der der in den Übergabeprotokollen vermerkten Bewertung entsprach. Einrichtungen, die nicht unter das Abkommen fielen, sollten als rechtswidrig genutzt betrachtet und den polnischen Behörden übergeben werden.

Mitte September 1945 kann als symbolisches Ende einer bahnbrechenden Periode in der Geschichte der West- und Nordgebiete angesehen werden. Die Bezeichnung dieses Abschnitts der Geschichte ist natürlich symbolisch, aber es ließ sich eine Reihe von Schlüsselmomenten identifizieren, die die Pionierphase kennzeichnen, wie z. B. die Abschaffung der sowjetischen Kriegsverwaltung, die Vernetzung der polnischen Zivilverwaltung und die Stabilisierung der anfänglich fließenden Verwaltungsaufteilung, die Übernahme von Industriebetrieben von der Roten Armee oder die Arbeitsaufnahme verschiedener staatlicher Einrichtungen sowie die Besiedlung eines bestimmten Ortes oder einer Region durch die polnische Bevölkerung.

Kriegsverluste und Grenzverschiebungen im Jahr 1945 veränderten die Situation des Brau- und Mälzereigewerbes erheblich. In vielen Studien wurde hervorgehoben, dass anstelle der schwach industrialisierten östlichen Grenzgebiete die gut entwickelten Gebiete Ostpreußens, Niederschlesiens und Pommerns zu Polen gehörten. Ein Vergleich des Brauerei- und Mälzereipotenzials auf den deutschen und polnischen Gebieten vor Ausbruch des Krieges und eine Beschreibung der Kriegsverluste tragen zur Abschätzung von Gewinnen und Verlusten bei.

Eigentlich kann man von keiner der beschriebenen Brauereien behaupten, dass sie den Krieg unbeschadet überstanden haben. Einige Betriebe wurden *in vollem Gang* d.h. während der Produktion übernommen, mit Lagerbeständen an Rohstoffen und fertigem Bier, aber die Plünderung der Vorräte endete fast immer mit mehr oder weniger großen Schäden. Maschinen wurden auf der Suche nach fehlenden Teilen zerlegt oder einfach

zerstört. In vielen Dokumenten wurden zerbrochene Fenster, beschädigte Holzkonstruktionen (Türen, Treppen, Fußböden), aus den Wänden gerissene Elektro- und Sanitäreinrichtungen und andere Schäden festgestellt, die zweifellos nicht auf direkte Kriegseinwirkung zurückzuführen sind. Zu den Betrieben, die keine größeren Schäden erlitten, gehörten daher solche, in denen die Produktion innerhalb eines kurzen Zeitraums (höchstens ein paar Wochen) wieder aufgenommen werden konnte, ohne dass komplexe Sicherheits- und Reparaturarbeiten durchgeführt werden mussten. In dieser Gruppe befanden sich 83 Standorte. Unter einem teilweise zerstörten Betrieb ist eine Anlage zu verstehen, die nicht in kurzer Zeit und nur mit erheblichem Aufwand in Betrieb genommen werden konnte. Zu dieser Gruppe gehörten 20 Standorte. In einigen Fällen wurde sofort mit der Arbeit begonnen, die nach einigen oder mehreren Monaten harter Arbeit von Erfolg gekrönt war (z. B. in den Brauereien in Elbing (Elbląg) und Stettin (Szczecin)). Mindestens 40 Brauereien sind fast völlig zerstört worden. Ihr Schicksal war damit besiegelt, denn das Produktionspotenzial der aktiven Betriebe überstieg mehrfach den Bedarf des Marktes. In den ersten Jahren war nicht vorgesehen, dass die zerstörten Betriebe wieder aufgebaut werden sollten, auch nicht die in Warschau (Warszawa) und Białystok (Białystok), wo die Versorgung der Hauptstadt und des Ostgebiets durch den Aufbau eines Großhändlernetzes mit Lieferungen aus den angrenzenden Gebieten geplant war. Die rasche Zunahme des Verbrauchs und die steigenden Transportkosten haben eine Korrektur dieser Entscheidungen erforderlich gemacht. Der Wiederaufbau dieser Brauereien wurde in den Sechsjahresplan aufgenommen und in der ersten Hälfte der 1950er Jahre umgesetzt.

Ein weiteres Problem ist die Definition des Begriffs „Kriegsverluste“, die selbst in den damaligen Quellen nicht klar dargestellt wurden. Sie erstreckte sich auf solche Erscheinungen wie Demontage und Ausfuhr von Ausrüstungsgegenständen oder Teilen durch deutsche Eigentümer oder das Militär, unmittelbar durch die Kriegshandlungen verursachte Schäden, Verwüstungen im Zusammenhang mit dem Einmarsch der sowjetischen Truppen, Demontage und Ausfuhr von Ausrüstungsgegenständen bis tief in die Sowjetunion hinein sowie allgemeine Plünderungen. So konnten die Kriegsverluste im Laufe der Zeit erheblich in die Länge gezogen werden. Aus Perspektive einiger Jahre haben sie sich zu einem Gefüge von unbestimmten Ereignissen zusammengesetzt und wurden zu einer Art Rechtfertigung, um die negativen Ereignisse der Vergangenheit zu klären. Die Übernahme und Gründung von Brauereien auf den post-deutschen Gebieten verliefen nach anderen Regeln als in den ehemaligen Gebieten der Zweiten Republik Polen. In der ersten Hälfte des Jahres 1945

können wir alle Aktivitäten in diesem Bereich als spontan und chaotisch charakterisieren. Die ersten Betriebslisten und Bestandsbeschreibungen verdanken wir den Vertretern der Arbeitsgruppen des Wirtschaftskomitees des Ministerrats [GO KERM]. Das Ziel bestand darin, so viele Standorte wie möglich von den Kriegskommandanten zu übernehmen und die Produktion in den geeigneten Betrieben so schnell wie möglich in Gang zu setzen. Manchmal erfolgte dieser Prozess spontan. Infolge des Mangels an präzisen Leitlinien wurden viele Betriebe an Vertreter lokaler Verwaltungsbehörden, Genossenschaften und sogar Privatpersonen übergeben. Es sind Fälle bekannt, in denen Regierungsvertreter oder Mitglieder von Verwaltungsbehörden an der Einleitung der Produktion beteiligt waren. Im Herbst 1945 beteiligte sich die Gewerkschaft des Brauerei- und Mälzereiwesens aktiv an der Inbetriebnahme von Brauereien.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass Ende 1945 50 Brauereien die Produktion wieder aufgenommen hatten (oder man an der Wiederaufnahme der Produktion arbeitete). In der Anfangsphase war die Sowjetarmee der Hauptinitiator dieses Prozesses. Mit der Ankunft der GO KERM-Vertreter und der polnischen Verwaltung begann ein unkoordinierter Prozess, bei dem Brauereien mit Hilfe von Genossenschaftsverbänden und sogar Privatpersonen in Betrieb spontan genommen wurden. Als sich die Branchenstrukturen des Brau- und Mälzereigewerbes verfestigten, übernahmen die Bezirksgenossenschaften die Hauptrolle. Sie übernahmen sowohl die bereits in Betrieb befindlichen als auch die stillgelegten Brauereien - direkt von den GO KERN-Vertretern und der Gebietsverwaltung, über die Vorläufige Staatsverwaltung und direkt von den sowjetischen Kriegskommandanten. In einigen dauerhaft stillgelegten Betrieben wurden Abfüllanlagen und Großhandelslager für Produkte anderer staatlicher Brauereien eingerichtet. Außerdem wurde beschlossen, mehrere große Betriebe in die so genannte Kaltreserve zu verlegen (die in Zukunft in Betrieb genommen werden sollten).

Die politischen Grundsätze des künftigen polnischen Staates wurden im PKWN-Manifest (PKWN Polnisches Komitee zur nationalen Befreiung) vom 22. Juli 1944 formuliert. Es handelte sich um ein propagandistisches Dokument, in dem Werte wie Freiheit, Gleichheit und Demokratie hervorgehoben wurden, während über die Art der bevorstehenden Veränderungen, die darauf abzielten, in Polen ein System nach sowjetischem Vorbild zu errichten, verschwiegen wurde. Ausführliche Abschnitte befassten sich mit der Frage der künftigen Grenzen und signalisierten erhebliche Korrekturen an ihrem östlichen Verlauf. Was die Westgrenze betraf, so wurde dazu aufgerufen, für die Rückkehr *ins Vaterland des alten polnischen*

Pommerns und Oppelner Schlesiens, für Ostpreußen, für einen breiten Zugang zum Meer, für polnische Grenzpfähle an der Oder zu kämpfen!

Für die Brau- und Mälzereiindustrie waren drei Gesetze von zentraler Bedeutung: die Verordnung über die Durchführung der Agrarreform vom 6. September 1944, das Gesetz über das verlassene und aufgegebene Vermögen vom 6. Mai 1945 und das Gesetz über die Übernahme grundlegender Zweige der Volkswirtschaft in staatliches Eigentum vom 3. Januar 1946. Die genannten Gesetze schufen die Grundlage für die Übernahme von Brauereien und Mälzereien durch den Staat und prägten das Bild der Branche in den ersten drei Jahren nach Kriegsende. Mit diesen Gesetzen wurde die Dreiteilung des Brau- und Mälzereigewerbes festgelegt. Die führende Rolle spielte der staatliche Sektor, der von Branchengewerkschaft unter der Kontrolle des Ministers für Lebensmittel und Handel verwaltet wurde. Der Genossenschaftssektor erhielt die meisten der im Zuge der Agrarreform übernommenen Brauereien und einige Betriebe auf den postdeutschen Gebieten. Der Privatsektor war an der schwächsten Stelle, da es keine Betriebe mit einer Kapazität von mehr als 15.000 hl gab und er von der Versorgung mit Rohstoffen durch staatliche Institutionen abhängig war.

Die Staatliche Gewerkschaft der Bier- und Malzindustrie wurde am 30. Mai 1945 gegründet (inoffiziell bestand sie bereits seit dem 9. März) und unterstand dem Ministerium für Lebensmittel und Handel. In der Praxis waren die Gebietsstrukturen nicht einheitlich. Obwohl sie von Warschau aus koordiniert wurden, hing viel von der Effizienz der vor Ort tätigen Personen ab. Es gab eine gut organisierte Brauereiabteilung bei der Gewerkschaft der Lebensmittelindustrie in Hindenburg (Zabrze), aber wir haben keine Informationen über organisatorische Details. In Breslau (Wrocław) trafen wir auf eine ähnliche Struktur, aber wir wissen so gut wie nichts über die Brauereiabteilung, abgesehen von späteren Erwähnungen, dass sie schlecht organisiert war und lange Zeit leer stand. Anders war die Situation in Bromberg (Bydgoszcz). Die Gewerkschaft der Brauerei- und Mälzereibranche des Bezirks Posen-Pommern-Köslin-Danzig (Poznań, Pomorze, Koszalin, Gdańsk), organisiert von Marian Belerski, war hier aktiv. Die in dem Bezirk Bromberg (Bydgoszcz) entwickelten Muster wurden bei der zwischen September und November 1945 durchgeführten Umstrukturierung übernommen, bei der sechs der Hauptverwaltung in Warschau (Warszawa) unterstellte Bezirksgewerkschaften gebildet wurden. In den folgenden Jahren wurde die Gewerkschaft zweimal grundlegend umstrukturiert, die Grundstruktur änderte sich jedoch erst am 1. Dezember 1950. Im Einklang mit der staatlichen Wirtschaftspolitik wurden dann Mehrbetriebsunternehmen gegründet. Sie wurden als ele-

mentare Organisationseinheit der Planwirtschaft verstanden, die [...] zur Befriedigung gesellschaftlicher Bedürfnisse in dem im Gründungsakt festgelegten Bereich gegründet wurden. Die Unternehmen besaßen Rechtspersönlichkeit und sollten nach den Grundsätzen der wirtschaftlichen Buchhaltung geführt werden. Es wurde vorgesehen, dass Unternehmen auf Anordnung der Behörden, denen sie unterstehen, verschmolzen und liquidiert werden können. Dies bildete die Grundlage für die Gründung von Mehrbetriebsunternehmen, die in Wirtschaftsorganisationen, den so genannten Gewerkschaften, zusammengeschlossen waren und den zuständigen Ministerien unterstanden. 49 Brauerei- und Mälzereibetriebe wurden gegründet, die insgesamt 338 Betriebe umfassten, darunter eine separate Hopfenschwefelfabrik in Lublin.

Im ersten Nachkriegsjahrzehnt stiegen die Bierproduktion und der Bierkonsum sehr schnell an. Die optimistischsten Prognosen aus dem Jahr 1946 sahen einen Anstieg von höchstens 20% pro Jahr und einen Pro-Kopf-Verbrauch von 7 Litern bei Abschluss des Dreijahresplans vor. Ein Schwellenwert von 10 Litern schien in absehbarer Zeit nicht erreichbar zu sein. In der Zwischenzeit war die Produktion bis 1954 bereits um das 3,5-fache des Vorkriegsniveaus gestiegen, was zu einem 4,5-fachen Anstieg des Verbrauchs führte (aufgrund des Bevölkerungsverlustes in der Nachkriegszeit). Die Produktion wuchs sehr schnell auf den West- und Nordgebieten, die überraschenderweise auch beim Verbrauch von Brauereiprodukten an der Spitze standen. Der Aufwärtstrend erweist sich als nachhaltig. Die rationelle Politik der ersten Nachkriegsjahre, die darin bestand, die Produktion in den größten Betrieben mit großen Produktionskapazitäten zu konzentrieren und mehrere Betriebe in „Kaltreserve“ zu belassen, führte dazu, dass die Brauindustrie noch über erhebliche Reserven an Produktionskapazitäten verfügte. Der Wiederaufbau der Brauereien in Warschau (Warszawa) und Białystok (Białystok) war eine gut durchdachte Entscheidung. Die Möglichkeit des Wiederaufbaus einiger der im Krieg mehr oder weniger stark zerstörten Betriebe, die der Gewerkschaft zur Verfügung gestellt wurden, war ebenfalls vorgesehen. Die Notwendigkeit dafür war bereits in den 1960er Jahren entstanden. Dadurch konnte die Nachfrage nach Bier in der Region Oberschlesien (Beuthen (Bytom), Hindenburg (Zabrze)), im Nordosten (Bischofsburg (Biskupiec), Braunsberg (Braniewo)) und in der Grenzregion Niederschlesien-Lebus (Neusalz an der Oder (Nowa Sól), Sorau (Żary)) gedeckt werden.

Die wieder aufblühende Brauindustrie war von den für die Nachkriegszeit typischen Beschränkungen betroffen. Obwohl die Rohstoffknappheit unvergleichlich geringer war als nach dem Ende des Großen Krieges, wa-

ren dennoch einige Einschränkungen notwendig. Sie brauten also Biere mit einem geringeren Extraktgehalt in der Stammwürze - gelegentlich bis zu 5%, häufiger bis zu 7% -, aber sehr schnell wurde ein Bier mit 9% Extrakt zum Standard. Offiziell war noch das Biersteuergesetz von 1931 in Kraft. Nach diesen Bestimmungen wurde zwischen Vollbier (9 bis 12,99% Extrakt), Doppelbier (13 bis 19,99% Extrakt) und Starkbier (20% und mehr) unterschieden. Das Brauen von Bier mit einem Stammwürzegehalt von weniger als 9% durfte nur mit Genehmigung des Finanzministers erfolgen. Aus verständlichen Gründen fand diese Bestimmung keine praktische Anwendung. Es ist zu beachten, dass die polnische Gesetzgebung den Begriff „Leichtbier“ nicht kannte. So wurden *Schwachbiere* (manchmal auch *Halbvollbiere* genannt) und Vollbiere gebraut, da Produkte mit einem Extraktgehalt von 9% als solche zu betrachten waren. Die Gewerkschaft in Bromberg (Bydgoszcz) ordnete mit dem Rundschreiben Nr. 1 vom 10. Oktober 1945 die Herstellung von Bier mit einem Gehalt von 9% in allen ihr unterstellten Brauereien an. In der Verordnung wurde darauf hingewiesen, dass dies nicht für das Grätzer Bier (Grodzisk) gilt, das seine derzeitige Qualität beibehalten sollte. Es ist davon auszugehen, dass etwa zur gleichen Zeit ähnliche Standards in allen Brauereien eingeführt wurden, nicht nur in staatlichen, sondern auch in genossenschaftlichen und privaten Brauereien. Der Zusammenhang mit dem Aufschwung der Finanzkammern und der Wiederaufnahme der Durchsetzung der Bestimmungen des Gesetzes von 1931 ist kaum zu übersehen. Durch den Erlass vom 13. November 1945 wurden einige Bestimmungen des früheren Gesetzes geändert. Die Definition des Begriffs „Bier“ wurde leicht überarbeitet (die Verwendung von Mais oder anderem Getreide, Zucker und Farbstoffen wurde zugelassen), und es wurden neue Definitionen für Leichtbier (7 bis 9,99% Extrakt), Vollbier (10 bis 14,99% Extrakt) und Starkbier (15% und mehr) festgelegt. Es wurden auch angemessene Steuersätze festgelegt. Als sich die Brauindustrie von den Kriegszerstörungen erholt hatte, war das helle Leichtbier mit einem Extraktgehalt von 9% zum Standard geworden. Andere Biersorten wurden nur sporadisch und in kleinen Mengen gebraut. 1946 wurden kleine Mengen von Vollbier mit einem Extraktgehalt von 12% gebraut. Sein Anteil an der Gesamtproduktion nahm stetig zu, aber erst Mitte der 1950er Jahre erlangte das Bier eine marktbeherrschende Position. Zur gleichen Zeit kam ein Bockbier auf den Markt. Besonders berühmt war das Bockbier aus der Brauerei in Grünberg (Zielona Góra). Er wurde manchmal auch als Grünberger Porter bezeichnet. 1947 die Brauerei Bad Polzin (Połczyn Zdrój) sowie 1948 die Brauerei in Köslin (Koszalin) brachten ein ähnliches Produkt auf den Markt (ein dunkles

Bier mit 15% Extrakt). Die Brauerei in Elbing (Elbląg) brachte 1946 ihr erstes Porter auf den Markt, und bald wurde auch in den großen Brauereien in Danzig (Gdańsk), Stettin (Szczecin) und Breslau (Wrocław) eine ähnliche Produktion aufgenommen. Es ist darauf hinzuweisen, dass die Spezialbiere nur einen geringen Prozentsatz der Produktion ausmachen. Selbst für diese geringen Mengen ließen sich nur schwer Käufer finden. Ausschlaggebend dafür waren der Preis und die Gewöhnung der Verbraucher an das helle Bier.

Der Prozess des Wiederaufbaus der Brauindustrie nach dem Krieg ist positiv zu bewerten. Er endete mit einem Erfolg, dessen Ausmaß die kühnsten Prognosen und Erwartungen übertraf. Dies ist auf eine Reihe von Faktoren zurückzuführen, die zum Teil bereits oben erläutert wurden. Vorhandene Ressourcen und äußere Bedingungen wurden geschickt genutzt. Das Potenzial des Bierbrauens auf den westlichen und nördlichen Gebieten spielte in diesem Prozess eine wichtige Rolle. 1946 wurde eine Strategie entwickelt und angenommen, die in den folgenden Jahren erfolgreich umgesetzt wurde. Sie beruhte auf der offensichtlichen Tatsache, dass die meisten Betriebe, darunter ausnahmslos alle Schlüsselbetriebe, unter staatlicher Verwaltung stehen. Es wurde zwar ein genossenschaftlicher Sektor (und bis zu einem gewissen Punkt auch ein privater Sektor) aber mit begrenzter Produktionskapazität zugelassen und weitgehend der zentralen Politik untergeordnet. Der Entwicklung großer und mittlerer Brauereien wurde Vorrang eingeräumt. Es wurde angestrebt, ihnen geeignete Absatzmöglichkeiten zu bieten, damit sie in kurzer Zeit die Obergrenze ihrer Produktionskapazität erreichen konnten. Auf die Investitionen in kleine Betriebe mit veralteter Technologie, die hohe Stückkosten verursachen, wurde stattdessen verzichtet. Es wurde beschlossen, einige von ihnen gar nicht in Betrieb zu setzen und in einigen anderen die Produktion einzustellen (in diesem Fall handelte es sich hauptsächlich um Betriebe, die vor der Branchenstrukturen „spontan“ gegründet wurden). Dieser Prozess hatte bereits Ende 1945 begonnen. In den folgenden Jahren wurden mehr als ein Dutzend Betriebe geschlossen und durch Großhandelslager ersetzt, die in Abfüllanlagen verschmolzen waren, um den Bedarf der großen Brauereien zu decken, die auf diese Weise ihre Märkte erweiterten. Bis Mitte 1946 wurde eine detaillierte Bestandsaufnahme der an Polen angegliederten Gebiete durchgeführt, um die Betriebe zu identifizieren, deren Inbetriebnahme sich nicht lohnte, auch wenn die Möglichkeit dazu bestand.

Einige von ihnen wurden in der so genannten „Kaltreserve“ belassen, in der Annahme, dass sie in Zukunft in Betrieb genommen werden würden (was früher als erwartet geschah), während andere demontiert wurden

und Teile der Ausstattung an andere Brauereien in ganz Polen weitergegeben wurden.

Durch die von der Gewerkschaft verfolgte Strategie konnten eine Reihe von Vorteilen erzielt werden:

- die erforderlichen Finanzmittel (an denen es besonders mangelte) wurden auf ein Minimum reduziert, indem nur in Brauereien investiert wurde, die wenig unter den Kriegsfolgen gelitten hatten und daher keine hohen Investitionen benötigten. In der Anfangszeit wurden die Einnahmen aus den eröffneten Brauereien vollständig in die Gründung weiterer Brauereien investiert, damit der Prozess reibungslos und in kürzester Zeit ablaufen konnte.
- Die Kapazität der in Betrieb befindlichen Brauereien wurde durch die Übernahme von Ausstattungen aus stillgelegten Anlagen verstärkt (von der technischen Ausrüstung im Sudhaus und Kesselhaus bis hin zu Gärbottichen, Lagerbottichen, Kühlgeräten, kleinen Armaturen usw.). Man kann solche Maßnahmen als investitionsarm und „in eigenem Kreis geschlossen“ bezeichnen.
- Das Potenzial des beschränkt vorhandenen Fachpersonals wurde auf sinnvolle Weise eingesetzt.
- Durch den Aufbau eines Netzes von regionalen Abfüllern und Biergroßhändlern wurden Märkte für mittlere und große Brauereien geschaffen. Dadurch konnte schnell eine hohe Auslastung der Produktionskapazitäten erreicht werden, was sich positiv auf die Senkung der Produktionskosten und die Steigerung der Qualität der Produkte auswirkte.
- Durch die Kostenkontrolle von oben nach unten und die geringen Aufschläge konnten die Preise niedrig gehalten werden, was zu einem raschen Anstieg des Verbrauchs beitrug.

Auch wenn die gewählte Strategie in den frühen 1950er Jahren an Kraft verlor, erwiesen sich die beschriebenen Phänomene als nachhaltig. Der Aufwärtstrend verlangsamte sich erst in der zweiten Hälfte der 1970er Jahre aufgrund der zunehmenden Wirtschaftskrise. Die in den 1940er Jahren getroffenen Maßnahmen sind daher als sinnvoll und vernünftig zu bewerten. Ein wichtiger Faktor war die Beteiligung einer Gruppe von Fachkräften an der Gewerkschaftsarbeit, die in der Zwischenkriegszeit ausgebildet worden waren und berufliche Qualifikationen erworben hatten. Die Erfahrungen aus den Jahren 1919-1920 wurden genutzt, wobei eine Reihe der damals gemachten Fehler vermieden wurde.

Schlüsselwörter: Brauerei, Geschichte des Brauereiwesens, Polnische West- und Nordgebiete, 1945-1951

Indeks osobowy

- Adamski Jerzy 8, 303
Antkowiak Adam 251
Arcisz Jerzy 305
- Babski Tadeusz 251
Badetko Eugenia 220
Balling Carl 214
Bamforth Charles William 7, 303
Baniecki Adam 8, 303
Bartkowski Leonard 250
Baziur Grzegorz 11-13, 15, 18-20, 74, 89, 303
Belerski Marian 9, 58, 64, 102-103, 106, 108-110, 115-117, 122, 127, 139, 140, 143, 157-159, 165, 171-172, 224-225, 279, 281, 295, 303, 305, 330, 340
Belerski Tadeusz 161, 172, 203, 220, 225, 284, 302-303
Bielnicki Wacław 117
Bierut Bolesław 162
Bobrowski Czesław 157
Boczkowski Czesław 29, 304
Borkowski Leonard 14
Borowczyk Bronisław 97, 100, 251, 280
Braniewski Eugeniusz 8, 73, 304
Brix Adolf 214
Brzeziński Henryk 219, 221, 282, 304
Brzeziński Rafał 33, 304
Brzózzy Kazimierz 250
Bukowski Józef 96, 98-99, 217, 297
Bułganin Nikołaj 19
Bułhakow N. 225, 309
- Chmielewski Maksymilian W. 219, 282, 309
Chrobak Piotr 9, 305
Chronowski Józef 154
Chyra-Rolicz Zofia 80, 83, 93, 305
Ciesiołka Franciszek 251
Cyrankiewicz Józef 162
Czarnuch Zbigniew 8, 43, 305
Czerwiński, o nieznanym imieniu, dzierżawca browaru w Lubsku 96-97
Czerwiński Wiktor 117
Czubalski Mieczysław F. 183, 200, 209, 282, 305
- Danowska Marta 9, 305
Dańczak Roman 99
Daro Józef 250
Dawidejt-Drobek Ewa 46, 305
Dąb-Kocioł Jan 163
Desz Marian (zob. Belerski Marian)
Dobesz Janusz L. 309
Domagała Jan 117
Dominiczak Henryk 11-13, 15, 18, 305
Dryja Sławomir 7-10, 12, 25-26, 28-30, 32, 40-41, 47, 52, 55-56, 58, 60-63, 66, 70-71, 76, 78-79, 81, 84, 87, 92, 94, 97, 99-100, 103, 106, 143-144, 151, 154-156, 164, 172-173, 179, 185, 199, 206, 209, 214, 217-218, 227, 305-306
Dulczewski Zygmunt 21, 307
Dyduch Franciszek 250
Dygas Józef 250
Dylkowski Władysław 58, 307

- Dzierłowski Zenon 251
Dzierżewski Józef 250
- Ferens Józef 96
Fiedoruk Andrzej 218, 307
Fiolka Adam 43
Fischer Bruno 60
Fischer Maks 177
Fleszyński Tadeusz 304
Forget Carl 312
Friedrich Manfred 9, 33, 43, 307
- Gach Zbigniew 8, 307
Gawryszewski Andrzej 12, 307
Gaziński Radosław 310
Gliniecki Tomasz 8, 40, 312
Gołasz Zbigniew 307
Gomułka Władysław 15, 100
Grabski Władysław 312
Grudziński Leon 46, 60, 77
Gryglewska Agnieszka 309
Grzelak Stanisław 250
Gut Paweł 310
- Haenelt Hermann 43
Harasimowicz Jan 307
Hattowski Jan 308
Hayduck F. 307
Hennies Karl 225, 307, 311
Hlavaček Frank 28, 307
Hnatyszyn Piotr 8, 307
Holub Petr 25, 307
Howorka Józef 71, 84
- Janicki Józef 53, 219, 282, 307
Janicki Stanisław 281
Janiszewski Stanisław 250
Jankiewicz Zygmunt 250
Jankowski, dyrektor wytwórni wyrobów
 lnianych w Dusznikach-Zdroju 61
Jankowski Stanisław 17, 21, 76, 308
Jankowski Stefan 50
Januszewski Jan 117
Januszewska Leokadia 60
Januszewski Sławomir 311
Jezierski Andrzej 71, 205, 308
- Jędrzejak Ludwik 205
Jędrzejewski Sławomir 29, 147, 308
- Kaczmarek Ludwik 250
Kaczmarek Tadeusz 8, 42, 127, 218, 308
Kaczmarek Tomasz 310
Kaliński Dariusz 18-19, 308
Kaliński Janusz 80, 142, 157, 195-196, 308
Kardaszewicz Jerzy 110, 117
Kiernik Władysław 14
Kinel Paweł 209
Kinstler Marek 16-17, 309
Kiriczek P. 64
Kirschke Krystyna 9, 33, 309
Kirschke Piotr 9, 33, 309
Kiselbach Max 43
Kociszewski Jerzy 95, 309
Kolibabka Alfons 9, 309
Kolibabka Jadwiga 9, 309
Kocurek N., pracownik techniczny browa-
 ru w Tychach 282
Komornicki Juliusz 9, 309
Kopczyński Marian 250
Kosiński Krzysztof 191, 309
Kosiorek Henryk 64, 309
Kossaczewski Stanisław 250
Kowalik Józef 117
Kozłowski Kazimierz 310
Krzanowski Franciszek 251
Krzemieniecki Andrzej, prof. 58, 221
Krzywiec Benedykt 282
Książyk, porucznik komórki Urzędu Bez-
 pieczeństwa w Niemodlinie 101
Kuhnt Gertrud 32-33
Kurzeja Zygmunt 117-118
Kwilecki Andrzej 21, 309
- Landsberg Alfred 110, 117
Leszczyńska Cecylia 71, 205, 308
Lewandowski Paweł 22, 309
Lhotsky Alois 28, 307
Lintner Carl Josef 64, 310
Lurie I. 64, 309
- Łagunow Fieofan, generał lejtnant Armii
 Czerwonej 20, 74

- Macholak Jan 8, 310
 Madej Stanisław 251, 282
 Majer Tomasz Tadeusz 13-15, 310
 May Carl Gottlieb 33
 Merdas Hieronim 281
 Meussdoerffer Franz 7, 310
 Mickiewicz Józef 221, 251
 Mikołajczak Michał 11, 310
 Mikołajczyk Stanisław 84, 160, 171
 Minc Hilary 13, 21, 158, 196
 Mitura Zbigniew 80, 310
 Mokrzycki Julian 117
 Molenda Władysław, dr. inż. 58
 Morze, dzierżawca o nieznanym imieniu 96
 Musiał Bogdan 19, 310

 Niezgodzicki Stefan 251
 Nowakowski Józef 249
 Nowakowski Konstanty 250
 Nowiński Czesław 122

 Okólska Halina 313-314
 Oppenheim Henryk 106, 108, 115, 117, 171
 Osękowski Czesław 311, 313
 Ostaszewska-Lewicka Zofia 220

 Pajęczkowski Stanisław 83, 311
 Pawlak Władysław 220, 283
 Pawłowski Janusz 282
 Pfeiffer Johann Gottlieb 33
 Piaskowski M. (zob. Piaskowski Stanisław)
 Piaskowski Stanisław 14, 72
 Pijanowski Eugeniusz, prof. 219, 282
 Plato Fritz 29, 214
 Pilat Tadeusz 312
 Płoski Adam 8, 311
 Porębski Jan 249
 Puś Wiesław 25, 312

 Rabin Dan 312
 Roesicke Richard 27
 Roskosz Ludwik 250
 Różański Henryk 20, 74, 76, 89, 102, 312
 Rudnicka-Bogusz Marta M. 309
 Rutowski Tadeusz Klemens 312
 Rybak Ireneusz 64, 312

 Rymar Dariusz A. 14, 19-20, 98, 312, 314
 Rynkiewicz-Domino Wiesława 8, 40, 312

 Sikorski Z., pełnomocnik 89
 Siwecki Leszek 310
 Skobelski Robert 16, 313
 Skonka Czesław 303
 Sławiński Stanisław 30, 32, 173, 306
 Sławiński Zygmunt 282
 Smoliński Eugeniusz 171, 172, 249
 Smurzyński Stanisław 251
 Sobociński Wacław 33, 313
 Sobolewski Jerzy 250
 Sowa Andrzej Leon 68, 313
 Spanner Robert 225, 307, 311
 Springer Filip 9, 313
 Spiz Stefan 63
 Sroka Piotr 8, 313
 Stalin Józef 11
 Stamm Edward 171, 282
 Starec Milian 307
 Stawicki Roman 92, 250
 Stemler Franciszek 117, 171
 Stolzman Jerzy 110, 117, 121
 Straszyński Stefan 117
 Strauchold Grzegorz 311, 313
 Stromenger Aleksander 171-172, 280, 313
 Studentowicz Kazimierz 283
 Styło Stefan 251
 Suwaj Józef 77
 Szczepańczyk Czesław 81, 313
 Szczerepa Wojciech 8, 87, 185, 313
 Szczupak Sylwester 251
 Szelewski Karol 110
 Szepelski Zygmunt 117, 281
 Sztachelski Jerzy, minister aprowizacji
 i handlu 160, 247
 Szturm de Sztrem Edward 310
 Szwejkowski Longin 280
 Szymański Marcin 8, 75, 95, 313
 Szyr Eugeniusz, major 49

 Ścibor Wacław 117
 Świtalski Zbigniew 93, 313

Indeks osobowy

- Thiel Franz 60
Tichý Marek 307
Tilgner Władysław, prof. 219, 282
Tołłoczko Stanisław 109, 314
Tomaszewska Aleksandra 282
Tretkowski Alfons 250
Tuchołka Stefan 100-101
Tuchołkowa Cecylia 101

Unger Richard 7, 314
Urbanek Andrzej 9, 28, 33-34, 51, 314

Wallmüller Johann 96-97, 216
Wawoczny Grzegorz 8, 314
Wąsik Teodor 115
Wessely Emil 96, 99
Wierzbicki Piotr 29, 314

Wilk Andrzej 8, 314
Wiślicki Alfred 21
Wojciechowski Stanisław 220, 283
Wojcieszak Paweł 219-220, 282, 310
Wrzolek Jan 83, 314
Wynar Michał 96, 99

Zamorski Krzysztof 25, 314
Zamościk Jerzy 251
Zarnkow Martin 7, 310
Ziętkiewicz Józef 249
Ziętkiewicz Stanisław 281
Złotkowski Dariusz 177, 314
Zółkiewski Stanisław 250

Żurawski Krzysztof 41

Indeks geograficzny

- Aleksandrów Kujawski 260, 270
Alzacja 29
Anglia 24, 26, 56
Anin 266, 277
Australia 2
Austria 24, 26
- Badenia 29
Barczewo 175, 249, 255, 260, 271
Barlinek 205
Barść 38, 43, 262
Barwice 205
Bawaria 23
Belgia 24, 26, 56, 154
Berlin 10, 16, 27, 65
Będzin 50, 136, 169, 186, 243, 265, 276
Biała Krakowska (ob. część Bielska-Białej)
209, 265, 277
Biała Podlaska 262, 273
Białogard 204
Białogard, powiat 204
białostockie województwo 15, 120, 124,
125, 192, 193
Białystok 42, 126-127, 131, 138, 153, 171,
181, 188, 193, 261, 272
Bielawa 32
Bielkówko 180
Bielsko (ob. część Bielska-Białej) 186, 243,
265, 276
Bielsko-Biała 149, 153, 169, 175
Bielsk Podlaski 193
Biłgoraj 272
Birkfare uber Muskau, *zob.* Mosty
- Biskupiec 41, 83-85, 94, 138, 171, 181, 193,
231, 254, 260, 271
Biszynek 249, 255, 260, 271
Bobolice 205
Bochnia 266, 277
Boguszów 51, 149, 222-223, 242, 263, 274
Boguszów-Gorce, *zob.* Boguszów
Bojanowo 149, 232, 253, 260, 270
Bolesławiec 44, 263, 274
Boża Góra, *zob.* Boguszów
Brandenburgia 16
Branice 138, 264, 275
Braniewo 41, 113, 171, 177, 180-181, 193,
249, 254, 257, 267
Brodnica 255, 260, 270
Brzeg 85, 87, 94, 124, 149, 194, 231, 263-
264, 274, 275
Brzesko 266, 277
Brzesko-Okocim 149
Bug, rzeka 147, 285
Bułgaria 24
bydgoskie województwo 15
Bydgoszcz, *passim*
Bystrzyca Kłodzka 125
bystrzycki powiat 100, 124, 125
Bytom 28, 48, 49, 50, 74, 76, 78, 171, 175,
179-181, 184-186, 193, 264, 275
Bytom Odrzański 72
Bytów 204
Bytów, powiat 204
- Chełm 11, 71, 84, 232-233, 262, 273
Chełm Lubelski, *zob.* Chełm

- Chełmno 58
 Chełm-Trubaków, *zob.* Chełm
 Chocianów 262, 273
 Chodorów 219, 282
 Chojna 205
 Chojna, powiat 205
 Chojnice 19, 52, 149, 169, 241, 249, 253, 255, 259-260, 270
 Chojnów 94, 171, 174, 242, 262-263, 273
 Chorzów 19, 175, 233, 264, 276
 Choszczno 204
 Choszczno, powiat 204
 Ciechanowice 263, 274
 Ciechanów 149, 176, 228, 232, 266, 277
 Ciechomice 71, 85, 119, 149, 160-162, 164, 244, 266, 277
 Cieplice 51
 Cieszyn 149, 177, 186, 202, 243, 265, 276
 Czaplinek 205
 Czarne 175
 Czarnków 84, 92, 94, 136, 149, 231, 255, 259, 269
 Czechosłowacja 24, 56-58, 84
 Czechy 2, 28, 58
 Czersk 149, 232
 Częstochowa 19, 149, 177, 243, 261, 272
 Człuchów 51, 173, 178, 212, 254, 257, 260, 268

 Dania 23-24, 26
 Dąbie Szczecińskie (ob. część Szczecina) 255, 258, 268
 Dąbrowa Górnicza 19
 Debrzno 48
 Deutschen Reich, *zob.* Niemcy
 Dębce 205
 Dojlidy 120, 138, 153, 261, 272
 dolnośląskie województwo 113
 Dolno-Śląskie województwo 120, 125
 Dolny Śląsk 16, 19, 23, 34, 53, 65, 72, 74, 87, 88, 104, 168, 285
 Dolsko 205
 Drawsko Pomorskie 205
 Drawsko, powiat 205
 Drezdenko 22, 255, 259, 271
 Drozdowo 50, 261, 272

 Duszniki-Zdrój 61, 100
 Dzierżoniów 38, 78, 149, 169, 178, 212, 217, 242, 263, 274
 Dzików Stary 138, 149, 232

 Elbląg 8, 40, 61, 84, 103-104, 113, 128, 138, 139, 149, 153, 165, 167-168, 175, 180, 183, 212, 216, 218, 220, 241, 249, 253, 257, 267, 281-283
 Estonia 24

 Finlandia 23, 24
 Forst, *zob.* Barść
 Francja 24, 26

 Galicja 28
 Garwolin 193
 Gdańsk 8, 21, 43, 61, 63, 79, 84, 103, 138, 139, 149, 153, 165, 168, 183, 185, 203, 213, 215-216, 218, 249, 253, 257, 267, 268, 280, 282-283
 Gdańsk-Wrzeszcz 241, 254
 gdańskie województwo 14, 15, 109, 113, 120, 125, 192-193, 279
 Gdynia 153, 193, 249, 254, 257, 268
 Generalne Gubernatorstwo 55
 Giżycko 65
 Gliwice 48, 50, 264, 276
 głogowski powiat 13
 Głogów 15, 16, 43, 177, 262, 269
 Głubczyce 74, 76, 127, 128, 171, 176, 177, 179, 180, 194, 195, 264, 275
 Głuchołazy 9, 59, 61, 62, 63, 149, 167, 170, 176, 184, 185, 186, 223, 243, 264
 Gniezno 259, 269
 Golczewo 205
 Gorzów, powiat 22
 Gorzów Wielkopolski 22, 40, 48, 50, 96, 98, 103-104, 217, 232, 241, 255, 258, 271
 Gostynin, powiat 52
 Goświnowice 53-54, 123, 173, 174, 264, 275
 Góra Śląska 45, 48, 149, 170, 185, 194, 223, 242, 260, 270
 Górny Śląsk 19, 50, 56, 65, 104
 Grecja 24
 Grodków 41, 176, 177, 178, 212, 264, 275

- Grodzisk Wielkopolski 29, 149, 241, 250, 253, 258, 269
 Grossborn 279
 Gródek, *zob.* Radków
 Grudziądz 19, 131, 149, 220, 241, 250-251, 253, 260, 270, 283
 Grybów 123, 138, 149, 169, 176, 186, 243, 265, 277
 Gryfino 205
 Gryfino, powiat 205
 Gryfów Śląski 263, 274
 Gubin 85, 90-92, 98, 103, 149, 165, 169, 241, 251, 255, 259, 269
 gubiński powiat 13

 Hażle 175
 Hiszpania 24
 Holandia 24, 26

 Inowrocław 138, 241, 250, 254, 260, 270
 Inowrocław, powiat 52
 Irlandia 24

 Jałta 11
 Janów Lubelski 149, 232
 Jastrowie 205
 Jatutów 84, 149, 231
 Jelenia Góra 51, 175, 263, 274
 Jeleniogórska Kotlina 8
 Jeżewo 138, 149
 Jędrzejów 136, 149, 169, 193, 243, 261, 272
 Jugosławia 24

 Kalisz 138
 Kamienna Góra 48, 51
 Kamień Pomorski 205, 254
 Kamień, powiat 205
 Kanada 154
 Karlino 205
 Katowice 193, 196, 264, 275
 katowickie województwo, *zob.* śląskie województwo
 Kcynia 254, 260, 270
 Kętrzyn 65, 84, 85, 86, 92, 94, 113, 127, 141, 149, 185, 194, 231, 254, 271
 Kęty 264, 277

 Kielce 136, 149, 232
 kieleckie województwo 52, 56, 110, 113, 120, 124, 192, 193
 Kluczbork 125, 149, 167, 170, 184, 187, 200-201, 243, 262, 275
 kluczborski powiat 201
 Kluczkowice 84, 138, 149, 231, 262, 273
 Kłodzka Kotlina 125
 kłodzki powiat 113, 124, 125
 Kłodzko 44, 60, 74, 128, 149, 167, 176, 184, 186, 194-195, 243, 263, 274
 Kobylepole 149, 241, 250, 253, 258, 269, 283
 Kołczewo 205
 Kołobrzeg 205
 Kołobrzeg, powiat 205
 Kongresówka 52
 Konin 137, 149, 232, 259, 269
 Koronowo 149, 241, 250, 253, 259, 270
 Koszalin 22, 79, 89, 92, 94, 103, 149, 167, 176, 180, 205, 218, 241, 250, 251, 253, 255, 258, 268
 Koszalin, powiat 205
 koszalińskie województwo 15
 Kościerzyna 149, 169, 176, 205, 241, 250, 253, 257, 268
 Kowalewo 255, 260, 270
 Kozuchów 259, 269
 Koźle 37
 krakowskie województwo 113, 120, 124, 125, 192-193
 Kraków 3, 4, 58, 113, 120, 123, 149, 186, 193, 206, 221, 243, 244, 265, 276
 Krasiczyn 58
 Krasnystaw 63
 Kraśnik 233
 Kresy Wschodnie 16, 23, 147
 Kresy Zachodnie, *zob.* Ziemie Zachodnie i Północne
 Krosno Odrzańskie 96
 Krotoszyn 124, 149, 167, 168, 169, 241, 250, 253, 260, 271
 Królestwo Czech i Moraw 25
 Królestwo Polskie, *zob.* Polska
 Kruszwica 134, 251, 254, 260, 270, 282
 Krynica Morska 255, 257, 267

- Krzywiczki 84
 Kujawy 52
 Kutno 243, 261, 271
 Kutno, powiat 52
- Lądek-Zdrój 74, 76, 89, 95-96, 99, 100, 150, 194, 263, 274
 Legnica 15, 43, 74, 76, 94, 139, 150, 179, 193, 263, 273
 Leszno 149, 167-169, 241, 250, 254, 260, 270
 Leśna 42, 43
 Łęborg 74, 76, 103, 178, 212, 241, 249, 254, 257, 268
 Lidzbark Warmiński 249, 254, 257, 271
 Lipiny Śląskie 264, 276
 Litwa 24
 Lotaryngia 29
 lubelskie województwo 52, 56, 120, 124, 125, 140, 192, 193
 Lubelszczyzna 65
 Lublin 56, 80, 81, 117, 119, 124, 134, 149, 228, 232, 262, 266-267, 277
 Lubsko 38, 46, 83, 84, 85, 88, 95, 96, 97, 103, 150, 231
 Lwów 27, 29, 58, 281
 Lwówek Śląski 8, 21, 44, 61, 73, 149, 175, 180, 242, 263, 274
- Łańcut 65, 77, 84, 94, 149, 185, 231, 265, 276
 Łomża 193
 Łotwa 24
 łódzkie województwo 110, 113, 120, 124, 192, 193
 Łódź 15, 19, 63, 73, 87, 94, 113, 120, 123, 124, 127, 131, 149, 157, 169, 201, 213, 224, 228, 243, 261, 271, 272
 Łukowice Górne, *zob.* Witoszów Górny
 Łuków 193
- Malbork 41, 193, 241, 249, 250, 253, 257, 267, 283
 Małomice 263
 Małopolska 52
 Masów 162
- Mazury 8, 168
 Miastko 42, 165, 178, 205, 212, 250, 254, 258, 268, 271
 Miastko, powiat 205
 Miedziana Góra, *zob.* Miedzianka
 Miedzianka 9, 63, 84, 85, 87, 94, 149, 173, 185, 194, 195, 207, 231, 263, 274
 Mielno 283
 Międzyzdroje 205
 Miłosław 149, 258, 269
 Mogilno, powiat 52
 Moskwa 11, 49
 Mosty 43
 Myślęcinek 232
 Myślibórz 205
 Myślibórz, powiat 205
- Nakło n. Notecią 251, 254
 Namysłów 45, 84, 149, 170, 180, 200, 242, 262, 275
 Neuenburg, *zob.* Nowe
 Nidzica 250, 255, 260, 271
 Niechcice 162
 Niemcy *passim*
 Niemcza 62, 262, 273
 Niemodlin 74, 101, 149, 167, 170, 173, 176, 184, 187, 243, 264, 275
 Nieszawa 193
 Nisko 265, 276
 Norwegia 23, 25, 26
 Nowa Marchia 11
 Nowa Ruda 74, 76, 85, 88, 94, 124, 149, 184, 194, 195, 231, 263, 274
 Nowa Sól 74, 138, 148-149, 170, 171, 173, 181, 194, 223, 242, 259, 269
 Nowe 7, 255, 260, 270, 289
 Nowogard 205
 Nowogard, powiat 205
 Nowy Dwór Gdański 43, 249, 254, 257, 267
 Nowy Port 249, 254, 257, 268
 Nowy Staw 250, 253, 257, 268
 Nowy Tomysł 149, 169, 224, 242, 250, 255, 259, 269
 Nysa Łużycka, rzeka 11, 43, 216
 Nysa Kłodzka, rzeka 16, 46, 96
 Nytych, *zob.* Nowy Staw

- Odra, rzeka 11, 16, 65, 67
 Okocim 27, 29, 50, 71, 82, 84, 85, 124, 153,
 154, 160-162, 164, 199, 206, 208, 210,
 213, 243, 265, 277
 Okonek 205
 oleski powiat 201
 Olsztyn 42, 94, 128, 138, 171, 175, 180, 193,
 254, 260, 271
 olsztyńskie województwo 15, 125, 192, 193,
 279
 Opole 15, 28, 48, 49, 74, 125, 174, 178, 179,
 212, 264, 275
 opolskie województwo 15
 Opolszczyzna 110
 Osiek 56, 106, 149, 232
 Ostrowiec Świętokrzyski 149, 232, 261, 272
 Ostróda 255, 260
 Ostrów Wielkopolski 149, 242, 250, 251,
 253-254, 260, 271
 Oświęcim 233, 264, 277
- Paczków 38, 79, 184, 186, 217
 Peterwitz, *zob.* Stoszowice
 Piła 43, 259, 270
 Piotrków Trybunalski 149, 232
 Piotrowice Polskie 149, 242, *zob.* Stoszowice
 Płock, powiat 52
 Poczdam 11
 Polska *passim*
 Polska Ludowa, *zob.* Polska
 Polska Lubelska, *zob.* Polska
 Połczyn-Zdrój 30, 47, 59, 61, 74, 75, 89,
 103, 149, 171, 173, 175, 180, 194, 196,
 198, 200, 204, 210, 217, 218, 222, 242,
 250, 253, 258, 268, 280, 283
 pomorskie województwo 14-15, 68, 113,
 120, 125, 192, 279
 Pomorze 16, 19, 23, 65, 67, 280
 Pomorze Środkowe 168, 289
 Pomorze Wschodnie 11
 Pomorze Zachodnie 8, 73-75, 79, 89, 103,
 109, 113, 168, 289
 Popkowice 138, 149, 150, 232, 262, 273
 Portugalia 24, 25
 Poznań 39, 41, 63, 103, 149, 158, 167-169,
 215, 219, 220, 228, 232, 242, 250, 251,
 253, 254, 255, 258, 268-269, 280, 282,
 283
 poznańskie województwo 15, 52, 68, 113,
 120, 125, 192, 279
 Poznań-Wschód 250
 Praga 58, 214
 PRL, *zob.* Polska
 Prudnik 37, 264, 275
 Prusy 29
 Prusy Wschodnie 11, 19, 23, 65, 67, 84, 86,
 104, 185
 Przemyśl 58, 65, 127, 149, 150, 176, 233,
 265
 Przemyśl-Ostrów 276
 Puławy 24, 57
 Pyrzyce 254
- Racibórz 8, 44, 50, 149, 167, 170, 180, 184,
 186, 194, 243, 264, 275
 Radków 46, 60, 62, 66, 77, 125, 149, 167,
 176, 184, 186, 194, 195, 204, 243, 263,
 274
 Radom 131, 149, 232, 261, 272
 Radomsko 233
 Radzionków 264, 275
 Radzyń Podlaski 193
 Rastembork, *zob.* Kętrzyn
 Reńska Wieś 37
 Rozwadów 265, 276
 Rucewo, *zob.* Szczytna Śląska
 Rumunia 23, 25
 Runów Krajeński 251
 Rybnik 50, 169, 186, 243, 264, 275
 Rychbach, *zob.* Dzierżoniów
 Rypin 193
 Rypin Lubuski 22
 Rzeczpospolita Gorzowska, *zob.* Gorzów
 Wielkopolski
 Rzesza, *zob.* Niemcy
 Rzesza Niemiecka, *zob.* Niemcy
 rzeszowskie województwo 56, 113, 120, 124-
 125, 192, 193
 Rzeszów 265, 276
- Saksonia 11
 Sandomierz 265, 276

- Sarnaki 84, 94, 149, 232
 Sępólno Krajeńskie 149, 169, 242, 250, 253, 259, 260, 270
 Siemianowice Śląskie 264, 275
 Sieradz 137, 149, 232, 261, 272
 Skierniewice 137, 149, 232, 261, 266, 272
 Skoczów 265, 276
 skwierzyński powiat 13
 Sławno 205, 255, 258, 268
 Sławno, powiat 205
 Słone (obecnie część Kudowy-Zdroju) 45, 176, 178, 212, 274
 Słowacja 2
 Słowenia 56
 Słubice, powiat 22
 Słupiec 37, 125, 149, 167, 176, 184, 187, 204, 243, 263, 274
 Słupiec (Szlagowo), *zob.* Słupiec
 Słupsk 85, 92, 94, 103, 149, 194, 205, 232, 253, 258, 271
 Słupsk, powiat 205
 Sobieszewo 254, 257, 268
 Sobótka-Górka 21, 149, 194, 222-223, 242, 262, 273
 Sochaczew 233
 Sopot 153, 202, 203, 249
 Sosnowiec 150, 265, 276
 Stargard (dawn. Stargard Szczeciński) 43, 89, 176, 178, 205, 212, 250, 258, 268
 Stargard Szczeciński, powiat 205
 Starogard Gdański 149, 169, 242, 250, 253-254, 257, 267
 Stoszowice 32, 66, 78, 110, 169
 Strzegom 42, 169, 242, 262-263, 273
 Strzelce Krajeńskie, powiat 22
 Strzelce Opolskie 28, 96, 97, 184
 Strzelce, powiat 22
 Strzelce Wielkie, *zob.* Strzelce Opolskie
 Strzelin 28, 178, 212
 Strzyżów 65, 84, 94, 138, 149, 231
 Sulęcín 22
 Sulęcín, powiat 22
 Suwałki 119, 127, 131, 149, 193, 244, 260, 271
 Szamotuły, powiat 52
 Szczecin 8, 12, 40, 41, 43, 61, 74, 84, 89, 90, 103, 138, 139, 149, 153, 165, 168, 176, 180, 183, 193, 194, 205, 212, 213, 218, 221, 242, 250, 254, 255, 258, 268, 283
 Szczecinek 75, 84, 85, 89, 92, 94, 103, 149, 165, 194, 205, 232, 253, 258, 268
 Szczecinek, powiat 205
 szczecińskie województwo 15, 125, 192, 193, 204, 279
 Szczyrzyc 232
 Szczytna Śląska 66, 73, 77, 149, 167, 170, 178, 184, 187, 212, 243, 263
 Szczytno 40, 47, 84, 85, 86, 92, 94, 113, 124, 149, 163, 180, 194, 231, 254, 260, 271
 Szczytno [Szczytna] 274
 Szlagowo, *zob.* Słupiec
 Szprotawa 175, 262, 269
 Sztum 172
 Szubin 242, 250, 253, 259, 270
 Szwajcaria 25, 26
 Szwecja 23, 25, 26
 Szydłowiec 232
 Ścinawa 43, 262, 273
 Śląsk 11, 24, 135, 171, 191
 Śląsk Dolny, *zob.* Dolny Śląsk
 śląskie województwo 14, 15, 68, 124, 192, 193
 śląsko-dąbrowskie województwo 110, 113, 120, 125
 Śląsk Opolski 67, 113
 Śląsk Opolski, okręg 13
 Śmigiel 149, 169, 242, 250, 253, 258, 259, 269
 Środa Śląska 262, 273
 Świdnica 4, 263, 274
 Świdwin 47, 204, 255, 258, 268
 Świebodzice 74, 76, 136, 139, 150, 179, 274
 Świebodzin 165, 178, 212, 224, 250, 255, 259, 269
 Świecie 250, 255, 260, 270
 Świeradów 274
 Świnoujście 205
 Tarnawa 266
 Tarnobrzeg 65, 71, 85, 123, 124, 149, 160, 161, 162, 164, 186, 244, 265, 276
 Tarnów 243, 265, 277

- Tczew 251
 Teheran 11
 tereny „nowe”, *zob.* Ziemie Zachodnie i Pół-
 nocne
 tereny „stare” 147
 Tolkmicko 255, 257, 267
 Tomaszów Mazowiecki 149, 243, 261, 272
 Toruń 154, 242, 251, 254-255, 260, 270
 Toszek 41, 125, 264, 276
 Trojanów k. Sochaczewa 233
 Trubaków, *zob.* Chełm
 Trzcianka 74, 76, 84, 85, 92, 94, 103, 149,
 194, 232, 255, 259, 269, 270
 Trzebnica 48, 51
 Trzemeszno 149, 232, 270
 Tuczo 205
 Tychy 27, 50, 56, 63, 84, 153, 154, 184, 186,
 210, 243, 264, 275

 Ustka 205, 255, 258, 268

 Wałbrzych 62, 74, 128, 149, 242, 263, 274
 Wałcz 165, 205, 254, 257, 259, 268
 Wałcz, powiat 205
 Warka 193
 Warmia 8, 168
 Warszawa, *passim*
 warszawskie województwo 120, 124, 140,
 192, 193
 Wartenbork, *zob.* Barczewo
 Wejherowo 254, 257, 268
 Węgierka 65, 77, 84, 149, 231
 Węgorzewo 65
 Węgry 23, 25, 138
 Wiązowo 264, 273
 Wiedeń 58
 Wielka Brytania 56
 Wielkopolska 24, 55, 63, 103, 183, 191
 Wieluń 149, 169, 243, 261, 272
 Wilno 220, 280, 283
 Wisła, rzeka 55
 Witnica 8, 43, 60, 103, 149, 170, 180, 194,
 242, 254, 258, 271
 Witoszów Górny 78, 149, 170, 242, 263,
 274
 Włochy, państwo 25

 Woli Krzysztoporska 162
 Wolin 205
 Wolin, powiat 205
 Wolne Miasto Gdańsk 14, 36, 67, 70, 86,
 179, 183-184, 194, 195, *zob.* Gdańsk
 Wolsztyn 149, 150, 171, 232, 251, 253, 254,
 258-259, 269
 Wołów 38, 45, 262, 273
 wołyński, rejon 55
 Wrocław, *passim*
 wrocławskie województwo 15, 124, 125,
 192, 193
 Wrzeszcz 254
 Września 149, 232, 258, 269
 Wschowa 165, 175, 178, 212, 255, 260, 269
 Wykroty 37
 Wyrzysk 84, 94, 149, 232, 254, 259, 270
 Wyszaków 137, 149, 232, 266, 277

 Zabrze, *passim*
 zachodnio-pomorskie województwo 120
 Zaczernie 84, 94 149, 231
 Zakrzew 242, 262, 273, *zob. też* Zakrzów
 Zakrzów 40
 Zalewo 255, 260, 271
 Zamość 149, 233, 261, 272
 Zamrze, *zob.* Lubsko
 Zaolzie 11
 Zarszyn 77, 123, 149, 169, 176, 186, 244,
 265, 277
 Zatonie 38
 Ząbkowice Śląskie 79, 110, 178, 212, 242,
 263, 274
 Zbąszynek 224
 Zbąszyń 149, 167, 169, 242, 251, 255, 259,
 269
 Zduńska Wola 149, 233, 243
 Zemrze, *zob.* Lubsko
 Zemsz, *zob.* Lubsko
 Zielona Góra 9, 15, 47, 97, 100, 103, 129,
 134, 139, 149, 166, 168, 175, 194, 218,
 219, 242, 251, 253-255, 259, 269, 280
 zielonogórskie województwo 15
 Ziemia Lubuska 19, 53, 168, 289
 ziemie „nowe”, *zob.* Ziemie Zachodnie i Pół-
 nocne

Indeks geograficzny

Ziemie Odzyskane, <i>zob.</i> Ziemie Zachodnie i Północne	Złotów 205
Ziemie Postulowane, <i>zob.</i> Ziemie Zachodnie i Północne	Złotów, powiat 205
Ziemie Powracające, <i>zob.</i> Ziemie Zachodnie i Północne	ZSRR 11, 16, 18, 37, 42, 48, 147, 172, 191
ziemie „stare” 83, 149, 150, 169, 193	Związek Radziecki, <i>zob.</i> ZSRR
Ziemie Zachodnie i Północne, <i>passim</i>	Zwierzyniec 84, 149, 176, 231, 261, 272
Ziębice 21, 74, 110, 149, 170, 194, 195, 242, 263, 274	Żagań 48, 50, 171, 259, 262, 269
Złocieniec 205	Żary 127, 181, 259, 269
Złotoryja 50, 165, 263, 273	Żnin 149, 232, 259, 270, 280
	Żywiec 27, 50, 58, 71, 82, 84, 85, 124, 149, 153-154, 160-162, 164, 176, 213, 244, 265, 277

Historia – Hereditas – Ecclesia

1. Krzysztof Stopka, Jakub Osiecki, Konrad Siekierski, *Ormianie katolicy w Armenii i Gruzji Historia, pamięć, tożsamość*, 2019.
2. Sławomir Dryja, Stanisław Sławiński, *Mała encyklopedia piwowarska Krakowa i Kazimierza w wieku XVI i pierwszej połowie wieku XVII. Studia z dziejów piwowarstwa Krakowa i Kazimierza z uwzględnieniem problematyki Kleparza i przedmieść*, 2019.
3. Sławomir Dryja, *Słownik biograficzny słodowników, piwowarów i karczmarzy krakowskich 1501-1655*, 2019.
4. Sławomir Dryja, Jakub Szczerba, *Szkice z dziejów wojnickiego piwowarstwa. Browar Wojnicz 1867-1915*, 2019.
5. Grzegorz Chajko, *Kościół rzymskokatolicki w Bełzie. 1867-1939*, 2019.
6. Jacek Urban, *Święty Jan Paweł II jako biskup krakowski*, 2020.
7. Marlena Hajduk, *Dzieje Pałacu Biskupiego w Krakowie w latach 1815-1894*, 2020.
8. Tomasz Graff, *Najstarsze bractwo różańcowe w Wadowicach. 1616-1822*, 2020.
9. Marcin Grala, *Biskupi i władcy świeccy Rusi w orbicie politycznych wpływów Moskwy doby metropolity Cypriana*, 2020.
10. Dariusz Tabor, *Beatus vir. Chrystologiczny Psalterz trzebnicki w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu (IF 440) wobec egzegezy biblijnej i duchowości cysterskiej XIII stulecia*, 2020.
11. Sławomir Dryja, *Browary województwa rzeszowskiego w latach 1944-1951*, 2020.
12. Piotr Ł. Grotowski, *Freski fundacji Władysława II Jagiełły w kolegiacie wiślickiej*, 2021.
13. *Duchowe korzenie błogosławionego Michała Giedroycia. Zakon Kanoników Regularnych od Pokuty*, red. Adelajda Sielepin, Andrzej Bruździński, 2021.
14. Edyta Pluta-Saladra, *Konwenty żeńskie w średniowiecznym województwie krakowskim. Studium prozopograficzne (2 połowa XII – 2 połowa XVI wieku)*, 2021.
15. Albert Konrad Sendor, *Adam Józef Potocki (1822-1872)*, 2021.
16. Sławomir Marchel, *Honor meus. Kardynał Puzyny wizja Kościoła, państwa i narodu*, 2021.
17. Maciej Kowalski, *Realizacja charyzmatu trynitarskiego w Polsce*, 2021.
18. *Matka Katarzyna z Kłobucka (1552-1620). Współzałożycielka zgromadzenia sióstr augustianek w Polsce*, red. Krystyna Abramczuk OSA, Dorota Kowalewska OSA, 2022.
19. Abp Bolesław Twardowski, *Listy pasterskie z lat 1923-1939*, oprac. Grzegorz Chajko, 2022.
20. Dorota Żywczak, *Biskup krakowski Jan Grotowic (ok. 1280-1347)*, 2022.
21. *Leksykon sydonologiczny. Polska perspektywa i wkład*, red. Tomasz Graff, Krzysztof Pilarczyk, Zbigniew Treppa, 2023.
22. Marian Wolski, *Bartłomiej Paprocki (ok. 1539-1614) herbu Jastrzębiec i jego krąg rodzinny*, 2023.

23. Sławomir Dryja, *Browary Ziem Zachodnich i Północnych w latach 1945-1951*, tom 2, 2023.
24. Jan Bulak, *Ekonomiczne podstawy funkcjonowania kościołów parafialnych w diecezji żmudzkiej (telszewskiej) w latach 1795-1844*, 2023.
25. Aleksandra Knapik, *Rola polskich arystokratek w projektowaniu i zakładaniu ogrodów krajobrazowych w II połowie XVIII i I połowie XIX wieku*, 2023.
26. Przemysław Jędrzejewski, *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego*, 2024.
27. Bartłomiej M. Wołyniec, *Marcin Szyszkowski jako biskup krakowski (1616-1630). Biskup – senator – fundator*, 2024.
28. Ks. Maciej Gawlik CR, *Wątki polskie w „Dzienniku” o. Piotra Semenienki*, 2024.
29. *Raporty dotyczące diecezji żmudzkiej i inflanckiej z końca XVIII wieku*, opr. Jan Bulak, 2024.

Ustalenie zachodnich granic Polski, które nastąpiło w 1945 roku, oznaczało przyłączenie ziem III Rzeszy położonych na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej. W porównaniu z ziemią II Rzeczypospolitej przejętymi przez Związek Radziecki na wschodzie były to tereny znacznie lepiej uprzemysłowione, pokryte gęstą siecią komunikacyjną, z kilkoma dużymi ośrodkami przemysłowymi. Ziemia ta została w znaczącym stopniu zniszczona w wyniku szeroko pojętych działań wojennych. Wyposażenie wielu fabryk zostało zdewastowane, wywiezione za Odrę lub do Związku Radzieckiego, rozszabrowane czy po prostu bezmyślnie zniszczone.

Głównym założeniem niniejszego opracowania jest próba monograficznego ujęcia dziejów przemysłu piwowarsko-słodowniczego w pierwszych powojennych latach na ziemiach przyłączonych do Polski w 1945 roku, powszechnie określanych jako Ziemia Odzyskane. Z uwagi na propagandowy kontekst tej nazwy, przyjęto bardziej neutralne określenie – Ziemia Zachodnie i Północne. Należy zaznaczyć, że w polskim piśmiennictwie naukowym zagadnienia związane z rozwojem przemysłu piwowarskiego po zakończeniu II wojny światowej są niemal nieobecne. Celem niniejszej monografii jest wypełnienie owej luki.

W opublikowanym już katalogu (będącym drugim tomem niniejszego opracowania) znajdują się notki dotyczące 230 browarów. Już po oddaniu opracowania do druku odnaleziono wzmiankę dotyczącą jeszcze jednego obiektu, a więc liczba opisanych zakładów wzrosła do 231.

Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie

<https://akademicka.pl>

